

**AKADEMIA POLICJI W SZCZYTNIE
WYDZIAŁ BEZPIECZEŃSTWA I NAUK PRAWNYCH**

mgr Katarzyna Król

**WPŁYW NIEINSTRUMENTALNYCH METOD
DETEKCJI KŁAMSTWA NA EFEKTYWNOŚĆ
DZIAŁAŃ POLICJI**

**Rozprawa doktorska
opracowana pod kierunkiem naukowym
prof. dra hab. Kuby Jałoszyńskiego
promotor pomocniczy: dr Marcin Nowak**

Szczytno 2023

Rozprawę dedykuję Babci — Śp. Janinie Król

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ I. Założenia metodyczne przeprowadzonych badań	13
1.1. Sytuacja problemowa.....	13
1.2. Przedmiot badań	15
1.3. Cel badań	15
1.4. Problemy badawcze i hipoteza	15
1.5. Metody, techniki i narzędzia badawcze	16
1.6. Ograniczenia	21
ROZDZIAŁ II. Zastosowanie nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa podczas przesłuchania prowadzonego przez funkcjonariuszy Policji.....	23
2.1. Istota przesłuchania i jego etapy.....	23
2.2. Przesłuchanie w doktrynie prawnej.....	30
2.3. Algorytm postępowania podczas przesłuchania	48
2.4. Metody przesłuchań.....	53
2.4.1. Przesłuchanie świadka.....	54
2.4.2. Przesłuchanie podejrzanego	60
2.5. Czynniki wpływające na wiarygodność — subiektywizm przesłuchującego	68
2.6. Definicja kłamstwa	70
2.6.1. Motywy kierujące zachowaniem kłamców	75
2.7. Wnioski.....	78
ROZDZIAŁ III. Charakterystyka nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa	82
3.1. Wykrywanie kłamstwa	82
3.1.1. Sfera werbalno-wokalna	84
3.1.2. Sfera niewerbalna	98
3.2. Indykatory kłamstwa — podstawy oceny kłamstwa	140
3.3. Instrumentalne metody wykrywania kłamstwa	145
3.4. Wnioski.....	148

ROZDZIAŁ IV. Proces kształcenia funkcjonariuszy w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa	151
4.1. Szkolenia ogólne	151
4.2. Szkolenia specjalistyczne	158
4.3. Wnioski.....	171
ROZDZIAŁ V. Propozycje rozwiązań mogących wpłynąć na efektywność działań Policji z zakresu przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa	174
5.1. Wyniki badań ankietowych	174
5.2. Wyniki badań techniką wywiadu eksperckiego.....	200
5.3. Propozycje rozwiązań w obszarze formalno-prawnym.....	211
5.4. Propozycje rozwiązań w obszarze szkoleniowym	220
5.5. Propozycje rozwiązań w obszarze organizacyjnym	232
ZAKOŃCZENIE	236
BIBLIOGRAFIA	241
SPIS TABEL.....	255
SPIS WYKRESÓW	258
SPIS RYCIN.....	259
ZAŁĄCZNIKI	260

WSTĘP

Bezpieczeństwo towarzyszy ludziom od zarania dziejów. Ochrona i obrona ludzi przed zagrożeniami¹ należy do pierwszoplanowych zadań przedstawicieli podmiotów określanych mianem organów ścigania. Dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa, rozumianego jako „wolność i zdolność do ochrony przed nieustannymi i nieuchronnymi zagrożeniami”, zawsze towarzyszyło człowiekowi². Podejście do bezpieczeństwa oraz jego postrzeganie zmieniało się i będzie zmieniać wraz z postępem technologicznym oraz rozwojem cywilizacyjnym, który powoduje występowanie nowych i bardziej złożonych rodzajów zagrożeń. Przewidywanie, unikanie bądź minimalizowanie skutków zagrożeń jest wyzwaniem dla współczesnych pokoleń. Zmieniająca się przestępczość, kłamstwo i dezinformacja powodują konieczność prowadzenia badań o interdyscyplinarnym charakterze, z perspektywy różnych dyscyplin naukowych.

Bezpieczeństwo stanowi jedną z najbardziej istotnych dla człowieka wartości i utożsamiane jest z brakiem zagrożeń, poczuciem pewności oraz wolnością od zagrożeń³. Współczesne pojęcie bezpieczeństwa wiąże się z wszystkimi dziedzinami życia, w których może wystąpić zagrożenie⁴. Jest dobrem naturalnym człowieka, określanym mianem procesu i zjawiska społecznego, a także kluczowym atrybutem życia. Pojmowanie bezpieczeństwa w kontekście atrybutywności oznacza, że „bezpieczną” nazwać można każdą jednostkę, która jest zadowolona ze swojego życia, nie postrzega zagrożeń mogących znacznie naruszyć jego ciągłość, a także pozytywnie postrzega perspektywy rozwoju⁵. Pomimo że termin „bezpieczeństwo” nie ma jednolitej definicji, to zawsze jest jedną z najbardziej pożądanymi i chronionymi wartościami przez pojedyncze jednostki oraz grupy osób⁶. Nietrudno zgodzić się z tezą, że coraz częstsze występowanie zagrożeń w kraju i na świecie uświadamia o stałych zagrożeniach bezpieczeństwa⁷. Sytuacja ta wymaga podejmowania konkretnych działań przez wszystkie podmioty odpowiedzialne za bezpieczeństwo, a w szczególności

¹ Zostało przyjęte za: J. Pawłowski, B. Zdrodowski, M. Kuliczkowski, *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa*, Toruń 2020, s. 275.

² Z. Ściborek, B. Wiśniewski, R. Kuc, A. Dawidczyk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Toruń 2022, s. 12.

³ O. Wiasiuta, R. Klepka, R. Kopeć, *Vademecum Bezpieczeństwa*, Kraków 2018, s. 67.

⁴ Tamże, s. 70.

⁵ K. Drabik, *Przedmiotowy wymiar bezpieczeństwa w perspektywie naukowej deskrypcji*, [w:] J. Piwowarski, J. Gierszewski (red.), *W poszukiwaniu tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa 2018, s. 43.

⁶ Z. Ściborek, B. Wiśniewski, R. Kuc, A. Dawidczyk, dz. cyt., s. 31, 37.

⁷ B. Kaczmarczyk, A. Wawrzusiszyn, *Wybrane aspekty badań nad bezpieczeństwem*, Ełk 2014, s. 7-8.

Policję. Nieustanny rozwój technologiczny umożliwiający wyposażenie organów ścigania w najnowsze rozwiązania oraz profesjonalne kształcenie kadr i funkcjonariuszy istotnie wpływają na ich przygotowanie, prowadzenie działań w sytuacji zagrożeń, a także reagowanie na nie.

Jednym z rodzajów bezpieczeństwa, w kategoriach strategicznych, jest bezpieczeństwo publiczne, rozumiane jako „ogół warunków i instytucji chroniących życie, zdrowie, mienie obywateli oraz majątek ogólnonarodowy, ustrój i suwerenność państwa przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego, a także przed zjawiskami mogącymi zakłócić normalne funkcjonowanie obywateli, godzącymi w ogólnie przyjęte normy postępowania”⁸. Stan bezpieczeństwa publicznego może być różnie postrzegany przez jednostki, i jest to czymś normalnym. Różnice te wynikają przede wszystkim z tego, kto dokonuje takiej oceny i w jakim celu⁹. Na zagrożenia w obszarze bezpieczeństwa publicznego wpływają różne czynniki, a obecnych źródeł przedmiotowych zagrożeń można dopatrywać się w „braku skuteczności w realizacji przygotowanych programów związanych z przeciwdziałaniem patologii społecznej (w tym również walką z przestępczością), a także niskiej efektywności organów ścigania karnego i wymiaru sprawiedliwości”¹⁰. Mając na uwadze powyższe, skonstatować można, że zagrożenia bezpieczeństwa publicznego dotyczą ogółu przestępczości, w tym przestępczości kryminalnej, zorganizowanej, ekonomicznej, narkotykowej, czy również popełnianej za pomocą Internetu.

Zapewnienie bezpieczeństwa jest nadrzędną rolą i zadaniem przedstawicieli podmiotów określanych mianem organów ścigania, w których to poczesne miejsce zajmuje Policja — umundurowana i uzbrojona formacja służąca społeczeństwu i przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego¹¹. Na mocy art. 14 ust. 1 pkt. 1 *Ustawy z 6 kwietnia 1990 roku o Policji*, Policja w granicach swych zadań wykonuje czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe w celu rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw, przestępstw skarbowych i wykroczeń¹². Szerząca się przestępczość, rosnąca liczba fałszywych informacji, inherentność Internetu w życiu człowieka, aktualny rozwój nowoczesnych technologii, kłamstwo i dezinformacja to, naturalnie tylko, kilka wyzwań, z którymi mierzą się służby zapewniające bezpieczeństwo. Umiejętność wykrywania kłamstwa, manipulacji

⁸ Z. Ściborek, B. Wiśniewski, R. Kuc, A. Dawidczyk, dz. cyt., s. 31, 48.

⁹ Tamże, s. 122.

¹⁰ Tamże, s. 123.

¹¹ *Ustawa z 6 kwietnia 1990 r. o Policji*, Dz. U. 2020.360, art. 1 ust. 1.

¹² Dz. U. 2020.360, art. 14 ust. 1. pkt 1.

czy dezinformacji jest kluczowa w podejmowaniu przemyślanych i mądrych decyzji, mająca znaczenie dla wzrostu bezpieczeństwa publicznego i systemu wymiaru sprawiedliwości. Kompetencje z zakresu nauk behawioralnych i przeprowadzania oceny wiarygodności na podstawie zachowania oraz wypowiedzi osób stają się kluczowym elementem w doprowadzeniu do prawdy, a także zapewnieniu innym bezpieczeństwa. W przypadku działań podejmowanych przez Policję, w szczególności w komórkach dochodzeniowo-sledczych, do działań takich z całą pewnością należą przesłuchania — czynność procesowa, której wartość zależy od dokładności i kompletności informacji, a także kompetencji prowadzącego daną czynność. Uzyskane w trakcie przesłuchania informacje, wsparte naukami behawioralnymi, mają bowiem pierwszorzędne znaczenie dla bezpieczeństwa. Ponieważ usunięcie nieprawdziwych informacji w dobie XXI wieku jest niemożliwe, kluczowe stają się nauki behawioralne i ocena wiarygodności takich informacji oraz osób, zarówno w przekazie werbalno-wokalnym, jak i niewerbalnym. Pomimo że w Polsce wciąż brakuje publikacji na temat nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa i oceny wiarygodności nie powinno być to pomijane. Diagnoza ta daje asumpt do podjęcia badań naukowych nad niniejszą problematyką w celu walki z przestępczością i poprawy poziomu bezpieczeństwa. Możliwość identyfikacji kłamstwa i dotarcie do informacji faktycznych, zgodnych z rzeczywistością to nic innego jak sprawniejsze działanie służb zapewniających bezpieczeństwo, bowiem sprawność ta przekłada się na liczbę zatrzymanych i osądzonych osób, a tym samym na wzrost poziomu bezpieczeństwa.

Wobec powyższego i w obliczu zmieniającego się świata, zarówno funkcjonariusze Policji i innych służb mundurowych muszą mierzyć się z coraz to nowszymi i bardziej złożonymi wyzwaniami oraz zagrożeniami. W świetle przeprowadzonych badań stwierdzić można, że możliwość wykrycia kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania jest możliwa, co może sugerować, że funkcjonariusze uznają ocenę wypowiedzi i zachowania za skuteczną metodę detekcji kłamstwa w kontekście działań policyjnych i formalno-prawnych. Wyniki przeprowadzonych badań pokazują, że istnieje wiele różnych zachowań i wskaźników, które w ocenie funkcjonariuszy wskazują kłamstwo i że różne osoby inaczej interpretują kłamstwo bądź prawdę. Z uwagi na złożoność problematyki dotyczącej wykrywania kłamstwa (nieistnienie typowego kłamcy i niejednoznaczność w schemacie kłamcy), wiedzę oraz umiejętności funkcjonariuszy należy usystematyzować. Szkolenia funkcjonariuszy w powyższym zakresie są istotne, ponieważ umożliwiają lepsze zrozumienie zachowań innych osób oraz sygnałów sugerujących prawdziwość bądź nieprawdziwość wypowiedzi, tym samym wpływają na efektywność (skuteczność) prowadzonych czynności. Stosowane niemalże

na całym świecie techniki oceny wiarygodności wypowiedzi i zachowania, a także wykrywania kłamstwa stanowią kluczowy element pracy organów ścigania na rzecz bezpieczeństwa.

Podjęcie trudu przeprowadzenia badań naukowych w obszarze problematyki zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa przez funkcjonariuszy Policji podczas przesłuchania w trakcie wykonywanych czynności dochodzeniowo-śledczych uznano za istotne i zasadne. W zapewnieniu bezpieczeństwa kluczowe jest pozyskiwanie prawdziwych i rzetelnych informacji poprzez profesjonalną oraz skrupulatną ocenę źródeł dowodowych i prowadzonej sprawy, a także odpowiednią taktykę, metodykę oraz techniki, wykorzystywane m.in. podczas rozmów i przesłuchań. Efektywność działań Policji, jak powszechnie wiadomo, zależy w głównej mierze od liczby i jakości pozyskanych informacji, dlatego też bardzo istotne jest prowadzenie badań nad nieinstrumentalną detekcją kłamstwa. Wykrywanie kłamstwa i dezinformacji to wyzwanie dla wielu formacji i służb, zarówno w Polsce i zagranicą. Pozyskiwanie rzetelnych i prawdziwych informacji na temat danego zdarzenia w konfrontacji z celowym (lecz również nieświadomym) wprowadzaniem w błąd powoduje konieczność wyjaśnienia tych procesów i dowodzenia prawdy, szczególnie w przypadku spraw kryminalnych prowadzonych przez Policję. Istotą podejmowanych działań przez organy zapewniające bezpieczeństwo jest zapobieganie tworzeniu zagrożeń, w czym pomocne stają się nauki behawioralne. Uzyskanie wartościowego materiału dowodowego wpływa bowiem zasadniczo na bezpieczeństwo.

Obecny stan badań, w obszarze określonym w tytule rozprawy, przeprowadzonych w Polsce jest nikły. W polskiej literaturze przedmiotu w zasadzie nie ma publikacji w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Do wartościowych pozycji w Polsce z pewnością zaliczyć należy publikację R. Kwasińskiego pt. *Metody przesłuchań stosowane przez FBI. Rzecz o tryumfie nauki i rozumu* (Warszawa 2020), będącą m.in. owocem udziału autora w specjalistycznym szkoleniu z zakresu przesłuchań i innych technik śledczych w Akademii FBI w Quantico (stan Wirginia), a także uczestnictwie w stowarzyszeniu zrzeszającym absolwentów powyższego kursu z całego świata. Autor w publikacji tej, w jednym z pięciu rozdziałów porusza problematykę dotyczącą oceny prawdomówności i wykrywania kłamstwa, poprzez odwoływanie się do zagranicznych badań i zagranicznej literatury fachowej. Omawiając stan polskich badań, w obszarze określonym w tytule rozprawy, wyróżnić należy także publikację W. Pasko-Porysa pt. *Przesłuchiwanie i wywiad. Psychologia kryminalistyczna* (Warszawa 2007). Autor podejmuje wszakże tematykę dotyczącą wykrywania kłamstwa, jednak głównym celem jego publikacji było opracowanie polskiego wywiadu strukturalnego i omówienie metod przesłuchań stosowanych przez

amerykański wymiar sprawiedliwości. Tematyka dotycząca wykrywania kłamstwa i oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych została rozwinięta przez Federalne Biuro Śledcze (*Federal Bureau of Investigation* — FBI), gdzie przeprowadzono liczne badania. Wyróżnić tym samym należy publikacje J. Navarro, wieloletniego agenta specjalnego FBI i członka elitarnego — Narodowego Programu Bezpieczeństwa w zakresie Analizy Behawioralnej, prowadzonego pod nadzorem FBI (*National Security Behavioral Analysis Program* (NS-BAP)). Do takich pozycji należą: J. Navarro, M. Karlins — *What every body is saying. An ex-FBI agent's guide to speed-reading people* (USA 2008); J. Navarro, T. Poynter — *Louder than words* (USA 2011); J. Navarro — *The dictionary of body language. A field guide to human behaviour* (USA 2018); a także artykuł — *A four-domain model of detecting deception* („FBI Law Enforcement Bulletin”, USA 2003). Omawiając tematykę detekcji kłamstwa wyróżnić należy także przełomowe badania P. Ekmana, zawarte m.in. w następujących publikacjach: *Emotions revealed. Understanding faces and feelings* (Londyn 2004); *Cues to deceit in the marketplace, politics and marriage* (Londyn 2009); a także jego liczne artykuły naukowe. Wspomnieć tutaj należy również o publikacji A. Vrija — *Detecting lies and deceit. Pitfalls and Opportunities* (UK 2008) i jego licznych artykułach naukowych, a także innych autorach jak: F. Inbau, J. Hess, J. Reid, J. Buckley, B. Jayne, R. Holliday, C. Brainerd, V. Reyna, J. Humphries, R. Bull, T. Valentine, T. Williamson, T. Milne, D. Morris, D. Myers, J. Nasher, E. Rosenberg, J. Schafer, S. Adams, E. Elaad, G. Nahari, R. Fisher, S. Du, Y. Tao, A. Martinez, B. DePaulo, M. Zuckerman, R. Rosenthal, J. Lindsay, B. Malone, L. Muhlenbruck, K. Charlton, H. Cooper, J. Stone, G. Lassiter i wielu innych wskazanych w niniejszej rozprawie.

Przeprowadzone badania ukierunkowane były na ocenę kompetencji funkcjonariuszy polskiej Policji z zakresu nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Przygotowana rozprawa doktorska pt. „Wpływ nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa na efektywność działań Policji” dotyczy zastosowania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa przez funkcjonariuszy służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze w kontekście przesłuchania — czynności o charakterze komunikacyjnym (w znaczeniu werbalnym i niewerbalnym), występującej w każdym postępowaniu przygotowawczym i jurysdykcyjnym.

Wyniki badań zostały opracowane w rozprawie doktorskiej składającej się z pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich poświęcono założeniom metodycznym przeprowadzonych badań, wskazując na sytuację problemową, przedmiot badań, cel i problemy badawcze, a także hipotezę roboczą. Omówiono zastosowane metody, techniki i narzędzia badawcze, w tym

analizę źródeł zastanych, analizę porównawczą, sondaż diagnostyczny, analizę statystyczną oraz wnioskowanie, będące efektem podsumowania zrealizowanych badań z wykorzystaniem dedukcji, indukcji oraz porównania. W rozdziale pierwszym określono minimalną liczebność próby badawczej dla badań ankietowych (ilościowych), wskazując także organizację i sposób prowadzenia badań (ilościowych oraz jakościowych). Uwzględniając charakter prowadzonych badań sprecyzowano również ograniczenia badawcze.

W rozdziale drugim pt. „Zastosowanie nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa podczas przesłuchania prowadzonego przez funkcjonariuszy Policji” skupiono się na przedstawieniu istoty przesłuchania, jego etapów, a także wielowymiarowości pojęcia przesłuchania. Scharakteryzowano czynność przesłuchania w doktrynie prawnej. Wskazano i omówiono szczególne formy przesłuchania, w tym: konfrontację, okazanie, przesłuchanie dzieci, przesłuchanie osób starszych oraz przesłuchanie osób z obniżoną sprawnością intelektualną; odwołując się także do kwestii związanych z popełnianiem kłamstwa. Omówiono szczegółowo algorytm postępowania podczas przesłuchania, podkreślając znaczenie odpowiedniego przygotowania do przesłuchania, a także metody przesłuchania świadka i podejrzanego. Wskazano czynniki wpływające na ocenę wiarygodności przesłuchiwanego, koncentrując się na subiektywizmie przesłuchującego i podkreślając znaczenie świadomości własnych procesów myślowych i poznawczych celem podniesienia obiektywizmu podczas prowadzonych czynności. Przedstawiono definicję kłamstwa jako przedmiotu dociekań naukowych z różnego zakresu. Wskazano różnicę pomiędzy kłamstwem popełnianym werbalnie i niewerbalnie. Zaprezentowano motywy kierujące zachowaniem kłamców oraz przyczyny popełniania kłamstwa wśród osób dorosłych i dzieci. Odwołano się także do grupy osób posiadających większą łatwość i skłonność do tego, by okłamywać innych ludzi. Rozdział drugi zakończono przedstawieniem wniosków, podkreślając znaczenie przesłuchania jako elementu systemu wymiaru sprawiedliwości i bezpieczeństwa publicznego.

Rozdział trzeci dysertacji pt. „Charakterystyka nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa” poświęcono omówieniu obszarów wykrywania kłamstwa, koncentrując się głównie na obszarze nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa. Na wstępie rozdziału przedstawiono autorską definicję nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa odwołując się do trzech sfer, a mianowicie sfery werbalnej, sfery wokalne i sfery niewerbalnej. Opisano kwestie dotyczące instrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Szczegółowo przedstawiono płaszczyznę werbalnych wyznaczników kłamstwa, łącząc niniejszą płaszczyznę ze sferą wokalną. Wskazano elementy wypowiedzi podlegające ocenie — wskaźniki prawdomówności i wskaźniki braku wiarygodności w oparciu o metodę wykrywczą — śledczą analizę

wypowiedzi (FBI). Podkreślono znaczenie elementów wypowiedzi (czasowników, rzeczowników, zaimków, przysłówków), struktury wypowiedzi, szczegółów sensorycznych, szczegółów przestrzennych, emocji, balansu wypowiedzi, negacji i informacji pobocznych. Podkreślono także znaczenie sfery wokalne, wskazując cztery obszary, tj. ton głosu, natężenie, barwę oraz intonację i tempo mówienia. Zaprezentowano rolę mowy ciała w komunikacji interpersonalnej, również jako odrębnego komunikatu. Wskazano czynniki mogące wpływać na sygnały oszustwa, a także znaczenie oznak komfortu i dyskomfortu w dekodowaniu zachowania innych osób na podstawie przeprowadzonych badań przez J. Navarro. Omówiono istotę działania układu limbicznego w niewerbalnym wyrażaniu emocji oraz zachowania generowane przez układ limbiczny. Wskazano listę zachowań niewerbalnych całego ciała i ich znaczenie w kontekście wskaźników stanów emocjonalnych. Scharakteryzowano siedem uniwersalnych emocji według P. Ekmana, a następnie emocje złożone. Odwołano się do ekspresji mimicznych wywoływanych przez ruch i skurcze mięśni twarzy. Omówiono znaczenie Systemu Kodowania Czynności Twarzy (*Facial Action Coding System (FACS)*) oraz poszczególne jednostki kodujące (*action unit (AU)*). Podkreślono znaczenie ustalania normy bazowej w przekazie werbalno-wokalnym i niewerbalnym, etapu, którego nigdy nie należy pomijać w wykrywaniu kłamstwa i ocenie wiarygodności, gdyż jego celem jest wskazanie pewnych odchyłeń. Rozdział trzeci zakończono przedstawieniem wniosków, podkreślając znaczenie detekcji kłamstwa i oceny wiarygodności podczas przesłuchania, bowiem w zapewnieniu bezpieczeństwa kluczowe jest pozyskiwanie prawdziwych i rzetelnych informacji.

W rozdziale czwartym pt. „Proces kształcenia funkcjonariuszy w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa”, w odniesieniu do prowadzonych badań, poddano ocenie programy szkoleń ogólnych, tj. szkolenia zawodowego podstawowego, szkolenia zawodowego podoficerskiego, szkolenia zawodowego aspiranckiego i szkolenia zawodowego oficerskiego; a także programy dwóch kursów specjalistycznych, tj. kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze oraz kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań (potocznie nazywanego kursem FBI). Jako że kurs specjalistyczny z zakresu taktyki i technik przesłuchań jest właściwie jedynym kursem, na którym poruszana jest tematyka dotycząca taktyki i technik przesłuchań oraz wykrywania kłamstwa, program tego kursu poddano najszerszej ocenie. Szczegółowo omówiono zakres tematyczny niniejszego kursu. Zaprezentowano także proponowane zmiany w organizacji kursu przez jego absolwentów za lata 2007-2022, w oparciu o badania ewaluacyjne przeprowadzone przez ówczesną Wyższą

Szkołę Policji w Szczytnie na zakończenie wspomnianego kursu. Rozdział czwarty zakończono przedstawieniem wniosków, podkreślając istotę szkolenia w zakresie przesłuchań i wykrywania kłamstwa, a także wskazując refleksje w obrębie niniejszego zagadnienia.

Rozdział piąty dysertacji pt. „Propozycje rozwiązań mogących wpłynąć na efektywność działań Policji z zakresu przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa” poświęcono zaprezentowaniu wyników badań własnych przeprowadzonych metodą sondażu diagnostycznego techniką ankietowania i techniką wywiadu eksperckiego. W rozdziale piątym wskazano obszary proponowanych zmian w zakresie formalno-prawnym, szkoleniowym i organizacyjnym. Wskazano w nim także popełniane błędy przez funkcjonariuszy oraz trudności występujące podczas prowadzenia czynności dochodzeniowo-śledczych w kontekście przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Zaproponowane zmiany w obszarze formalno-prawnym dotyczą głównie zwiększenia liczby funkcjonariuszy prowadzących czynności dochodzeniowo-śledcze; uregulowania kwestii redagowania protokołu i wnoszonych poprawek do protokołu z woli przesłuchiwanego oraz upowszechnienia możliwości rejestracji audiowizualnej przesłuchania w specjalnie przystosowanych do tego pomieszczeniach bądź (w miarę możliwości) kompleksie zintegrowanych funkcjonalnie pomieszczeń. W wymiarze szkoleniowym zwrócono uwagę na konieczność modyfikacji treści programowych kursów specjalistycznych aktualnie prowadzonych w polskiej Policji, poprzez profesjonalne przygotowanie programów nauczania funkcjonariuszy wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze. W rozdziale wskazano także proponowane rozwiązania organizacyjne w aspekcie prowadzenia przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, zwracając uwagę m.in. na problemy natury instytucjonalno-organizacyjnej, aspekt współpracy międzynarodowej oraz popularyzacji współpracy z psychologami, ekspertami z zakresu oceny wiarygodności oraz innymi osobami — konsultantami, posiadającymi wiadomości specjalne, np. analitykami, arabistami.

Zawarte w ostatnim rozdziale dysertacji wnioski, będące wynikiem przeprowadzonych badań, mogą stanowić przyczynek do podniesienia efektywności działań Policji w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i oceny wiarygodności przesłuchiwanych osób, a tym samym spowodować wzrost bezpieczeństwa poprzez wyeliminowanie ze społeczeństwa podmiotów stanowiących zagrożenie.

Składam serdeczne podziękowania Promotorowi niniejszej dysertacji, Panu mł. insp. w st. sp. prof. dr. hab. Kubie Jałoszyńskiemu oraz Promotorowi pomocniczemu, Panu nadkom. dr. Marcinowi Nowakowi za pomoc naukową, życzliwość i nieustanną motywację.

ROZDZIAŁ I.

ZAŁOŻENIA METODYCZNE PRZEPROWADZONYCH BADAŃ

1.1. Sytuacja problemowa

Policja to umundurowana i uzbrojona formacja służąca społeczeństwu i przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego¹³. Na mocy art. 14 ust. 1 pkt. 1 *Ustawy z 6 kwietnia 1990 roku o Policji*, Policja w granicach swych zadań wykonuje czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe w celu rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw, przestępstw skarbowych i wykroczeń¹⁴. Funkcjonariusze niejednokrotnie spotykają się w swojej praktyce śledczej z kłamstwem, zjawiskiem bardzo powszechnym i różnorodnym.

Komunikacja interpersonalna, realizowana za pomocą umownych środków przekazu, jak gesty, treść wypowiedzianych słów, ton głosu, mowa ciała i wyrazy mimiczne, odgrywa główną rolę między uczestnikami przesłuchania — czynności występującej w każdym postępowaniu przygotowawczym i jurysdykcyjnym, czynności będącej elementem tworzącym przestrzeń wewnętrznego bezpieczeństwa państwa¹⁵. Rejestrowana procesowo w formie zeznań lub wyjaśnień może stanowić dowód w sprawie, co zwiększa efektywność działań Policji, a także prowadzonego postępowania.

Głównym zadaniem przedstawicieli podmiotów określanych mianem organów ścigania, w których to poczesne miejsce zajmuje Policja, w obrębie badanego problemu, jest uzyskanie prawdziwych i rzetelnych informacji dla celów dowodowych, na co w dużej mierze wpływa prawidłowo przeprowadzone przesłuchanie. Wspomniana czynność charakteryzuje się w pewnym stopniu niepowtarzalnością, bowiem funkcjonariusze spotykają się z osobami reprezentującymi różne grupy społeczne, wywodzącymi się ze specyficznych środowisk, a także będącymi w rozpiętym przedziale wiekowym¹⁶.

¹³ Dz. U. 2020.360, art. 1 ust. 1.

¹⁴ Dz. U. 2020.360, art. 14 ust. 1. pkt 1.

¹⁵ W. Fehler, *Bezpieczeństwo publiczne jako składnik wewnętrznego bezpieczeństwa państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” nr 1-2, Kraków 2010, s. 25.

¹⁶ Inspiruję się: A. Rudnicka, K. Rudnicki, *Szczególne formy przesłuchania świadka*, Piła 2011, s. 5.

Efektywność działań Policji zależy w głównej mierze od liczby i jakości pozyskanych informacji. Dlatego też bardzo istotne jest prowadzenie badań dotyczących nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa — przekazu werbalnego, wokalnego i niewerbalnego. Ocena wiarygodności osobowych źródeł dowodowych w oparciu o odpowiednią taktykę i techniki przesłuchania, treść wypowiedzianych słów, ton głosu, umiejętność dekodowania pewnych zachowań i konfrontowanie ze sobą wszystkich wspomnianych sfer, m.in. wraz ze stałym zachowaniem rozmówcy, odgrywa kluczową rolę dla bezpieczeństwa państwa i kraju. Zdobywanie zaufania przesłuchiwanej osoby, a także łatwość porozumiewania się z nią, jest uwarunkowane wieloletnim doświadczeniem zawodowym funkcjonariuszy, które powinno być wspomagane współczesnymi osiągnięciami naukowymi — problematyka współpracy z osobowymi źródłami dowodowymi¹⁷.

Z ubolewaniem skonstatować należy, że przesłuchujący często mają zbyt ogólną wiedzę na temat przesłuchań osób o określonych cechach psychicznych, a także o technikach i metodach zwiększających skuteczność pozyskiwania informacji. Rzetelna wiedza w danej tematyce pozwala na zminimalizowanie błędów w przedmiotowym obszarze i lepszą skuteczność organów bezpieczeństwa, jak Policja. Zapoznanie się z elementami komunikacji interpersonalnej, budowania normy bazowej rozmówcy oraz nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa może znacząco wpłynąć na skuteczniejsze i szybsze poznanie faktów związanych z określonym zdarzeniem.

W literaturze można odnaleźć wiele zagranicznych badań na temat nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, metod przesłuchań, czy też oceny wiarygodności zachowania i wypowiedzi. W Polsce brakuje kompendium, narzędzia pozwalającego na efektywniejszą pracę funkcjonariuszy Policji.

Tematyka dotycząca nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, a także prowadzenia przesłuchań i rozmów jest bardzo złożona oraz ma interdyscyplinarny charakter, bowiem zagadnienia te odnaleźć można w monografiach z zakresu prawa, psychologii, antropologii, kryminalistyki, socjologii i wielu innych dziedzin nauki oraz dyscyplin. Mimo że źródła podają wiele cennych wskazówek w danym obszarze, problematyka ta wciąż pozostaje nieodgadniona, co inspiruje do nowych poszukiwań naukowych w omawianym obszarze.

Problem naukowy, jaki należy rozwiązać dotyczy oceny kompetencji funkcjonariuszy Policji z zakresu nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa w kontekście przesłuchania.

¹⁷ A. Rudnicka, K. Rudnicki, dz. cyt., s. 5.

1.2. Przedmiot badań

Przedmiotem badań było zastosowanie nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa przez funkcjonariuszy Policji podczas przesłuchania w trakcie wykonywanych czynności dochodzeniowo-śledczych.

1.3. Cel badań

Kwerenda literatury przedmiotu, a także rozmowy z funkcjonariuszami Policji pozwoliły sformułować cel badań, jakim była **ocena kompetencji funkcjonariuszy Policji w zakresie wykorzystania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas wykonywania czynności przesłuchania, a także zaproponowanie rozwiązań mogących wpłynąć na efektywność działań Policji poprzez ich wykorzystanie.**

Osiągnięcie tak złożonego celu zostało zrealizowane poprzez osiągnięcie następujących celów szczegółowych:

- zdefiniowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa,
- ustalenie możliwości wykorzystania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania,
- zdefiniowanie i ocena korzyści wynikających z umiejętnej — nieinstrumentalnej — detekcji kłamstwa podczas przesłuchania,
- zaproponowanie rozwiązań mogących wpłynąć na poprawę przygotowania funkcjonariuszy Policji do prowadzenia przesłuchań w odniesieniu do nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa.

1.4. Problemy badawcze i hipoteza

W ślad za zdefiniowanym celem badań sformułowano główny problem badawczy w postaci pytania: **Jakie są kompetencje funkcjonariuszy Policji z zakresu nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, jak wpływają na jakość przesłuchań i wykonywanych czynności dochodzeniowo-śledczych, a także jakie rozwiązania mogą wpłynąć na efektywność działań Policji w przedmiotowym zakresie?**

Szczegółowe problemy badawcze sformułowano w postaci następujących pytań:

- Jaka jest potrzeba szkolenia funkcjonariuszy Policji w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i jak obecnie przeprowadzane szkolenia w przedmiotowym zakresie wpływają na jakość prowadzonych przesłuchań?
- Jak przebiega proces kształcenia policjantów w zakresie prowadzenia przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa?
- Jakie rozwiązania należałoby wprowadzić, aby poprawić przygotowanie policjantów w zakresie prowadzenia przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa?

Przyjęto następującą hipotezę badawczą: **Funkcjonariusze Policji nie posiadają dostatecznych kompetencji w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa w kontekście przesłuchania. Należałoby wprowadzić zmiany w zakresie kształcenia w przedmiotowej tematyce, bowiem zakłada się, że możliwość wdrożenia wspomnianych rozwiązań może w znaczący sposób wpłynąć na efektywność działań Policji, co w konsekwencji spowoduje wzrost bezpieczeństwa w kraju.**

1.5. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Podczas przeprowadzonych badań wykorzystano następujące metody, techniki i narzędzia badawcze:

- analiza źródeł zastanych — krytyczna analiza literatury przedmiotu oraz aktów prawnych. Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa pozwoliła na poznanie obecnych rozwiązań w zakresie prowadzenia przesłuchań przez funkcjonariuszy Policji, w tym: poznanie zasad i przebiegu przesłuchań oraz czynników na nie wpływających; a także wskazanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Analiza aktów prawnych regulujących stan prawny w zakresie przeprowadzania przesłuchań przez funkcjonariuszy Policji pozwoliła na identyfikację istotnych kwestii dotyczących procedur i gwarancji prawnych w tym obszarze;
- analiza porównawcza — analiza dokumentów; odnosi się do porównania programów szkoleń w zakresie przeprowadzania przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa;

- sondaż diagnostyczny — z wykorzystaniem techniki ankietowania i techniki wywiadu eksperckiego. Narzędziami badawczymi wykorzystanymi w badaniach były: kwestionariusz ankiety i kwestionariusz wywiadu. Badanie metodą sondażu diagnostycznego techniką ankietowania przeprowadzono wśród funkcjonariuszy komórek dochodzeniowo-śledczych podległych Komendom Wojewódzkim Policji, Komendzie Stołecznej Policji i Komendom Miejskim Policji. Badanie metodą sondażu diagnostycznego techniką wywiadu eksperckiego zostało przeprowadzone wśród pięciu funkcjonariuszy przeprowadzających na co dzień przesłuchania i osób specjalizujących się w danej dziedzinie, w tym wśród trzech będących funkcjonariuszami w stanie spoczynku oraz dwóch będących funkcjonariuszami Policji w czynnej służbie. Wywiad przeprowadzono z następującymi ekspertami: insp. w st. sp. dr. Rafałem Kwasińskim, insp. w st. sp. Rafałem Pawłowski, kom. Marcinem Buchholzem i asp. Wojciechem Kuberskim. Jeden wywiad przeprowadzono anonimowo, z uwagi na pracę zawodową eksperta;
- analiza statystyczna — analizie zostały poddane dane uzyskane ze zrealizowanych badań. Do przeprowadzenia analiz uzyskanych w badaniu danych posłużono się programami statystycznymi SPSS, JAMOVI, JASP i arkuszem kalkulacyjnym Excel;
- wnioskowanie — będące efektem podsumowania zrealizowanych badań z wykorzystaniem dedukcji, indukcji oraz porównania.

Po zakończeniu etapu projektowania procesu badawczego, który obejmował wybór odpowiednich metod, technik i narzędzi badawczych dokonano doboru jednostek badawczych.

W odniesieniu do badań ankietowych (ilościowych), w celu weryfikacji reprezentatywności konieczne było określenie minimalnej liczebności próby badawczej, którą uzyskano korzystając z poniżej przedstawionego wzoru¹⁸:

$$n_b = \frac{N}{1 + \frac{4d^2(N-1)}{Z^2}}$$

gdzie:

n_b — minimalna liczebność próby,

N — wielkość populacji,

¹⁸ K. Jabłońska, A. Sobieraj, *Metodyka dobierania próby badawczej w naukach społecznych*, dostęp w sieci Web: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cgvuVJ62NLgJ:https://sft.cnbop.pl/wp-content/uploads/2016/02/BiTP_Vol.32_Issue_42013pp.31-36.pdf+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl>, 20 stycznia 2019 r.

Z — wartość standardowa dla danego poziomu istotności $Z = 1,96$,
d — zakładany błąd oszacowania ($\max 4\% = 0,04$),
przy wykorzystaniu do tego kalkulatora doboru próby.

W badaniach za wielkość populacji, zgodnie ze statystyką, przyjęto 30 145 funkcjonariuszy Policji pełniących służbę kryminalną¹⁹ (stan na dzień 1 marca 2022 roku)²⁰. Dane te dotyczą zatrudnienia policjantów w służbie kryminalnej według garnizonów (KWP we Wrocławiu, KWP w Bydgoszczy, KWP w Lublinie, KWP w Gorzowie Wielkopolskim, KWP Łodzi, KWP w Krakowie, KWP zs. w Radomiu, KWP w Opolu, KWP w Rzeszowie, KWP w Białymstoku, KWP w Gdańsku, KWP w Katowicach, KWP w Kielcach, KWP w Olsztynie, KWP w Poznaniu, KWP w Szczecinie, KSP).

$$n_b = \frac{30\ 145}{1 + \frac{4 * (0,04)^2 (30\ 145 - 1)}{1,96^2}}$$

$$n_b = 600,269913 \\ \sim 600$$

Zgodnie z obliczeniami, minimalna liczebność próby badawczej wyniosła 600 funkcjonariuszy. Kwestionariusze ankiety, w łącznej liczbie 610, zostały rozesłane drogą pocztową do wytypowanych jednostek, za wyjątkiem Komendy Wojewódzkiej Policji w Poznaniu i Opolu z uwagi na niewyrażenie zgody do udziału w badaniach²¹. Kwestionariusze ankiety, w liczbie 300 sztuk, przesłano do: Akademii Policji w Szczytnie (100 sztuk), Centrum Szkolenia Policji w Legionowie (50 sztuk), Szkoły Policji w Pile (50 sztuk), Szkoły Policji

¹⁹ Zaznaczyć należy, że w skład służby kryminalnej Policji wchodzi policjanci wykonujący czynności dochodzeniowo-śledcze i operacyjno-rozpoznawcze.

²⁰ Portal Otwartych Danych Komendy Głównej Policji (stan zatrudnienia na 1 marca 2022 r.), dostęp w sieci Web: <<https://dane.gov.pl/pl/dataset/540/resource/37993,1032022-policjanci-stan-zatrudnienia-wg-suzb-ukad-nr-1/table>>, 10 marca 2022 r.

Analogicznie, stan zatrudnienia w służbie kryminalnej na dzień 1 marca 2023 r. — zgodnie ze statystyką — wyniósł w garnizonach 28 467, a zatem minimalna liczebność próby badawczej wyniosła 587, 874829 (~ 588). Zob. Portal Otwartych Danych Komendy Głównej Policji (stan zatrudnienia na 1 marca 2023 r.), dostęp w sieci Web: <<https://dane.gov.pl/pl/dataset/540/resource/46426,1032023-policjanci-stan-zatrudnienia-wg-suzb-ukad-nr-1/table>>, 15 kwietnia 2023 r.

²¹ Wnioskowano o zgodę na realizację badania opinii w Policji w 38 jednostkach, wśród 630 funkcjonariuszy pionu dochodzeniowo-śledczego służących w Komendach Wojewódzkich Policji, Komendzie Stołecznej Policji i Komendach Miejskich Policji. Uzyskano zgodę na przeprowadzenie badań w 36 jednostkach, wśród 610 funkcjonariuszy danego wydziału. Pismo L.dz. Gak-49/23/1605/22/AK z 5 stycznia 2023 r.

w Słupsku (50 sztuk) oraz Szkoły Policji w Katowicach (50 sztuk). Badania w przedmiotowych jednostkach zostały zrealizowane wśród słuchaczy kursów specjalistycznych i studentów będących funkcjonariuszami Policji pionu dochodzeniowo-śledczego Komend Wojewódzkich Policji, Komendy Stołecznej Policji i Komend Miejskich Policji. Kwestionariusze ankiet, w liczbie 310 sztuk, przesłano do Wydziałów Dochodzeniowo-Śledczych Komend Policji w Polsce, w tym do Komend Wojewódzkich Policji (po 10 sztuk do każdej jednostki — łącznie 140 ankiet), Komendy Stołecznej Policji (10 sztuk) i Komend Miejskich Policji (po 10 sztuk do każdej jednostki — łącznie 160 ankiet) — zob. tabela nr 1 i 2.

Tabela 1. Liczba wysłanych i odesłanych ankiet — Akademia Policji w Szczytnie, Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Szkoła Policji w Pile, Szkoła Policji w Słupsku, Szkoła Policji w Katowicach

Lp.	Nazwa jednostki	Liczba wysłanych ankiet	Liczba odesłanych ankiet
1.	Akademia Policji w Szczytnie	100	64
2.	Centrum Szkolenia Policji w Legionowie	50	14
3.	Szkoła Policji w Pile	50	35
4.	Szkoła Policji w Słupsku	50	0
5.	Szkoła Policji w Katowicach	50	5
	Łącznie wysłano:	300	—
	Łącznie odesłano:	—	118

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 2. Liczba wysłanych i odesłanych ankiet — Komendy Wojewódzkie Policji, Komenda Stołeczna Policji i Komendy Miejskie Policji

Lp.	Nazwa jednostki	Liczba wysłanych ankiet	Liczba odesłanych ankiet
1.	Komenda Wojewódzka Policji we Wrocławiu	10	9
2.	Komenda Wojewódzka Policji w Bydgoszczy	10	10
3.	Komenda Wojewódzka Policji w Lublinie	10	10

4.	Komenda Wojewódzka Policji w Gorzowie Wielkopolskim	10	10
5.	Komenda Wojewódzka Policji w Łodzi	10	10
6.	Komenda Wojewódzka Policji w Krakowie	10	10
7.	Komenda Wojewódzka Policji zs. w Radomiu	10	10
8.	Komenda Wojewódzka Policji w Rzeszowie	10	10
9.	Komenda Wojewódzka Policji w Białymstoku	10	10
10.	Komenda Wojewódzka Policji w Gdańsku	10	10
11.	Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach	10	10
12.	Komenda Wojewódzka Policji w Kielcach	10	10
13.	Komenda Wojewódzka Policji w Olsztynie	10	10
14.	Komenda Wojewódzka Policji w Szczecinie	10	10
15.	Komenda Stołeczna Policji	10	9
16.	Komenda Miejska Policji we Wrocławiu	10	6
17.	Komenda Miejska Policji w Bydgoszczy	10	10
18.	Komenda Miejska Policji w Lublinie	10	10
19.	Komenda Miejska Policji w Gorzowie Wielkopolskim	10	10
20.	Komenda Miejska Policji w Łodzi	10	10
21.	Komenda Miejska Policji w Krakowie	10	10
22.	Komenda Miejska Policji w Radomiu	10	9
23.	Komenda Miejska Policji w Rzeszowie	10	10
24.	Komenda Miejska Policji w Białymstoku	10	10
25.	Komenda Miejska Policji w Gdańsku	10	8
26.	Komenda Miejska Policji w Katowicach	10	10
27.	Komenda Miejska Policji w Kielcach	10	10
28.	Komenda Miejska Policji w Olsztynie	10	10
29.	Komenda Miejska Policji w Szczecinie	10	10
30.	Komenda Miejska Policji w Opolu	10	10
31.	Komenda Miejska Policji w Poznaniu	10	10
	Łącznie wysłano:	310	—
	Łącznie odesłano:	—	301

Źródło: Opracowanie własne

W rezultacie uzyskano wyniki badań ankietowych od 419 funkcjonariuszy Policji wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze w Komendach Wojewódzkich Policji, Komendzie Stołecznej Policji i Komendach Miejskich Policji, ponieważ tyle ankiet wróciło do badacza.

Badania ilościowe zostały przeprowadzone od 18 stycznia 2023 roku do 30 kwietnia 2023 roku. Wykorzystano kwestionariusz ankiety w formie papierowej. Kwestionariusze ankiet, za wyjątkiem kierowanych do Akademii Policji w Szczytnie, przesłano do jednostek drogą pocztową. W przypadku Akademii Policji w Szczytnie zwrócono się natomiast pismem z 18 stycznia 2023 roku do Pani nadinsp. dr hab. Iwony Klonowskiej — Komendant-Rektor Akademii Policji w Szczytnie z prośbą o umożliwienie rozdysponowania anonimowego kwestionariusza ankiety wśród studentów i uczestników kursów specjalistycznych, będących funkcjonariuszami pionu dochodzeniowo-śledczego Komend Wojewódzkich Policji, Komendy Stołecznej Policji i Komend Miejskich Policji, w terminie niekolidującym z zajęciami dydaktycznymi, na co uzyskano aprobatę. W tym przypadku przeprowadzono typ ankiety audytoryjnej.

Badania jakościowe zostały przeprowadzone od 13 stycznia 2023 roku do 28 czerwca 2023 roku. Z uwagi na czynności służbowe oraz pracę zawodową ekspertów, do części z nich, po wcześniejszym uzgodnieniu, przesłano kwestionariusz wywiadu drogą elektroniczną, pozostając w kontakcie telefonicznym. Z częścią ekspertów przeprowadzono spotkania, które oparte były na przygotowanym wcześniej planie. Eksperci ci wiedzieli przed spotkaniem, czego będzie dotyczyło. Spotkania te pozwoliły na szersze omówienie problemu badawczego, a także możliwość zadania dodatkowych pytań w obrębie przedmiotowego zagadnienia.

1.6. Ograniczenia

Uwzględniając charakter badań i publiczny dostęp do uzyskanych w ich trakcie wyników, korzystano wyłącznie z informacji, które pochodzą ze źródeł jawnych.

Przeprowadzona kwerenda literatury przedmiotu — przepisów prawa oraz prac naukowych, zgromadzonych m.in. w Akademii Policji w Szczytnie, pozwoliła skonstatować, że w polskiej literaturze w zasadzie nie ma publikacji w zakresie nieinstrumentalnych metod

detekcji kłamstwa. Polskie opracowania z zakresu taktyki i technik przesłuchań są natomiast dość ogólnikowe²².

Za ograniczenie można uznać także utrudniony proces uzyskania informacji poprzez hermetyczność pionu kryminalnego Policji i charakter służby, bowiem badania ograniczały się wyłącznie do grupy policjantów wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze oraz funkcjonariuszy prowadzących na co dzień przesłuchania i specjalizujących się w danej dziedzinie.

Zakres czasowy przedmiotowych badań przypadł na lata 2021-2023.

²² Za wyjątkiem publikacji kilku autorów. Do takich pozycji należą: R. Kwasiński, *Metody przesłuchań stosowane przez FBI. Rzecz o tryumfie nauki i rozumu*, Warszawa 2020; także W. Pasko-Porys, *Przesłuchiwanie i wywiad. Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2007.

ROZDZIAŁ II.

ZASTOSOWANIE NIEINSTRUMENTALNEJ DETEKCJI KŁAMSTWA PODCZAS PRZESŁUCHANIA PROWADZONEGO PRZEZ FUNKCJONARIUSZY POLICJI

2.1. Istota przesłuchania i jego etapy

Przesłuchanie jest czynnością opartą na komunikacji interpersonalnej, bowiem polega na wymianie informacji między przesłuchującym a przesłuchiwanym. Przedmiotowa wymiana polega na komunikacji werbalnej — słownemu przekazaniu określonych informacji, a także komunikacji niewerbalnej — zachowaniu osób biorących udział w przesłuchaniu. Jego efektywność w dużej mierze zależy od obu interakcji.

W literaturze przedmiotu odnaleźć można dwa znaczenia przesłuchania. Jak wskazuje T. Matysiak, pierwsze z nich ma charakter normatywny i określa czynności taktyczne, które powinny być podejmowane przez przesłuchujących celem odtworzenia przebiegu zdarzenia zgodnie z jego rzeczywistością²³. Powinno odbywać się to w ramach regulacji prawnych zawartych w kodeksie postępowania karnego, a także wszelkich przepisów znajdujących się w innych normach prawnych. Odnosi się ono do działań, których celem jest wykrycie sprawcy, a także do ustalenia szczegółów zdarzenia przy pomocy przesłuchania. Drugie znaczenie nawiązuje do interdyscyplinarności. Psychologiczny aspekt tego wątku dotyczy zachowań osób — przesłuchującego i przesłuchiwanego, m.in. ich stanu psychicznego i komunikacji interpersonalnej. Aspekt taktyczno-kryminalistyczny odnosi się z kolei do zastosowanej metody przesłuchania. Wspomniana interdyscyplinarność nawiązuje także do socjologii, w której zakres wchodzi ocena czynów człowieka, relacje międzyludzkie, a także zachodzące procesy w społeczeństwie.

K. Otłowski utożsamia przesłuchanie ze sporem²⁴. Jego zdaniem czynność ta ma trudny charakter w aspekcie psychologicznym, bowiem każda ze stron może mieć inny cel — intencją przesłuchującego może być przeciwieństwo intencji przesłuchiwanego²⁵.

²³ T. Matysiak, *Stres przesłuchania. Strategie obronne podejrzanych*, Warszawa 1978, s. 3.

²⁴ K. Otłowski, *Podejrzany w postępowaniu karnym. Studium kryminalistyczne*, Warszawa 1979, s. 54.

²⁵ Tamże.

Według T. Tomaszewskiego przesłuchanie jest czynnością zmierzającą do „wzbudzania” przez przesłuchującego śladów pamięciowych przesłuchiwanego, przy czym wspomniane „wzbudzanie” powoduje wyłączenie trzech aktywności: komunikacyjnej, intelektualnej, a także częstokroć emocjonalnej²⁶. Przesłuchanie wymaga odpowiedniej komunikacji obu stron, bowiem opiera się na werbalnym przekazie informacji i wpływa na przebieg tej czynności. Istotny jest również intelektualizm, gdyż stanowi kluczowy element każdego postępowania. Ważne jest także emocjonalne podejście do danej sytuacji. Nie oznacza to, że przesłuchujący powinien okazywać współczucie bądź złość, co jest często zgubne, ale podchodzić do każdego przesłuchania indywidualnie. Powinien odpowiednio dobierać słowa i odpowiednio się zachowywać, zarówno w kontekście werbalnego przekazywania informacji, ale i pozawerbalnych gestów, znaków czy sygnałów²⁷.

E. Gruza, M. Goc i J. Moszczyński wskazują, że przesłuchaniem jest czynność dowodowa, która polega na czynnym, ustnym i bezpośrednim odbiorze zeznań świadków, wyjaśnień podejrzanych oraz opinii biegłych, których wyniki utrwała się na zasadach określonych w kodeksie postępowania karnego²⁸. Autorzy ci podkreślają, że przed każdym przesłuchaniem należy odpowiednio się przygotować poprzez zebranie informacji o przesłuchiwanym, a także ocenę zgromadzonych materiałów w sprawie²⁹.

D. Jagiełło podjął próbę stworzenia uniwersalnej definicji przesłuchania. Według niego jest nim czynność procesowa bądź pozaprocessowa, która:

- ma charakter dowodowy i stanowi jedną z metod przeprowadzenia dowodu;
- pozwala na ustalenie określonych informacji w związku z danym zdarzeniem;
- wpływa na przebieg całego postępowania;
- odnosi się do wiarygodności przekazywanych informacji;
- opiera się na psychologii, gdyż dotyczy zachowań uczestników przesłuchania³⁰.

Celem przesłuchania, jak wynika z prezentowanych definicji, jest głównie pozyskanie określonych informacji od danej osoby. Czynność przesłuchania ma interdyscyplinarny charakter. Na jej efektywność wpływa przede wszystkim znajomość elementów prawa karnego i dowodowego, techniki i taktyki kryminalistycznej, językoznawstwa, psychologii, psychopatologii, socjologii, bezpieczeństwa wewnętrznego, kryminologii, wiktymologii,

²⁶ T. Tomaszewski, *Przesłuchanie biegłego w postępowaniu karnym*, Warszawa 1988, s. 82.

²⁷ Tamże.

²⁸ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Warszawa 2020, s. 180.

²⁹ Tamże.

³⁰ D. Jagiełło, *Taktyka kryminalistycznych czynności dowodowych*, Warszawa 2019, s. 202-203.

a także często pomijanego behawioryzmu. Przedstawione w literaturze przedmiotu definicje przesłuchania ukazują częściej jedynie normatywny charakter bądź są niepełne. Brakuje w nich wskazania wielowymiarowości pojęcia (zob. tabela nr 3).

Tabela 3. Wielowymiarowość pojęcia przesłuchania

Dyscyplina naukowa	Znaczenie
Prawo	Przesłuchanie jest czynnością procesową, a zatem musi być przeprowadzone zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi. Konieczne jest przedstawienie osobie przesłuchiwanej przysługujących praw i obowiązków, zgodnych z obowiązującymi regulacjami prawnymi. Istotne jest także odpowiednie udokumentowanie i utrwalenie przebiegu przesłuchania ³¹ .
Kryminalistyka	Kryminalistyka dzieli się na cztery podstawowe działy: taktykę kryminalistyczną, technikę kryminalistyczną (śledczą), strategię kryminalistyczną i metodykę kryminalistyczną ³² . Każdy z tych działów ma swoje zastosowanie w kontekście prowadzonego przesłuchania. Taktyka kryminalistyczna odnosi się do sprawcy i możliwości jego wykrycia, także w trakcie przesłuchania. Jest niewątpliwie związana z techniką kryminalistyczną, korzystającą z potencjału różnych nauk i dotyczącą środków, metod oraz sposobów pozwalających na ujawnienie śladu, który może stać się dowodem, np. obok zeznań świadka. Strategia kryminalistyczna polega na ocenie przestępczości i wysnuciu konstruktywnych wniosków celem jej zredukowania w przyszłości. Przesłuchanie może

³¹ Zob. *Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 147.

³² T. Hanausek, K. Sławik, *Wprowadzenie do kryminalistyki i kryminologii*, Bydgoszcz 1995, s. 9-10.

	dostarczyć informacji, które pozwolą na zmniejszenie takiego zjawiska. Metodyka kryminalistyczna określa natomiast zasady i metody taktyki oraz techniki kryminalistycznej w odniesieniu do określonych typów przestępstw ³³ . Wpływa na wybór odpowiedniej taktyki przesłuchania oraz schematu działania.
Językoznawstwo	Czynność przesłuchania przeprowadza się ustnie, bezpośrednio i czynnie. Przedstawiciele organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości spotykają w swojej praktyce śledczej osoby z różnych grup społecznych, oraz o różnym poziomie intelektualnym. Wszelkie informacje powinny być jasno i zrozumiale przekazane, dostosowane do umiejętności odbiorcy. W niektórych przypadkach niezbędne jest także wezwanie tłumacza ³⁴ .
Psychologia	Na efektywność przesłuchania wpływa wiele czynników, m.in. zachowanie przesłuchującego i zachowanie osoby przesłuchiwanego. Przesłuchujący nie może rutynowo podchodzić do każdego przesłuchania. Aby je prawidłowo przeprowadzić musi poznać osobowość przesłuchiwanego, a następnie dobrać odpowiednią metodę. Każdy przesłuchujący powinien posiadać odpowiednie cechy, aby skutecznie przeprowadzać tę czynność. Do takich cech zalicza się m.in.: komunikatywność, zaangażowanie, bezstronność, empatię, chęć pracy i nieustannego poszerzania swojej wiedzy oraz umiejętności.
Psychopatologia	Przedstawiciele organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości częstokroć mają kontakt z osobami przejawiającymi zaburzenia psychiczne ³⁵ . Należy tutaj

³³ S. Pikulski, *Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Białystok 1997, s. 17.

³⁴ Zob. Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 204.

³⁵ Psychopatologia jest dziedziną psychiatrii i psychologii klinicznej, której głównym zadaniem jest rozpoznawanie i opis zaburzeń psychicznych, a także zaburzeń zachowania. Psychopatologia zalicza do takich zaburzeń m.in.: zaburzenia procesów poznawczych — zaburzenia spostrzegania, zaburzenia uwagi i pamięci, zaburzenia myślenia i komunikowania się; zaburzenia procesów emocjonalnych i motywacyjnych — zaburzenia emocji i nastroju, zaburzenia motywacji; zaburzenia świadomości i orientacji, zaburzenia spowodowane

	<p>zaznaczyć, że „w przypadku wątpliwości co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania bądź odtwarzania przez niego postrzeżeń, to sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić”³⁶. Przesłuchujący podczas pierwszego stadium przesłuchania powinien rozpoznać ewentualny stan przesłuchiwanego i zdecydować, czy dane przesłuchanie będzie miało miejsce. Jeśli zdecyduje się od niego odstąpić również musi wykonać odpowiednią dokumentację³⁷.</p>
Kryminologia	<p>Do szczegółowego celu przesłuchania należy poznanie przyczyny popełnienia przez sprawcę danego czynu, a także poznanie struktury i dynamiki przestępczości poprzez pozyskanie niezbędnych w tym zakresie informacji.</p>
Wiktymologia	<p>Kolejnym, szczegółowym, celem przesłuchania jest pomoc ofiarom wskutek pozyskania określonych informacji w danej sprawie, jak również ustalenie czynników mogących wpłynąć na predestynację do stania się ofiarą.</p>
Behawioryzm	<p>Behawioryzm jest kierunkiem psychologii odnoszącym się do dostrzegalnych zachowań ludzi, jak również reakcji na określone bodźce (mogą nimi być np. zadawane przez przesłuchującego pytania). Wspomniane zachowania są przekazywane nieświadomie. Mogą towarzyszyć komunikacji werbalnej lub same w sobie stanowić pewnego rodzaju przekaz. Należy tutaj zaznaczyć, że odczytywanie mowy ciała jest bardzo</p>

zażywaniem substancji psychoaktywnych, zaburzenia afektywne (manię, depresję, dwubiegunowość).
Zob. L. Cierpiałkowska, *Psychopatologia*, 3. wydanie, Warszawa 2018, s. 17-18, 131-154, 196-197, 240-247.

³⁶ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 192 § 2.

³⁷ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 143 § 2.

	trudne, a jeden gest nigdy nie będzie oznaczał, że dana osoba kłamie. Kluczowa jest szczegółowa ocena zachowania ³⁸ .
Bezpieczeństwo wewnętrzne	Prawidłowe przeprowadzenie przesłuchania wpływa na lepszą skuteczność pracy przedstawicieli organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, a tym samym przekłada się na wzrost poziomu bezpieczeństwa w kraju.

Źródło: Opracowanie własne

Przesłuchanie składa się z kilku etapów. Etapy te zarówno w doktrynie jak i praktyce, nie są jednolite. Wynika to z tego, że są one mniej bądź bardziej szczegółowe.

Wielu naukowców wyróżnia trzy etapy (stadia) przesłuchania:

- stadium wstępno-obszerności,
- stadium spontanicznej rozmowy,
- stadium indagacyjne, które jest połączone z protokołowaniem³⁹.

Jak wskazuje K. Otłowski stadium wstępno-obszerności polega na swobodnej rozmowie, której celem jest poznanie osobowości, a także zachowania przesłuchiwanego⁴⁰. Podejmowana rozmowa dotyczy m.in. zainteresowań i pracy. Przedmiotowa obserwacja powinna być dyskretna, tak aby przesłuchiwany poczuł się swobodnie i nie kreował kogoś kim nie jest. Jest ona trudna z uwagi na to, że wymaga wielu umiejętności ze strony prowadzącego przesłuchanie, szczególnie tych w odniesieniu do psychologii i behawioryzmu. Podczas wspomnianego stadium przesłuchujący powinien dodatkowo przeprowadzić sondaż przeżyć psychicznych odnoszących się do przeszłości — tzw. introspekcję⁴¹. Jako przykład można wskazać sytuację, w której przesłuchiwanym jest podejrzany o dokonanie zabójstwa. W takim przypadku można spytać go o to, czy w przeszłości doświadczył jakiegoś cierpienia bądź

³⁸ Tematyka dotycząca niewerbalnych zachowań została szerzej opisana w dalszej części pracy.

³⁹ Podział przesłuchania na trzy etapy zawarty jest w m.in. w następujących publikacjach: Z. Czeczot, T. Tomaszewski, *Podstawy kryminalistyki ogólnej*, Warszawa 1989, s. 54; P. Horoszowski, *Kryminalistyka*, Warszawa 1958, s. 112, W. Gutekunst, *Programowanie przesłuchania*, „Problemy Kryminalistyki” nr 52, Warszawa 1964, s. 717, [w:] Z. Niezgoda, *Kryminalistyczne aspekty przesłuchania świadka*, „Prokuratura i Prawo” nr 2, Warszawa 1964, s. 81; także: K. Otłowski, *Podejrzany w postępowaniu...*, dz. cyt., s. 56-75; K. Otłowski, *Taktyka przesłuchania podejrzanego*, Warszawa 1972, s. 26-28;

⁴⁰ K. Otłowski, *Taktyka przesłuchania...*, dz. cyt., s. 26.

⁴¹ M. Kreutz, *Metody współczesnej psychologii*, Warszawa 1962, s. 146, [w:] K. Otłowski, *Podejrzany w postępowaniu...*, dz. cyt., s. 59.

je widział, a także co wtedy czuł albo czy widział kiedyś zmarłą osobę i jak na to zareagował⁴². Ma to na celu szersze poznanie osobowości danej osoby.

Kolejne stadium polega na spontanicznej wypowiedzi przesłuchiwanego w obrębie tematu sprawy. Przesłuchujący powinien uważnie przypatrywać się danej osobie i ją słuchać. Jeśli zakres tematyczny wykracza poza obręb danej sprawy to można wtedy ukierunkować taką osobę i zwrócić uwagę, by powróciła do tematu. Podczas tego etapu można także notować pewne szczegóły, jednakże należy to zrobić w taki sposób, aby przesłuchiwany przez cały czas czuł się swobodnie. Jeśli dana osoba nie mówi prawdy, nie należy wyprowadzać jej z błędu, aby łatwiej można było dostrzec kłamstwo⁴³.

Trzecie stadium polega na zadawaniu przesłuchiwanemu pytań będących uzupełnieniem wcześniejszej wypowiedzi, a także na protokołowaniu. Zadawane pytania powinny być zrozumiałe i logiczne. Nie powinny sugerować odpowiedzi i być podchwytliwe⁴⁴.

Przesłuchanie w aspekcie procesowym podzielone jest na cztery etapy, tj.:

- etap czynności wstępnych — ustalenie danych personalnych, poinformowanie o prawach i obowiązkach;
- etap swobodnej wypowiedzi — umożliwienie swobodnego wypowiedzenia się w określonej sprawie;
- etap pytań kierunkowych i odpowiedzi — zadawanie pytań, które zmierzają do uzupełnienia, wyjaśnienia bądź kontroli wcześniejszej wypowiedzi;
- etap czynności końcowych — zaznajomienie przesłuchiwanego z protokołem, zadbanie o prawidłowe sporządzenie dokumentacji⁴⁵.

E. Gruza w swoich publikacjach słusznie proponuje wprowadzenie do danej tematyki etapu obserwacyjno-zapoznawczego, mającego na celu poznanie rozmówcy oraz zbudowanie z nim odpowiedniej relacji.

Rozważając na temat etapów przesłuchania, z praktycznego punktu widzenia, zasadne byłoby wprowadzenie dodatkowego — pozaprocesowego stadia, a mianowicie etapu czynności poprzedzających przesłuchanie, którego głównym celem jest ocena pozyskanego materiału, zebranie informacji na temat przesłuchiwanego i zaaranżowanie miejsca przesłuchania.

⁴² K. Otłowski, *Podjejrany w postępowaniu...*, dz. cyt., s. 59.

⁴³ K. Otłowski, *Taktyka przesłuchania...*, dz. cyt., s. 27.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ P. Kosmaty, J. Kudła, *Taktyka i techniki prowadzenia rozmów i przesłuchań*, „Przegląd Policyjny” nr 2/134, Szczytno 2019, s. 152.

2.2. Przesłuchanie w doktrynie prawnej

Przesłuchanie jest czynnością procesową i jednocześnie podstawową metodą pozyskania informacji z osobowych źródeł dowodowych, rozumianych jako „osoba bądź rzecz, która dostarcza informację stanowiącą środek dowodowy”⁴⁶. W przypadku przesłuchania osobowym środkiem dowodowym są m.in. zeznania świadków i wyjaśnienia podejrzanych.

Przesłuchanie prowadzone jest w sposób bezpośredni, a także ustny. Jego przebieg wymaga udokumentowania w formie protokołu⁴⁷, co wynika z art. 143 § 1 pkt. 2 k.p.k.⁴⁸. Może być ponadto utrwalony za pomocą urządzenia rejestrującego obraz bądź dźwięk⁴⁹, po uprzednim powiadomieniu przesłuchiwanej osoby⁵⁰. Ustawodawca określa przypadki, w których rejestracja obrazu i dźwięku jest obligatoryjna. Katalog ten jest zamknięty, wskazuje się w nim:

- przesłuchanie świadka lub biegłego w przypadku, gdy istnieje niebezpieczeństwo, że mogłoby się ono nie odbyć w dalszym postępowaniu;
- przesłuchanie świadka lub biegłego w trybie określonym w art. 396 k.p.k. — czynności poza rozprawą;
- przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego (art. 185a k.p.k.), przesłuchanie pokrzywdzonego w sprawach o przestępstwo na tle seksualnym art. (185c k.p.k.);
- przesłuchanie małoletniego świadka (art. 185b k.p.k.)⁵¹.

Nośnik z zapisem obrazu i/ lub dźwięku traktowany jest jako załącznik do protokołu. W tym przypadku przebieg czynności może zostać ograniczony do zapisania najważniejszych informacji w dokumencie. Z. Pachowicz trafnie zauważa, że zapis audiowizualny jest

⁴⁶ C. Kulesza, *Dział V. Dowody*, [w:] K. Dutka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 2. wydanie, Warszawa 2020, s. 325.

⁴⁷ Co do zasady protokół z przesłuchania sporządza się w jednym egzemplarzu, jednakże, jeśli przepis szczególny stanowi inaczej, to sporządzana jest większa liczba protokołów. Zob. *Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów*, Dz. Urz. z 2017 r. poz. 59, § 22.

⁴⁸ Przepis ten stanowi, że w przypadku przesłuchania oskarżonego, świadka, biegłego i kuratora należy napisać stosowny protokół. Prowadzone czynności w toku postępowania karnego są z reguły przeprowadzane ustnie i muszą być utrwalane, dzięki czemu mogą być załączane do materiałów procesowych. Zob. Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn., ze zm., art. 143 § 1 pkt 2 i art. 148.

Katalog czynności wymagających spisania protokołu jest zamknięty. Określa to art. 143 § 1 k.p.k., jednakże art. 143 § 2 k.p.k. daje możliwość prowadzącemu czynność spisania protokołu, jeśli uzna to za konieczne. W innych przypadkach sporządzana jest notatka urzędowa.

⁴⁹ Kwestie dotyczące rodzajów urządzeń i środków technicznych służących do rejestracji obrazu bądź dźwięku w celach procesowych zostały uregulowane w odrębnym rozporządzeniu. Zob. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 11 stycznia 2017 r. w sprawie utrwalania obrazu lub dźwięku dla celów procesowych w postępowaniu karnym*, Dz. U. z 2017 r. poz. 93.

⁵⁰ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 147 § 1.

⁵¹ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 147 § 2.

najwierniejszym odzwierciedleniem przesłuchania⁵². Nagranie takiej czynności może przynieść wiele korzyści, a także mieć liczne zastosowania.

Przesłuchanie musi być zgodne z zasadami zamieszczonymi w art. 171 k.p.k., według których „osobie przesłuchiwaney należy umożliwić swobodne wypowiedzenie się w granicach określonych celem danej czynności, a dopiero później można zadawać pytania, które zmierzają do uzupełnienia, wyjaśnienia bądź kontroli wypowiedzi”⁵³. Należy zaznaczyć, że poprzez swobodną wypowiedź rozumie się stan umożliwiający nieskrępowane formułowanie swoich oświadczeń⁵⁴, możliwość wypowiedzi zgodnie ze swoją własną wolą, a także brak zakłócenia świadomości⁵⁵. Stadium to przypomina monolog przesłuchiwanego. Zwykle rozpoczynane jest pytaniem dotyczącym tego, co dana osoba wie o zdarzeniu. Zdaniem D. Jagiełły swobodna wypowiedź zajmuje czołowe miejsce wśród innych stadiów przesłuchania i ma zastosowanie w kontekście obserwacji psychologicznej⁵⁶. Wypowiedź przesłuchiwanego nie może być dowolna. Musi dotyczyć danego zdarzenia. Nie wolno wtrącać się, ani przeszkadzać takiej osobie, chyba że treść wykracza poza zakres danej sprawy. Pytania w trakcie przesłuchania mogą być zadawane przez organ przesłuchujący, strony, pełnomocników, a także biegłych⁵⁷. Co do zasady „pytania te są zadawane bezpośrednio, chyba że organ przesłuchujący zarządzi inaczej”⁵⁸. Jeśli przesłuchiwany ma mniej niż 15 lat to należy pamiętać, że taka czynność powinna być przeprowadzona z udziałem przedstawiciela ustawowego bądź faktycznego opiekuna⁵⁹. Wyjątkiem jest sytuacja, w której dobro postępowania stałoby temu na przeszkodzie⁶⁰. Kierowane do przesłuchiwanego pytania nie mogą sugerować treści odpowiedzi⁶¹. Jest to nierzetelne w stosunku do danego procesu. Pytania takie wpływają na prawdziwość oraz autentyczność wypowiedzi. Budzą również wątpliwość co do swobodnego przekazu określonych informacji. Zakazane jest również „wpływanie na wypowiedź przesłuchiwanego przy użyciu przymusu bądź groźby bezprawnej,

⁵² Z. Pachowicz, *Dział IV. Czynności procesowe*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 4. wydanie, Warszawa 2020, s. 329.

⁵³ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 1.

⁵⁴ Zob. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1998, s. 343, [w:] *Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 20 stycznia 2016 r.*, II AKa 338/15.

⁵⁵ Zob. *Wyrok Sądu Najwyższego z 16 marca 2010 r.*, III KK 302/09 LEX nr 583858. Zob. także *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 28 października 2013 r.*, II AKa 331/13.

⁵⁶ D. Jagiełło, *Swoboda wypowiedzi podczas czynności przesłuchania (zagadnienia wybrane na tle udziału świadka)*, „*Studia Prawnoustrojowe*” nr 46, Olsztyn 2019, s. 77-78.

⁵⁷ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 2.

⁵⁸ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 2.

⁵⁹ Kwestię tę szerzej opisano w podrozdziale dotyczącym przesłuchania dzieci.

⁶⁰ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 3.

⁶¹ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 4, także *Postanowienie Sądu Najwyższego z 17 stycznia 2017 r.*, V KK 257/16, LEX nr 2203534.

niedopuszczalne jest wykorzystywanie hipnozy, środków chemicznych lub technicznych, które mają wpływ na procesy psychiczne przesłuchiwanego bądź których celem jest kontrola nieświadomych reakcji organizmu w odniesieniu do przedmiotowego przesłuchania”⁶². W przypadku wpływania na wypowiedź przesłuchiwanego poprzez przymus bądź groźbę bezprawną zawartą we wspomnianym już art. 171 § 5 k.p.k., wyjaśnienia oskarżonych, zeznania świadków i oświadczenia złożone w warunkach, które wyłączają swobodę wypowiedzi bądź zostały uzyskane mimo zakazów zawartych w tym przepisie nie mogą być uznane jako dowód⁶³.

Przesłuchanie świadka⁶⁴ rozpoczyna się od skompletowania następujących informacji: imię i nazwisko, wiek, profesja, karalność za fałszywe zeznanie bądź oskarżenie oraz stosunek do stron⁶⁵. Tożsamość tę należy odpowiednio potwierdzić. Dane dotyczące miejsca zamieszkania lub pracy, numeru telefonu, telefaksu oraz adresu mailowego zamieszcza się w załączniku adresowym, który dołącza się z kolei do akt sprawy do wiadomości organu prowadzącego dane postępowanie⁶⁶. Świadka należy na tym etapie pouczyć o treści art. 233 § 1 k.k., stanowiącym o karalności za zeznawanie nieprawdy bądź zatajanie prawdy⁶⁷. W zależności od okoliczności danej sprawy, świadka należy także pouczyć o treści art. 182 k.p.k. (prawo do odmowy składania zeznań), a także o treści art. 183 k.p.k. (prawo do odmowy udzielenia odpowiedzi na pytanie) i art. 185 k.p.k. (zwolnienie z obowiązku zeznawania) — jeśli zostaną ujawnione okoliczności zawarte w tych przepisach⁶⁸.

Art. 182 k.p.k. daje możliwość świadkowi odmowy zeznań w sytuacji gdy oskarżony jest osobą najbliższą, gdy dojdzie do ustania małżeństwa bądź przysposobienia, a także w przypadku, gdy w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem⁶⁹. Możliwość ta jest podstawowym uprawnieniem świadka⁷⁰. Art. 183 k.p.k. wskazuje, że świadek ma „prawo do odmowy udzielenia odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie na nie odpowiedzi mogłoby narazić jego bądź najbliższą dla niego osobę

⁶² Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 5.

⁶³ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 7.

⁶⁴ Wszystkie osoby, które posiadają jakiegokolwiek informacje pozwalające na ustalenie prawdy w określonej sprawie mogą być przesłuchane jako świadek. Zob. Ł. Matys, *Kto nie może być świadkiem w sprawach karnych?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/dowody/94660,Kto-nie-moze-byc-swiadkiem-w-sprawach-karnych.html>>, 12 października 2021 r.

⁶⁵ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 191 § 1.

⁶⁶ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 148a.

⁶⁷ *Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny*, Dz. U. z 2021 r. poz. 1023, 2054., art. 233 § 1; także Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 190 § 1 i 2.

⁶⁸ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 191 § 2.

⁶⁹ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 182 § 1-3.

⁷⁰ C. Kulesza, dz. cyt., s. 375.

na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, może również żądać, aby przesłuchanie na rozprawie odbyło się z wyłączeniem jawności w przypadku, gdy treść danych zeznań mogłaby narazić jego bądź najbliższą dla niego osobę na hańbę⁷¹. Wskazane w art. 183 k.p.k. prawo przysługuje każdemu świadkowi, także takiemu, który nie skorzystał z prawa określonego w art. 182 k.p.k. oraz nie został zwolniony z obowiązku zeznawania na podstawie art. 185 k.p.k.

Zgodnie z art. 300 § 3 k.p.k. „świadka przed pierwszym przesłuchaniem poucza się o uprawnieniach i obowiązkach określonych w art. 177-192a, tj.:

- art. 177 (obowiązek złożenia zeznań),
- art. 178 (tajemnica obrończa, tajemnica spowiedzi),
- art. 179 (zwolnienie od obowiązku zachowania tajemnicy państwowej),
- art. 180 (tajemnica zawodowa i służbowa),
- art. 181 (wyłączenie jawności przesłuchania),
- art. 182 (prawo do odmowy zeznań),
- art. 183 (prawo do uchylenia się świadka od odpowiedzi),
- art. 184 (świadek anonimowy),
- art. 185 (zwolnienie z obowiązku zeznawania),
- art. 186 (skorzystanie z prawa do odmowy zeznań),
- art. 187 (odbieranie przyrzeczenia od świadka),
- art. 188 (składanie przyrzeczenia przez świadka),
- art. 189 (negatywne przesłanki odbierania przyrzeczenia od świadka)
- art. 190 (uprzedzenie świadka o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy),
- art. 191 (początek przesłuchania),
- art. 192a (badania eliminacyjne)⁷².

Świadka poucza się ponadto o dostępnych środkach ochrony i pomocy, o których mowa w *Ustawie*⁷³ z 28 listopada 2014 roku o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka⁷⁴. Pouczenie świadka powinno zostać przedstawione zrozumiale. Jeśli nieprawidłowo pouczono go o treści art. 182 k.p.k., 183 k.p.k. i 185 k.p.k. to zeznania nie mogą stanowić dowodu

⁷¹ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 183 § 1-2.

⁷² Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 300 § 3.

⁷³ *Ustawa z 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka*, Dz. U. z 2015 r. poz. 21.

⁷⁴ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 300 § 3.

w sprawie, natomiast jeśli w ogóle nie zostanie pouczony o treści art. 182 k.p.k. i 183 k.p.k. nie można postawić mu zarzutu składania fałszywych zeznań⁷⁵.

Przesłuchanie podejrzanego⁷⁶ różni się od przesłuchania świadka, szczególnie w sytuacji, gdy jest to pierwsze przesłuchanie. Osoba przesłuchiwana w postępowaniu przygotowawczym musi podpisać pouczenia o przysługujących prawach i obowiązkach⁷⁷. Zgodnie z art. 300 § 1 k.p.k., „podejrzanego przed pierwszym przesłuchaniem należy uprzedzić o następujących uprawnieniach:

- do składania wyjaśnień;
- do odmowy składania wyjaśnień bądź odmowy odpowiedzi na pytania;
- do informacji o treści zarzutów i ich zmianach;
- do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia;
- do korzystania z pomocy obrońcy, w tym do wystąpienia o obrońcę z urzędu w wypadku określonym w art. 78 (obrońca z urzędu — prawo ubogiego) oraz o treści art. 338b (złożenie żądania wyznaczenia obrońcy z urzędu);
- do końcowego zaznajomienia się z materiałami postępowania przygotowawczego, jak również o uprawnieniach określonych w art. 23a § 1 (postępowanie mediacyjne), art. 72 § 1 (bezpłatna pomoc tłumacza), art. 156 § 5 i 5a (udostępnianie akt, sporządzanie odpisów bądź kopii), art. 301 (przesłuchanie z udziałem obrońcy), art. 335 (skazanie bez rozprawy), art. 338a (wniosek o wydanie wyroku skazującego bez przeprowadzenia postępowania dowodowego) i art. 387 (dobrowolne poddanie się karze) oraz o obowiązkach i konsekwencjach wskazanych w art. 74 (prawa i obowiązki oskarżonego), art. 75 (obowiązek stawiennictwa oskarżonego), art. 133 § 2 (doręczenie zastępcze), art. 138 (wskazanie adresata dla doręczeń w kraju) i art. 139 (uznanie pisma za doręczone)”⁷⁸.

Przedmiotowe pouczenia należy przekazać podejrzanemu na piśmie, które są przez niego potwierdzane własnoręcznym podpisem.

⁷⁵ C. Kulesza, dz. cyt., s. 404; także Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 233.

⁷⁶ Podejrzanym jest osoba wobec której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów bądź bez wydania takiego postanowienia postawiono zarzut w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego. Zob. Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 71 § 1.

⁷⁷ P. Kosmaty, J. Kudła, dz. cyt., s. 153.

⁷⁸ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 300 § 1.

Zgodnie z art. 300 § 4 k.p.k. prowadzący przesłuchanie wręcza podejrzanemu, a także świadkowi pisemne pouczenia niezależnie od jego woli⁷⁹. Wzory przedmiotowych pouczeń zostały określone przez Ministra Sprawiedliwości⁸⁰.

Do szczególnych form przesłuchania zalicza się: konfrontację, okazanie, przesłuchanie dzieci, przesłuchanie osób starszych, jak również przesłuchanie osób z obniżoną sprawnością intelektualną.

Konfrontacja

O dopuszczalności przeprowadzenia konfrontacji traktuje art. 172 k.p.k., zgodnie z którym „osoby przesłuchiwane mogą być konfrontowane celem wyjaśnienia sprzeczności”⁸¹, które mają istotny charakter. Konfrontacja jest szczególnym rodzajem przesłuchania, a zatem zastosowanie mają tutaj również art. 171 § 4-7 k.p.k. i art. 143 § 1 pkt 5 k.p.k.⁸². Czynność tę charakteryzuje fakultatywność⁸³, „bezpośredniość, jedność miejsca, czasu, przedmiotu przesłuchania, a także dokumentacji”⁸⁴. Podczas konfrontacji osoby przesłuchiwane są „stawiane sobie do oczu”⁸⁵, słyszą swoje wypowiedzi i kolejno się do nich odnoszą. Piśmiennictwo wskazuje, że kolejność wypowiedzi poszczególnych interlokutorów nie może być dowolna, zaleca się, aby pierwsze wypowiedziała się osoba, która według prowadzącego daną sprawę jest bardziej wiarygodna⁸⁶.

W pracy dochodzeniowo-śledczej najczęściej konfrontuje się następujące osoby:

- podejrzanego z podejrzanym,
- podejrzanego ze świadkiem,

⁷⁹ C. Kulesza, dz. cyt., s. 605.

⁸⁰ Zob. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 września 2020 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach podejrzanego w postępowaniu karnym*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1618; także *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 września 2020 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach świadka w postępowaniu karnym*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1620.

⁸¹ Konfrontacja z udziałem świadka anonimowego jest niedopuszczalna z mocy ustawy. Zob. Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 172. Mimo braku przeszkód formalnych zaleca się, aby czynność ta nie była prowadzona z małoletnim, chyba że jest to wyjątkowa sytuacja, a jego rozwój intelektualny pozwala na przeprowadzenie przedmiotowego przesłuchania — poziom intelektualny obu interlokutorów musi być do siebie zbliżony. Zob. M. Błoński, M. Zbrojewska, *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych*, Warszawa 2020, s. 91.

⁸² Zob. Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 4-7 i art. 143 § 1 pkt 5; także: K. Boratyńska, M. Królikowski, *Dział V. Dowody*, [w:] A. Sakowicz (red.), *Kodeks Postępowania Karnego. Komentarz*, 8. wydanie, Warszawa 2018, s. 505-506.

⁸³ *Postanowienie Sądu Najwyższego z 21 stycznia 2016 r.*, II KK 372/15, LEX nr 1959482.

⁸⁴ T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kraków 2005, s. 255.

⁸⁵ M. Bartnik, W. Lis, *Leksykon kryminalistyki*, Warszawa 2016, s. 124.

⁸⁶ D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 4. wydanie, Warszawa 2020, s. 397.

— świadka ze świadkiem⁸⁷.

Wyróżnić można dwa, podstawowe, rodzaje konfrontacji — prostą i złożoną. Konfrontacja prosta polega na przesłuchaniu dwóch osób (np. świadka ze świadkiem), natomiast konfrontacja złożona polega na przesłuchaniu trzech lub więcej osób (np. podejrzanego z dwoma świadkami)⁸⁸. Możliwe jest także odczytanie jednej osobie protokołu z wypowiedzią drugiej, a następnie przesłuchanie jej na tę okoliczność (konfrontacja pośrednia)⁸⁹.

E. Gruza określa konfrontację mianem najtrudniejszej czynności procesowo-kryminalistycznej⁹⁰. Zdaniem autorki przesłuchanie konfrontacyjne jest marginalizowane w aspekcie psychologicznym⁹¹. Głównym zadaniem tej czynności jest wyjaśnienie sprzeczności pomiędzy osobami. Pomijany jest równie ważny cel — ustalenie wiarygodności przesłuchiowanych osób, także na podstawie oceny niewerbalnych znaków.

W przypadku przesłuchania konfrontacyjnego wyróżnić można następujące stadia:

- przygotowanie,
- część zasadniczą,
- dokumentowanie,
- część końcową⁹².

Aby prawidłowo przeprowadzić konfrontację należy się do tego odpowiednio przygotować. Niezbędne jest skrupulatne zapoznanie się z materiałem dowodowym oraz wnikliwa ocena wypowiedzi osób, które mają być przesłuchane w ramach konfrontacji, ustalenie przedmiotowych sprzeczności i określenie wiarygodności każdej ze stron. Przygotowanie polega ponadto na opracowaniu planu dotyczącego pory i miejsca przesłuchania, zanotowaniu szczegółowych pytań do osób konfrontowanych, sprawdzeniu łączącej ich więzi, zorganizowaniu ewentualnych środków technicznych, podziale ról. Przesłuchanie to powinno być poprowadzone przez dwóch funkcjonariuszy, jeden z nich powinien występować w roli osoby prowadzącej tę czynność, drugi natomiast w roli protokolanta. Przed przystąpieniem do części zasadniczej należy zadbać o to, aby osoba, która zdaniem funkcjonariusza mówi

⁸⁷ Konfrontacja biegłego ze świadkiem bądź podejrzanym stanowi mniejszość. Zob. J. Kudrelek, *Szczególne formy przesłuchania w postępowaniu karnym*, Szczytno 2010, s. 10.

⁸⁸ Tamże, s. 11.

⁸⁹ Zob. C. Jerzyński, *Konfrontacja jako czynność procesowa*, „Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” nr 1, Szczytno 2011, s. 36-37.

⁹⁰ E. Gruza, *I kto tu mówi prawdę — czyli kilka uwag o konfrontacji*, „Edukacja Prawnicza” nr 6/126, Warszawa 2011, dostęp w sieci Web: <<https://www.edukacjaprawnicza.pl/i-kto-tu-mowi-prawde-czyli-kilka-uwag-o-konfrontacji/>>, 18 października 2021 r.

⁹¹ Tamże.

⁹² Inspiruję się: Tamże.

prawdę weszła pierwsza do pomieszczenia, w którym odbędzie się konfrontacja. Jest to ważne w aspekcie psychologicznym. J. Kudrelek wskazuje na element zaskoczenia podczas konfrontacji, jego zdaniem osoby biorące udział w przesłuchaniu nie powinny wcześniej wiedzieć, że taka czynność zostanie przeprowadzona, wskazuje także, że nie powinna o tym wiedzieć szczególnie osoba, która zdaniem przesłuchiwanego kłamie⁹³. W części zasadniczej konfrontacji konieczne jest sprawdzenie tożsamości przesłuchiwanego, a także zapoznanie ich z obowiązującymi regulacjami prawnymi dotyczącymi danej czynności. Prowadzący przesłuchanie zobowiązany jest do ciągłego kontrolowania przebiegu konfrontacji opartej o sporządzony wcześniej plan. Pytania powinny być zadawane w odpowiedniej kolejności. Po każdym z nich interlokutorzy powinni odpowiadać na nie prowadzącemu przesłuchanie, o czym należy ich wcześniej poinformować. Jeśli jedna ze stron chce sama zadać pytanie, musi uzyskać na to zgodę przesłuchującego. Prowadzący przesłuchanie powinien wykazać się szczególną czujnością podczas zasadniczej części konfrontacji, być uważnym słuchaczem i obserwatorem. Konfrontacja wymaga odpowiedniego udokumentowania w postaci sporządzenia protokołu, który należy rozpocząć od wzmianki na temat tego, w jaki sposób poznały się osoby konfrontowane i co ich łączy⁹⁴. Można w nim zawrzeć dosłowne wypowiedzi. Zasadne jest opisanie także niewerbalnych znaków i reakcji osób na poszczególne pytania, bowiem ocena zachowania może znacząco wpłynąć na końcową ocenę wiarygodności przesłuchiwanego⁹⁵. Pożądanym efektem końcowym konfrontacji jest wyjaśnienie sprzeczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia danej sprawy. Efekt ten nie zawsze jest pozytywny, mimo to, w każdym przypadku, po przeprowadzeniu wspomnianych czynności powinno się przesłuchać podejrzanego i osobę, która zmieniła swoje zeznania bądź wyjaśnienia⁹⁶.

Okazanie

Okazanie należy do jednej z najstarszych metod identyfikacji osoby i jest wykonywane głównie w postępowaniu przygotowawczym⁹⁷. O czynności tej traktuje art. 173 § 1 k.p.k., zgodnie z którym „osobie przesłuchiwanej można okazać inną osobę, wizerunek bądź rzecz

⁹³ J. Kudrelek, *Szczególne formy przesłuchania...*, dz. cyt., s. 18.

⁹⁴ Tamże, s. 23.

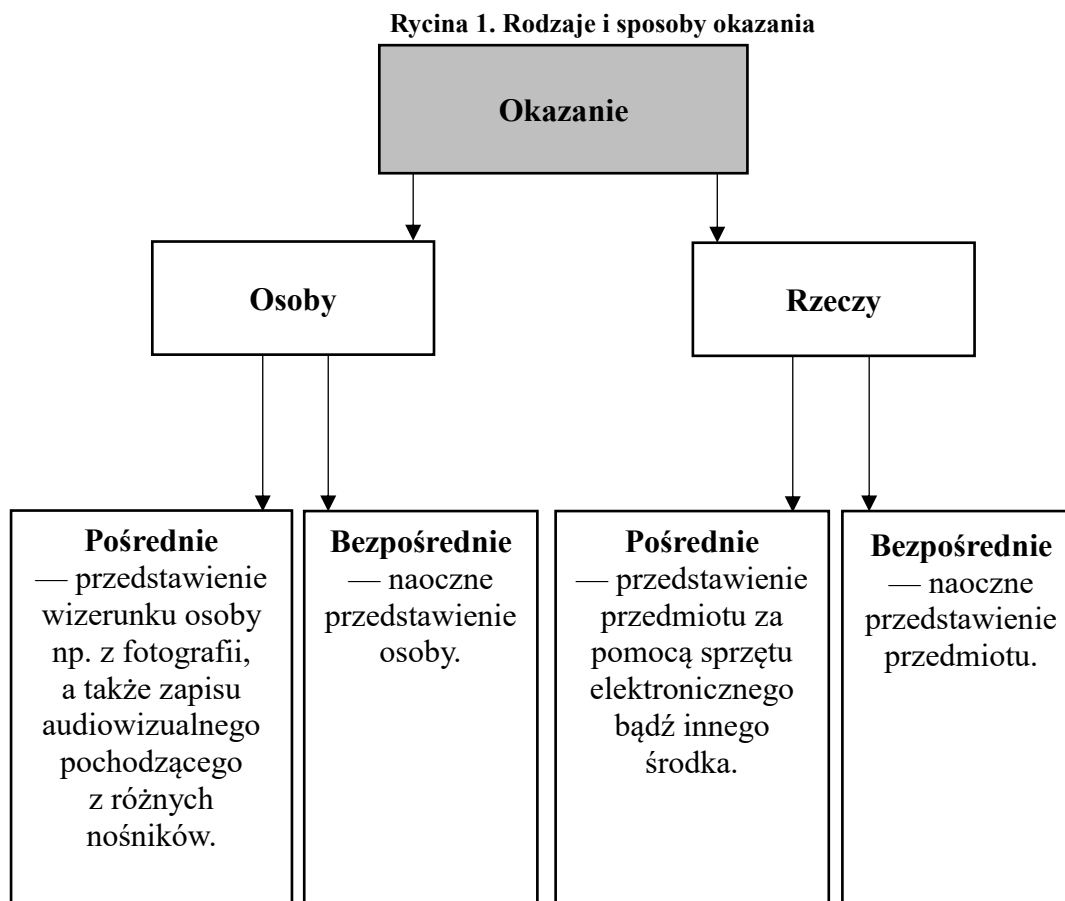
⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ E. Gruz, *Okazanie, Problematyka kryminalistyczna*, Toruń 1995, s. 9.

celem jej rozpoznania. Powinno być przeprowadzone w taki sposób, aby wyłączyć sugestię⁹⁸. W przypadku okazania zastosowanie ma także art. 143 § 1 pkt. 5 k.p.k.⁹⁹.

Wyróżnia się dwa rodzaje okazania — okazanie osoby i okazanie rzeczy. Czynności te mogą być przeprowadzone zarówno bezpośrednio jak i pośrednio (zob. rycina nr 1).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Kudrelek, *Szczególne formy przesłuchania w postępowaniu karnym*, Szczytno 2010, s. 63; W. Majchrowicz, R. Hampelski, *Szczególne formy przesłuchania, Część II — Formalnoprawne aspekty okazania w postępowaniu karnym*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny” nr 3, Pila 2010, s. 63-65; także: P. Górnik, T. Kasprzak, *Okazanie*, Katowice 2012, s. 10-22.

Co do zasady okazanie odbywa się w specjalnym pomieszczeniu znajdującym się w siedzibie organu, w którym przeprowadzane są czynności procesowe¹⁰⁰. W wyjątkowych przypadkach może odbyć się w innej siedzibie lub na odległość. Okazywany powinien znajdować się w grupie minimum czterech osób, które są w podobnym wieku i mają zbliżony

⁹⁸ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 173 § 1.

⁹⁹ Zob. Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 143 § 1 pkt 5.

¹⁰⁰ Zob. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 czerwca 2003 r. w sprawie warunków technicznych przeprowadzenia okazania*, Dz. U. z 2003 r., nr 104 poz. 981, § 1 pkt 1.

wygląd — wzrost, sylwetkę oraz pozostałe cechy charakterystyczne¹⁰¹, natomiast okazywany przedmiot powinien znajdować się w grupie podobnych rzeczy¹⁰².

Wyróżnia się następujące stadia okazania:

- przygotowanie,
- część zasadniczą — obserwację,
- wydanie oświadczenia o rozpoznaniu bądź nierozpoznaniu okazywanej osoby lub rzeczy wraz z uzasadnieniem,
- dokumentowanie,
- część końcową¹⁰³.

Przed rozpoczęciem okazania osoby prowadzące daną sprawę powinny szczegółowo zaznajomić się z materiałem, a także, w zależności od rodzaju okazania, przygotować niezbędne przedmioty oraz ustalić osoby, które mają wziąć udział w przedmiotowej czynności. Wskazane jest przygotowanie planu okazania. Przed przystąpieniem do przesłuchania ważne jest przeprowadzenie luźnej rozmowy z osobą rozpoznającą. Rozmowa taka ma na celu zredukowanie poziomu stresu, wskazanie wartości danej czynności, wsparcie psychologiczne, poznanie osobowości i stanu psychofizycznego. Podczas części zasadniczej należy zapoznać tę osobę z celem czynności i zaznajomić ją z obowiązującymi regulacjami prawnymi w danym zakresie. Kolejnym etapem jest swobodna obserwacja okazywanych rzeczy bądź osób, a następnie wydanie oświadczenia o przedmiotowym rozpoznaniu bądź nierozpoznaniu¹⁰⁴. Osoby, które mają być rozpoznawane mogą ustawić się w dowolnej konfiguracji, są informowane o tym, że przesłuchiwany może wskazać jedną osobę. Jeśli tak się stanie, osoba rozpoznawana powinna podać swoje dane. W przypadku rozpoznania określonej rzeczy bądź osoby przesłuchiwany musi to uzasadnić. Ostatnim etapem jest sporządzenie dokumentacji w postaci protokołu, zarówno w przypadku pozytywnego jak i negatywnego wyniku. Jeśli osoba rozpoznająca nie jest pewna co do oświadczenia, należy również zaznaczyć tę informację. Wskazane jest także opisanie swoich spostrzeżeń względem zachowania osób biorących udział w okazaniu.

¹⁰¹ Dz. U. z 2003 r., nr 104 poz. 981, § 5.

¹⁰² Dz. U. z 2003 r., nr 104 poz. 981, § 13.

¹⁰³ Inspiruję się: W. Majchrowicz, R. Hampelski, dz. cyt., s. 65-66.

¹⁰⁴ Tamże, s. 66.

Przesłuchanie dzieci

Dzieckiem w rozumieniu *Ustawy z o Rzeczniku Praw Dziecka* jest każda istota ludzka, która została poczęta i nie osiągnęła pełnoletniości, tj. 18 roku życia¹⁰⁵, chyba że wcześniej ją uzyskała¹⁰⁶. Kodeks postępowania karnego nie wyróżnia bezpośrednio terminu „dziecko”. Ustawa ta stosuje zamienne nazewnictwo — tj. małoletni, nieletni, niepełnoletni. W przypadku przesłuchania dzieci nie ma ustawowej dolnej granicy, która wskazywałaby czy taką czynność można przeprowadzić. Decyzję tę podejmuje odpowiedni organ procesowy. Na względzie należy mieć przede wszystkim dobro dziecka. Niezbędne jest także spełnienie ściśle określonych zasad.

O możliwości przesłuchania osób niepełnoletnich stanowi art. 185a-185c k.p.k., ważny jest także art. 185d k.p.k., który wskazuje na obowiązek przeprowadzania tej czynności w specjalnie przystosowanych pomieszczeniach¹⁰⁷.

Art. 185a § 1 k.p.k. traktuje o przesłuchaniu pokrzywdzonego¹⁰⁸ w charakterze świadka, który w chwili wspomnianej czynności nie ukończył 15 lat. Zakres przedmiotowy tego artykułu dotyczy przestępstw popełnionych z użyciem przemocy bądź groźby bezprawnej lub enumeratywnie wskazanych przestępstw z kodeksu karnego¹⁰⁹ przeciwko: wolności, wolności seksualnej oraz obyczajności, a także przestępstw przeciwko rodzinie i opiece¹¹⁰. Przesłuchanie takie należy przeprowadzić jednorazowo i wyłącznie wtedy, gdy zeznania małoletniego mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia określonej sprawy i tym samym stanowić absolutną niezbędność¹¹¹. Zakaz powtórnego przesłuchania jest wyłączony w dwóch przypadkach: gdy na jaw wyjdą nowe istotne dla sprawy okoliczności, a także gdy oskarżony podczas pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego nie miał obrońcy¹¹². Czynności w trybie art. 185a § 1 k.p.k. przeprowadzane są zawsze przez sąd, obligatoryjnie uczestniczy w nich także biegły psycholog, który sporządza opinię¹¹³. Art. 185a § 2 k.p.k. wskazuje osoby, które mogą wziąć udział w przesłuchaniu¹¹⁴. Podczas posiedzenia sądu mają prawo być obecni

¹⁰⁵ *Ustawa z 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka*, Dz. U. z 2020 r. poz. 141, art. 2.

¹⁰⁶ *Konwencja o Prawach Dziecka*, Dz. U. z 1991 r. nr 120 poz. 526, art. 1.

¹⁰⁷ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185a-d.

¹⁰⁸ Pokrzywdzonym jest co do zasady „osoba fizyczna bądź prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Zob. Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 49 § 1., zob. także § 2 i 3.

¹⁰⁹ Dz. U. z 2021 r. poz. 1023, 2054.

¹¹⁰ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185a § 1, także D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 3. wydanie, Warszawa 2018, s. 423.

¹¹¹ D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), dz. cyt., 4. wydanie, Warszawa 2020, s. 450.

¹¹² Tamże, s. 451.

¹¹³ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185a § 1 i § 2.

¹¹⁴ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185a § 2.

prokurator, obrońca oskarżonego i pełnomocnik pokrzywdzonego, natomiast przy przesłuchaniu ma prawo być obecny przedstawiciel ustawowy pokrzywdzonego bądź osoba pełniąca nad nim stałą opiekę¹¹⁵. Przebieg przesłuchania w trybie art. 185a k.p.k. musi być obligatoryjnie utrwalony za pomocą urządzenia audiowizualnego¹¹⁶. Zapis ten jest odtwarzany na rozprawie głównej, podczas której odczytuje się protokół przesłuchania. Art. 185a § 4 k.p.k. daje możliwość przesłuchania w trybie art. 185a §1-3 k.p.k. pokrzywdzonego który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat i został dotknięty przestępstwem wymienionym w §1 wspomnianego artykułu¹¹⁷. Czynność ta jest przeprowadzana w przypadku wystąpienia obawy, o to, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby negatywnie wpłynąć na jego stan psychiczny¹¹⁸.

Art. 185b § 1 k.p.k. reguluje warunki przesłuchania małoletniego świadka, który w chwili wspomnianej czynności nie ukończył 15 lat¹¹⁹. Zakres przedmiotowy tego artykułu dotyczy przestępstw popełnionych z użyciem przemocy bądź groźby bezprawnej lub enumeratywnie wskazanych przestępstw z kodeksu karnego¹²⁰ przeciwko: wolności seksualnej i obyczajności, a także rodzinie i opiece¹²¹. Przesłuchanie to prowadzi się na warunkach określonych w art. 185a § 1-3 k.p.k. i tylko w przypadku, gdy zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia określonej sprawy¹²². Art. 185b § 2 k.p.k. wskazuje, że, gdy w chwili przesłuchania świadek ma więcej niż 15 lat, to można przesłuchać go na odległość¹²³, jeśli obecność oskarżonego mogłaby negatywnie wpłynąć na jego stan psychiczny lub być dla niego krępująca¹²⁴.

Art. 185c k.p.k. traktuje o przesłuchaniu pokrzywdzonego w charakterze świadka, który złożył zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa z art. 197-199 k.k., (tj. zgwałcenie i wymuszenie czynności seksualnej, seksualne wykorzystanie niepoczytalności bądź bezradności, seksualne wykorzystanie zależności¹²⁵)¹²⁶. Zakres podmiotowy tego artykułu dotyczy pokrzywdzonego — w sytuacji gdy składa on zawiadomienie o przedmiotowym

¹¹⁵ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 51 § 2, art. 185a § 2.

¹¹⁶ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 147 § 2a, art. 185a.

¹¹⁷ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185a § 4.

¹¹⁸ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185a § 4.

¹¹⁹ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185b § 1.

¹²⁰ Dz. U. z 2021 r. poz. 1023, 2054.

¹²¹ D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), dz. cyt., 4. wydanie, Warszawa 2020, s. 455.

¹²² Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185b § 1.

¹²³ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 177 § 1a.

¹²⁴ D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), dz. cyt., 4. wydanie, Warszawa 2020, s. 455.

¹²⁵ Dz. U. z 2021 r. poz. 1023, 2054, art. 197-199.

¹²⁶ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c.

przestępstwie bądź występuje w charakterze świadka¹²⁷. Regulacja ta wskazuje na pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat¹²⁸, w przypadku, gdy istnieje obawa, że przesłuchanie na warunkach określonych w art. 185c k.p.k. mogłoby wyrzucić negatywny skutek na stan psychiczny pokrzywdzonego, to należy przesłuchać taką osobę na warunkach określonych w art. 185a § 1-3 k.p.k.¹²⁹. Treść zawiadomienia, z uwagi na ochronę ofiar przestępstw seksualnych, jest ograniczona do najistotniejszych faktów i dowodów. Pokrzywdzony jest przesłuchiwany na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa, w którym mogą wziąć udział prokurator, obrońca i pełnomocnik pokrzywdzonego — podczas pierwszego przesłuchania obecność oskarżonego jest zabroniona¹³⁰. W przypadku przesłuchania pokrzywdzonego, który ukończył 15 lat, podczas omawianej czynności ma prawo być także obecny przedstawiciel ustawowy, osoba sprawująca stałą pieczęć nad przesłuchiwanym bądź wskazana przez niego pełnoletnia osoba, chyba że ogranicza to swobodę jego wypowiedzi¹³¹. Przebieg tego przesłuchania obligatoryjnie utrwała się za pomocą urządzenia audiowizualnego. Zapis ten jest odtwarzany na rozprawie głównej, odczytywany jest także protokół przesłuchania¹³². W przypadku konieczności powtórnego przesłuchania — wystąpienia nowych okoliczności wymagających przesłuchania, na wniosek pokrzywdzonego możliwe jest przeprowadzenie przesłuchania w sposób określony w art. 177 § 1a — tj. przesłuchanie z wykorzystaniem urządzeń pozwalających na przeprowadzenie tej czynności na odległość przy bezpośrednim przekazie audiowizualnym¹³³. Jest to możliwe w przypadku uzasadnionej obawy o to, że obecność oskarżonego mogłaby mieć negatywny wpływ na stan psychiczny pokrzywdzonego lub oddziaływać krępująco na jego zeznania¹³⁴. Udział biegłego psychologa w przesłuchaniu o którym mowa w art. 185c k.p.k. jest obowiązkowy¹³⁵. Pokrzywdzony może wnioskować o to, by był on tej samej płci. Jeśli nie będzie to utrudniać danego postępowania, należy jemu taką możliwość zapewnić¹³⁶.

Przesłuchanie przeprowadzone w trybie art. 185a-185c k.p.k. odbywa się w specjalnych

¹²⁷ D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), dz. cyt., 4. wydanie, Warszawa 2020, s. 458.

¹²⁸ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c § 1a.

¹²⁹ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185a § 4.

¹³⁰ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c § 2.

¹³¹ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c § 2.

¹³² Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c § 2.

¹³³ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c § 3.

¹³⁴ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c § 3.

¹³⁵ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c § 4.

¹³⁶ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185c § 4.

pomieszczeniach znajdujących się w siedzibie sądu bądź poza siedzibą¹³⁷. Ich celem jest zapewnienie swobody wypowiedzi oraz poczucie bezpieczeństwa przesłuchiwanym osobom. Pomieszczenia te muszą mieć specjalny certyfikat, który jest wydawany przez Ministerstwo Sprawiedliwości i *Fundację Dzieci Niczyje* po spełnieniu kilkuetapowego procesu weryfikacji¹³⁸.

Zgodnie z rekomendacjami *Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę* przesłuchanie dzieci powinno składać się z czterech etapów:

- wprowadzenia,
- ćwiczenia narracji,
- rozmowy z dzieckiem na temat przedmiotu sprawy,
- zakończeniem przesłuchania¹³⁹.

Kluczem do efektywnego przesłuchania jest odpowiednie przygotowanie. Z uwagi na rozwój psychiczny dzieci jest ono szczególnie istotne. Do przedmiotowego przesłuchania należy odpowiednio się przygotować. Przygotowanie to dotyczy m.in. przeanalizowania materiału dowodowego, opracowania planu przesłuchania, zadbania o specjalne pomieszczenie czy środki techniczne. Konieczne jest także zebranie informacji o dziecku oraz pozyskanie wiedzy z zakresu ogólnego rozwoju i psychologii dziecięcej. Przesłuchujący, już od samego początku powinien zadbać o miłą atmosferę, aby dziecko nie czuło się skrupowane. Powinien również przygotować dziecko do przesłuchania poprzez: rozmowę, wytłumaczenie celu czynności, opowiedzenie jak będzie przebiegała indagacja i wytłumaczenie, że w każdej sytuacji może powiedzieć „nie wiem”. Po czynnościach wstępnych odbywa się swobodna narracja przesłuchiwanego w zakresie danej sprawy. Ważne jest to, aby go nie naciskać, nie pospieszać, nie przerywać, dysponować odpowiednią ilością czasu, dostosować język do poziomu rozmówcy, nie komentować wypowiedzi i przede wszystkim niczego nie obiecywać¹⁴⁰. Jeśli dziecko nie potrafi przekazać jakiejś informacji bądź jest niechętnie do rozmowy, można poprosić go o narysowanie skomplikowanej dla niego rzeczy, a następnie

¹³⁷ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 185d; także *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 28 września 2020 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c kodeksu postępowania karnego*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1691.

¹³⁸ Szczegółowy opis Przyjaznych Pomieszczeń Przesłuchań Dzieci znajduje się m.in. w: R. Nienałtowski, *Organizacja i zasady funkcjonowania przyjaznego pokoju przesłuchań dzieci*, Legionowo 2018, s. 11-16; D. Drab, *Certyfikaty Przyjaznych Pokoi Dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” nr 1/30, Warszawa 2010, s. 120.

¹³⁹ K. Makaruk, J. Włodarczyk, *Praktyka przesłuchiwanie dzieci w Polsce. Raport z Badania*, Warszawa 2020, s. 7.

¹⁴⁰ Inspiruję się: V. Kwiatkowska-Darul, *Przesłuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń 2007, s. 215.

poddać ocenie wykonany rysunek¹⁴¹. Kolejnym etapem jest zadawanie pytań zamkniętych mających charakter zwykłej rozmowy i odwoływanie się do pamięci przesłuchiwanego. Czynność ta jest dokumentowana w postaci protokołu. Przesłuchanie powinno zostać zakończone podziękowaniem dziecku za przekazane zeznania, aby nie poczuło się jak narzędzie do osiągnięcia jakiegoś celu¹⁴².

Podczas przesłuchania obserwowanie niewerbalnych zachowań dzieci jest bardzo ważne z tego względu, że są istotami nieposiadającymi bogatego słownictwa¹⁴³. Odkrywają kłamstwo mając 4-5 lat¹⁴⁴. Nie można jednak traktować, że większość z nich się tego dopuszcza, jest to sprawa indywidualna i wynikająca z wychowania. Według B. Lacha i W. Kołakowskiej jednym z rodzajów kłamstwa w odniesieniu do przesłuchania dzieci jest fantazjowanie — nieświadome kłamstwo¹⁴⁵, o którym należy pamiętać. Decyzja o tym, czy dziecko można przesłuchać nie powinna być oparta o jego wiek, lecz stopień rozwoju umysłowego¹⁴⁶, a ocena wiarygodności dziecka nie powinna bazować wyłącznie na treści wypowiedzi. Poza obserwacją niewerbalnych zachowań należy również zwrócić uwagę na osobowość, rozwój, umiejętności zapamiętywania i odtwarzania zaistniałych zdarzeń, a także tendencję do wyobrażania sobie różnych rzeczy¹⁴⁷.

Przesłuchanie osób starszych

Osobą starszą w rozumieniu *Ustawy o osobach starszych* jest każdy człowiek, który ukończył 60. rok życia¹⁴⁸. Przesłuchanie tej grupy osób nie jest wyodrębnione w kodeksie postępowania karnego i prowadzi się je na zasadach ogólnych. Z uwagi na zmiany psychofizyczne powstające w organizmie człowieka powinno być prowadzone w szczególny sposób¹⁴⁹. Ludzie starsi są często schorowani, inaczej postrzegają rzeczywistość mają demencję i opóźnione procesy myślowe. Przebieg przesłuchania powinien być zatem dostosowany do indywidualnych predyspozycji przesłuchiwanego.

¹⁴¹ Tamże, s. 217.

¹⁴² A. Wesołowska, *Dziecko w procesie sądowym — podejście interdyscyplinarne*, „Dziecko Krzywdzone” nr 15, Warszawa 2016, s. 103, [w:] V. Kwiatkowska-Darul, dz. cyt., s. 230.

¹⁴³ S. Molcho, *Język ciała dzieci*, 2. wydanie, Katowice 2018, blurb.

¹⁴⁴ M. Kornak, *Małoletni jako świadek w procesie karnym*, Warszawa 2009, s. 219.

¹⁴⁵ W. Kołakowska, B. Lach, *Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia*, Szczytno 2002, s. 19.

¹⁴⁶ A. Gadomska-Radel, *Ocena wiarygodności zeznań dzieci*, „Prokuratura i Prawo” nr 10, Warszawa 2010, s. 77.

¹⁴⁷ Tamże, s. 81.

¹⁴⁸ *Ustawa z 11 września 2015 r. o osobach starszych*, Dz. U. z 2015 r. poz. 1705, art. 4.

¹⁴⁹ S. Jędrzejewska, A. Kostrzewska, *Świadek świadkowi nierówny — o przesłuchaniu wybranych kategorii świadków*, Olsztyn 2019, s. 88.

Do etapów przesłuchania osób starszych można zaliczyć:

- przygotowanie,
- czynności wstępne,
- swobodną narrację,
- pytania zamknięte,
- dokumentowanie,
- czynności końcowe¹⁵⁰.

Przygotowanie, podobnie jak w przypadku przesłuchań innej grupy osób, polega m.in. na przeanalizowaniu materiału dowodowego, poznaniu osobowości przesłuchiwanego, zebraniu rzetelnych informacji na temat zdarzenia, przygotowaniu planu przesłuchania i zadbaniu o odpowiednie pomieszczenie oraz środki techniczne. Mając na względzie wiek przesłuchiwanego należy wydłużyć etap czynności wstępnych, toteż śledczy powinien wykazać się wzmoczoną cierpliwością i nawiązać dobry kontakt z przesłuchiwanym. Należy również rozważyć skorzystanie z pomocy psychologa podczas wykonywania przedmiotowych czynności¹⁵¹. Niezbędne jest sprawdzenie danych personalnych rozmówcy, a także poinformowanie go o regulacjach prawnych w danym zakresie. W trakcie swobodnej narracji nie należy spieszyć przesłuchiwanego. Powinien on przez cały czas czuć się swobodnie. Zadawane mu pytania zamknięte powinny być dostosowane do umiejętności językowych rozmówcy. Prowadzący przesłuchanie może odwoływać się do pamięci, jest to szczególnie ważne i pomocne w przypadku przesłuchania osób starszych. Czynność tę dokumentuje się w postaci protokołu, który potwierdzany jest własnoręcznym podpisem przesłuchiwanego.

Warte uwagi jest to, że osoby starsze nie potrafią kłamać równie przekonująco jak osoby młodsze i mają także problem z rozpoznawaniem kłamstwa¹⁵². Z uwagi na demencję, osobom starszym ciężiej jest przedstawić wiarygodną wersję określonego zdarzenia i później stale ją podtrzymywać.

Przesłuchanie osób z obniżoną sprawnością intelektualną

Osoby o obniżonej sprawności intelektualnej to osoby, których niektóre funkcje intelektualne są zaniżone. Wskutek urazu, choroby bądź wrodzonej wady rozwijają się wolniej

¹⁵⁰ Inspiruję się: P. Kosmaty, J. Kudła, dz. cyt., s. 152.

¹⁵¹ Zob. Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 192 § 2.

¹⁵² Zob. Nauka w Polsce, *Starsi ludzie słabo kłamią i kiepsko rozpoznają kłamstwa*, dostęp w sieci Web: <<https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C382381%2Cstarsi-ludzie-slabo-klamia-i-kiepsko-rozpoznaja-klamstwa.html>>, 19 stycznia 2022 r.

niż osoby w tym samym wieku¹⁵³. Osoby takie mogą być przesłuchane z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, o czym traktuje art. 192 § 2 k.p.k.¹⁵⁴. Przepis ten stosuje się w przypadku, gdy istnieje wątpliwość względem minimum jednej z następujących okoliczności:

- stanu psychicznego świadka,
- stanu rozwoju umysłowego,
- zdolności postrzegania bądź odtwarzania przez niego postrzeżeń¹⁵⁵.

Przedmiotowe przesłuchanie zarządza Sąd bądź prokurator z urzędu, a świadek nie ma możliwości sprzeciwienia się temu¹⁵⁶. Wyjątek stanowi sytuacja, w której osoba taka odmówiła zeznań bądź została od nich zwolniona w oparciu o art. 182 § 1 i 2 k.p.k. lub art. 185 k.p.k.¹⁵⁷. Wątpliwości, o których mowa w art. 192 § 2 k.p.k. muszą być uprawdopodobnione¹⁵⁸. W przypadku, gdy funkcjonariusz zauważy u świadka podczas przesłuchania pewne zastrzeżenia względem stanu psychicznego, umysłowego czy postrzegania lub odtwarzania, to powinien powiadomić o tym prokuratora, który nadzoruje postępowanie¹⁵⁹, a także wykonać adnotację w protokole przesłuchania. Przedmiotem oceny biegłego lekarza lub biegłego psychologa, który bierze udział w przesłuchaniu jest ustalenie poziomu rozwoju umysłowego przesłuchiwanego, a także zdolności postrzegania bądź odtwarzania przez niego postrzeżeń¹⁶⁰. Za ocenę wiarygodności odpowiada organ procesowy, jednakże biegły psycholog może być tutaj również bardzo pomocny.

Przebieg przesłuchania osób z obniżoną sprawnością intelektualną powinien być dostosowany do indywidualnych predyspozycji przesłuchiwanego.

Do etapów przedmiotowego przesłuchania można zaliczyć:

- przygotowanie,
- czynności wstępne,
- swobodną narrację,
- pytania zamknięte,

¹⁵³ A. Wołowicz-Ruszkowska, *Wsparcie osób z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym (w tym z zespołem Downa) i/lub niepełnosprawnościami sprzężonymi oraz głębokim stopniem upośledzenia umysłowego II: Podręcznik dobrych praktyk*, Warszawa 2012, s. 7, 9-11.

¹⁵⁴ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 192 § 2.

Przepis ten może mieć także zastosowanie względem osób będących na tzw. „głódzie narkotykowej” lub osób starszych. Zob. D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 5. wydanie, Warszawa 2021, s. 471-472.

¹⁵⁵ D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), dz. cyt., 5. wydanie, Warszawa 2021, s. 471.

¹⁵⁶ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 192 § 2.

¹⁵⁷ Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., art. 192 § 3.

¹⁵⁸ *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 12 czerwca 2015 r.*, II AKa 142/15, LEX nr 1771501.

¹⁵⁹ D. Gruszecka, *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), dz. cyt., 5. wydanie, Warszawa 2021, s. 472.

¹⁶⁰ Tamże, s. 473.

- dokumentowanie,
- czynności końcowe¹⁶¹.

Przesłuchanie osób z obniżoną sprawnością intelektualną jest trudne z tego względu, że osoby te mają inne potrzeby od osób będących w tym samym wieku i inaczej postrzegają otaczającą ich rzeczywistość. Potrzebują także więcej czasu na zrozumienie pewnych kwestii, Przesłuchujący powinien zatem wykazać się wzmożoną czujnością, komunikatywnością i cierpliwością. Przygotowanie do przedmiotowego przesłuchania polega przede wszystkim na zebraniu odpowiedniego materiału i jego skrupulatnej ocenie. Jeśli przesłuchujący na tym etapie wie, że świadek posiada obniżoną sprawność intelektualną, a przesłuchanie odbędzie się w trybie art. 192 § 2 k.p.k., to powinien przygotować odpowiedni plan przesłuchania, zadbać o pomieszczenie, środki techniczne i zarezerwować większą ilość czasu, niż w przypadku tradycyjnych przesłuchań. Podobnie jak w przypadku przesłuchania osób starszych, etap czynności wstępnych podczas przesłuchania tej grupy osób również powinien być wydłużony. Podczas czynności wstępnych konieczne jest sprawdzenie danych personalnych rozmówcy oraz poinformowanie go o regulacjach prawnych. Zarówno podczas swobodnej narracji jak i etapu pytań zamkniętych nie należy pospieszać przesłuchiwanego i jemu przerywać. W przypadku przesłuchania tej grupy osób ważne jest ustalenie tego, czy dana osoba potrafi odróżnić prawdę od kłamstwa. Kluczowe jest to, aby rozmówca czuł się swobodnie i pewnie. Treść pytań powinna być dostosowana do indywidualnych predyspozycji. Czynność tę dokumentuje się w postaci protokołu, który potwierdzany jest własnoręcznym podpisem przesłuchiwanego.

Zdarza się, że wiarygodność osób z niepełnosprawnością intelektualną jest podważana, a dzieje się to za następującymi przyczynami — piśmiennictwo w tym zakresie jest zubożałe, zauważalny jest brak fachowej wiedzy i stereotypizacja¹⁶². Osoby te dostrzegają, że są negatywnie postrzegane w sądach i prokuraturach. Nietaktowne jest także zwracanie się do ich asystentów z góry zakładając, że mają problemy intelektualne¹⁶³.

¹⁶¹ Inspiruję się: P. Kosmaty, J. Kudła, dz. cyt., s. 152.

¹⁶² E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną*, „Dziecko Krzywdzone” nr 17/4, Warszawa 2018, s. 116.

¹⁶³ Wypowiedź osoby niedowidzącej z dużego miasta, szerzej w: A. Błaszczak-Banasiak, K. Majdzińska, M. Zima-Parjaszewska, *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości. Analiza i zalecenia*, Warszawa 2016, s. 61, dostęp w sieci Web:

<<https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Dostęp%20osób%20z%20niepełnosprawnościami%20do%20wymiaru%20sprawiedliwości.pdf>>, 25 stycznia 2022 r.

2.3. Algorytm postępowania podczas przesłuchania

Przebieg przesłuchania jest zależny od wielu czynników. Jak wcześniej wspomniano, składa się z kilku etapów, a literatura przedmiotu ukazuje liczne algorytmy postępowania w przedmiotowym zakresie.

Zdaniem J. Kudrelka i R. Kwasińskiego przed przesłuchaniem należy:

- dokonać interpretacji zebranego materiału dowodowego celem ustalenia roli podejrzanego w miejscu przestępstwa;
- przeanalizować działania sprawcy i przebieg całego zdarzenia, w tym także, jeśli jest taka potrzeba, pozyskać rzetelne informacje np. z zakresu bankowości;
- zebrać informacje o podejrzanym;
- obrać taktykę przesłuchania, chyba że nie ma takiej możliwości;
- zebrać materiał pozwalający na przeprowadzenie efektywnego przesłuchania, przygotować argumentację, plan przesłuchania i ewentualny przebieg rozmowy;
- wezwać podejrzanego do jednostki, a także inne osoby, np. obrońcę, jeśli jest to niezbędne;
- przygotować pozostałe elementy przesłuchania, jak np. odpowiednie pomieszczenie¹⁶⁴.

T. Hanausek prezentuje rozszerzony algorytm czynności przed przesłuchaniem. Według niego każdy przesłuchujący powinien odpowiednio przygotować się do przesłuchania poprzez:

- wyznaczenie celu przesłuchania;
- ocenę zebranych informacji o zdarzeniu oraz osobie, którą będzie przesłuchiwał;
- uzupełnienie wskazanych powyżej informacji, poprzez zasięgnięcie opinii bądź kwerendę literatury, a także zaznajomienie się miejscem przesłuchania;
- wypracowanie wniosków taktycznych w ramach planu, zgodnie z którym należy określić: czas przesłuchania, bowiem im krótszy okres od danego zdarzenia tym więcej informacji uczestnik zdarzenia jest w stanie zapamiętać; miejsce przesłuchania, którym z zasady jest pomieszczenie znajdujące się w siedzibie organu, jednakże występują pewne wyjątki, w których przesłuchanie odbywa się w innych miejscach, np. domu świadka; sposób przesłuchania; przygotowanie pomieszczenia, w którym odbędzie się przesłuchanie oraz niezbędnej dokumentacji i materiałów dowodowych; wykonanie planu przesłuchania, który może być przeprowadzony w różnych formach — notatek

¹⁶⁴ J. Kudrelek, R. Kwasiński, *Pisma procesowe w postępowaniu przygotowawczym. Wzory pism*, Szczytno 2013, s. 265-266.

bądź przedstawionego poniżej schematu stanowiącego wyłącznie przykładowy wzorzec (zob. tabela nr 4)¹⁶⁵.

Tabela 4. Schemat przesłuchania

Okoliczności do wyjaśnienia	Istniejące dane o tej okoliczności	Źródło tych danych	Pytania	Uwagi

Źródło: T. Hanausek, Kryminalistyka. Poradnik detektywa, Katowice 1993, s. 160

Literatura przedmiotu ukazuje różnorodne algorytmy postępowania w przypadku przesłuchania. W poniższych tabelach kompleksowo przedstawiono to zagadnienie w odniesieniu do poszczególnych etapów przesłuchania.

Należy przyjąć za E. Gruzą następujące stadia przesłuchania:

- stadium czynności obserwacyjno-zapoznawczych,
- stadium czynności wstępnych,
- stadium swobodnej wypowiedzi,
- stadium pytań i odpowiedzi,
- stadium czynności końcowych¹⁶⁶.

Opracowano ponadto algorytm czynności poprzedzających przesłuchanie. Należy zaznaczyć, że są to wyłącznie przykładowe wzorce. W zależności od danej sprawy, algorytmy mogą być modyfikowane (zob. tabela nr 5).

Tabela 5. Algorytm postępowania podczas przesłuchania

Czynności poprzedzające przesłuchanie:
<ul style="list-style-type: none"> — rzetelne zebranie informacji o sprawie; — ocena zebranego materiału, w tym m.in. akt, protokołów oględzin miejsca zdarzenia;

¹⁶⁵ T. Hanausek, *Kryminalistyka. Poradnik detektywa*, Katowice 1993, s. 159-161.

¹⁶⁶ E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym. Problematyka kryminalistyczna*, Kraków 2003, s. 207-229.

- zebranie informacji na temat osoby, która będzie przesłuchiwana — dotyczących m.in. wieku, trybu życia, wykonywanej profesji, wykształcenia, rodziny, zainteresowań, kontaktów w środowisku i ustalenia jego stałego zachowania oraz jeśli to możliwe — zachowania w naturalnych dla niego sytuacjach;
- zebranie informacji na temat cech i osobowości osoby, która będzie przesłuchiwana;
- ustalenie charakteru przesłuchania;
- ustalenie liczby osób niezbędnych do przeprowadzenia przesłuchania (np. dodatkowe wezwanie psychologa, biegłego);
- merytoryczne przygotowanie się do przesłuchania (w zależności od rodzaju przesłuchania przesłuchujący powinien pogłębić swoją wiedzę z określonej tematyki np. przestępczości elektronicznej, bankowej, gospodarczej);
- przygotowanie planu przesłuchania na podstawie zebranych informacji,
- przygotowanie pytań w odpowiedniej kolejności, tak aby stanowiły logiczną całość, a także, w miarę możliwości, ich zapamiętanie;
- dobranie odpowiedniej metody przesłuchania na podstawie zebranych informacji;
- ustalenie sposobu przyjazdu danej osoby na przesłuchanie — wezwanie, zatrzymanie, doprowadzenie;
- przygotowanie dowodów (np. z dokumentów);
- ustalenie odpowiedniego miejsca i czasu przesłuchania;
- zaaranżowanie miejsca przesłuchania, odpowiednie ustawienie biurka, krzesła i rekwizytów;
- przygotowanie niezbędnej dokumentacji;
- rzetelne przyswojenie wszystkich informacji.

Czynności obserwacyjno-zapoznawcze:

- przedstawienie się i wzajemne poznanie;
- swobodna, nieformalna rozmowa z przesłuchiwanym na różne — nieformalne tematy, dotyczące np. wykonywanej pracy;
- dostosowanie języka do umiejętności rozmówcy;
- zbudowanie relacji, nawiązanie kontaktu;

- aktywne słuchanie przesłuchiwanego;
- konfrontowanie wypowiedzi osoby z dotychczasową wiedzą na jej temat;
- poznanie osobowości przesłuchiwanego;
- sprawienie, aby przesłuchiwany polubił przesłuchującego;
- obserwacja niewerbalnych zachowań przesłuchiwanego, celem opracowania jego normy bazowej (także dla sfery wokalne);
- wytłumaczenie jak będzie wyglądało przesłuchanie i jaki będzie jego przebieg;
- spowodowanie wyeliminowania ewentualnego stresu przesłuchiwanego;
- ograniczenie wszelkich barier związanych z przesłuchaniem.

Czynności wstępne:

- przejście do zasadniczej części przesłuchania;
- poproszenie o dokument tożsamości;
- zapytanie o dokładne dane — imię, nazwisko, wiek, zajęcie, miejsce zamieszkania, karalność za fałszywe zeznanie lub oskarżenie, stosunek do stron;
- sprawdzenie autentyczności przedstawionego przez przesłuchiwanego dokumentu tożsamości;
- kontrola danych osoby przesłuchiwanej;
- sprawdzenie wspomnianej osoby w policyjnych systemach teleinformatycznych, m.in. pod kątem osób poszukiwanych;
- przedstawienie pouczeń, praw i obowiązków przesłuchiwanego zgodnych z obowiązującymi regulacjami prawnymi¹⁶⁷;
- upewnienie się, czy dana osoba zrozumiała treść pouczeń, praw i obowiązków;
- wpisanie danych do protokołu;
- obserwacja zachowania przesłuchującego — werbalnego i niewerbalnego przekazu.

Swobodna wypowiedź:

¹⁶⁷ Pouczenia te są zależne od tego, kto jest osobą przesłuchiwaną.

- pozwolenie przesłuchiwanemu na swobodną wypowiedź dotyczącą danej sprawy;
- nieprzerywanie przesłuchiwanemu, chyba że zakres monologu wykracza poza temat określonej sprawy;
- uważne słuchanie przesłuchiwanego;
- skoncentrowanie się nad przesłuchaniem;
- obserwacja zachowań przesłuchiwanego w aspekcie psychologicznym, a także behawioralnym;
- przetestowanie relacji poprzez wykonanie jakiegoś gestu np. skrzyżowania nóg i sprawdzenie czy przesłuchujący zachowa się tak samo, jeśli nie to powrót do dalszego budowania relacji¹⁶⁸;
- empatia;
- ewentualne sporządzanie notatek;
- ewentualna modyfikacja planu przesłuchania i metody.

Indykacja połączona z protokołowaniem:

- zadawanie pytań, których celem jest uzupełnienie bądź kontrola wypowiedzi przesłuchiwanego;
- poprawne i umiejętne konstruowanie pytań, dostosowanie języka do rozmówcy — zrozumiały przekaz;
- wykorzystywanie pytań kontrolnych, celem których jest sprawdzenie, czy przesłuchiwany opowiada o sprawie ze swoich doświadczeń czy ze słuchu¹⁶⁹;
- zadawanie pytań w taki sposób, by stanowiły logiczną całość;
- empatia;
- uważne słuchanie i obserwowanie rozmówcy (w sferze werbalno-wokalnej i niewerbalnej);
- ewentualne sporządzanie notatek;

¹⁶⁸ J. Schafer, J. Navarro, *Zaawansowane techniki przesłuchań. Sprawdzone strategie dla organów ścigania, wojska i personelu bezpieczeństwa*, Toruń 2017, s. 88.

¹⁶⁹ Zob. E. Gruza, *Ocena wiarygodności...*, dz. cyt., s. 223.

- sporządzenie protokołu — w miarę możliwości protokół powinien być sporządzany przez protokolanta, a nie osobę prowadzącą przesłuchanie, tak aby nie doszło do rozproszenia rozmówcy;
- zanotowanie spostrzeżeń przesłuchującego, np. informacji dotyczących tempa wypowiedzi, mimiki, modulacji głosu.

Czynności końcowe:

- zadbanie o prawidłowe sporządzenie dokumentacji;
- zapoznanie przesłuchiwanego z protokołem;
- zanotowanie poprawek i skreśleń;
- dołączenie do protokołu załączników;
- zanotowanie ewentualnych zarzutów co do treści protokołu, a także oświadczenie policjanta prowadzącego czynność;
- podpisanie protokołu przez wszystkie osoby biorące udział w przesłuchaniu oraz obsługujących urządzenia rejestrujące.

Źródło: Opracowanie własne

2.4. Metody przesłuchań

Głównym celem przesłuchania jest pozyskanie określonych informacji od osobowego źródła dowodowego. Metodyka przesłuchania osób różni się w zależności od tego, kto jest przesłuchiwanym, jaką ma osobowość, czy jest szczerzy i ma dobre zamiary, czy wręcz przeciwnie, jest nieszczerzy, nie chce przekazać żadnych informacji bądź celowo wprowadza przesłuchującego w błąd poprzez kłamstwo. Taktyka przesłuchania świadka różni się od przesłuchania podejrzanego. Jest to podyktowane przede wszystkim intencjami przesłuchiwanego. Czynności te mają także nieco inny cel.

Głównym celem przesłuchania świadka jest zdobycie informacji o zdarzeniu, sprawcach bądź podejrzanym. Przesłuchiwani odpowiadają m.in. na pytania dotyczące zachowania wspomnianych osób czy też miejsca danego zdarzenia.

Przesłuchanie podejrzanego charakteryzuje się przede wszystkim skonfrontowaniem zeznań i innych informacji z wypowiedzią przesłuchiwanego celem uzyskania prawdy i przyznania się do winy, a tym samym zamknięcia danej sprawy. Ten rodzaj przesłuchania powinien być szczególnie oparty na zasadzie wszechwiedzy — odpowiedniego ujawniania informacji przez przesłuchującego celem wywołania u podejrzanego poczucia zagrożenia¹⁷⁰.

2.4.1. Przesłuchanie świadka

W przypadku przesłuchania świadków pomocne jest wykorzystanie odpowiednich mnemotechnik — narzędzi, które pozwalają na wyszukiwanie w pamięci określonych informacji. Mnemotechniki te są elementem przesłuchania poznawczego (*cognitive interview*)¹⁷¹, które zostało opracowane w celu poprawy jakości zeznań. Kluczowa jest tutaj pamięć i jej funkcje.

Przesłuchanie poznawcze składa się z następujących mnemotechnik:

- odtworzenie kontekstu,
- odtworzenie przebiegu zdarzeń i przeżyć,
- zmiana perspektywy postrzegania,
- zmiana kolejności relacjonowanych wydarzeń¹⁷².

Odtworzenie kontekstu polega na opisanu m.in. stanów emocjonalnych towarzyszących danemu zdarzeniu, zapachów, warunków atmosferycznych, wrażeń oraz emocji i zachowań innych osób.

Odtworzenie przebiegu zdarzeń i przeżyć jest uznawane za najważniejszy element przesłuchania. Polega na złożeniu przez przesłuchiwanego obszernych zeznań — tzw. swobodnej wypowiedzi dotyczącej całego dnia, w którym doszło do danego zdarzenia. Przesłuchujący powinien zachęcać swojego interlokutora do opisywania emocji i rzeczy, które

¹⁷⁰ Inspiruję się: G. Hartley, M. Karinch, *Podręcznik manipulacji. Jak wpływać na innych? Jak na nich oddziaływać? Jak skłaniać, by postępowali tak, jak tego pragniemy?*, Warszawa 2018, s. 24.

¹⁷¹ Wykorzystanie technik przesłuchania poznawczego skutkuje pozyskaniem nawet do 50% więcej rzetelnych informacji. Zob. J. Rivard, R. Fisher, B. Robertson, D. Mueller, *Testing the Cognitive Interview with Professional Interviewers: Enhancing Recall of Specific Details of Recurring Events*, „Applied Cognitive Psychology” nr 28, USA 2014, s. 917.

Należy zaznaczyć, że przesłuchanie to nie jest wskazane w każdym przypadku. Dobrze sprawdza się np. podczas przesłuchania osób starszych. Dzięki niemu łatwiej jest wykryć kłamstwo poprzez analizę zachowania osoby i treść przekazywanych słów.

¹⁷² S. Mcleod, *The Cognitive Interview*, dostęp w sieci Web: <<https://www.simplypsychology.org/cognitive-interview.html>>, 17 stycznia 2022 r.

jego zdaniem są nieistotne, a także zadawać szczegółowe pytania. Pewne fakty mogą wydawać się takiej osobie zbyt oczywiste bądź nieważne, jednak mogą się okazać bardzo istotne dla postępowania.

Zmiana perspektywy postrzegania zakłada konieczność wyobrażenia sobie siebie w roli innej osoby bądź rzeczy. Przesłuchiwany proszony jest o zrelacjonowanie wydarzeń z perspektywy innej osoby lub kamery, dzięki czemu może opowiedzieć więcej szczegółów, przemyśleń. Jeśli nie jest czegoś pewny, również powinien o tym mówić.

Zmiana kolejności relacjonowanych wydarzeń polega na odtworzeniu przebiegu zdarzeń oraz zmianie szyku. Zadaniem przesłuchiwanego jest opowiedzenie historii od końca bądź od pewnego fragmentu do początku. Może to naprowadzić daną osobę na wskazówki dotyczące niewypowiedzianych i niewspomnianych dotąd szczegółów.

Przesłuchanie poznawcze jest niekiedy modyfikowane przez przesłuchujących. W niektórych przypadkach pomijana jest zmiana perspektywy postrzegania¹⁷³.

W literaturze wyróżnia się także rozszerzone przesłuchanie poznawcze, które składa się z siedmiu etapów (zob. tabela nr 6).

Tabela 6. Struktura rozszerzonego przesłuchania poznawczego

<p>Etap 1. Powitanie i nawiązanie kontaktu (<i>Greet and rapport</i>)</p>	<p>Przesłuchanie powinno rozpocząć się od przywitania świadka i nawiązania z nim dobrego kontaktu, bowiem etap ten może znacząco wpłynąć na dalszy przebieg rozmowy. Prowadzący daną czynność powinien się przedstawić z imienia i nazwiska. Czynność tę należy rozpocząć od neutralnej rozmowy i pytań otwartych, tak aby rozmówca nie odczuł, że jest przesłuchiwany. Prowadzący powinien okazać zrozumienie dla świadka i pozwolić na opowiedzenie o swoich obawach i emocjach, powinien także zarezerwować więcej czasu dla świadka, pozwolić na stosowanie pauz między zdaniami, nie powinien zaś reagować emocjonalnie na przekazywane informacje, jak również nie powinien oceniać świadka, okazywać zdziwienia bądź zaskoczenia. Istotne jest tutaj</p>
--	---

¹⁷³ Zmiana perspektywy postrzegania jest pomijana np. podczas przesłuchania osób starszych z uwagi na zaburzenia procesów poznawczych, Zob. M. Burchard, *Przesłuchanie poznawcze w procesie karnym — zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, „Przegląd Prawa i Administracji” nr 81, Wrocław 2009, s. 73-74.

	<p>aktywne słuchanie i koncentrowanie się nad rozmówcą. Może to pomóc w kolejnej części przesłuchania.</p>
<p>Etap 2. Cele wywiadu: Pozyskiwanie informacji zogniskowanych i przejęcie kontroli <i>(Interview aims: focused retrieval and transfer of control)</i></p>	<p>Przesłuchanie dla większości osób jest sytuacją niecodzienną, powodującą wiele stresu. Ważne jest zatem wyjaśnienie świadkowi na czym ono polega i jaki będzie jego przebieg. Przywoływanie w pamięci wydarzeń wymaga skupienia. Przesłuchujący powinni zachęcać świadka do koncentracji i powodować u nich poczucie, że mają czas na przypomnienie sobie wszelkich informacji. Świadek może oczekiwać od przesłuchującego kontrolowania rozmowy, jednakże nie jest to jego rola. Należy pomóc mu w wydobyciu określonych informacji z pamięci.</p>
<p>Etap 3. Inicjowanie monologu <i>(Initiating a free report)</i></p>	<p>Przesłuchujący powinien poprosić świadka o przywrócenie kontekstu zdarzenia. Jeśli uda się go odtworzyć, to należy zainicjować nieprzerwany, swobodny monolog. Etap ten jest ważny także z drugiego względu, pozwala przesłuchującemu dostosować stadium pytań kierunkowych. Wypowiedź tę może rozpocząć następującymi słowami: „Powiedz mi wszystko co pamiętasz, nawet te rzeczy, które twoim zdaniem mogą być nieistotne”.</p>
<p>Etap 4. Zadawanie pytań <i>(Questioning)</i></p>	<p>Zanim przesłuchujący przystąpi do zadawania pytań powinien przypomnieć świadkowi, żeby mówił wszystko co pamięta. Jeśli jakieś pytanie jest dla niego za trudne, należy zaznaczyć, że może powiedzieć „nie wiem”. Przykładem takiej wypowiedzi jest następujące zdanie: „Zadam tobie kilka pytań na podstawie tego, co mi powiedziałaś. Możesz w każdej chwili powiedzieć „nie wiem, nie rozumiem”. Przesłuchujący może niektóre rzeczy obrazować, aby pomóc rozmówcy przypomnieć sobie więcej szczegółów dotyczących danego zdarzenia.</p>

<p>Etap 5. Zróżnicowane wyszukiwanie (<i>Varied retrieval/ extensive retrieval</i>)</p>	<p>Prowadzący przesłuchanie powinien zachęcać świadka do podjęcia dalszych prób wyszukania informacji w pamięci, również wtedy, gdy nie jest czegoś pewien. Należy zachęcać rozmówcę do korzystania z różnych mnemotechnik: odtworzenia kontekstu, odtworzenia przeżyć i zdarzeń, zmiany perspektywy, a także przywołania zdarzenia w odwrotnej kolejności. Pozyskanie informacji nie powinno opierać się wyłącznie o werbalny przekaz. Zapytanie rozmówcy o to, co słyszał podczas zdarzenia, czy czegoś dotykał, wąchał bądź próbował może przynieść wiele cennych wskazówek. Wykorzystać można także rysunki szkicowe, które są pomocne w odtworzeniu kontekstu wydarzenia.</p>
<p>Etap 6. Podsumowanie (<i>Summary</i>)</p>	<p>Przesłuchujący powinien powtórzyć w skrócie to, co zeznał świadek. Umożliwia to rozmówcy sprawdzenie prawidłowości zeznania. Należy ponadto pouczyć przesłuchiwanego o tym, że jeśli coś jeszcze mu się przypomina, to może to powiedzieć.</p>
<p>Etap 7. Zakończenie (<i>Closure</i>)</p>	<p>Przesłuchanie powinno odbywać się w miłej atmosferze. Prowadzący tę czynność powinien podziękować swojemu rozmówcy, spytać czy ma jakieś dodatkowe pytania i przekazać swój numer telefonu, aby świadek mógł do niego zadzwonić, gdy coś jeszcze mu się przypomni. Istotne jest pozostawienie dobrego wrażenia na przesłuchiwanym, ponieważ może to także wpłynąć na lepsze stosunki policji ze społeczeństwem. Świadkowie często wracają pamięcią do przesłuchania, dzielą się swoimi spostrzeżeniami z rodziną i przyjaciółmi. Tylko kompetentna i odpowiednio przeszkolona w tym zakresie osoba może wykazać się dobrymi umiejętnościami.</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Milne, R. Bull, *Investigative Interviewing. Psychology and Practice*, USA 2009, s. 39-47.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na następujące kwestie związane z przeprowadzaniem przesłuchania poznawczego:

- ograniczenie zasobów przetwarzania poznawczego — ludzie nie są w stanie przetwarzać nieskończonej liczby informacji w jednym czasie, próba przetwarzania zbyt wielu informacji może negatywnie wpłynąć na jakość i ilość relacji, toteż ważne jest nieprzerywanie świadkowi wypowiedzi, szczególnie na początku zeznań;
- dostosowanie pytań do odbiorcy — świadkowie prezentują różny rozwój mentalny, a zatem pytania i cała rozmowa powinna być dostosowana do indywidualnych predyspozycji;
- odtworzenie kontekstu — mentalna rekonstrukcja przebiegu zdarzenia poprawia pamięć;
- kodowanie wielozmysłowe — wydobycie z pamięci informacji nie polega tylko na werbalnym przekazie, należy pamiętać także o właściwościach sensorycznych, np. dźwiękach i zapachach jakie towarzyszyły danemu zdarzeniu;
- różnorodność sposobów przywołania informacji — wspomnienia mogą zostać przywołane dzięki szerokiemu wachlarzowi mnemotechnik, ich zastosowanie pozwala na wydobycie większej liczby informacji¹⁷⁴.

Inny, 8-etapowy model przesłuchania świadka stosowany przez FBI prezentuje w swojej publikacji R. Kwasiński¹⁷⁵. Model ten przedstawia się następująco:

Etap 1 — przygotowanie, które jest bardzo ważne w kontekście prowadzenia przesłuchania, wywiadu bądź rozmowy. Podczas tego stadium istotne jest zwrócenie uwagi na następujące elementy: okoliczności danej sprawy, wybór taktyki przesłuchania, określenie czasu przesłuchania, wybór miejsca przesłuchania i jego aranżacja, a także podział ról podczas przedmiotowej czynności.

Etap 2 — przedstawienie się przesłuchującego. Stadium to polega na podaniu nazwiska, stanowiska oraz celu przesłuchania. Odgrywa ważną rolę w kontekście całej czynności, ponieważ wpływa na późniejsze budowanie relacji z przesłuchiwanym.

Etap 3 — nawiązanie kontaktu i budowanie relacji, polega na bliższym poznaniu się z interlokutorem i zbudowaniu z nim relacji w taki sposób, aby opierała się na szacunku,

¹⁷⁴ R. Holliday, C. Brainerd, V. Reyna, J. Humphries, *The Cognitive Interview: Research and Practice across the Lifespan*, [w:] R. Bull, T. Valentine, T. Williamson (red.), *Handbook of Psychology of Investigative Interviewing: Current Developments and Future Directions*, USA 2009, s. 138-139.

¹⁷⁵ Zob. R. Kwasiński, *Metody przesłuchań stosowane przez FBI. Rzecz o tryumfie nauki i rozumu*, Warszawa 2020, s. 55-129.

uwadze, swobodzie, zaufaniu i empatii. Jego celem jest obnizenie poziomu stresu przesluchiwanego.

Etap 4 — pytania. Podczas tego stadium przesluchujacy przechodzi do zadawania pytan. Wyznacza sie tutaj metode „lejka” polegajaca na zadawaniu pytan „od ogolu do szczegolu”. Pytania powinny byc na poczatku ogolne (otwarte), kolejno szczegolowe typu 5W i 1H (*who, what, when, where, why, how* — kto, co, kiedy, gdzie, dlaczego, jak/ w jaki sposob), a takze pytania zamkniete¹⁷⁶.

Podczas przesluchania wykorzystuje sie szereg roznych pytan. Naleza do nich:

- pytania otwarte/ neutralne — pozwalajace na pelna swobode w odniesieniu do tresci wypowiedzanych slow. Przesluchujacy moze zainicjowac ten etap mowiac: „Co Pan(i) wie o danej sprawie?”, „Jak ma Pan(i) wiedze w przedmiotowym zakresie?”, „Proszę powiedziec co sie stalo”, „Co takiego wczoraj sie wydarzylo?”, „Co Pan(i) sadi o...?”;
- pytania zamkniete — odnoszace sie do szczegolowych watkow sprawy, sa w pewnym stopniu ograniczajace, bowiem zawezajaja zakres tresci na udzielana odpowiedz. Przyklad stanowia nastepujace pytanie: „Czy to Pan(i) byl(a) wczoraj w...?”, „Czy to Pan(i) dokonala kradziezy sprzetu budowlanego ze sklepu X o wartosci Y?”, „Czy to Pan(i) zabil(a) Jana Kowalskiego?”;
- pytania behawioralne — dotyczace sytuacji istotnych dla danej sprawy, zadawane sa podczas przesluchania podejrzanego. Okreslaja stosunek emocjonalny przesluchiwanego do danego zdarzenia, pomagaja takze w okresleniu jego szczerosci. Przykladem moze byc nastepujaca sytuacja. W przypadku, gdy dana osoba nie ma związku z dana sprawa na pytanie „Co powinno zrobic sie ze sprawca czynu?” powie „ukarac”. Jesli natomiast miala cos wspolnego z ta sprawa moze usprawiedliwic sprawce (siebie) slowami „Nie wiem”, „Moze ofiara na to zasluzyła”. Do innych przykladow pytan behawioralnych naleza: „Czy wie Pan(i) dlaczego Pana(ia) o to pytam?”, „Czy kiedykolwiek leczył(a) sie Pan(i) psychiatrycznie?”, „Czy stosuje Pan(i) srodki mogace wplywac na zachowanie?”, „Czy wie Pan(i) dlaczego o to pytam?”, „Co Pana(i) zdaniem moglo spowodowac to, ze ktos dopuscil sie takiego czynu?” — Co moglo nim kierowac?¹⁷⁷;

¹⁷⁶ Tamze, s. 56, 103.

¹⁷⁷ W. Zyskowski, *Zasady przesluchania metoda FBI*, dostep w sieci Web: <<http://szkolenia.policja.waw.pl/wdz/informacje/psychologia/27370,Zasady-przesluchania-metoda-FBI.html>>, 24 maja 2022 r.

- pytania powtarzane — polegające na powtórnym zadaniu pytania — dosłownie bądź w zmienionej formie;
- pytania kontrolne — na pytania te przesłuchujący znają odpowiedź. Dzięki ich wykorzystaniu możliwe jest sprawdzenie tego, czy przesłuchiwany mówi prawdę, a także jak się zachowuje mówiąc prawdę bądź popełniając kłamstwo. Przykład może stanowić następujące pytanie: „Co robiłeś(łaś) wczoraj wieczorem?”, „Z kim dziś rano się spotkałeś(łaś)?”¹⁷⁸.

Etap 5 — weryfikacja. Podczas tego stadium przesłuchujący powinien upewnić się, czy świadek posiada jeszcze jakieś informacje dotyczące danej sprawy, np. poprzez odwołanie się do pamięci.

Etap 6 — pytania zamykające. Stadium to polega na zachęceniu interlokutora do przemyślenia tego, czy zeznania były wystarczające i czy czegoś nie przeoczył. Przykładem są następujące pytania: „Czy jest coś, co Pan(i) chciałby(łaby) dodać?”, „Czy jest jeszcze coś, o czym powinniśmy wiedzieć?”.

Etap 7 — zakończenie. Podczas tego stadium przesłuchiwany nie może myśleć, że ma ograniczony czas na złożenie zeznań. Powinien czuć się komfortowo, a prowadzący daną czynność powinien pozostawić po sobie dobre wrażenie.

Etap 8 — ocena krytyczna. Etap ten jest bardzo ważny, ale i trudny. Polega na ocenie przeprowadzonego przesłuchania, w tym swoich kompetencji, wskazania tego co było zrobione dobrze, a co źle. Jest on bardzo ważny, bowiem może wpłynąć na jakość prowadzonych w późniejszym czasie przesłuchań, a także stać się przyczynkiem do wypracowania nowych rozwiązań w danym obszarze. O etapie tym nie należy nigdy zapominać.

2.4.2. Przesłuchanie podejrzanego

Literatura przedmiotu i praktyka ukazują różne metody przesłuchania podejrzanego.

B. Hołyst w swoich publikacjach wyróżnia:

- ujawnienie dowodów w odpowiedniej kolejności,
- wykorzystanie sprzeczności w wyjaśnieniach,
- umiejętne wykorzystanie informacji na temat podejrzanego,

¹⁷⁸ G. Hartley, M. Karinch, dz. cyt., s. 88-89.

— rekonstrukcję zdarzenia¹⁷⁹.

Autor wskazuje, że kolejność ujawniania dowodów podczas przesłuchania powinna być ściśle określona. Należy ujawniać je stopniowo, tak aby podejrzany myślał, że przesłuchujący zna szczegóły sprawy¹⁸⁰. Jest to rodzaj gry psychologicznej, mającej na celu wytworzenie u przesłuchiwanego niepewności co do liczby informacji na temat jego osoby i zdarzenia. Dowody te mogą być ujawniane na dwa sposoby:

- kumulatywnie — przedstawienie wszystkich informacji na początku przesłuchania celem szybkiego zaprzestania kłamstwom podejrzanego,
- selektywnie — stopniowe przedstawianie podejrzanemu informacji wykazujących jego kłamstwo¹⁸¹.

Przesłuchujący powinien każdorazowo odpowiednio przygotować się do czynności przesłuchania, m.in. poprzez szczegółową ocenę danej sprawy i osobowości osób biorących udział w zdarzeniu. Podczas przesłuchania należy pozwolić na swobodne wypowiedzenie się osoby w obrębie danej sprawy. Im lepiej przesłuchujący zna sylwetkę podejrzanego i im więcej uzyska od niego informacji, to tym łatwiej będzie wykryć kłamstwo, a następnie wykorzystać ujawnione sprzeczności w wyjaśnieniach.

Wykorzystanie informacji na temat podejrzanego jest możliwe po poznaniu szczegółowych informacji o jego sylwetce i życiu. Podejrzany musi być przekonany, że przesłuchujący jest bardzo dobrze przygotowany i wie o nim wiele rzeczy, zna także prawdę na temat zdarzenia.

Odtworzenie przebiegu zdarzenia wymaga dużej wiedzy ze strony przesłuchującego. B. Hołyst wskazuje, że właściwe zrelacjonowanie podejrzanemu przebiegu zdarzenia wpływa na jego podświadomość i skłania tym samym do opisanie szczegółów dotyczących danego zdarzenia¹⁸².

W. Pasko-Porys przedstawia w swojej publikacji trzy amerykańskie, strukturalne metody przesłuchania podejrzanego:

- technika Reida (*Reid Technique*),
- technika Wicklander-Zulawski (*Wicklander-Zulawski Technique*),
- technika Kinestic (*Kinestic Interview and Interrogation* (Stan Walters))¹⁸³.

¹⁷⁹ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, 13. wydanie, Warszawa 2018, s. 1068.

¹⁸⁰ Tamże.

¹⁸¹ Tamże.

¹⁸² Tamże, s. 1069.

¹⁸³ W. Pasko-Porys, *Przesłuchiwanie i wywiad. Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2007, s. 51-62.

Autor wskazuje, że przesłuchanie metodą *Reida* składa się z dwóch części. Pierwsza z nich polega na przeprowadzeniu wywiadu strukturalnego BAI (*Behavioral Analysis Interview*) i wstępnym przedstawieniu zarzutu¹⁸⁴. Wywiad ten trwa około 30 minut, jest integralnym elementem przesłuchania podejrzanego i opiera się na ocenie behawioralnej¹⁸⁵. Polega na rozmowie, w której zadawane są zarówno pytania śledcze, jak i prowokujące zachowania¹⁸⁶.

Różnice pomiędzy wywiadem a przesłuchaniem przedstawiono w poniższej tabeli (zob. tabela nr 7).

Tabela 7. Wywiad a przesłuchanie — różnice

Wywiad	Przesłuchanie
Celem wywiadu jest ustalenie informacji o podejrzanym, ocena prawdopodobności.	Celem przesłuchania jest ustalenie rzeczywistego przebiegu zdarzenia, a także poznanie prawdy.
Podczas wywiadu podejrzanym wyłącznie odpowiada na zadawane pytania.	Elementem przesłuchania jest monolog podejrzanego.
Podczas wywiadu przesłuchujący notuje odpowiedzi, a także spostrzeżenia i uwagi.	Podczas części zasadniczej przesłuchania nie notuje się tego, co mówi podejrzanym. Czynność ta jest dokumentowana dopiero po uzyskaniu od niego wyjaśnień.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Z. Marten, *Psychologia zeznań*, Warszawa 2012, s. 305 - 306.

Część drugą można rozpocząć od następującego stwierdzenia „całe prowadzone dochodzenie wskazuje, że nie powiedziałeś prawdy”¹⁸⁷. Kolejno następuje obserwacja reakcji przesłuchiwanego. Jeśli jest niezwłoczna to może wskazywać, że osoba taka jest niewinna. Rozpoznanie to może z kolei wpłynąć na wybór dalszej taktyki przesłuchania. W zależności od osobowości rozmówcy i okoliczności danej sprawy, podejrzanym powinien myśleć,

¹⁸⁴ Tamże, s. 51.

¹⁸⁵ Wywiad BAI ma także wiele innych zastosowań. Może być wykorzystywany podczas rozpytania, przesłuchania świadka lub oskarżonego, jak również podczas współpracy z osobowymi źródłami informacji. Zob. R. Kwasiński, *Przesłuchanie podejrzanego w sprawach przestępstw o charakterze terrorystycznym. Pozytywny wymiar kooperacji negatywnej*, Warszawa 2019, s. 188.

¹⁸⁶ J. Blair, J. Reid & Associates, W. McCamey, *Detection of Deception: An Analysis of the Behavioral Analysis Interview Technique*, [w:] T. Jurkanin, R. Fischer, V. Sergevnnin (red.), *Police Ethics*, „Illinois Law Enforcement Executive Forum” nr 2/2, Illinois 2002, s. 165.

¹⁸⁷ W. Pasko-Porys, dz. cyt., s. 52.

że przesłuchujący jemu współczuje, toteż ważne, w tym przypadku, jest podkreślanie usprawiedliwienia i zrozumienia dokonanego przez niego czynu¹⁸⁸. Można to przedstawić następującymi słowami „wiem, że musiałeś to zrobić; wiem, że zrobiłeś to, aby polepszyć byt rodziny; wiem, że nie było innego rozwiązania”. Winę można skierować także na inne osoby. Podczas tego etapu bardzo ważne jest zbudowanie zaufania i jak najlepszych relacji interpersonalnych. Przesłuchujący zadaje następnie pytania z dwoma bądź kilkoma wariantami, np. „Czy podczas zdarzenia byłeś sam, czy był jeszcze ktoś inny?”¹⁸⁹. Może zachęcać swojego interlokutora do wyboru jednej z opcji, a następnie przedstawienia szczegółowych informacji dotyczących zdarzenia. Ostatni etap polega na sporządzeniu dokumentacji.

Przesłuchanie to składa się z 9 etapów i jest określane mianem „9 kroków” (zob. tabela nr 8).

Tabela 8. Przesłuchanie metodą Reida — „9 kroków”

<p>Etap 1. Pozytywna konfrontacja (<i>The positive confrontation</i>)</p>	<p>Etap ten polega na konfrontacji podejrzanego ze stwierdzeniem, że jest uznany za sprawcę zdarzenia. Przesłuchujący informuje podejrzanego o tym, że wszystkie dowody wskazują na jego winę. Po wygłoszeniu przedmiotowego stwierdzenia powinien zrobić krótką przerwę celem oceny werbalnego i niewerbalnego przekazu rozmówcy. Osoba, która jest cicha i ma skierowany wzrok w podłogę będzie inaczej oceniona niż osoba, która ma skrzyżowane ramiona, pewnie siedzi na krześle i powtarza „Ja tego nie zrobiłem/zrobiłam”. Niezależnie od tego jak przesłuchiwany się zachowuje należy wy tłumaczyć jemu dlaczego mówienie prawdy jest istotne. W USA przesłuchujący ma prawo wprowadzać w błąd podejrzanego, w Europie jest to niemożliwe, toteż stosowanie tej metody w Polsce nie ma takiego samego zastosowania.</p>
<p>Etap 2.</p>	<p>Podczas etapu drugiego przesłuchujący próbuje usprawiedliwić podejrzanego, skierować winę na inną</p>

¹⁸⁸ Tamże, s. 52.

¹⁸⁹ M. Janniro, *Interview and Interrogation. Seeking the Truth, Department of Defence, „Polygraph Institute”, Teksas 1991, s. 64, [w:] Tamże, s. 53.*

<p>Rozwój tematu (<i>Theme development</i>)</p>	<p>osobę, nawet pokrzywdzonego. Winę tę może przypisać także jakiejś okoliczności, np. nagłej potrzebie finansowej. Może również opowiedzieć wymyśloną historię. Głównym celem tego etapu jest spowodowanie u podejrzanego myśli, że dane czyny nie były takie złe. Jeśli będzie widać, że przesłuchiwany zastanawia się nad tym, co mówi przesłuchujący i uważnie go słucha, może to wskazywać na poczucie winy. Jeśli natomiast dalej się przeciwstawia, zarówno werbalnie jak i niewerbalnie, może to świadczyć o jego niewinności. Należy jednak zaznaczyć, że podczas tego etapu winny i niewinny może zaprzeczać wygłaszanym twierdzeniom.</p>
<p>Etap 3. Radzenie sobie z zaprzeczeniami (<i>Handling denials</i>)</p>	<p>Przesłuchujący podczas etapu trzeciego powinien sprzeciwiać się zaprzeczeniom podejrzanego i zniechęcać go do ich powtarzania. Kolejnym krokiem jest powrót do etapu drugiego, a mianowicie wygłaszania twierdzeń moralnie usprawiedliwiających podejrzanego. Jeśli osoba ta wciąż będzie mówiła, że tego nie zrobiła to można przyjąć, że jest niewinna. Jeśli natomiast stanie się bierna to zachowanie takie może wskazywać na jego winę.</p>
<p>Etap 4. Podtrzymywanie zarzutu (<i>Overcoming objections</i>)</p>	<p>Podejrzanym ma prawo mówić dlaczego tak się zachował, tłumaczyć swoje postępowanie. Przesłuchujący powinien mimo to podtrzymywać zarzut. Jeśli wysiłek podejrzanego nie zniechęci przesłuchującego, to ten prawdopodobnie wycofa się psychicznie.</p>
<p>Etap 5. Pozyskanie i utrzymywanie uwagi podejrzanego (<i>Procurement and retention of suspect's attention</i>)</p>	<p>Przesłuchujący powinien zwrócić uwagę podejrzanego na siebie, tak aby skupił się na rozmowie, a nie na karze. Może to zrobić np. poprzez skrócenie dystansu i utrzymanie kontaktu wzrokowego.</p>
<p>Etap 6.</p>	<p>Podczas tego etapu podejrzanym myśli o korzyściach wynikających z powiedzenia prawdy, o czym świadczy jego mowa ciała. Przesłuchujący powinien okazywać</p>

Pokierowanie nastrojem podejrzanego (<i>Handling the suspect's attention</i>)	zrozumienie dla podejrzanego i zachęcać go do mówienia prawdy.
Etap 7. Przedstawienie alternatywnego pytania (<i>Presenting an alternative question</i>)	Kolejnym etapem jest zadawanie pytań z dwiema alternatywnymi odpowiedziami. Obie opcje są obciążające i zakładają winę podejrzanego. Pytanie to powinno być uzasadnieniem popełnienia czynu, np. „Czy zaplanowałeś wszystko co zrobisz, czy stało się to pod wpływem chwili?”. Przesłuchujący może zachęcać podejrzanego do wybrania jednej z opcji.
Etap 8. Poproszenie podejrzanego o ustne przedstawienie różnych szczegółów sprawy (<i>Having the suspect orally relate various details of the offence</i>)	Krok ten polega na poproszeniu podejrzanego o przedstawienie szczegółów dotyczących danego zdarzenia (np. motywacji lub miejsca ukrycia narzędzi). Szczegóły te mają ujawnić winę sprawcy. Zakłada się, że przesłuchiwany wyzna prawdę, po tym jak zgodzi się z jedną z wersji alternatywnego pytania.
Etap 9. Zamiana ustnych wyjaśnień na pisemne (<i>Converting an oral confession to written confession</i>)	Sporządzenie pisemnych wyjaśnień.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: F. Inbau, J. Reid, J. Buckley, B. Jayne, *Essentials of the Reid Technique, Criminal Interrogation and Confessions*, USA 2005, s. 121 - 122; L. Senese, *Anatomy of Interrogation Themes. The Reid Technique of Interviewing and Interrogation*, Chicago 2005, s. 25 - 38; także R. Becker, *Criminal Investigation*, 2. Wydanie, USA 2004, s. 190.

Metoda **Wicklander-Zulawski** (W-Z) koncentruje się na budowie relacji pomiędzy przesłuchiwanym a przesłuchującym. Pierwszorzędnym celem jest tutaj zbudowanie wiarygodności prowadzącego przesłuchanie poprzez wstępne oświadczenie i okazanie zrozumienia. Metoda ta opiera się na racjonalizacji. Proces ten nie dotyczy czynu sprawcy, a motywu¹⁹⁰, co jest także wyróżniane w przesłuchaniu metodą Reida. Celem zbudowania

¹⁹⁰ Wicklander-Zulawski & Associates, *Interview and Interrogation Training: What is the WZ Method?*, dostęp w sieci Web: <<https://losspreventionmedia.com/interview-and-interrogation-training-what-is-the-wz-method/>>, 1 czerwca 2022 r.

wiarygodności prowadzącego przesłuchanie jest wzbudzenie u rozmówcy przekonania, że rozmawia z profesjonalistą.

Przesłuchanie tą metodą podzielone jest na pięć etapów (zob. tabela nr 9).

Tabela 9. Przesłuchanie metodą Wicklander-Zulawski

<p>Etap 1. Przygotowanie i profilowanie (<i>Preparation and profiling</i>)</p>	<p>Etap ten polega na ocenie zebranego materiału dowodowego oraz ustaleniu, który moment będzie odpowiedni na przedstawienie dowodów rozmówcy.</p>
<p>Etap 2. Zmniejszenie oporu (<i>Reduce resistance</i>)</p>	<p>Podczas etapu drugiego przesłuchujący powinien swoją postawą i komunikatem przedstawić pewność co do sprawstwa rozmówcy w taki sposób, aby nie czuł się winny.</p>
<p>Etap 3. Uzyskanie przyznania (<i>Obtaining the admission</i>)</p>	<p>Podczas etapu trzeciego, podobnie jak w przesłuchaniu metodą Reida, zadawane są pytania z dwoma alternatywnymi odpowiedziami. Przeprowadzany jest również proces racjonalizacji.</p>
<p>Etap 4. Rozwój przyznania (<i>Development of the admission</i>)</p>	<p>Etap czwarty zakłada, że przesłuchujący przyzna się do udziału w określonym zdarzeniu, a kolejno do sprawstwa.</p>
<p>Etap 5. Zakończenie (<i>Professional close</i>)</p>	<p>Celem etapu piątego jest złożenie przez przesłuchiwanego podpisu pod swoimi oświadczeniami. D. Wicklander i D. Zulawski wraz ze swoimi współpracownikami proponują na tym etapie wypełnienie specjalnego formularza¹⁹¹.</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: W. Pasko-Porys, *Przesłuchiwanie i wywiad. Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2007, s. 56-57.

Kolejna metoda, **Kinesic Interview and Interrogation** (KIT, Kinesic) opiera się na wyprowadzeniu umysłu i ciała z równowagi, a także wywołaniu stresu w celu oceny reakcji przesłuchiwanego. Zwolennicy tej metody twierdzą, że reakcja ta może doprowadzić

¹⁹¹ Zob. Wicklander-Zulawski & Associates, *Post Interview Summary*, dostęp w sieci Web: <<https://www.w-z.com/wp-content/uploads/2015/07/6028B-Post-Interview-Summary.pdf>>, 1 czerwca 2022 r.

do przejawienia się w werbalne i niewerbalne oznaki kłamstwa¹⁹², obejmujące ruchy ciała, brak ruchu bądź widoczne zmiany fizjologiczne¹⁹³.

Metoda ta powstała w oparciu o doświadczenia E. Kubler-Ross¹⁹⁴ i odpowiednio do reakcji przesłuchiwanego może przedstawiać się następująco:

- gniew — emocja ta może wystąpić zanim rozpocznie się przesłuchanie, objawia się agresywnym zachowaniem przesłuchiwanego i okazywaniem przez niego złości. Gniewu tego nie należy podsycać, lecz starać się stłumić;
- depresja (chwilowa) — polega na obniżeniu nastroju, co jest spowodowane zaistniałą sytuacją. Przesłuchiwany może to okazywać werbalnie. Podczas tego etapu należy zadawać konkretne pytania. Celem przesłuchującego jest uspokojenie rozmówcy na pewien czas, a następnie ponowne rozbudzenie emocji;
- zaprzeczenie — jest stanem, w którym przesłuchiwany twierdzi, że nic nie zrobił bądź mówi, że nic nie pamięta. U takiej osoby mogą pojawić się charakterystyczne przerwy po zadanych pytaniach, brak odpowiedzi lub własne pytania. Celem przesłuchującego jest przedstawienie dowodów oraz informacji w taki sposób, by zaprzestać zachowaniu rozmówcy;
- negocjacje — podczas tego etapu osoba przesłuchiwana zaczyna otwierać się na racjonalne argumenty, pragnie zostać w pewnym stopniu usprawiedliwiona za popełnienie czynów. Poszukuje zrozumienia. Rozważa przyznanie się do winy, zastanawia się nad powiedzeniem prawdy. Co istotne, nie należy strofować takiej osoby, a okazać zrozumienie;
- akceptacja — przesłuchiwany godzi się na powiedzenie prawdy¹⁹⁵.

Metodę tę można podzielić na cztery etapy (zob. tabela nr 10):

¹⁹² M. Hood, L. Hoffman, *Current State of Interview and Interrogation*, dostęp w sieci Web:

<<https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/current-state-of-interview-and-interrogation>>, 7 czerwca 2022 r.

¹⁹³ Association of Certified Fraud Examiners, *Using Stress. Kinesic Interview Techniques Can Uncover the Truth*, „Fraud Magazine”, Texas 2001, dostęp w sieci Web:

<<https://www.fraud-magazine.com/article.aspx?id=4294968366&Site=ACFEWEB>>, 7 czerwca 2022 r.

¹⁹⁴ E. Kubler-Ross jest twórcą modelu wyznaczającego psychologiczny mechanizm radzenia sobie ze zbliżającą się śmiercią. Autorka, na podstawie swoich doświadczeń, opracowała pięcioetapową mechanikę: Etap 1 — zaprzeczenie/ negacja jest pierwszą reakcją na złą diagnozę; Etap 2 — gniew/ złość polega na okazaniu negatywnych emocji osobom, które znajdują się w bliskim otoczeniu; Etap 3 — negocjacje, który polega na zaakceptowaniu całej sytuacji i chęci wydłużenia czasu życia poprzez dobre uczynki; Etap 4 — depresja jest stanem, w którym osoba ta czuje się bezradnie, nie ma siły na to, aby dalej walczyć. Zaczyna akceptować to co się wydarzyło; Etap 5 — jest świadoma swojej śmierci.

Zob. szerzej w: K. Sobczak, *Krytyczna analiza modelu postaw śmierci i umierania Elisabeth Kubler-Ross*, [w:] E. Starzyńska-Kościszko, A. Kucner (red.), *Człowiek, medycyna, wartości*, Olsztyn 2014, s. 287-289.

¹⁹⁵ W. Zyskowski, *Nowoczesne metody przesłuchań*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” nr 4, Warszawa 2021, s. 22-24, także W. Pasko-Porys, dz. cyt., s. 59-60.

Tabela 10. Przesłuchanie metodą Kinesic Interview and Interrogation

Etap 1. Orientacja (<i>Orientation</i>)	Etap ten polega na zebraniu materiału dotyczącego osobowości przesłuchiwanego i ważnych dla niego kwestii.
Etap 2. Narracja (<i>Narration</i>)	Podczas drugiego etapu przesłuchujący buduje więź z rozmówcą, tworzy miłą atmosferę, aby ten wypowiedział się na dany temat. Przesłuchujący wprowadza ponadto odpowiednie strategie.
Etap 3. Badanie krzyżowe (<i>Cross-examination</i>)	Przesłuchujący uważnie słucha rozmówcy, by wyselekcjonować informacje, które wywołują widoczne reakcje emocjonalne, Następnie skupia się na nich i konfrontuje treść słów z zachowaniem rozmówcy.
Etap 4. Zakończenie (<i>Close</i>)	Przyznanie się do winy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: W. Zyskowski¹⁹⁶, *Nowoczesne metody przesłuchań*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” nr 4, Warszawa 2021, s. 22.

2.5. Czynniki wpływające na ocenę wiarygodności — subiektywizm przesłuchującego

Ocena wiarygodności osobowego źródła dowodowego podczas prowadzonych czynności przez funkcjonariuszy, jak np. przesłuchania czy przyjmowania zawiadomienia o przestępstwie jest istotna z wielu względów. Pojęcie wiarygodności odnosić się może zarówno do treści przekazywanych słów, głosu, a także zachowania. Z uwagi na zakłócenia, które mogą wystąpić podczas prowadzonych czynności, a także czynniki, które na nie wpływają, mogą spowodować obniżenie obiektywizmu prowadzącego daną czynność w kontekście ustalania wiarygodności rozmówcy. Kwestie te są indywidualne i nie występują w takim samym stopniu u wszystkich.

Na ocenę wiarygodności osób wpływa wiele czynników. Zdarza się, że niektórzy nie mają pojęcia o ich istnieniu. Ludzie oceniając innych kierują się instynktami, własnymi przekonaniem, indywidualnymi poglądami, a także niejednokrotnie tzw. „pierwszym wrażeniem”, co charakteryzuje się dużą subiektywnością. Dotychczas przeprowadzono liczne

¹⁹⁶ Autor wskazuje, że metoda ta może być także stosowana w przypadku przesłuchania świadków i ofiar. W takiej sytuacji wykorzystuje się wyłącznie etap pierwszy i drugi. Zob. W. Zyskowski, *Nowoczesne metody...*, dz. cyt., s. 22.

badania naukowe w zakresie psychologii zeznań i wyjaśnień, celem których było wyszczególnienie czynników wpływających na to, komu bardziej wierzymy i ufamy.

Aby przeprowadzić ocenę wiarygodności osób, przesłuchujący powinien pierwsze poznać swoje wady i ograniczenia. Ponadto bez wiedzy na temat stereotypów i uprzedzeń¹⁹⁷ nie będzie w stanie skutecznie profilować¹⁹⁸. Nie będzie to ocena zachowania przesłuchiwanego, lecz własna, subiektywna ocena na jego temat, toteż niezmiernie ważna jest świadomość procesów myślowych i poznawczych w obrębie danego zagadnienia (zob. tabela nr 11).

Tabela 11. Czynniki wpływające na ocenę wiarygodności — subiektywizm przesłuchującego

Czynnik	Konkluzja
Wiek	Istnieje wiele przekonań, że dzieci i osoby starsze są mniej wiarygodne. Badania naukowe pokazują jednak, że zeznania osób w wieku 20-35 pod względem szczegółów podstawowych i pobocznych nie różnią się od zeznań osób w wieku 60-75 lat ¹⁹⁹ .
Atrakcyjność fizyczna	Atrakcyjność fizyczna jest rozpatrywana w różnych kontekstach. Ludzie atrakcyjni fizycznie są częściej odbierani jako bardziej przyjaciele, życzliwi i inteligentni. Są także uznawani za bardziej wiarygodnych. W psychologii nazywane jest to efektem halo, efektem aureoli (<i>halo effect</i>) ²⁰⁰ . Osobom atrakcyjnym fizycznie przypisuje się więcej pozytywnych cech i łatwiej wybacza błędy. Przeprowadzone badania wykazały, że w środowisku prawniczym i sądowym osoby te są łagodniej traktowane ²⁰¹ .

¹⁹⁷ Termin „stereotyp” jest używany w naukach społecznych i oznacza zbiór przekonań dotyczących cech psychicznych określonej grupy ludzi. Cechy te są zwykle negatywne, lecz dopuszcza się również pozytywny wymiar. Uprzedzenia są natomiast określane jako „przedwczesne osądzanie”, „z góry wyrobiony sąd”. Mogą być zarówno negatywne jak i pozytywne. Zob. A. Reber, E. Reber, *Słownik Psychologii*, Warszawa 2008, s. 743 i 839.

¹⁹⁸ Pojęcie „profilowanie” zastosowano w kontekście behawioralnym.

¹⁹⁹ J. Konieczny, *Kryminalistyczny leksykon śledztwa*, Opole 2020, s. 322.

²⁰⁰ A. Perera, *Why the Halo Effect Affects How We Perceive Others*, dostęp w sieci Web: <<https://www.simplypsychology.org/halo-effect.html>>, 25 stycznia 2022 r.

²⁰¹ D. Wang, *Do good-looking people really have easier lives than everyone else?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.psychologytoday.com/us/blog/auto-pilot-manual-override/202109/do-good-looking-people-really-have-easier-lives-everyone->

Nieatrakcyjność fizyczna	Analogicznie do powyższego, osoby nieatrakcyjne fizycznie lub posiadające różne defekty są postrzegane jako mniej wiarygodne. Osobom takim przypisuje się więcej negatywnych cech.
Rola społeczna	Osoby zajmujące ważne stanowiska postrzegane są jako bardziej wiarygodne i takie, którym można zaufać. Ludzie są ponadto skłonni do tego, by bardziej pomagać osobom szanowanym.
Przekaz werbalny	Osoby, których wypowiedź jest jasna, zrozumiała i spójna są uznawane za bardziej wiarygodne.
Podobieństwo między rozmówcami	Ludzie są bardziej skłonni do tego, aby pomagać osobom podobnym do siebie. Uznają ich także za bardziej wiarygodnych. Ulegają ich wpływom i zgadzają się spełniać ich prośby ²⁰² .

Źródło: Opracowanie własne

Przytoczone w powyższej tabeli przykłady czynników wskazują, że wydawana opinia na temat drugiej osoby niejednokrotnie opiera się na tzw. „pierwszym wrażeniu” bądź mylnych poglądach i przekonaniach. Reakcja na drugą osobę często jest nieświadoma i nie sposób ją wyeliminować, dlatego też, aby skutecznie profilować i wykrywać kłamstwo, należy posiadać wiedzę także w obrębie niniejszego zagadnienia.

2.6. Definicja kłamstwa

Kłamstwo jest przedmiotem dociekań naukowych z różnego zakresu, m.in. filozofii, językoznawstwa, psychologii. Występujące w literaturze definicje są wielopłaszczyznowe. Pojęcie kłamstwa wielokrotnie występuje w religii i jest traktowane jako coś złego. Wiele odniesień znajduje się także w Starym Testamencie²⁰³. Dokonując analizy pojęcia kłamstwa

else?utm_source=FacebookPost&utm_medium=FBPost&utm_campaign=FBPost&fbclid=IwAR1qH3qlNWsVNOKWZUnnOIUyMLz8aR2uMIPTYg1zchqeHyuETsisiPUfCUM>, 26 stycznia 2022 r.

²⁰² R. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańsk 2005, s. 160.

²⁰³ Zob. L. Glass, *The Body Language of Liars. From little white lies to pathological deception*, USA 2014, s. 8.

należy odnieść się do filozofii Platona, Arystotelesa, św. Tomasza z Akwinu, N. Machiavellego, a także I. Kanta. Filozofowie ci mieli odmienne stanowiska wobec kłamstwa, a ich teorie znacząco się różniły.

Platon był filozofem, który jako pierwszy usprawiedliwiał kłamstwo. Interpretacja poglądów Platona i Arystotelesa w danym obszarze jest skomplikowana, bowiem obaj używali identycznego pojęcia — *pseudēs* (gr. kłamliwy, zmyślny) — definiowanego jako fałsz (przeciwieństwo prawdy) i kłamstwo (przeciwieństwo nieprawdy)²⁰⁴. W literaturze przedmiotu odnaleźć można trzy ujęcia kłamstwa według Platona. Filozof ten określił tę definicję w trzech aspektach: aspekcie metafizycznym, epistemologicznym i etycznym²⁰⁵. Aspekt metafizyczny odnosi się do poszukiwania prawdy. Oddalanie się od niej jest z kolei nazywane fałszem poznawczym. Aspekt epistemologiczny sprowadza się do nazywania bezwzględnej prawdy złem. Jest nim także mylenie się. Aspekt etyczny dotyczy koncepcji intelektualizmu etycznego²⁰⁶, która została zawarta w dialogach prezentujących dwóch kłamców: faktycznego i rozmyślnego. Według Platona kłamca faktyczny wprowadza inną osobę w błąd bez świadomości, a kłamca rozmyślny robi to z premedytacją. Opis ten nawiązuje do czynów złych nieumyślnych i umyślnych²⁰⁷. Zdaniem Platona filozofowie są osobami, które potrafią najlepiej poznać prawdę i powinny rządzić krajem. Są zatem lepszymi kłamcami. Tylko osoby rządzące mogą stosować kłamstwo i robić to wyłącznie w wyjątkowych sytuacjach. W przypadku utracenia wspomnianych funkcji kłamstwo takie jest zakazane.

Arystoteles był filozofem, który zdecydowanie sprzeciwiał się kłamstwu. Uważał, że ma ono wyłącznie negatywny charakter, jest czymś złym i nagannym. Wszyscy powinni być racjonalni i żyć zgodnie z naturą, która wpływa na dążenie do prawdy. Ludzie tacy są określanii jako postępujący słusznie²⁰⁸. Arystoteles wyróżnia dwie postaci kłamstwa: udawanie i ukrywanie. Osoba, która udaje jest przeciwstawna osobie prawdomównej, czyni to z różnych powodów. Jest lekkomyślna i zazwyczaj używa kłamstwa w celu osiągnięcia korzyści majątkowych²⁰⁹. Arystoteles określa osoby, które kłamią poprzez swoją lekkomyślność jako „najmniej winne”. Osoby, które dopuszczają się kłamstwa w celu zdobycia władzy są z kolei „bardziej winne”. „Najgorsi” są ludzie pragnący zwiększyć swoje bogactwo poprzez

²⁰⁴ I. Damska, *Pseudos i pseudēs w filozofii Platona*, „Roczniki Filozoficzne” nr 1, Lublin 1979, s. 121.

²⁰⁵ W. Chudy, *Platona i Arystotelesa poglądy filozoficzne na temat kłamstwa* [w:] J. Zdybicka, A. Maryniarczyk, P. Jaroczyński i inni (red.), *Wierność rzeczywistości. Księga pamiątkowa z okazji 50-lecia pracy naukowej na KUL. O. prof. Mieczysława A. Krąpca*, Lublin 2001, s. 371-396.

²⁰⁶ Inspiruję się: M. Filipowicz, *Kłamstwo jako zagrożenie współczesnego społeczeństwa*, „Interdyscyplinarne Studia Społeczne” nr 1 (1), Łódź 2016, s. 60.

²⁰⁷ W. Chudy, dz. cyt., s. 372-380.

²⁰⁸ J. Kucharski, dz. cyt., s. 38-41.

²⁰⁹ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, Warszawa 1959, s. 164.

wykorzystanie kłamstwa²¹⁰. Osoby, które coś ukrywają robią to świadomie bądź nieświadomie. Mogą osiągać jakąś korzyść lub robić to bezinteresownie. Do takich osób zalicza się ludzi, którzy ukrywają swoje niektóre cechy, by być lepiej odbieranymi. Przedmiotowe ukrywanie może być stosowane z umiarem i bez umiaru. Według Arystotelesa kłamstwo nigdy nie powinno być usprawiedliwiane, nawet w wyjątkowych sytuacjach, co stanowi przeciwieństwo poglądów Platona²¹¹.

Poglądy św. Tomasza z Akwinu są bardzo zbliżone do poglądów Arystotelesa. Według niego nikt nie powinien posługiwać się kłamstwem, bowiem jest niedozwolone oraz złe. Nie można wypowiadać żadnego kłamstwa, nawet w celu uratowania komuś życia. Św. Tomasz wyróżnia trzy elementy składające się na kłamstwo²¹². Jest to fałszywa wypowiedź, zamiar wprowadzenia innej osoby w błąd, formalność. Fałszywa wypowiedź dotyczy przekonań osoby wypowiadającej się. W przypadku, gdy ktoś mówi nieprawdę, ale myśli, że jest to prawda, według św. Tomasza nie kłamie. Kłamie zaś osoba, która wypowiada prawdziwą treść, myśląc, że jest fałszem. Wyróżniającą cechą kłamstwa jest spełnienie warunku formalnego — werbalnego przekazu, pozostałe elementy są dodatkiem. Kłamstwem jest zatem fałszywa treść, gest, czyn, niewerbalny przekaz. Kłamstwo zawsze jest złe moralnie, nawet w przypadku wykorzystywania go do realizacji określonych dóbr. Nigdy nie można go usprawiedliwić, co jest przeciwstawne poglądom Platona.

N. Machiavelli miał zupełnie inne zdanie niż poprzednicy. Według niego człowiek nie musi być doskonały. Filozof ten nie wymagał od ludzi wiedzy, heroizmu czy moralnego zachowywania się. Według niego ludzie nacechowani są bardziej złem niż dobrem. Najistotniejsza powinna być władza, którą określał najważniejszą wartością. Niccolo Machiavelli twierdził, że dopuszczalne jest kłamstwo w przypadku chęci utrzymania wspomnianej władzy. W książce pt. „Książę” napisał, że jeśli człowiek nie będzie dopuszczał się kłamstwa wśród osób kłamiących to zginie²¹³. W swoich dziełach pisał głównie o tym, jak rządzić krajem i nie stracić władzy. Według niego poddani są niewdzięczni, pragną zysku i źle postępują. Rządzący powinni zatem rozwijać ich moralność, używając przy tym wszelkich środków, nawet niekoniecznie dobrych. Zdaniem N. Machiavellego władca powinien być wzorem dla poddanych i posiadać same zalety²¹⁴. Wiąże się to z grą teatralną, bowiem powinien

²¹⁰ Tamże.

²¹¹ Inspiruję się: J. Filek, *Czy kłamstwo jest etycznie dopuszczalne w działalności gospodarczej?*, „Zeszyty Naukowe” nr 846, Kraków 2010, s. 8-10.

²¹² J. Kucharski, dz. cyt., s. 56-61.

²¹³ Inspiruję się: M. Machiavelli, *Książę*, Wrocław 1980, s. 66.

²¹⁴ J. Kucharski, dz. cyt., s. 62-64

pewną część cech uwypuklać, a jednocześnie nie dopuścić do tego, by odbiorcy zauważyli wady. Filozof ten nazywa taki proceder kłamstwem wizerunkowym. Wskazuje ponadto, że jest ono wyjątkowe, gdyż stanowi narzędzie przyczyniające się do poprawy ludzi²¹⁵.

I. Kant był przeciwnikiem kłamstwa, które według niego nie powinno być usprawiedliwiane. Wyróżnił kilka postaci tego pojęcia, m.in. „falszywą bądź kłamliwą obietnicę”, „umyślną nieprawdę w wypowiedaniu swoich myśli”, „złożoną rozmyślnie nieprawdziwą deklarację”²¹⁶. Filozof ten podobnie do Arystotelesa wyróżnił dwa rodzaje kłamstw — powstrzymywanie się i udawanie²¹⁷. Powstrzymywanie definiuje jako odmowę przekazania informacji osobie pytającej. Udawanie określa jako przekonanie o posiadaniu wiedzy, która w rzeczywistości nie istnieje. Zdaniem I. Kanta pełna prawdomówność nie jest obowiązkowa. Wyjątek stanowiłaby sytuacja, w której wszyscy byliby dobrzy. Według niego komunikacja międzyludzka powinna opierać się na prawdzie, bowiem zaufanie jest jej fundamentem. I. Kant opisał pewną specyficzną sytuację. Nazwał ją „falszomóstwem”. Polega ona na tym, że w przypadku, gdy ktoś nas napadnie, złapie za gardło, po czym spyta, gdzie mamy pieniądze, to dopuszczalne jest ukrycie swoich myśli. Nie nazywa jednak takiej sytuacji kłamstwem.

Definicją kłamstwa, zgodnie ze *Słownikiem Języka Polskiego*, jest „twierdzenie niezgodne z rzeczywistością, za pomocą którego następuje wprowadzenie innej osoby w błąd”²¹⁸. Według *Wielkiego Słownika Języka Polskiego* kłamstwem jest „twierdzenie niezgodne z rzeczywistością, które ma za zadanie wywołanie u kogoś powstania mylnego przekonania bądź niepoprawnego rozumowania na dany temat”²¹⁹, a także „falsz, łgarstwo, nieprawda i zmyślenie”²²⁰. Zgodnie z *Webster's New Encyclopedic Dictionary* kłamstwo oznacza „tworzenie fałszywego wrażenia” oraz „złożenie nieprawdziwego oświadczenia z zamiarem oszukania”²²¹. Kłamstwo według *Słownika Psychologii* jest działaniem świadomym²²², wyglądającym jak prawdziwe²²³.

²¹⁵ M. Machiavelli, dz. cyt., s. 71.

²¹⁶ I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Komorów 2001, s. 39, 100.

²¹⁷ J. Kucharski, dz. cyt. s. 76.

²¹⁸ *Słownik Języka Polskiego PWN*, dostęp w sieci Web: <<https://sjp.pwn.pl/slowniki/klamstwo.html>>, 5 kwietnia 2022 r.

²¹⁹ *Wielki Słownik Języka Polskiego*, dostęp w sieci Web: <https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=12914>, 5 kwietnia 2022 r.

²²⁰ *Wielki Słownik Języka Polskiego PWN*, [w:] S. Dubisz (red.), Warszawa 2018, s. 351.

²²¹ *Webster's New Encyclopedic Dictionary*, [w:] M. Harkavy, P. Leventhal, J. Leventhal, A. Winer, E. Schachter, D. Paolis, L. Livingston, R. Hannon (red.), 2. wydanie, USA 1994, s. 577.

²²² *Słownik Psychologii*, [w] J. Siuta (red.), Kraków 2005, s. 122.

²²³ G. Duprat, *Kłamstwo. Studium psycho-socjologiczne*, Warszawa 1905, s. 11.

Zdaniem R. Kwasińskiego kłamstwo jest przeciwieństwem prawdy²²⁴, pod warunkiem, że intencją kłamcy jest wprowadzenie kogoś w błąd. T. Witkowski podkreśla, że kłamstwo jest zarówno umiejętnością jak i sztuką²²⁵. Jest ono świadomym wygłaszaniem nieprawdziwych treści, niemówieniem prawdy, fałszowaniem informacji i ich manipulowaniem w celu spowodowania u odbiorcy określonego zachowania. Może dotyczyć faktów i emocji.

Kłamstwo jest powiązane z manipulacją, granica pomiędzy nimi jest bardzo cienka i niezwykle trudną jest ją wyznaczyć. *Słownik Języka Polskiego* definiuje manipulację jako „wpływanie na poglądy i zachowania innych osób poza ich świadomością w celu osiągnięcia własnych celów”²²⁶. *Wielki Słownik Języka Polskiego* rozszerza tę definicję i wskazuje, że manipulacją jest „posługiwanie się w taki sposób faktami bądź danymi, aby stworzyć pożądaną obraz rzeczywistości, który jest niezgodny z prawdą”, „wpływanie na poglądy bądź działania jakichś osób w taki sposób, że są tego nieświadome”²²⁷, a także „wykorzystywanie jakichś okoliczności, naginanie lub przeinaczanie faktów celem udowodnienia swoich racji bądź wpływania na cudze poglądy i zachowania”²²⁸. Manipulowanie, w kategoriach etycznych jest oceniane negatywnie, bowiem związane jest z oszukiwaniem²²⁹.

Kłamstwo spełnia wszystkie warunki perswazji, a perswazja bywa podobnie rozumiana jak manipulacja²³⁰. Zgodnie ze *Słownikiem Języka Polskiego* perswazją jest „dowodzenie, wyjaśnianie czegoś komuś, najczęściej przy jednoczesnym przekonywaniu i zachęcaniu kogoś do czegoś”²³¹. *Wielki Słownik Języka Polskiego* definiuje to pojęcie jako „przekonywanie kogoś, aby zrobił coś bądź zachował się w taki sposób, jak chce osoba działająca”²³². *Słownik Psychologii* określa tę definicję jako „proces przekonywania kogoś do przyjęcia określonej postawy, przekonania o czymś bądź przyjęcia zbioru wartości”²³³.

²²⁴ Słowo „prawda” traktowane jest w tym odniesieniu jako wypowiedanie słów zgodnych z rzeczywistością, przedstawienie czegoś zgodnie z realiami. Zob. R. Kwasiński, *Metody przestuchań...*, dz. cyt., s. 239.

²²⁵ Zob. T. Witkowski, *Psychologia kłamstwa, Motywy — strategie — narzędzia*, 2. wydanie, Taszów 2006, s. 17.

²²⁶ *Słownik Języka Polskiego PWN*, dostęp w sieci Web: < <https://sjp.pl/manipulacja>>, 7 kwietnia 2022 r.

²²⁷ *Wielki Słownik Języka Polskiego*, dostęp w sieci Web:

<<https://wsjp.pl/haslo/podglad/23201/manipulacja/4513675/ludzmi>>, 7 kwietnia 2022 r.

²²⁸ S. Dubisz (red.), dz. cyt., s. 790.

²²⁹ *Słownik encyklopedyczny. Edukacja obywatelska*, [w:] R. Smolski, M. Smolski, E. Stadtmüller (red.), 2. wydanie, Wrocław 2001, s. 223.

²³⁰ K. Cantarero, *Kłamstwo a manipulacja*, [w:] D. Doliński, M. Gamian-Wilk (red.), *Przestrzenie manipulacji społecznej*, Warszawa 2014, s. 64-68.

²³¹ *Słownik Języka Polskiego*, dostęp w sieci Web: < <https://sjp.pl/perswazja>>, 9 kwietnia 2022 r.

²³² *Wielki Słownik Języka Polskiego*, dostęp w sieci Web: <<https://wsjp.pl/haslo/podglad/37164/perswazja>>, 9 kwietnia 2022 r.

²³³ A. Reber, E. Reber, dz. cyt., s. 521.

Analiza definicji kłamstwa pozwala skonstatować, że ma ona charakter interpersonalny. Jest twierdzeniem niezgodnym z rzeczywistością, celem którego jest świadome wprowadzenie innej osoby w błąd. Związane jest z manipulacją i spełnia wszystkie warunki perswazji.

Kłamstwo można popełnić zarówno werbalnie jak i niewerbalnie. Kłamstwo werbalne przejawia się w wypowiedaniu fałszywej treści, natomiast kłamstwo niewerbalne polega na chęci wprowadzenia innej osoby w błąd poprzez określone zachowanie np. udawanie radości, podczas gdy ktoś jest smutny.

2.6.1. Motywy kierujące zachowaniem kłamców

Szacuje się, że ludzie są okłamywani do dwustu razy dziennie²³⁴, a popełnienie kłamstwa przychodzi niektórym znacznie łatwiej. Wiele osób zastanawia się czy istnieje możliwość opracowania wzorcowego portretu kłamcy. Otóż nie. Istnieje jednak grupa osób posiadająca większą łatwość i skłonność do tego, by okłamywać innych ludzi.

Do grupy tej należą ekstrawertycy. Osoby te z uwagi na wielość interakcji, spotkań towarzyskich i wymiany zdań mają więcej możliwości do tego, aby kłamać. Sprawiają tym samym wrażenie osób bardziej wiarygodnych. Introwertycy nie mają tylu okazji, by popełniać kłamstwo. Z uwagi na występujące u nich napięcie, stres w komunikacji i niepewność są odbierani jako mniej wiarygodni.

Kolejną grupą są osoby z osobowością narcystyczną, a wynika to z chęci osiągnięcia przez nich określonych korzyści. Osoby te wewnątrz zazdroszczą sukcesów innym, choć uważają, że to inni im tego zazdroszczą. Traktują innych instrumentalnie, nie są empatyczni i pragną pochwał. Często dopuszczają się manipulacji.

Łatwość i skłonność do popełniania kłamstw mają także osoby z wyższym poziomem inteligencji. Jak wskazuje T. Witkowski jest to spowodowane posiadaniem dużego zasobu pamięci operacyjnej²³⁵. Osoby te muszą panować nad swoimi słowami, szybko łączyć pewne fakty i scalać ze sobą elementy danej historii.

²³⁴ J. Nasher, *Jak rozpoznać kłamcę*, Warszawa 2011, blurb.

²³⁵ T. Witkowski, *Psycholog Tomasz Witkowski wyjaśnia, dlaczego kłamstwo jest potrzebne*, dostęp w sieci Web: <<https://www.rp.pl/plus-minus/art10735311-psycholog-tomasz-witkowski-wyjasnia-dlaczego-klamstwo-jest-potrzebne>>, 4 lipca 2022 r.

Zachowaniem kłamców kierują różne pobudki. Z badań przeprowadzonych przez P. Ekmana wynika, że przyczynami kłamstwa wśród dorosłych i dzieci, w kolejności od najczęstszych do najrzadszych, są:

- chęć uniknięcia kary,
- chęć zdobycia w inny sposób trudnej do osiągnięcia nagrody,
- chęć ochrony innej osoby przed karą,
- chęć ochrony innej osoby przed niebezpieczeństwem poniesienia fizycznej szkody,
- chęć zdobycia podziwu wśród innych osób,
- chęć uniknięcia niezręcznej sytuacji,
- chęć uniknięcia zakłopotania,
- chęć zachowania prywatności,
- chęć pokazania władczości nad innymi²³⁶.

Motywy kierujące zachowaniem kłamców wskazują ponadto na rodzaje kłamstwa, do których należą:

- kłamstwo z przyzwyczajenia,
- kłamstwo z przymusu — powiedzenie nieprawdy z obawy o coś,
- kłamstwo w celu zrewanżowania się — powiedzenie nieprawdy w celu odpłaty za jakiegoś czynu lub słowa,
- kłamstwo ukrywające własne przekonania — niewypowiedzenie się w określonym temacie,
- kłamstwo w celu osiągnięcia określonej korzyści,
- kłamstwo w obronie siebie i obronie przed karą²³⁷,
- kłamstwo w celu zaimponowania komuś²³⁸,
- kłamstwo grzecznościowe²³⁹ — użycie zwrotu grzecznościowego,
- kłamstwo destrukcyjne — wypowiedzenie słów mających na celu wyrządzenie komuś szkody (np. z zazdrości),
- kłamliwe obietnice — zobowiązanie się do zrobienia czegoś,
- przemilczenie — zatajenie bądź ukrywanie prawdy²⁴⁰,

²³⁶ P. Ekman, *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, Warszawa 2003, s. 294-295.

²³⁷ *Słownik psychologiczny*, [w:] W. Szewczuk (red.), 2. wydanie, Warszawa 1985, s. 125.

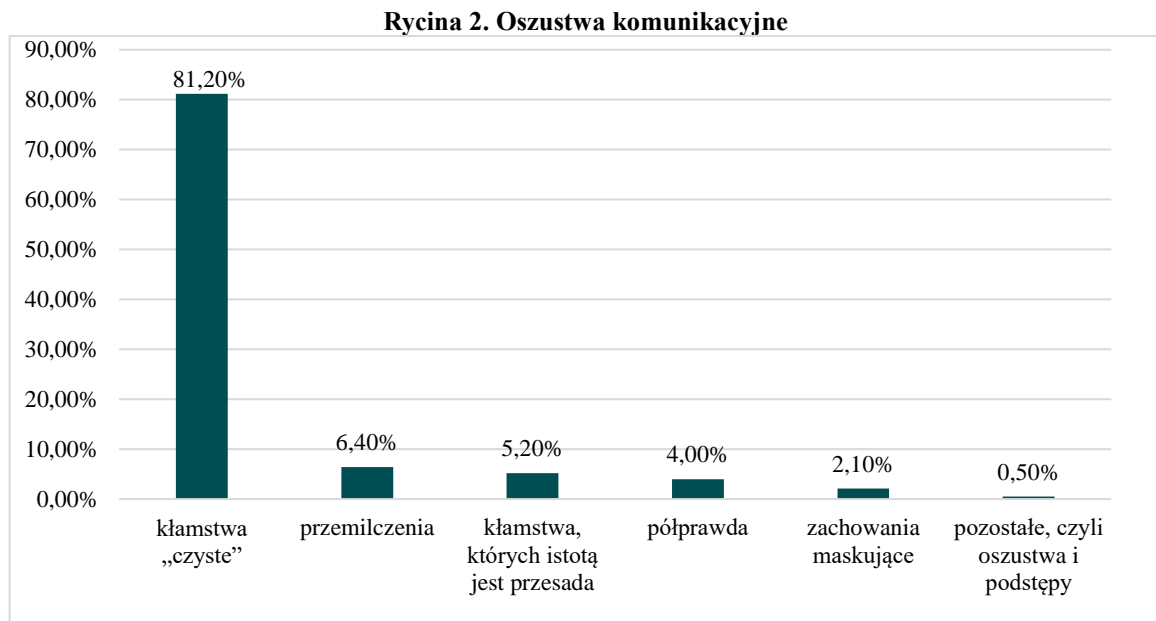
²³⁸ Aspekt chęci zaimponowania komuś jest w ostatnich latach coraz bardziej widoczny, szczególnie u młodych ludzi, na co znacząco wpłynął rozwój nowoczesnych technologii i cyfryzacja.

²³⁹ Nazywane także kłamstwem „białym”, „czystym”.

²⁴⁰ Ukrywanie, czyli powstrzymywanie się od powiedzenia jakiegóż informacji według niektórych osób nie jest kłamstwem, jednakże spełnia ono jego kryteria. Działanie to należy określić kłamstwem biernym.

- półprawdę — zatajenie części prawdy, zafałszowanie informacji,
- plotkę,
- fałszowanie emocji — ukrycie pewnych stanów emocjonalnych
- fałszowanie informacji — ukrycie pewnych faktów lub produkowanie nieprawdziwej treści²⁴¹.

T. Witkowski w swojej publikacji przytacza badania dotyczące sposobów i powodów kłamstwa. Badania te przeprowadzono w 1988 roku, wzięły w nich udział 74 osoby²⁴². Polegały na tym, że przez 3 tygodnie nagrywano rozmowy wszystkich uczestników badania, a następnie z rozmów tych wyizolowano oszustwa komunikacyjne (zob. rycina nr 2).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: T. Witkowski, *Psychologia kłamstwa. Motywy — strategie — narzędzia*, Taszów 2006, 2. wydanie, s. 87.

Wyniki wskazały, że zdecydowana większość badanych dopuszczała się tzw. „czystych” kłamstw²⁴³ (81,20%), czyli świadomego wprowadzenia innej osoby w błąd. Kolejnymi rodzajami kłamstwa, które zarejestrowano były przemilczenia (6,40%), kłamstwa, których istotą jest przesada (5,20%), półprawda (4,00%), zachowania maskujące (2,10%), a także pozostałe, do których zaliczono oszustwa i podstęp (0,50%).

W badaniu zwrócono także uwagę na to, jakie były powody popełniania kłamstw przez badanych (zob. rycina nr 3).

²⁴¹ M. Filipowicz, dz. cyt., s. 61-61.

²⁴² T. Witkowski, *Psychologia kłamstwa...*, dz. cyt., s. 86-87.

²⁴³ W literaturze przedmiotu nazywane są także kłamstwem „białym” lub grzecznościowym.

Rycina 3. Motywy kierujące zachowaniem kłamców

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. Lippard, *Ask me no questions, I'll tell you no lies: Situational exigencies for interpersonal deception*, „Western Journal of Speech Communication” nr 52, Filadelfia 1988, s. 91-103 w: T. Witkowski, *Psychologia kłamstwa. Motywy — strategie — narzędzia*, Taszów 2006, 2. wydanie, s. 88.

Wykazano, że większość osób popełnia kłamstwo, ponieważ chce uniknąć konfliktu (29,20%). Kłamcy także pragną dostosować się do zasad grzecznościowych, wygłaszają treści niezgodne z ich wolą, ponieważ chcą być uprzejmi (18,00%). Pragną ochronić własną twarz (16,50%). Mają również potrzebę zdobycia jakiejś informacji, pieniędzy lub pożywienia (13,00%), kolejno dopuszczają się kłamliwych wymówek (9,70%), chcą podtrzymać interakcję lub ją przerwać (8,30%), manipulują innymi ludźmi np. poprzez wywołanie poczucia winy (3,50%). Na ostatnim miejscu wykazano żarty lub kpiny (1,80%).

2.7. Wnioski

Przesłuchanie jest czynnością o charakterze komunikacyjnym, występującą w każdym postępowaniu przygotowawczym i jurysdykcyjnym. Jest także elementem systemu wymiaru sprawiedliwości oraz bezpieczeństwa publicznego — jednego z najbardziej znanych i znaczących elementów tworzących przestrzeń wewnętrznego bezpieczeństwa państwa²⁴⁴. Przesłuchanie przypomina pewnego rodzaju rozmowę pomiędzy dwoma bądź więcej osobami — przesłuchującym i przesłuchiwanym. Jest czynnością o charakterze komunikacyjnym,

²⁴⁴ W. Fehler, dz. cyt., s. 25.

bowiem polega na wymianie informacji pomiędzy jego uczestnikami. Oparte jest na komunikacji werbalnej — słownemu przekazaniu określonych informacji dotyczących danego zdarzenia oraz komunikacji niewerbalnej — zachowaniu osób biorących udział w przedmiotowych czynnościach. Jego efektywność w znacznym stopniu zależy od obu tych interakcji, a odpowiednie przeprowadzenie przesłuchania wpływa na lepszą skuteczność pracy przedstawicieli podmiotów określanych mianem organów ścigania, w których to poczesne miejsce zajmuje Policja. Tym samym przekłada się na wzrost poziomu bezpieczeństwa w kraju.

Przesłuchanie ma interdyscyplinarny charakter, a na jego efektywność wpływa także odpowiednia znajomość elementów prawa karnego, prawa dowodowego, taktyki i techniki kryminalistycznej, językoznawstwa, psychologii, psychopatologii, socjologii, kryminologii, wiktymologii, bezpieczeństwa wewnętrznego, jak również nauk behawioralnych i wielu innych dziedzin nauki oraz dyscyplin. Pomimo że w literaturze przedmiotu odnaleźć można liczne definicje przesłuchania, to definicje te częściej ukazują wyłącznie normatywny charakter lub są niepełne. Brakuje w nich wskazania wielowymiarowości tego pojęcia.

Czynność przesłuchania składa się kilku etapów. Etapy te, zarówno w doktrynie jak i praktyce, nie są jednolite, co wynika z tego, że są one mniej bądź bardziej szczegółowe. Do etapów tych należą: etap obserwacyjno-zapoznawczy, etap czynności wstępnych, etap swobodnej wypowiedzi, etap pytań kierunkowych i odpowiedzi, a także etap czynności końcowych. Z praktycznego punktu widzenia, zasadne jest wprowadzenie dodatkowego — pozaprocesowego etapu, a mianowicie czynności poprzedzających przesłuchanie, bowiem fundamentalną częścią przesłuchania jest etap działań poprzedzających przesłuchanie oraz etap czynności wstępnych, czemu poświęcono w pracy dużo uwagi.

Głównym celem przesłuchania jest pozyskanie określonych informacji od osobowego źródła dowodowego. Metodyka przesłuchań różni się w zależności od tego, kto jest przesłuchiwanym, jaką ma osobowość i jakie są jego intencje. Celem przesłuchującego jest natomiast pozyskanie rzetelnych i prawdziwych informacji, za pomocą różnych kanałów komunikacyjnych, w tym w oparciu o przekaz werbalny, wokalny i niewerbalny — kontekst nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa.

W przesłuchaniu niezwykle istotna jest odpowiednia taktyka. Wynika to z potrzeby pozyskania wiarygodnych i istotnych dla postępowania informacji w sposób etyczny, a także odpowiedzialny. Ocena wiarygodności zachowania i wypowiedzi odgrywa kluczową rolę dla bezpieczeństwa państwa oraz kraju, bowiem wiarygodność przesłuchiwanego odnosi się do oceny, czy uzyskane w trakcie przesłuchania informacje są rzetelne, prawdziwe, a także czy można na nich polegać. Kluczowe jest zatem ustalenie, czy rozmówca jest szczery i mówi

prawdę, czy może celowo wprowadza przesłuchującego w błąd bądź fałszuje pewne dane/ informacje. Prawidłowe ustalenie wiarygodności przesłuchiwanego ma znaczenie dla bezpieczeństwa państwa i kraju, z uwagi na następujące aspekty:

- zapobieganie niebezpieczeństwom — odpowiednia ocena wiarygodności, a także nieinstrumentalna detekcja kłamstwa (w sferze werbalnej, wokalne i niewerbalnej) pomaga w identyfikacji pojedynczej jednostki bądź grupy osób, które mogą stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego ²⁴⁵, co pozwala na podjęcie odpowiednich środków zapobiegawczych;
- podejmowanie skutecznych działań — pozyskane podczas przesłuchania informacje pozwalają organom bezpieczeństwa na podejmowanie odpowiednich i skutecznych działań celem przeciwdziałania występującym zagrożeniom;
- zapobieganie dezinformacji — ocena wiarygodności osobowych źródeł dowodowych (i osobowych źródeł informacji) pozwala na wykrycie prób wprowadzenia w błąd bądź dezinformacji;
- optymalne wykorzystanie zasobów — skierowanie zasobów wskutek prawidłowej oceny wiarygodności danej osoby może pomóc w minimalizacji potencjalnych zagrożeń oraz strat, np. finansowych, ale i strat czasu — poświęcania go działaniom nieprzynoszącym korzyści i nieprowadzącym do osiągnięcia określonego celu;
- wykrywanie osób stanowiących zagrożenie, np. agentów obcego państwa — przeprowadzona ocena będąca wynikiem przesłuchania pozwala na identyfikację osób próbujących działać na szkodę kraju;
- eliminacja ze społeczeństwa osób stanowiących zagrożenie dla państwa i kraju, a także sprawców przestępstw — dekodowanie zachowań i zamiarów rozmówcy podczas przesłuchania pozwala na szybsze pozyskanie rzetelnych informacji i wyeliminowanie podmiotów stanowiących zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, kraju oraz obywateli;
- spójność informacji — odpowiednie konfrontowanie informacji w danej sprawie pomaga w wykryciu ewentualnych sprzeczności, co pozwala m.in. na ukierunkowanie prowadzonego postępowania, planowanie oraz korygowanie taktyki i technik przesłuchania;
- przewidywanie zagrożeń i reagowanie na nie — pozyskanie prawdziwych i rzetelnych informacji podczas przesłuchania umożliwia bardziej precyzyjną ocenę realnych

²⁴⁵ Pojęcie „bezpieczeństwo wewnętrzne” zastosowano w kontekście wszystkich elementów wewnętrznych każdego podmiotu. Pojęcie „bezpieczeństwo zewnętrzne” zastosowano natomiast w kontekście przeciwdziałania zagrożeniom zewnętrznym podmiotu. Zob. J. Pawłowski, B. Zdrodowski, M. Kuliczkowski, dz. cyt., s. 275.

zagrożeń i pozwala na ewentualną modyfikację hipotezy głównej i hipotez szczegółowych, a także szybsze i dokładniejsze skierowanie odpowiednich działań celem przeciwdziałania potencjalnym zagrożeniom;

- prowadzenie dochodzeń i rozwiązywanie prowadzonych spraw — wiarygodność pozyskanych informacji jest kluczowa dla prowadzonego postępowania, a także wyjaśnienia danej sprawy, ponieważ przyczynia się do zapewnienia sprawiedliwości oraz bezpieczeństwa społeczeństwa;
- zwiększenie efektywności (skuteczności) organów bezpieczeństwa, jak Policja — odpowiednio przeszkoleni funkcjonariusze są w stanie uzyskać podczas przesłuchania rzetelne i kluczowe dla danego postępowania informacje, a tym samym przyspieszyć proces prowadzonej sprawy, umożliwić skuteczniejsze działania w przyszłych postępowaniach, a także zapobiegać przestępstwom.

Godzi się wskazać, że bezpieczeństwo w kontekście przesłuchania oznacza także zapewnienie, że uczestnicy tej czynności są traktowani z szacunkiem, godnością, odpowiednią etykietą oraz bezwzględnym poszanowaniem przysługujących im praw.

Wykorzystanie nieprawdziwych, niepotwierdzonych i nierzetelnych informacji pozyskanych podczas przesłuchania może doprowadzić do błędnych decyzji, a tym samym zagrozić bezpieczeństwu wewnętrznemu i narodowemu kraju, dlatego też odpowiednie umiejętności jak dekodowanie pewnych danych, informacji i zachowań, a następnie konfrontowanie ich ze sobą jest kluczowe w zakresie interesów państwa oraz kraju.

ROZDZIAŁ III.

CHARAKTERYSTYKA NIEINSTRUMENTALNYCH METOD DETEKCJI KŁAMSTWA

3.1. Wykrywanie kłamstwa

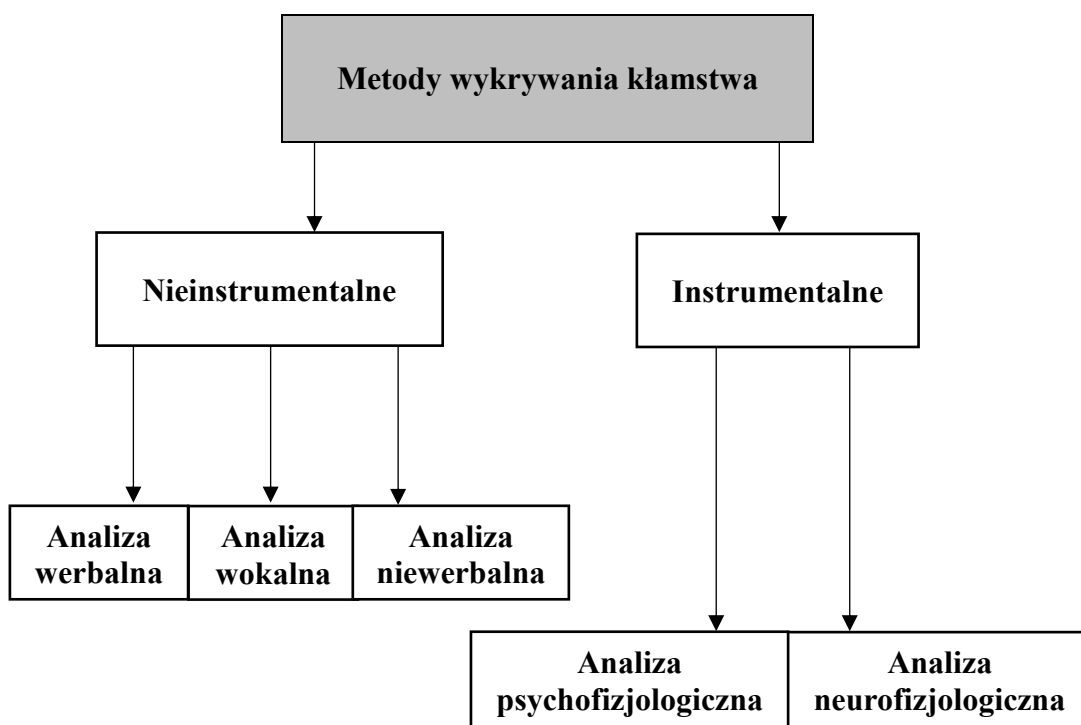
Wykrywanie kłamstwa stało się w ostatnich latach coraz bardziej popularne. Jego umiejętne odczytywanie jest kwestią niezwykle istotną i pożądaną, szczególnie wśród przedstawicieli organów ścigania, bowiem osoby te spotykają się z nim niemalże codziennie. Kłamstwo popełniane jest przez ludzi z różnych grup społecznych i choć czynność ta jest moralnie niepożądana, występuje w wielu obszarach, także w aspekcie kryminalnym. Osoby dopuszczające się przestępstw mogą wyrządzić poprzez kłamstwo wiele krzywd, zarówno dla Państwa jak i obywateli, dlatego tak ważne jest szkolenie funkcjonariuszy w zakresie profilowania behawioralnego i aktualizowanie zdobytej już wiedzy.

O wykrywaniu kłamstwa można mówić w dwóch obszarach, nieinstrumentalnym i instrumentalnym (zob. rycina nr 4).

Nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa dotyczą zachowań niewerbalnych — mowy ciała (postawy, gestykulacji, ekspresji mimicznych — makroekspresji i mikroekspresji) będącej „odpowiedzią” na bodziec, którym może być pytanie. Polegają także na ocenie werbalnego i wokalnego przekazu rozmówcy. W przypadku tego rodzaju metod nie wykorzystuje się specjalistycznych aparatur badawczych, a wyłącznie to, co jest widzialne i słyszalne przez człowieka. **Instrumentalne metody detekcji kłamstwa** polegają natomiast na ocenie reakcji psychofizjologicznych i/ lub neurofizjologicznych na bodziec (pytanie), dzięki wykorzystaniu specjalistycznych aparatur, jak np. poligraf, kamera termowizyjna. Co istotne, aparaty te nie wskazują bezpośrednio kłamstwa, a zmiany emocjonalne w obrębie danego zdarzenia, które mogą świadczyć o nieszczerości²⁴⁶.

²⁴⁶ Dysertacja skoncentrowana jest na nieinstrumentalnych metodach detekcji kłamstwa w kontekście przesłuchań prowadzonych przez funkcjonariuszy Policji. Kwestia instrumentalnych metod detekcji kłamstwa została opisana wyłącznie w celu ogólnego wskazania tego rodzaju problematyki.

Rycina 4. Metody wykrywania kłamstwa

Źródło: Opracowanie własne

Detekcja kłamstwa jest procesem złożonym. Wymaga posiadania wiedzy nie tylko o innych, lecz również o samym sobie. Świadomość swoich przyzwyczajzeń, ograniczeń, reakcji i zachowań w różnych sytuacjach, także podczas kłamania, jest bardzo ważna. Wiedza ta jest istotna z kilku względów. Aby skutecznie profilować, należy być świadomym swoich przyzwyczajzeń i ograniczeń, by poprzez ich eliminację zwiększyć swoją obiektywność. Znajomość swoich reakcji na bodźce, jak np. wyzwiska wpływa z kolei na możliwość takiej odpowiedzi niewerbalnej, jakiej odbiorca nie oczekuje. W niektórych przypadkach zaś wręcz przeciwnie. Aby jednak to uczynić niezbędna jest obserwacja samego siebie i ustalenie indywidualnej normy bazowej prowadzącego przesłuchanie.

W profilowaniu behawioralnym kluczowe jest także stworzenie normy bazowej przesłuchiwanego²⁴⁷, o czym, z ubolewaniem, rzadko się słyszy, szczególnie w polskiej literaturze. Nie jest to także elementem programu szkoleniowego kursów, których zakres

²⁴⁷ Tematyka dotycząca normy bazowej i indykatorów kłamstwa została szerzej opisana w dalszej części pracy.

obejmuje przesłuchiwanie^{248, 249}. Stanowi to duży błąd, bowiem każda istota ludzka przejawia odmienne zachowania. Stworzenie wspomnianej normy polega przede wszystkim na określeniu tego, czy osoba jest ekspresyjna, w jaki sposób używa mimiki, jaki ma ton głosu, jakich słów używa, jakie robi miny, czy ma tiki nerwowe, jak rusza ustami, szczęką i jak gestykułuje. Z pewnością w niektórych przypadkach określenie normy bazowej nie jest łatwe, ale nie niemożliwe. Wiadomym jest, że im więcej informacji posiada przesłuchujący, to tym łatwiej będzie ocenić zachowanie rozmówcy, jednakże wystarczy kilka/ kilkanaście minut obserwacji i zwyczajnej rozmowy, by określić, jakie są jego naturalne zachowania. Co istotne, rozmowa ta nie powinna dotyczyć tematyki przesłuchania, a kwestii pobocznych, bowiem jej celem jest rozładowanie napięcia emocjonalnego i w konsekwencji określenie stałości zachowania. Czynność tę należy określić jako fundamentalną, bowiem, aby wskazać nieszczerłość przesłuchujący musi dysponować pewnymi danymi, gdyż właśnie te dane w porównaniu z reakcją na zadane pytanie mogą stanowić indyktor kłamstwa.

3.1.1. Sfera werbalno-wokalna

Nieinstrumentalna detekcja kłamstwa odbywa się na trzech płaszczyznach, jedną z nich jest bez wątpienia przekaz werbalny, podstawowy element komunikacji międzyludzkiej, oparty na języku mówionym i pisanym²⁵⁰.

Zeznania świadków i wyjaśnienia podejrzanych odgrywają bardzo ważną rolę w procesie karnym. Mimo że świadek ma obowiązek mówienia prawdy, stan faktyczny nie zawsze to odzwierciedla. Obserwacja zachowania zarówno świadka jak i podejrzanego jest bardzo ważna. Popęlenie kłamstwa to czynność wymagająca stworzenia nieprawdziwej opowieści od podstaw bądź zmiany określonych wydarzeń w taki sposób, aby wydawać się szczerym. W rezultacie fałszywe historie mogą różnić się jakościowo od tych prawdziwych.

²⁴⁸ Ocenie poddano 2 programy szkoleń specjalistycznych. Por.: *Decyzja nr 200 Komendanta Głównego Policji z 9 sierpnia 2021 r. zmieniająca decyzję w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze*, Dz. Urz. z 2021 r. poz. 62; *Decyzja nr 272 Komendanta Głównego Policji z 2 listopada 2017 r. zmieniająca decyzję w sprawie programu nauczania kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań*, Dz. Urz. z 2017 r. poz. 70.

²⁴⁹ Powyższe programy zostały szczegółowo przeanalizowane w dalszej części pracy.

²⁵⁰ W dysertacji opisano wskaźniki kłamstwa, które mogą być na bieżąco analizowane przez funkcjonariusza podczas przesłuchania — ocena języka mówionego. Aby pogłębić tematykę psychologicznej analizy treści zeznań dla celów opiniowania sądowego, zalecane jest zapoznanie się z publikacją: B. Wojciechowski, *Ocena wiarygodności zeznań świadków dorosłych przy zastosowaniu psychologicznych i prawniczych kryteriów treściowych. Praca doktorska, przygotowywana pod kierunkiem naukowym dra hab. J. Stanika — prof. Uniwersytetu Śląskiego*, (obecnie prof. nadzw. dra hab.), Katowice 2012, s. 69-131.

Zdaniem niektórych naukowców istnieje prawdopodobny scenariusz, dlaczego werbalne wskazówki mogą być domeną bardziej obiecującą w znalezieniu różnic między osobami, które kłamią, a mówią prawdę niż znaki niewerbalne²⁵¹. Obie grupy osób mają podobne strategie w przypadku zachowania niewerbalnego, a mianowicie kontrola zdenerwowania²⁵². Odmienne są natomiast bodźce strategiczne domeny werbalnej — osoby mówiące prawdę mogą zwyczajnie przypomnieć sobie dane zdarzenie bądź informacje i je zrelacjonować, z kolei osoby dopuszczające się kłamstwa mają świadomość, że mogą zostać przyłapani na mówieniu nieprawdy w przypadku, gdy podadzą za dużo szczegółów, a złożoność takich szczegółów znacząco obniża pamięć²⁵³. Po części należy się z tym zgodzić, że werbalne wskazówki mogą być domeną bardziej obiecującą w kontekście poszukiwania prawdy. Należy jednak zaznaczyć, że nauczenie się pewnej historii i jej werbalne zaprezentowanie jest znacznie prostsze niż niewerbalny przekaz, chociażby z uwagi na powstające mikroekspresje, dlatego też nie należy bagatelizować tej sfery, a łączyć obie ze sobą.

Fundamentem oceny wypowiedzi przesłuchiwanego są **części mowy**, które zostały wyszczególnione w metodzie wykrywczej FBI — **śledczej analizie wypowiedzi**²⁵⁴. Metoda ta pozwala na bieżącą ocenę przekazu werbalnego rozmówcy²⁵⁵ i polega na ocenie elementów wypowiedzi — tzw. markerów lingwistycznych oraz jej struktury. Analizę taką należy rozpocząć od ustalenia normy bazowej wypowiedzi (przede wszystkim dla poszczególnych części mowy) na podstawie swobodnej wypowiedzi rozmówcy w temacie niezwiązanym z daną sprawą, a następnie identyfikacji odchylenia od przedmiotowej normy. Wystąpienie takiego odchylenia powinno spowodować konieczność poznania jego przyczyny.

Do wspomnianych części mowy należą:

— czasowniki — sformułowania wskazujące czynność trwającą w przeszłości, teraźniejszości lub przyszłości; obejmujące wyrazy, które podlegają koniugacji²⁵⁶.

Z punktu widzenia oceny wiarygodności istotne jest tutaj to, jakiego czasu używa

²⁵¹ T. Brennen, S. Magnussen, *The Science of Lie Detection by Verbal Cues: What Are the Prospects for Its Practical Applicability?*, „Frontiers in Psychology” nr 13, Szwecja 2022, s. 2.

²⁵² Tamże.

²⁵³ Tamże.

²⁵⁴ Metoda ta została opracowana przez Wydział Analizy Behawioralnej Akademii FBI w Quantico. Zalecenia FBI w tym zakresie opisano w książce: R. Kwasiński, *Metody przesłuchań...*, dz. cyt. 324-337.

²⁵⁵ Należy zgodzić się z R. Kwasińskim, że mniej doświadczeni przesłuchujący powinni rozpocząć ocenę treści werbalnej od badania tekstów pisanych, dopiero później poddawać ocenie język mówiony. Zob. Tamże, s. 324-325. Przydatnym narzędziem służącym poprawie umiejętności przesłuchujących w zakresie oceny treści wypowiedzi może być wykorzystanie nagrań z przesłuchań. Nie ulega także wątpliwości, że powinno być to zawarte w programie szkoleniowym dla osób przeprowadzających na co dzień przesłuchania.

²⁵⁶ *Słownik Języka Polskiego PWN (A-K)*, [w:] H. Szkiłdź, S. Bik, M. Krajewska, E. Sobol, C. Szkiłdź (red.), Warszawa 1998, s. 310.

przesłuchiwany podczas relacjonowania danych wydarzeń. Stałą jest relacjonowanie wydarzeń przywoływanych z pamięci w czasie przeszłym. Zmiana czasu na teraźniejszy może wskazywać brak prawdomówności;

- rzeczowniki — oznaczające osobę, zwierzę, przedmiot, zjawisko i pojęcie²⁵⁷, pełniące istotną rolę w wypowiedzi. W przypadku oceny przekazu werbalnego należy zwracać uwagę na wszystkie zmiany określeń dla obiektu lub osoby, ponieważ mogą stanowić one o tym, jak dany obiekt lub osoba jest obecnie postrzegana;
- zaimki — wskazujące na osoby, przedmioty, a także ich właściwości²⁵⁸. W analizie wypowiedzi ważne jest zwrócenie uwagi na zaimki osobowe i dzierżawcze, przede wszystkim na ich zmiany bądź wykluczenie;
- przysłówki — nieodmienne części mowy, określające czasownik lub przymiotnik²⁵⁹. Ocenie podlegają tutaj przysłówki zwiększające intensywność, minimalizujące i redagujące.

W wypowiedzi kluczowe są także szczegóły sensoryczne — wrażeniowe, szczegóły przestrzenne, emocje, balans wypowiedzi, negacje i informacje poboczne.

Poniżej przedstawiono dwie tabele, pierwsza z nich (nr 12) wskazuje elementy wypowiedzi podlegające ocenie, świadczące o prawdomówności rozmówcy²⁶⁰. Wyróżniono tutaj: element wypowiedzi, opis i przykład. Kolejna tabela (nr 13) wskazuje elementy wypowiedzi podlegające ocenie, świadczące o braku wiarygodności rozmówcy. Wyróżniono tutaj: element wypowiedzi, opis, wskazówkę i przykład. Metodyka ta jest zalecana przez FBI²⁶¹ i jej efektywność zwiększa się wraz ze wzrostem liczby pozyskanego materiału (wypowiedzi).

Tabela 12. Elementy wypowiedzi podlegające analizie — wskaźniki prawdomówności

Element wypowiedzi	Opis	Przykłady
Szczegóły sensoryczne/ wrażeniowe (Podkreślamy w tekście	Wrażenia zmysłowe osoby wypowiadającej się — wzrok, dźwięk, smak, zapach, dotyk.	„ <u>Gdy weszłam do mieszkania poczułam zapach stęchlizny</u> ”.

²⁵⁷ *Słownik Języka Polskiego PWN (R-Z)*, [w:] H. Szkiłdź, S. Bik, M. Krajewska, E. Sobol, C. Szkiłdź (red.), Warszawa 1998, s. 149.

²⁵⁸ *Uniwersalny słownik języka polskiego (T-Z)*, [w:] S. Dubisz (red.), 4. wydanie, Warszawa 2003, s. 788.

²⁵⁹ *Słownik Języka Polskiego PWN (L-P)*, [w:] H. Szkiłdź, S. Bik, M. Krajewska, E. Sobol, C. Szkiłdź (red.), Warszawa 1998, s. 1006.

²⁶⁰ Inspiruję się: R. Kwasiński, *Metody przesłuchań...*, dz. cyt. 329.

²⁶¹ Tamże.

na różowo)		<p>„Gdy mnie uderzył poczułem na ustach metaliczny smak”.</p> <p>„Powierzchnia była tłusta w dotyku”.</p> <p>„Słyszałam w oddali dźwięk przejeżdżającego tramwaju”.</p> <p>etc.</p>
Szczegóły przestrzenne (Podkreślamy w tekście na różowo)	Wskazanie dokładnego usytuowania, położenia, lokalizacji.	<p>„Pokój był mały i zaciemniony. Znajdował się tuż obok kuchni”.</p> <p>etc.</p>
Emocje (Zaznaczamy w tekście na różowo)	Emocje: szczęście, smutek, gniew, strach, pogarda, wstręt, zaskoczenie <i>versus</i> działania.	<p>„Gdy to zrobił poczułam wstręt i obrzydzenie”.</p> <p>„Przestraszyłem się jak zaczął na mnie krzyczeć”.</p> <p>„Jestem zła na siebie, że pozwoliłam mu tam pójść”.</p> <p>„Gdy to zrobiłem poczułem się jakoś lepiej, tak radośnie”.</p> <p>etc.</p>
Balans wypowiedzi (Zaznaczamy tekst ramką koloru pomarańczowego)	Prawdomówność = zbalansowana struktura wypowiedzi.	

	<p>Prawdziwe oświadczenie składa się z trzech części²⁶². Każda wypowiedź powinna mieć segmenty przed, w trakcie i po zdarzeniu. W prawdziwych historiach podział ten wynosi około 25% przed, 50% w trakcie i 25% po²⁶³. Każde znaczące odchylenie od powyższego wzoru wskazuje oszustwo. Jest ono zwykle widoczne w krótkim i szybkim zakończeniu historii. W przypadku analizy wypowiedzi należy ustalić zawartość procentową tekstu przed zdarzeniem, w trakcie zdarzenia i po zdarzeniu.</p>	
--	---	--

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Kwasiński, *Metody przesłuchań stosowane przez FBI. Rzecz o tryumfie nauki i rozwoju*, Warszawa 2020, s. 331-334.

Tabela 13. Elementy wypowiedzi podlegające analizie — wskaźniki braku wiarygodności

Elementy wypowiedzi	Opis	Wskaźniki	Przykłady
Niejasne, zbyt ogólne wypowiedzi	Dwuznaczne, niejasne i ogólnikowe wypowiedzi.	—	„Może” „Chyba” „Prawdopodobnie” „Zakładam” „Myślę”

²⁶² S. Adams, *Statement Analysis. What Do Suspects' Words Really Reveal?*, „FBI Law Enforcement Bulletin” nr 10, USA 1996, s. 17.

²⁶³ K. Jakomin, *What is Statement Analysis? How to*, dostęp w sieci Web:

<<https://sites.google.com/site/statementanalysisadvat/what-is-statement-analysis/how-to>>, 29 listopada 2022 r.

(Zaznaczamy w tekście na zielono)			„Wierzę” „Zakładam, że” „Wydaje mi się, że” „Według mojej wiedzy” „Zapewne” „Zgaduję, że” „Tak jakby” „Swego rodzaju” etc.
Negacja (Podkreślamy w tekście na zielono)	Co się nie stało <i>versus</i> co się stało? Przesłuchiwany zamiast mówić o tym, co się nie stało, mówi o tym, co się stało.	—	„Panie policjancie — <u>nie</u> , <u>nie</u> mógłbym tego <u>zrobić</u> ” / „ <u>Nie</u> mogłabym <u>tego</u> <u>zrobić</u> ”. „ <u>Nie</u> zrobiłbym” / „ <u>Nie</u> zrobiłabym”. etc.
Informacje nieistotne/ poboczne (Zaznaczamy w tekście na żółto)	Informacje, które nie są odpowiedzią na pytanie. Wykorzystywane są przez kłamcę w celu zyskania na czasie lub usprawiedliwienia się.	Takie wypowiedzi często dominują w prologu.	„A: Czy zdradziłeś mnie z tą kobietą? B: Czy ja Cię zdradziłem? (...)”. „A: Dlaczego to zrobiłeś? B: Ja zrobiłem... Oczywiście... Jak on śmie mnie oskarżać o takie rzeczy”. etc.
Czasowniki, czas (Zaznaczamy w tekście na niebiesko)	Zmiana czasu.	Kłamcy zwykle wymyślają historię na bieżąco, częściej posługują się	Norma: „Stało się to w niedzielę wieczorem. Poszedłem na zewnątrz hali zapalić

		<p>czasem teraźniejszym.</p> <p>Wydarzenia przywoływane z pamięci opowiadane są w czasie przeszłym. Zmiana na czas teraźniejszy może wskazywać kłamstwo.</p>	<p>papierosa. Nagle podbiegł mężczyzna, złapał mnie i przewrócił”.</p> <p>Odchylenie od normy: „Stało się to w niedzielę wieczorem. Poszedłem na zewnątrz hali zapalić papierosa. Nagle podbiega mężczyzna, łapie mnie i przewraca”.</p> <p>Norma w przypadku zaginięcia osoby: „Ala jest wspaniałą córką”.</p> <p>Odchylenie od normy: „Ala była wspaniałą córką”.</p> <p>Ostrzeżenie: Czy przesłuchiwany wie coś więcej na temat zaginionej? etc.</p>
<p>Niespodziewane czasowniki (Zaznaczamy w tekście na niebiesko)</p>	<p>Występowanie niespodziewanych czasowników (czasowników wyboru, czasowników niedokonanych, strony biernej,</p>	<p>W przypadku wystąpienia niespodziewanych czasowników przesłuchujący powinien przeanalizować wątki opisu relacji</p>	<p>Czasowniki wyboru: skrzywdzony <i>versus</i> zabity.</p> <p>Czasowniki niedokonane: zacząłem coś robić, planowałem pójść do Beaty,</p>

	czasowników komunikacyjnych).	między sprawcą a przestępcą.	zamierzałem z nim o tym porozmawiać. Strona bierna zamiast czynnej: została zgwałcona, został pobity, komputer został zabrany przez Arka. Czasowniki komunikacyjne: powiedziała, zdecydowałem. etc.
Rzeczowniki — osoby (Podkreślamy i zapisujemy na lewym marginesie pierwszy przypadek wystąpienia w tekście)	Kolejność pojawiania się w wypowiedzi osób (imion, ksywek etc.).	Kolejność wymieniania osób zwykle nie jest przypadkowa. Osoby są często wymieniane w takiej kolejności, która odzwierciedla stopień ważności osoby w indywidualnej hierarchii. Przesłuchujący powinien mieć to na uwadze.	—
Rzeczowniki — zmiany (Podkreślamy	Inne określenie dla tej samej osoby lub obiektu.	Przesłuchujący powinien zwrócić uwagę na to, dlaczego	Zmiany w wypowiedzi np. z „ <u>ta Pani</u> ” na „ <u>ta kobieta</u> ”, „ <u>ta sąsiadka</u> ”, „ <u>Ewa</u> ”.

w tekście na niebiesko)		przesłuchiwany zmienia określenia dla tej samej osoby bądź obiektu.	<u>etc.</u>
Zaimki osobowe (Zakreślamy w koło)	Zmiana zaimka osobowego.	Normą jest opowiadanie historii w pierwszej osobie liczby pojedynczej czasu przeszłego dla historii opowiadanych z przeszłości.	Zmiana z „ja” na „on/ona”. Zmiana z „ja” na „my”. Zmiana z „żona” na „ona”. Pominięcie „ja” i przejście do strony biernej. etc.
Zaimki dzierżawcze (Zakreślamy tekście w koło na niebiesko)	Zmiana zaimka dzierżawczego.	Zmiana zaimka dzierżawczego przez przesłuchiwanego może wskazywać jego dystansowanie się.	Zmiana z „moja broń” na „ta broń”. Zmiana z „moja żona” na „tamta kobieta”. etc.
Przysłówki zwiększające intensywność (Zaznaczamy w tekście na pomarańczowo)	Zwiększanie intensywności.	Przesłuchiwany próbuje przekonać przesłuchującego. W jakim celu?	„Panie policjancie, ale ja naprawdę...” „Szczerze” „Prawdziwie” „Autentycznie” „Zaprawdę” „Na serio” etc.
Przysłówki minimalizujące	Minimalizowanie, pomniejszanie czegoś.	Dlaczego coś jest minimalizowane? Dlaczego jest	„Pani policjant, ale ja tylko...” „Jedynie”

(Zaznaczamy w tekście na pomarańczowo)		<p>poniejszane?</p> <p>Należy dopytać.</p>	<p>„Po prostu”</p> <p>„Ledwo”</p> <p>„Zaledwie”</p> <p>etc.</p>
<p>Przysłówki redagujące</p> <p>(Zaznaczamy w tekście na pomarańczowo)</p>	<p>Wystąpienie brakującej informacji.</p>	<p>Dlaczego wystąpił brak informacji poprzedzającej jakąś treść? Należy dopytać.</p>	<p>„Później”</p> <p>„Potem”</p> <p>„Po”</p> <p>„Następnie”</p> <p>etc.</p>
<p>Czas — luki w czasie</p> <p>(Podkreślamy i zapisujemy na prawym marginesie tekstu)</p>	<p>Występowanie w wypowiedzi luk.</p>	<p>Dlaczego w wypowiedzi występują brakujące elementy? Należy dopytać.</p>	—
<p>Czas — zmiana tempa</p>	<p>Zmiana tempa wypowiedzi.</p>	<p>Dlaczego wystąpiła zmiana tempa wypowiedzi? Należy to przeanalizować.</p>	—

Opracowanie na podstawie: R. Kwasiński, *Metody przesłuchań stosowane przez FBI. Rzecz o tryumfie nauki i rozwoju*, Warszawa 2020, s. 331-334; także S. Adams, *Statement Analysis. What Do Suspects' Words Really Reveal?*, „FBI Law Enforcement Bulletin” nr 10, USA 1996, s. 12-20.

Wykorzystanie powyżej wskazanych elementów wypowiedzi (języka mówionego lub pisanego) pozwala na ukierunkowanie dalszych czynności procesowych, w których udział biorą osobowe źródła dowodowe. W przypadku wystąpienia odchylenia od normy w oparciu o poszczególne części mowy i strukturę wypowiedzi, konieczne jest poznanie przyczyny takiej zmiany. Osoba, która wykazuje oznaki nieszczerości powinna być w takim momencie zachęcana do dalszego mówienia, bowiem istnieje większe prawdopodobieństwo, że im więcej będzie mówiła, to wystąpi sprzeczność w wypowiedzi — tzw. „przeciek”²⁶⁴.

²⁶⁴ R. Kwasiński, *Metody przesłuchań...*, dz. cyt. 336.

Innym elementem wykrywania kłamstwa na płaszczyźnie werbalnej jest kwestia **weryfikowalności**²⁶⁵. Badania wykazały, że wypowiedzi osób mówiących prawdę zawierają więcej weryfikowalnych szczegółów i analogicznie wypowiedzi osób kłamiących zawierają więcej nieweryfikowalnych szczegółów²⁶⁶. Przeprowadzona metaanaliza potwierdziła prawidłowość tych wniosków²⁶⁷.

Zainteresowania badaczy w zakresie wykrywania kłamstwa na podstawie oceny werbalnego przekazu dotyczą również: liczby słów, występowania emocji i markerów złożoności poznawczej²⁶⁸.

Literatura przedmiotu wskazuje, że **liczba słów** wypowiedzianych przez osoby mówiące prawdę jest większa niż w przypadku osób mówiących nieprawdę²⁶⁹. Kłamcy udzielają krótszych i mniej szczegółowych odpowiedzi. Spowodowane jest to prawdopodobnie tym, że osoby mówiące nieprawdę nie chcą zostać przyłapane na kłamstwie. Osoby prawdomówne nie muszą uważać na to, co mówią. Ich wypowiedź jest spójniejsza.

Negatywne **emocje**, a także poczucie winy osób dopuszczających się kłamstwa może przeciekać do ich języka²⁷⁰. Skutkuje to używaniem większej liczby słów o negatywnym charakterze (np. nienawiść, złość, wróg)²⁷¹, co może być spowodowane zdenerwowaniem kłamcy.

Na wypowiedź osób wpływają również indywidualne **procesy poznawcze**. Mają one odzwierciedlenie w języku. Z chwilą popełniania kłamstwa następuje zwiększenie obciążenia umysłowego. Spowodowane jest to sześcioma aspektami. Osoby dopuszczające się kłamstwa muszą je świadomie formułować (1), podczas gdy tłumią prawdę (2); muszą kontrolować swoje zachowanie (3) i reakcje swojego rozmówcy (4), a także pamiętać o swojej roli (5), podczas gdy kłamstwo to może być trudne ze względów poznawczych (6)²⁷². Kłamcy, aby być wiarygodnymi, muszą ponadto stworzyć alternatywną historię, która będzie spójna

²⁶⁵ G. Nahari, A. Vrij, R. Fisher, *Exploiting liars' verbal strategies by examining the verifiability of details*, „Legal and Criminological Psychology” nr 19, UK 2014, s. 227-239.

²⁶⁶ Tamże.

²⁶⁷ B. Verschuere, G. Bogaard, E. Meijer, *Discriminating deceptive from truthful statements using the verifiability approach. A meta-analysis*, „Applied Cognitive Psychology” nr 35, USA 2020, s. 374-384.

²⁶⁸ I. Picornell, *Cues to deception in a textual narrative context. Lying in written witness statements*, Aston 2013, s. 25.

²⁶⁹ B. DePaulo, J. Lindsay, B. Malone, L. Muhlenbruck, K. Charlton, H. Cooper, *Cues to deception*, „Psychological Bulletin” nr 129/1, USA 2003, s. 79-80.

²⁷⁰ M. Newman, J. Pennebaker, D. Berry, J. Richards, *Lying words: predicting deception from linguistic styles*, „Personality and Social Psychology Bulletin” nr 29, USA 2003, s. 547-675, [w:] I. Picornell, dz. cyt., s. 27.

²⁷¹ Tamże.

²⁷² A. Vrij, S. Mann, R. Fisher, S. Leal, R. Milne, R. Bull, *Increasing cognitive load to facilitate lie detection: the benefit of recalling an event in reverse order*, „Law and Human Behavior” nr 32, USA 2008, s. 253-265, [w:] I. Picornell, dz. cyt., s. 29.

z pozostałymi faktami. Wymaga to dużych zasobów zdolności poznawczych, dlatego też warto jest zadawać pytania, których przesłuchiwany może się nie spodziewać i zachęcać go do szczegółowych odpowiedzi²⁷³.

Osoby dopuszczające się kłamstwa próbują ukryć prawdę na wiele sposobów. W wypowiedziach takich osób może wystąpić:

- **sprzeczność z informacjami** zebranymi na temat danego zdarzenia, a także sprzeczność w odniesieniu do samej informacji. Opowiedzenie fałszywej historii jest dla wielu osób trudne z tego względu, że muszą uporządkować określone fakty oraz zaplanować, w jakim momencie będą kłamać i w jaki sposób. Muszą przemyśleć wszystkie szczegóły. Starają się zapamiętać to, co dla nich najistotniejsze;
- **brak precyzyjnych informacji** z uwagi na niewystąpienie rzeczywistego utrwalenia historii w pamięci;
- nadmierna **dokładność opisu zdarzeń**, szczególnie tych **odległych w czasie**. Osoby mówiące prawdę opowiadają historię w taki sposób, jaki ją zapamiętały, a nie w ściśle określonym porządku chronologicznym;
- **brak szczegółów nieistotnych** i charakterystycznych dla prawdziwego uczestnika zdarzenia. Historie oparte na kłamstwie są często sztuczne i bierne. Zdarza się, że kłamcy opierają swoją wypowiedź na wybranych elementach przeszłego zdarzenia, zapominając o dodatkach, które są typowe dla osób przeżywających podobne zdarzenie;
- wyjaśnianie tych samych zdarzeń podczas różnych etapów wypowiedzi, spowodowane zapominaniem szczegółów fikcyjnej historii — **różne interpretacje zdarzenia** w jednej wypowiedzi;
- wielokrotne **powtarzanie pytania** bądź stwierdzenia (niewynikające z neutralnych powodów) w celu pozyskania dodatkowego czasu na przygotowanie odpowiedzi, tzw. „gra na zwłokę” (np. A: Cześć! Czy to Ty napisałeś tę wiadomość do Maćka?! B: Czy ja napisałem wiadomość do Maćka? — jeśli B odpowiada tak na pytanie A, to zapewne wysłał tę wiadomość);
- **ciąg wyrażeń nietypowych dla danej osoby**, mogący wskazywać przygotowanie informacji przez innych;

²⁷³ Inspiruję się: M. Gołaszewski, *Aktualne kierunki badań nad detekcją nieszczerości — spostrzeżenia po międzynarodowej konferencji naukowej <Deception 2015>*, Uniwersytet w Cambridge, 24-26 sierpnia 2015 r., „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” nr 14, Warszawa 2016, s. 185.

— unikanie odpowiedzi na pytanie, **próba stworzenia wrażenia, że coś jest niezrozumiałe**²⁷⁴.

Nie ulega wątpliwości, że sfera werbalna przekazu informacji jest związana ze sferą wokalną, a głos zmienia się w reakcji z różnymi bodźcami. Jest odzwierciedleniem stanów emocjonalnych większości osób, a nadto może być źródłem wielu cennych wskazówek. Sfera ta pozwala na wyprowadzenie wniosków w zakresie osobowości danej osoby, jej stanu psychofizycznego, a także stopnia prawdomówności. Należy tutaj zawsze pamiętać, aby ustalić normę bazową rozmówcy. Punktem odniesienia jest głos osoby w normalnej, bezstresowej sytuacji. Dopiero wtedy można ustalić pewne odchylenia mogące stanowić kłamstwo. Tematykę tę kompleksowo opisuje L. Glass, skupiając się na czterech obszarach:

Obszar pierwszy — ton:

- wysoki — podwyższony ton głosu może świadczyć o napięciu i złości, osoby mówiące takim tonem skrywają w sobie zwykle dużo gniewu. Złość ta może być spowodowana np. kwestionowaniem prawdomówności osoby wypowiadającej się, poprzez co może wskazywać kłamstwo;
- niski — niektórzy mówią niskim głosem z natury, są jednak osoby, które specjalnie go obniżają, aby komuś zaimponować. Próbuje stworzyć obraz kogoś bardziej kompetentnego i poważniejszego. Uwagę należy zwrócić na zbyt wysoki i zbyt niski ton, bowiem osoby takie najprawdopodobniej kogoś udają;

Obszar drugi — natężenie:

- za cicho — osoby mówiące cicho często próbują manipulować innymi i chcą kontrolować swoich rozmówców. Są również często nieszczerze, udają kogoś innego, mają w sobie ukryty gniew, który powodowany jest każdą napotkaną w ich ocenie krzywdą. Próbuje w ten sposób zwrócić na siebie uwagę, pragną czuć się ważni;
- za głośno — osoby mówiące głośno, tak jak osoby mówiące za cicho mają identyczny cel. Chcą skupić na sobie czyjąś uwagę. Osoby te są często aroganckie, a ich natężenie głosu może wywołać u rozmówcy strach. Kłamcy chcą podświadomie przekonać innych do swoich racji, natężenie głosu w tym momencie może wzrosnąć;
- ściszenie głosu — obniżanie tonu głosu na końcu zdania często wskazuje kłamstwo. Podczas jego popełniania powstają trudności w oddychaniu. Mięśnie gardła zaciskają

²⁷⁴ V. Kozlova, *Psychology of manipulation*, Moskwa 2014, s. 44; także: L. Tovmasyan, *Linguistic features of lying*, Erywań 2020, s. 20-25.

się, a napływ powietrza do aparatu mowy jest ograniczony. Konsekwentne wygaszanie głosu na końcu zdań może wskazywać zatajanie prawdy;

Obszar trzeci — barwa głosu

- chrapliwy i szorstki — chrapliwa i szorstka mowa może wystąpić podczas wypowiedzania kłamstwa lub w przypadku gdy ktoś zostanie na nim przyłapany. Spowodowana jest napięciem mięśni w gardle i krtani;
- drżenie głosu — drżenie głosu występuje w różnych momentach życia człowieka. Może wystąpić w przypadku emocjonujących sytuacji — stresie, gniewie, niepewności. Spowodowane jest to naprzemiennym napinaniem się i rozluźnianiem mięśni w gardle, co może wskazywać kłamstwo;
- nieustające pochrząkiwanie — podczas popełniania kłamstwa zachodzą zmiany w układzie krwionośnym. Napinają się także niektóre mięśnie. W przypadku napięcia mięśni gardła wypowiedzanie słów staje się trudniejsze z uwagi na powstały dyskomfort. Osoba taka może odczuwać podrażnienie w gardle, co doprowadza do odruchowego odchrząkiwania. Nieustające pochrząkiwanie może zatem wskazywać brak prawdomówności;
- napastliwy ton — osoby używające w swojej wypowiedzi napastliwego tonu często pragną dominować nad swoimi rozmówcami. Przedmiotowa dominacja może być wywołana nieudaną próbą przekonania drugiej osoby do czegoś. Rozmowa taka może być nacechowana agresją, a ton wskazywać na to, że osoba wypowiadająca się nie lubi swojego rozmówcy;
- nosowy, marudny, płaczliwy ton — osoby, których wypowiedź charakteryzuje się nosowym, marudnym i płaczliwym tonem często manipulują innymi osobami. Narzekają, aby zwrócić na siebie uwagę. Niejednokrotnie stawiają siebie w świetle ofiar, są niezadowolone z życia, wszystko krytykują, nie lubią innych osób. Zachowanie takie może być spowodowane poczuciem niższości;
- matowy, pozbawiony życia, monotony głos — jednostajny i pozbawiony życia głos może wskazywać smutek bądź przygnębienie. Osoby mówiące takim głosem nie chcą, aby inni poznali ich stan emocjonalny. Rozmowa z taką osobą jest trudna, a wypowiedź może wskazywać nieszczerłość;
- „słodki” głos — za „słodczyką” może kryć się wiele złości. Wypowiedzi o takiej barwie mogą wskazywać agresję i skryty gniew. Osoby prowadzące taki dialog często

przybierają maskę ukrywając jakimi naprawdę są. Spośród wszystkich kłamców wykazują największe zdolności w zakresie manipulacji innymi;

Obszar czwarty — intonacja i tempo mówienia

- mowa szybka — osoby, których wypowiedź jest energiczna i optymistyczna działają motywująco na innych, mogą być jednak doskonałymi manipulatorami i egoistami, którzy chcą wykorzystać innych do własnych celów. Pragną być w centrum uwagi i wszystko kontrolować. W relacjach z takimi osobami należy zachować ostrożność i wyznaczyć granice;
- mowa przerywana (*staccato*) — osoby, których wypowiedź jest przesadnie wyartykułowana bądź występują w niej przerwy może świadczyć o braku prawdomówności. Zmiana intonacji — utrata płynności wypowiedzi — także może świadczyć o nieszczerości;
- jąkanie się i zacinananie — nagłe jąkanie się i zacinananie może wskazywać kłamstwo, szczególnie gdy występuje podczas przekazywania ważnych treści;
- powolne tempo — osoby, które celowo mówią wolno chcą zwrócić na siebie uwagę. Ich wypowiedź jest dokładna, wyrazy są bardzo wolno artykułowane. Często pragną przejąć w ten sposób kontrolę nad drugą osobą lub ją zmanipulować;
- nerwowy śmiech — występowanie nerwowego śmiechu w sytuacji, która nie jest śmieszna może wskazywać zdenerwowanie, co z kolei może świadczyć o kłamstwie²⁷⁵.

3.1.2. Sfera niewerbalna

Mowa ciała odgrywa ważną rolę w komunikacji. Wzmacnia przekaz werbalny, może także sama w sobie stanowić odrębny komunikat. Pokazuje emocje, jak również uczucia. Komunikacja niewerbalna jest nieodłącznym elementem komunikacji interpersonalnej. Obejmuje wszystkie ruchy ciała — postawę, gesty, ekspresje mimiczne — makroekspresje i mikroekspresje. Występuje w każdym obszarze życia, a jej nauka jest istotna z kilku względów. Mimo że niektóre komunikaty możliwe są do wyuczenia, człowiek nie jest jednak w stanie stuprocentowo zapanować nad swoim zachowaniem niewerbalnym, bowiem „ludzkie ciało nigdy nie kłamie”²⁷⁶. O ile nad komunikatem werbalnym można w pewnym zakresie

²⁷⁵ L. Glass, dz. cyt., s. 86-93.

²⁷⁶ F. Padrini. Zob. F. Padrini, *Poznać i odgadnąć mowę ciała i twarzy*, Kielce 2018, s. 21.

(częstokroć wyuczonym) zapanować to nad mową ciała nigdy w takim samym stopniu i nigdy stuprocentowo. Dlatego też aspekt ten jest warty rozwijania w kontekście pracy przedstawicieli organów ścigania i analizy behawioralnej na rzecz bezpieczeństwa.

Zachowania niewerbalne, podczas interakcji z innymi osobami, mogą, ale nie muszą być skoordynowane z przekazem werbalnym²⁷⁷. Zachowania te, w zależności od sytuacji, mogą mieć specyficzne bądź uogólnione znaczenia, mogą coś podkreślać, zaprzeczać lub mieć mały związek z wypowiedzianymi słowami. Są ważne w komunikacji interpersonalnej, bowiem wiele informacji przekazywanych jest przez środki niewypowiedziane. Zachowania te są często pomijane bądź fałszywie rozumiane. Równie często są niedostrzegane lub celowo lekceważone. Jednym z powodów błędnej interpretacji zachowań jest tendencja do większego zwracania uwagi na to, co jest przekazywane słownie, a także rozproszenie²⁷⁸. Zrozumienie zachowań niewerbalnych nie jest łatwe. Świadomość w zakresie tego rodzaju komunikacji powoduje lepsze poznanie emocji oraz oszustwa.

Na sygnały oszustwa mogą wpływać trzy czynniki: reakcja emocjonalna (związana z pobudzeniem), wysiłek poznawczy i próba kontroli behawioralnej²⁷⁹. Czynniki te mogą wpływać na zachowanie niewerbalne kłamcy i tym samym podkreślać oszustwo. Żadne badania nie wskazują jednak znaku odpowiadającego rosnącemu nosowi Pinokia²⁸⁰. Wskazywane w literaturze oznaki, jak np. nerwowe maniery (wspierane przez występujący stres podczas kłamania) nie muszą oznaczać u wszystkich kłamstwa. Są sygnałem świadczącym o niepokoju, który może wynikać z próby zamaskowania stresu. Służą jako wskazówka. W wykrywaniu kłamstwa w oparciu o zachowanie niewerbalne, podobnie jak w przypadku innych form nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, kluczowe jest wychwytywanie określonych zmian, gdyż zmiany w zachowaniu znaczą więcej niż samo zachowanie²⁸¹. Ciało wysyła nieświadomie znaki i sygnały, jest wyrazem tego, co świadome, jak również tego, co nieświadome²⁸², a zatem konieczne jest ustalenie stałego zachowania rozmówcy, a dopiero później szukanie odchyłeń od prawdopodobnego zachowania, gdy rozmowa schodzi na istotne dla sprawy tematy²⁸³.

²⁷⁷ P. Ekman, *Nonverbal communication*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/nonverbal-communication/>>, 18 lutego 2023 r.

²⁷⁸ Tamże.

²⁷⁹ M. Zuckerman, B. DePaulo, R. Rosenthal, *Verbal and nonverbal communication of deception*, [w:] L. Berkowitz (red.) *Advances in experimental social psychology*, Nowy Jork, 1981, s. 9.

²⁸⁰ Inspiruję się: A. Vrij, *Detecting lies and deceit. Pitfalls and Opportunities*, 2. wydanie, UK 2008, s. 37.

²⁸¹ J. Hess, *Interviewing & interrogation for law enforcement*, 2. wydanie, Nowy Jork 2010, s. 52.

²⁸² Inspiruję się: G. Rebel, *Mowa ciała. Natural basic*, Wrocław 2015, s. 35-36.

²⁸³ J. Hess, dz. cyt., s. 52.

Zdaniem J. Navarro, podczas obserwowania i dekodowania zachowania drugiej osoby należy zadać sobie pytanie „Czy to zachowanie reprezentuje komfort, czy dyskomfort?”, gdyż zachowania te mogą stać się wtedy bardziej przejrzyste²⁸⁴. Wszelkie negatywne reakcje są natychmiastowe i odzwierciedlają stan wewnętrzny — komfort bądź dyskomfort. Dla potwierdzenia tego paradygmatu stworzono listę słów i wyrażen określających emocje oraz zachowania dla tych dwóch kategorii (zob. rycina nr 5), choć katalog ten nie jest zamknięty.

Rycina 5. Oznaki komfortu i dyskomfortu

Oznaki komfortu (<i>signs of comfort</i>)	Oznaki dyskomfortu (<i>signs of discomfort</i>)
spokój (<i>calmness</i>)	niepokój (<i>anxiety</i>)
pewność siebie (<i>confidence</i>)	lęk (<i>apprehension</i>)
jasne myślenie (<i>clear thinking</i>)	zamglone myślenie (<i>clouded thinking</i>)
bliskość (<i>closeness</i>)	dystans (<i>distancing</i>)
radość (<i>enjoyment</i>)	sprzeczność (<i>contrariness</i>)
płynna mowa (<i>fluid speech</i>)	błąd językowy (<i>speech error</i>)
życzliwość (<i>friendliness</i>)	nieżyczliwość (<i>unfriendliness</i>)
szczęście (<i>happiness</i>)	depresja (<i>depression</i>)
otwartość (<i>openness</i>) ²⁸⁵	zamknięcie (<i>occlusion</i>)
dotykanie (<i>touching</i>)	wycofanie (<i>withdrawal</i>)
radość (<i>joy</i>)	złość (<i>anger</i>)
cierpliwość (<i>patience</i>)	niecierpliwość (<i>impatience</i>)
spokój (<i>peacefulness</i>) ²⁸⁶	zdenerwowanie (<i>nervousness</i>)
spokój (<i>calm</i>) ²⁸⁷	strach (<i>fear</i>)
otwartość (<i>receptiveness</i>) ²⁸⁸	upór (<i>obduracy</i>)
relaks (<i>relaxation</i>)	napięcie (<i>tension</i>)

²⁸⁴ J. Navarro, T. Poynter, *Louder than words*, USA 2011, s. 21.

²⁸⁵ Słowo „openness” oraz „receptiveness” tłumaczone jest z języka angielskiego jako „otwartość”, jednak słowo „openness” odnosi się do cechy bądź stanu umysłu i związane jest z elastycznym podejściem do życia oraz zdolnością przystosowywania się do nowych sytuacji, natomiast słowo „receptiveness” odnosi się do gotowości bądź zdolności do przyjmowania i przyswajania informacji, opinii, rad bądź sugestii innych osób.

Zob. *English Dictionary for Advanced Learners*, [w:] J. Sinclair (red.), 3. wydanie, Glasgow 2001, s. 1078-1079, 1284; także *Dictionary of Contemporary English*, [w:] D. Summers (red.), 4. wydanie, Harlow 2003, s. 1151-1154, 1369.

²⁸⁶ Słowo „peacefulness” oraz „calm” tłumaczone jest z języka angielskiego jako „spokój”, jednak słowo „peacefulness” odnosi się do długotrwałego uczucia harmonii, spokoju i braku konfliktów, natomiast słowo „calm” odnosi się do stanu, w którym atmosfera jest wolna od zamieszania, hałasu bądź napięcia. Zob. J. Sinclair (red.), dz. cyt., s. 212, 1134; także D. Summers (red.), dz. cyt., s. 211, 1211.

²⁸⁷ Zob. Przypis nr 286.

²⁸⁸ Zob. Przypis nr 285.

szacunek (<i>respect</i>)	obojętność (<i>indifference</i>)
bezpieczeństwo (<i>security</i>)	niepewność, brak bezpieczeństwa (<i>insecurity</i>)
czułość (<i>tenderness</i>)	surowość, stanowczość (<i>sternness</i>)
zaufanie (<i>trust</i>)	wątpliwości, zwątpienie (<i>doubt</i>)
prawdomówność (<i>truthfulness</i>)	kłamstwa (<i>lies</i>)
ciepło (<i>warmth</i>)	oziębłość (<i>coldness</i>)
szybkość reakcji (<i>responsiveness</i>)	wahanie (<i>hesitation</i>)
opanowanie (<i>poise</i>)	narzekanie (<i>ranting</i>)

Źródło: J. Navarro, T. Poynter, *Louder than words*, USA 2011, s. 22-23.

Badania przeprowadzone przez J. Navarro sugerują, że podczas mówienia prawdy i braku zmartwień ludzie czują się bardziej komfortowo, niż wtedy gdy kłamią bądź martwią się, że kłamstwo wyjdzie na jaw, gdyż kryją w sobie „winną wiedzę”; podczas poczucia komfortu i prawdomówności ludzie mają ponadto tendencję do przejawiania bardziej stanowczych zachowań²⁸⁹. W wykrywaniu dyskomfortu, pomimo niezwerbalizowania komunikatu, pomaga inteligencja niewerbalna — umiejętność czytania innych osób, a o stanie zarówno komfortu jak i dyskomfortu, nieustannie ostrzega nas mózg²⁹⁰.

W niewerbalnym wyrażaniu emocji, najważniejszą rolę odgrywa układ limbiczny, nazywany także mózgiem limbicznym, mózgiem ssaków lub jednym z trzech mózgów wewnątrz ludzkiej czaszki²⁹¹. Układ ten wpływa na wiele funkcji. Według licznych badań eksperymentalnych kontroluje czynności związane z instynktem samozachowawczym, mechanizmy pamięci i zachowania, którym towarzyszą emocje²⁹². Ten rodzaj mózgu reaguje na otoczenie odruchowo, w czasie rzeczywistym i bez zastanowienia, z tego też powodu wydziela prawdziwą reakcję na informacje pochodzące z otoczenia²⁹³. Ponieważ reakcje te występują bez myśli (w przeciwieństwie do słów) są autentyczne, toteż mózg limbiczny jest uważany za „mózg szczerzy”, gdy odnosimy się do zachowań niewerbalnych²⁹⁴. Wytwarza

²⁸⁹ J. Navarro, M. Karlins, *What every body is saying. An ex-FBI agent's guide to speed-reading people*, USA 2008, s. 209; także: J. Navarro, *A four-domain model of detecting deception*, „FBI Law Enforcement Bulletin” nr 6, USA 2003, s. 19-24.

²⁹⁰ J. Navarro, T. Poynter, *Louder than...*, dz. cyt., s. 25.

²⁹¹ J. Navarro, M. Karlins, *What every body...*, dz. cyt., s. 21-22.

²⁹² K. Baev, *Highest level automatism in the nervous system: a theory of functional principles underlying the highest forms of brain function*, „Progress in Neurobiology” tom 51, Wielka Brytania 1977, s. 152.

²⁹³ D. Myers, *Exploring psychology*, 2. wydanie, Nowy Jork 1993, s. 35-39, [w:] J. Navarro, M. Karlins, *What every body...*, dz. cyt., s. 23.

²⁹⁴ D. Goleman, *Emotional intelligence*, Nowy Jork 1995, s. 13-29, [w:] Tamże.

reakcje generujące trzy rodzaje zachowań: zamrożenie, ucieczkę lub walkę. Limbiczna reakcja zamrożenia polega na znieruchomieniu w obliczu stresującej sytuacji, np. podczas przyłapania na kradzieży czy kłamstwie. Podczas przesłuchania w sprawie o popełnienie przestępstwa reakcja zamrożenia często objawia się poprzez ustawienie stóp w bezpiecznej pozycji — ustawieniu ich za nogami krzesła i utrzymywanie przez zbyt długi czas²⁹⁵. Ponieważ kłamstwa nie można bezpośrednio zidentyfikować nie można twierdzić, że to zachowanie je oznacza. Może wskazywać, że osoba jest w danym momencie zestresowana i konieczne jest znalezienie źródła dyskomfortu w dalszej rozmowie. Reakcja zamrożenia może także spowodować u rozmówcy wstrzymanie oddechu, spłycenie oddechu, a także próbę ukrycia się np. poprzez wzniesienie barków do góry i ograniczenie ekspozycji głowy. Druga reakcja — limbiczna reakcja ucieczki — polega natomiast na uniknięciu niebezpieczeństwa lub oddaleniu się od niego (w przypadku wystąpienia zagrożenia) za pomocą zmiany tematu rozmowy lub zdystansowania się poprzez odsunięcie się, odchylenie do tyłu, próbę odgrodzenia, położenie jakiegoś przedmiotu na kolanach, odwrócenie swoich stóp w stronę najbliższego wyjścia, potarcie oczu lub zasłonięcie dłonią twarz²⁹⁶. Zachowania te nie oznaczają kłamstwa, lecz to, że rozmówca może czuć się niepewnie w danej sytuacji. Trzecia reakcja — limbiczna reakcja walki — może się przejawiać począwszy od agresji fizycznej (kopanie, gryzienie itp.) do werbalnej, czyli kłótni.

Zrozumienie wpływu trzech rodzajów zachowań generowanych przez układ limbiczny (zamrożenie, ucieczka, walka) na zachowanie niewerbalne jest jednym z etapów nauki tego rodzaju komunikacji. W tym aspekcie istotna jest także umiejętność rozpoznawania i dekodowania zachowań uspokajających, występujących tuż po reakcji limbicznej, w szczególności, gdy jest to negatywne lub przerażające doświadczenie²⁹⁷. Zachowania te świadczą o tym, że dana osoba czuje pewien dyskomfort, w konsekwencji czego mózg limbiczny stara się zwerbować ciało i uspokoić poprzez wysłanie zewnętrznego sygnału w czasie rzeczywistym²⁹⁸. Służą temu, by osoba uspokoiła się po stresującej dla niej sytuacji czy wystąpieniu pytania, które wywołuje w organizmie stres. Uspokajające organizm wskaźniki, zdaniem J. Navarro, mają większe znaczenie i wiarygodność niż próba ustalenia kłamstwa²⁹⁹. Umiejętność rozpoznawania i dekodowania tego rodzaju zachowań jest konieczna w ocenie behawioralnej i efektywna podczas prowadzenia przesłuchania, ponieważ komunikaty

²⁹⁵ J. Navarro, M. Karlins, *What every body...*, dz. cyt., s. 29.

²⁹⁶ Tamże, s. 31.

²⁹⁷ Tamże, s. 35.

²⁹⁸ Tamże, s. 35-37.

²⁹⁹ Tamże, s. 37.

te określają aktualny stan umysłu przesłuchiwanego i jego reakcje, dzięki czemu śledczy może ustalić czy rozmówca czuje się swobodnie i bezpiecznie, czy też wręcz przeciwnie — czuje dyskomfort psychiczny, stres, zagrożenie, niepokój, strach lub brak poczucia bezpieczeństwa. Zachowania takie mogą pomóc wykryć kłamstwo. Mogą także wskazywać ukrywanie jakiejś informacji przez przesłuchiwanego, co powinno być sygnałem dla śledczego, aby zwrócił uwagę na dany wątek i zadał więcej szczegółowych pytań w danym obszarze bądź zdobył więcej informacji w tym zakresie. Mogą również dać nowy, inny pogląd na daną sprawę.

Generowane przez układ limbiczny zachowania uspokajające przybierają różne formy. Reakcje pacyfikujące mogą przejawiać się poprzez:

- zakrywanie dłonią dołka szyi lub bawienie się naszyjnikiem, co ma na celu stłumienie w czasie rzeczywistym niepewności, dyskomfortu emocjonalnego, strachu lub obawy przed czymś (częściej u kobiet);
- pocieranie czoła, co zwykle wskazuje na to, że dana osoba zмага się z czymś bądź odczuwa lekki lub silny dyskomfort;
- dotykanie szyi w chwili wystąpienia braku poczucia bezpieczeństwa, emocjonalnego dyskomfortu lub wątpliwości;
- dotykanie policzków lub twarzy w celu zminimalizowania zdenerwowania i niepokoju;
- powolne wydychanie powietrza z nadętymi policzkami celem rozładowania stresu;
- gładzenie szyi, masowanie karku, pocieranie twarzy i głowy, bawienie się włosami, przedmiotami (długopisem, zegarkiem itp.), rękami lub nogami w reakcji na negatywny bodziec;
- pocieranie językiem wewnętrznej strony policzków, oblizywanie ust, żucie gumy bądź palenie papierosów w celu uwolnienia stresu;
- poprawianie krawatu, tylko po to by ukoić nerwy (gest podobny do gładzenia dołka szyi u kobiet);
- pociąganie lub masowanie płotka ucha kciukiem i palcem wskazującym;
- obejmowanie ręką szyi pod podbródkiem (częściej u mężczyzn);
- gwizdanie, rozmawianie z samym sobą celem uspokojenia się w stresującej sytuacji i ukojenia nerwów; stukanie długopisem, bębnienie palcami;
- nadmierne ziewanie, gdyż podczas stresu wysycha jama ustna, a ziewanie może wywierać nacisk na gruczoły ślinowe;
- pocieranie dłońmi nóg, celem „oczyszczenia”, co jest wskaźnikiem dyskomfortu, stresu, niepokoju bądź chęci pozbycia się napięcia. Oznaka ta może wystąpić

raz lub wielokrotnie, niestety często jest niezauważana z uwagi na to, że ma miejsce pod biurkiem. Można ją jednak zauważyć poprzez ruch ramion i barków w momencie ich poruszania się wraz z ręką, która jest ocierana o nogę. Zachowanie to ma dwa cele — osuszenie spoconych dłoni i uspokojenie się. Kluczowe jest obserwowanie tego, czy zachowanie to zwiększa się w momencie pojawiania się trudnych pytań, bowiem może wskazywać to, że ktoś ma świadomość swojej winy, kłamie, nie wie co powiedzieć bądź nie chce dyskutować na jakiś temat. Nie należy tutaj wyciągać pochopnych wniosków, ponieważ zachowania takie mogą również wystąpić wśród niewinnych osób, które są zestresowane, dlatego też konieczne jest zniwelowanie stresu na początku rozmowy i szukanie indykatorów;

- wentylowanie, czyli wkładanie dwóch palców między kołnierzyk koszuli a szyję i odciąganie materiału od skóry, co może być reakcją na stres lub oznaką niezadowolenia z czegoś (częściej u mężczyzn), zachowanie to u kobiet może wystąpić poprzez delikatne odchylenie przodu bluzki od skóry;
- krzyżowanie ramion i pocieranie dłońmi o ramiona — podobnie jak w sytuacji doświadczania chłodu. Działanie to podejmowane jest w celu chęci poczucia bezpieczeństwa. Należy jednak pamiętać, że gdy ktoś ma skrzyżowane tak ręce i jest pochylony do przodu, ma również wyzywające spojrzenie, to nie będzie to zachowanie uspokajające³⁰⁰.

Kolejnym etapem nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa w postaci zachowań niewerbalnych (tuż po zbudowaniu własnej normy bazowej, zbudowaniu normy bazowej przesłuchiwanego, w tym oczywiście zachowań uspokajających) jest ocena poszczególnych części ciała. Zachowania niewerbalne są odzwierciedleniem myśli człowieka, mogą zatem wskazywać jego intencje, co jest bardzo istotne w ocenie behawioralnej.

Za najuczciwszą część ciała i najlepszy wskaźnik prawdziwych uczuć ludzi oraz ich intencji uznawane są stopy³⁰¹. Są one częścią ciała, która utrzymuje całą sylwetkę i ma liczne funkcje, jak np. amortyzowanie czy poruszanie się. Stopy i całe nogi odzwierciedlają to, co myślimy i czujemy, wyraźniej niż inne części ciała³⁰², obrazują reakcje na zagrożenia, stresory, obawy i emocje, zarówno te pozytywne jak i negatywne.

Do zachowań niewerbalnych związanych ze stopami należą:

³⁰⁰ Tamże, s. 39-49; także: M. Frank, J. Yarbrough, P. Ekman, *Investigative interviewing and the detection of deception*, [w:] T. Williamson (red.), *Investigative interviewing: Rights, research, regulation*, Devon 2006, s. 248-249.

³⁰¹ J. Navarro, M. Karlins, *What every body...*, dz. cyt., s. 53.

³⁰² D. Morris, *Body watching*, Nowy Jork 1985, s. 244, [w:] Tamże, s. 54.

- cofanie stóp — nagłe cofanie stóp podczas rozmowy i wsuwanie ich pod krzesło podczas zadawania danych pytań, może wskazywać, że pytanie to nie spodobało się rozmówcy, było drażliwe, niewygodne;
- odwracanie stóp — zachowanie to sygnalizuje, że osoba chce wyjść; kiedy dana osoba rozmawia z kimś kogo nie lubi, to stopy mogą odwrócić się w kierunku drzwi bądź od tej osoby; analogicznie, gdy dana osoba kogoś lubi, to jej stopy będą się zbliżały właśnie do tej osoby lub będą do niej skierowane;
- skierowanie palców stopy do wewnątrz — zachowanie to zauważane jest u dzieci i niektórych dorosłych, może wskazywać niepewność, nieśmiałość, bezbronność, introwertyczność, emocjonalną potrzebę lub obawę;
- skierowanie palców do góry — zachowanie to jest przeciwne grawitacji i wiąże się z pozytywnymi emocjami;
- kołysanie nogą — zachowanie to ma na celu uspokojenie się, może ono również wystąpić podczas czekania na coś lub po to, aby złagodzić znudzenie;
- „zamrożone stopy” — zatrzymanie się stóp i nieporuszanie nimi wskazuje obawy lub niepewność;
- „szczęśliwe stopy” — ożywione i podskakujące stopy (co szczególnie jest widoczne u dzieci) wskazują to, że dana osoba jest radosna;
- „niespokojne stopy” — przesuwanie stopami z boku na bok, wycofywanie stopy lub powtarzające się podnoszenie pięt i ich opuszczanie wskazuje, że dana osoba chce wyjść;
- nerwowe truchtanie — zachowanie to wiąże się ze stresem;
- tupanie nogą — zachowanie to występuje często u osób, które są rozdrażnione bądź osiągnęły granicę swojej cierpliwości; zachowanie to zwykle występuje tylko raz i tylko po to, aby, zostać zauważonym;
- opuszczanie butów ku dołowi — zwisanie butów w pobliżu pięty (szczególnie u kobiet), co wskazuje na to, że dana osoba czuje się komfortowo. Obuwie zostaje wsunięte na stopę wówczas wtedy, gdy osoba ta zaczyna się czuć nieswojo lub nie podoba się jej już to, co mówi do niej druga osoba;
- ogólne pobudzenie stóp i nóg, co może wskazywać to, że dana osoba jest w stanie pobudzenia; gdy stopy są niespokojne, poruszają się, chodzą lub biegają bez celu, to może to oznaczać, że dana osoba przyjęła jakiś lek, jest pod wpływem środków odurzających, przeżywa szok po tragedii bądź ma atak paniki. Jeśli temu zachowaniu towarzyszą zacisnięte pięści, niespokojne ręce czy przygryzanie warg, to ten ogólny

stan pobudzenia jest znakiem, że coś jest nie tak i osoba ta stara się sobie z czymś poradzić. W tym przypadku należy rozważyć zawiadomienie służb medycznych³⁰³.

Kolejnym elementem oceny kończyn dolnych pod kątem zachowań niewerbalnych są nogi, które podobnie jak stopy uznaje się za szczyry wskaźnik stanów emocjonalnych, zamiarów i uczuć rozmówcy³⁰⁴. Obserwowanie ruchów kończyn dolnych jest niestety często pomijane, z uwagi na to, że przesłuchiwanym siedzą tuż za biurkiem i mają możliwość ukrywania swoich stóp oraz nóg, czasem nawet ignorowane. W celu prawidłowego sprofilowania osoby i dekodowania jego zachowań, należy zwrócić uwagę także na tę część ciała. Proces ten jest ważny w kontekście gromadzenia niewerbalnych danych o innych ludziach.

W aspekcie oceny behawioralnej w oparciu o ocenę ruchów ciała, jakimi są kończyny dolne, należy odnieść się do dystansu przestrzennego i przestrzeni osobistej. Pojęcie to oznacza strefę, którą wyznacza każda osoba po to, aby rozszerzyć terytorium własnego ciała. Strefa ta jest niewidoczna, mimo to może przekazać wiele informacji, np. potrzeby przestrzenne, reakcję na przekroczenie granicy przestrzeni osobistej, niewerbalne pokazanie dystansu do kogoś, stosunek emocjonalny do rozmówcy (lubienie — nielubienie), status społeczny, typ prowadzonej rozmowy, cechy osobowości (otwartość lub nieufność) lub to, w jakim nastroju jest dana osoba³⁰⁵. Przestrzeń tę sklasyfikować można w czterech strefach:

- strefa publiczna — dotyczy dystansu wobec osób publicznych, np. prezydenta i wynosi więcej niż 360 cm;
- strefa społeczna — dotyczy dystansu zarówno dla znajomych jak i dla ludzi obcych, z którymi nie łączą nas zażyłe stosunki, np. z urzędnikami; wynosi od 123 do 360 cm;
- strefa osobista — dotyczy dystansu wobec osób nam znanych: przyjaciół, dobrych znajomych lub rodziny i wynosi od 46 do 122 cm;
- strefa intymna — dotyczy osób nam najbliższych: partnerów lub dzieci i wynosi od 15 do 45 cm, w fazie najbliższej rozpoczyna się od skóry³⁰⁶.

Obserwowanie przestrzeni osobistej jest ważne w kontekście oceny behawioralnej, ponieważ jest wyznaczana przez każdego człowieka i przynosi wiele informacji na jego temat. Wyznaczanie tej przestrzeni może się odbywać również przy użyciu różnych rekwizytów,

³⁰³ J. Navarro, *The dictionary of body language. A field guide to human behaviour*, USA 2018, s. 167-173.

Książka powstała w efekcie wieloletnich obserwacji prowadzonych przez agenta specjalnego FBI i członka elitarnego — Narodowego Programu Bezpieczeństwa w zakresie Analizy Behawioralnej, prowadzonego pod nadzorem FBI (*National Security Behavioral Analysis Program (NS-BAP)*). Zob. Tamże, s. 6.

³⁰⁴ J. Navarro, M. Karlins, *What every body...*, dz. cyt., s. 53.

³⁰⁵ E. Hall, *Ukryty wymiar*, Warszawa 2001, s. 145-146.

³⁰⁶ N. Hofman, *Jak wykryć kłamstwo*, Kraków 2020, s. 106-107.

jak np. torebki, plecaka, szklanki, książki, długopisu, czy dokumentów³⁰⁷. Rekwizyty te, gdy są używane przez rozmówcę (np. poprzez odgradzanie się torebką, kładzenie torebki na kolanach), mogą świadczyć o tworzeniu pewnego rodzaju bariery ochronnej i wskazywać to, że osoba taka dystansuje się. Warte uwagi, w przypadku tego rodzaju oceny, jest obserwowanie zachowania rozmówcy w przypadku naruszenia tej granicy. Istotna jest tutaj również kwestia interakcji rozmówcy z danym przedmiotem, np. długopisem, bowiem zwiększenie takiej interakcji podczas zadania niewygodnego pytania może świadczyć o jego zdenerwowaniu, a tym samym mijaniu się z prawdą³⁰⁸.

Jednymi z najbardziej widocznych zachowań niewerbalnych związanych z kończynami dolnymi jest rozstawienie nóg i jednoczesne wyznaczenie własnego terenu. Zachowanie to ma miejsce zwykle wtedy, gdy dana osoba jest w stresującej sytuacji, czuje zdenerwowanie lub na odwrót — to ona chce zastraszyć innych³⁰⁹ i podświadomie chce zawładnąć terenem. W sytuacjach konfliktowych ludzie rozkładają szerzej swoje stopy i nogi z tego powodu, aby zwiększyć swoją równowagę, jak również zwiększyć swoje terytorium. Zachowania tego są uczeni także funkcjonariusze służb mundurowych, aby wizualnie spowodować bardziej dominującą, autorytatywną pozycję.

- Do pozostałych zachowań niewerbalnych w zakresie części ciała, jakimi są nogi, należą:
- nagle rozstawienie szerzej nóg, które były wcześniej złączone — zachowanie to wskazuje, że dana osoba jest coraz bardziej niezadowolona, jest wzburzona; można się spodziewać otwartego konfliktu;
 - nagle łączenie nóg — zachowanie to sugeruje niepewność;
 - stanie ze złączonymi stopami — zachowanie to jest postrzegane jako przejaw uległości;
 - nagle zbliżanie do siebie kostek i splatanie ich — zachowanie to, gdy występuje podczas rozmowy o czymś trudnym lub kontrowersyjnym zwykle wskazuje, że osoba taka okazuje wahanie bądź dyskomfort psychiczny;
 - blokowanie kostek wokół nóg krzesła — zachowanie to, gdy występuje nagle po zadaniu jakiegoś pytania lub rozmawianiu o drażliwym temacie jest wskazówką, że coś jest nie tak, zachowanie takie jest reakcją zamrożenia, generowaną przez układ limbiczny; wskazuje dyskomfort, niepokój, obawę;
 - skrzyżowanie nóg podczas siedzenia jako bariera — zachowanie to działa jako bariera podczas siedzenia — z kolanem wysoko nad przeciwną nogą sugeruje problemy,

³⁰⁷ Tamże, s. 107.

³⁰⁸ Tamże, s. 109.

³⁰⁹ J. Navarro, M. Karlins, *What every body...*, dz. cyt., s. 66.

zastrzeżenia lub dyskomfort społeczny. Jest często zauważane podczas niewygodnego tematu rozmowy;

- układanie nóg na biurku — zachowanie to wskazuje, że dana osoba podświadomie czuje pewność siebie lub przewagę;
- masowanie nóg — zachowanie to ma na celu uspokojenie podczas wystąpienia dużego stresu, np. powstałego wskutek kłamstwa;
- drapanie się po kostkach — zachowanie to służy uspokojeniu się i wentylacji skóry, jeśli wystąpi podczas trudnego pytania może wskazywać to, że sytuacja jest napięta;
- ciągnięcie stóp — zachowanie to zauważalne jest zwykle u dzieci i pomaga im się uspokoić lub zabić czas bezczynności. Może także wystąpić u osób dorosłych i służyć zamaskowaniu niepokoju. Zachowanie to często występuje u nieśmiałych i niedoświadczonych osób podczas jakiegoś spotkania;
- krzyżowanie nóg podczas stania — zachowanie takie występuje wtedy, gdy dana osoba jest sama lub czuje się komfortowo wśród innych osób. W sytuacji, gdy ktoś spowoduje dyskomfort u tej osoby, nogi stają się rozłożone;
- kopanie nogą podczas siedzenia — noga skrzyżowana w kolanie, gdy przechodzi od drżenia bądź drgań (powtarzający się ruch) do nagłego kopania w górę i dół po zadaniu pytania wskazuje na duży dyskomfort związany właśnie z tym pytaniem. Nie jest to pacyfikacja, chyba że osoba ta robi to cały czas. Zachowanie to jest podświadomym aktem kopnięcia czegoś budzącego sprzeciw. Nagłe kopnięcia nogą, jako odpowiedź na pytanie bądź stwierdzenie, jest zwykle związane z silnymi, negatywnymi uczuciami. Wskaźnik ten można wykorzystać, formułując pytania w taki sposób, aby pokazywały reakcję kopnięcia nogą i po to, aby określić, które dokładnie pytania i tematy są dla przesłuchiwanego problematyczne³¹⁰.

Kolejnym elementem jest ocena niewerbalnych zachowań związanych z tułowiem człowieka, klatką piersiową, biodrami i ramionami. Wiele zachowań związanych z tymi częściami ciała odzwierciedla prawdziwe uczucia emocjonalne, generowane i regulowane przez mózg, w szczególności układ limbiczny³¹¹. We wspomnianym obszarze ciała człowieka znajdują się najważniejsze narządy — serce, płuca, żołądek, wątroba, czy przewód pokarmowy. Podczas wystąpienia niebezpieczeństwa mózg stara się ochronić te obszary w różny sposób i w różnym stopniu. Niewerbalne zachowania związane z tymi częściami ciała obrazują

³¹⁰ J. Navarro, *The dictionary of...*, dz. cyt., s. 158-165.

³¹¹ Inspiruję się: J. Navarro, T. Poynter, *Louder than...*, dz. cyt., s. 49.

to, co dzieje się w mózgu³¹², tym samym wskazując na poziom komfortu danej osoby, co jest istotne dla oceny zachowania niewerbalnego w wykrywaniu kłamstwa.

Do zachowań niewerbalnych związanych z przedmiotowymi częściami ciała należą:

- wzdęcie klatki piersiowej, szybki oddech — zachowanie to jest zależne od kontekstu, ponieważ może być źródłem wielu przyczyn, niemniej unosząca się klatka piersiowa i szybki oddech zwykle wskazuje na stres, niepokój, strach, zmartwienie bądź złość;
- płytki, szybki oddech — zachowanie to zwykle wskazuje na strach, niepokój, czasem nawet atak paniki. Im oddech jest płytszy i szybszy, oznacza większy niepokój;
- masowanie obojczyka — osoby znajdujące się w stresujących sytuacjach masują obojczyk po przeciwnej stronie, np. kładąc lewą rękę na prawym obojczyku, co daje poczucie ochrony, a gdy zachowanie to jest powtarzalne, powoduje uspokojenie;
- naciskanie na klatkę piersiową — w napiętych sytuacjach ludzie naciskają kciukiem i palcem środkowym (czasem wszystkimi palcami) na swoją klatkę piersiową; ma to na celu zminimalizowanie nagłego, skumulowanego stresu. Zachowanie to po naciśnięciu może działać uspokajająco;
- powtarzające się masowanie górnej części klatki piersiowej rękami — zachowanie to jest wskaźnikiem niepokoju, niepewności bądź problemów;
- kładzenie dłoni na piersi — zachowanie to występuje w wielu kulturach i jego celem jest wyrażenie szczerości czy gestu dobrej woli, jednak ruch ten wykonywany jest przez ludzi uczciwych, jak również próbujących kogoś oszukać, dlatego też powinno być traktowane jako neutralne; zachowanie to nie zawsze jest aktem wyrażenia uczciwości i szczerości, mimo że może tak wyglądać. W przypadku, gdy dana osoba mówi, że czegoś nie zrobiła i kładzie rękę na piersi, to nie zawsze będzie to oznaczało szczerość, wiele osób chce w ten sposób oszukać rozmówcę, choć osoby prawdomówne zwykle naciskają pierś z większą siłą, szerzej rozkładając palce; natomiast osoby nieprawdomówne mają tendencję do delikatnego naciskania piersi, głównie opuszkami palców;
- odciąganie ciuchów celem wentylacji ciała — w zależności od sytuacji i temperatury zachowanie to może służyć wentylacji lub być związane ze stresem, który powoduje szybkie zwiększenie temperatury ciała, np. wskutek zadania drażliwego pytania;

³¹² Tamże.

- odchylenie się, odsuwanie od innych osób, odsunięcie krzesła — zachowanie to wskazuje na dystansowanie się osoby i często występuje podczas rozmów; może wskazywać to, jak określona osoba się czuje w danej sytuacji;
- zwracanie tułowia w stronę danej osoby — zachowanie to występuje już u niemowląt; w sytuacji, gdy kogoś lubimy brzuch zwraca się w stronę drugiej osoby, jest to wskaźnik zainteresowania tą osobą i poczucia komfortu;
- zakrywanie brzucha — gdy zachowanie to występuje nagle, np. poprzez zakrycie się torebką, kolanami czy innymi przedmiotami może wskazywać dyskomfort w związku z danym tematem rozmowy;
- sztywne siedzenie — zachowanie to jest związane z limbiczną reakcją zamrożenia/znieruchomienia i towarzyszy występującemu stresowi; nie jest oznaką oszustwa, a dyskomfortu psychicznego;
- przesuwanie bioder — obracanie bioder jest jednym ze sposobów radzenia sobie z występującym stresem, znudzeniem lub zmęczeniem powstałym w wyniku siedzenia w jednym miejscu;
- wysokie trzymanie ramion — zachowanie to zwykle wskazuje brak pewności siebie bądź wątpliwości;
- podnoszenie jednego ramienia — zachowanie to, gdy występuje podczas odpowiedzi na pytanie, może wskazywać niepewność co do przekazywanej treści bądź też wątpliwości;
- szybkie wzruszanie ramionami — zachowanie to jest ruchem przeciwnym grawitacji i w przypadku, gdy dana osoba nie zna odpowiedzi na dane pytanie, może oznaczać to, że tak naprawdę nie zna tej odpowiedzi;
- nagłe rozszerzanie ramion — zachowanie to może być przejawem pewności siebie i sygnalizowaniem władzy;
- gestykulowanie towarzyszące mówieniu — zachowanie to służy wzmocnieniu przekazu werbalnego, przykuciu i utrzymaniu uwagi na sobie;
- sztywnienie ramion — zachowanie to zwykle występuje wtedy, gdy ludzie są przestraszeni lub czymś przytłoczeni, np. rozmową;
- skrzyżowanie ramion (samoprzytulanie) — zachowanie to jest wykonywane z wielu powodów, w tym kontekście jest zwykle delikatne, ma na celu np. pocieszenie się podczas oczekiwania na coś lub na kogoś, jest też dla wielu osób wygodne;

- skrzyżowanie ramion (ochrona) — zachowanie to w kontekście ochrony może wystąpić, gdy dana osoba jest niepewna lub czuje zagrożenie; w tym przypadku zachowaniu temu towarzyszyć będzie większe napięcie w ramionach i oznaka dyskomfortu psychicznego na twarzy;
- skrzyżowanie ramion (powściągliwość) — zachowanie to w kontekście powściągliwości może wystąpić u osób, które chcą się powstrzymać, gdy są zdenerwowane i mają w sobie negatywne emocje; w tym przypadku zachowaniu temu towarzyszy zwykle oznaka wrogości na twarzy;
- skrzyżowanie ramion (niechęć) — zachowanie to, gdy występuje w obecności kogoś, kogo się nie lubi, stanowi próbę zdystansowania się bądź odizolowania; w tym przypadku zachowaniu temu towarzyszyć może napięcie twarzy i stóp, a także odwrócenie stóp;
- skrzyżowanie ramion (masowanie) — zachowanie to może być wygodne dla wielu osób, jednakże gdy towarzyszy temu masowanie przeciwnego ramienia, np. prawą ręką lewego ramienia, to sugeruje, że osoba może być w danym momencie zestresowana bądź czymś zaniepokojona³¹³.

Kolejnym elementem jest ocena niewerbalnych zachowań związanych z rękami, dłońmi i palcami człowieka. Ruch tych części ciała generowany jest przez mózg. Częściom tym poświęca się dużo uwagi, ponieważ nie tylko przekazują cenne informacje o innych, ale również wpływają na to, w jaki sposób inni nas postrzegają³¹⁴. Gestykulacja dłońmi zwiększa przekaz werbalny, niektórym przychodzi naturalnie, niektórzy zaś muszą się zmierzyć z większym wysiłkiem.

Z rękami, dłońmi i palcami związane są następujące zachowania:

- częstotliwość dotyku — zachowanie to pozwala na wskazanie tego, jakie relacje łączą ludzi, może być też wskaźnikiem uczuć; w przypadku troszczenia się nad innymi, częstotliwość dotyku wzrasta;
- rozszerzanie łokci — zachowanie to sygnalizuje pewność siebie, jest zwykle podświadome;
- zwężanie łokci — zachowanie to może wskazywać wystąpienie niepewności lub zagrożenia;
- układanie rąk na biodrach z kciukami opuszczonymi ku dołowi — zachowanie

³¹³ J. Navarro, *The dictionary of...*, dz. cyt., s. 105-114, 143-156.

³¹⁴ J. Navarro, M. Karlins, *What every body...*, dz. cyt., s. 134.

- to sygnalizuje dominację, gotowość do przedyskutowania czegoś lub problem;
- bawienie się przedmiotami (długopisem, biżuterią itp.) — zachowanie to służy uspokojeniu, jest często widoczne podczas rozmów kwalifikacyjnych;
- umiejscowienie przedmiotów — zachowanie to ma na celu wyznaczenia swojego terytorium, ustanowienia bariery bądź jej usunięcia;
- ułożenie obu dłoni na kształt wieży (złożenie i złączenie końców palców, rozsuwając je i tworząc łuk, aby wyglądały jak wieża) — zachowanie to jest często wykorzystywane przez osoby zajmujące stanowiska kierownicze, uznawane jest za uniwersalną oznakę pewności siebie;
- tzw. zmodyfikowana wieża (przeplatanie wszystkich palców oprócz wskazujących, które są wyprostowane i złączone ze sobą w czubkach palców) — zachowanie to uznawane jest za oznakę pewności siebie;
- ustawianie dłoni do góry — zachowanie to charakteryzuje się pokorą, uległością bądź współpracą; jest stosowane przez osoby, które chcą w uniwersalny sposób powiedzieć „moje ręce są czyste”, „nie ma tu nic ukrytego”, „błagam”, „jestem na twoje rozkazy”;
- mocne kierowanie dłoni w dół — zachowanie to może być wykonane w powietrzu bądź na stole; deklaracje twierdzące, takie jak „nie zrobiłem tego”, wypowiedane podczas gdy dłonie mocno naciskają w stół, mają zwykle większą ważność; kłamcy z trudem w taki sposób się zachowują, jeśli to robią ruch tych dłoni jest zwykle zbyt bierny, im ruch jest silniejszy, tym większe jest zaangażowanie;
- mocne kierowanie dłoni w dół z rozłożonymi palcami — zachowanie to podczas mówienia „nie zrobiłem tego” wskazuje większe prawdopodobieństwo tego, że wypowiedź ta jest autentyczna;
- ograniczenie ruchów ręki — według badaczy, ludzie podczas popełniania kłamstwa mają tendencję do mniejszego używania rąk i ramion, zachowanie to może także wskazywać nieśmiałość lub dyskomfort;
- lekkie trzymanie złączonych palców przed sobą — zachowanie to może sygnalizować delikatną niepewność i wystąpić podczas rozmowy z nowopoznaną osobą, służy uspokojeniu;
- drżenie rąk — zachowanie to ma wiele znaczeń, począwszy od problemów neurologicznych, zażywania środków farmakologicznych do występującego stresu, np. tuż po otrzymaniu przykrewnej informacji;

- dotykanie siebie podczas wypowiedzi (głaskanie) — zachowanie to, gdy występuje „w odpowiedzi” na pytanie, ma za zadanie uspokoić daną osobę; osoba taka może być mniej pewna siebie, niż ta, która używa rąk do podkreślenia jakichś słów;
- splecenie dłoni z kciukami do góry — zachowanie to sygnalizuje pewność siebie; w zależności od występujących podczas rozmowy emocji i zaangażowania, kciuki zwykle się unoszą w przypadku, gdy dana osoba chce podkreślić jakiś temat;
- splecenie dłoni z kciukami do dołu — zachowanie to zwykle wskazuje brak pewności siebie bądź negatywne emocje związane z danym tematem rozmowy;
- masowanie kciuków — zachowanie to ma na celu uspokojenie bądź zniwelowanie stresu;
- zamknięte palce — w momencie poczucia niepokoju, upokorzenia, strachu, czy osaczenia organizm podświadomie może zmniejszyć przestrzeń między palcami;
- kierowanie kciuków do zewnątrz — w momencie poczucia pewności siebie kciuki zwykle są odseparowane od palca wskazującego, zachowanie takie może być traktowane jako miernik pewności siebie danej osoby;
- nagłe cofnięcie kciuka — w momencie poczucia niepewności bądź zagrożenia kciuki mogą zostać cofnięte lub schowane przez daną osobę; zachowanie to może wskazywać nagłe zmartwienie danej osoby, zaniepokojenie lub zagrożenie;
- pokazywanie kciuków — zachowanie to zwykle wskazuje pewność siebie w tym co robi, mówi lub myśli;
- trzymanie się mebli — zachowanie to, w chwili wygłaszania oświadczenia, gdy dana osoba trzyma się za krawędź stołu czy krzesła, może tym samym wyrażać niepewność lub wątpliwości — obserwator powinien znaleźć przyczynę takiej niepewności;
- pocieranie rąk o dłonie — zachowanie to, gdy się powtarza lub występuje ze zwiększonym naciskiem, może wskazywać, że u danej osoby pojawił się niepokój, obawa;
- bawienie się obrączką — zachowanie to nie oznacza, jak niektórzy twierdzą, nieszczęścia w małżeństwie, a sposób na zabicie czasu lub uspokojenie się;
- dystansowanie się od przedmiotów — zachowanie to wskazuje, co dla osoby w danym momencie jest najważniejsze; w przypadku wystąpienia negatywnych uczuć wobec jakiejś osoby lub przedmiotu, organizm podświadomie próbuje zdystansować się³¹⁵.

³¹⁵ J. Navarro, *The dictionary of...*, dz. cyt., s. 115, 120-142.

Ocena behawioralna w wykrywaniu kłamstwa obejmuje ruchy całego ciała. Jak wspomina J. Navarro, twarz jest płótnem umysłu, odwzorowaniem uczuć, czymś co pozwala na wyrazistość; a mimika służy — jako uniwersalny język — porozumiewaniu się³¹⁶. Jest pewnego rodzaju komunikatem międzykulturowym, niewymagającym wspólnego języka. Poszczególne części twarzy, jak podbródek, policzki, usta, nos, uszy, oczy, brwi i czoło, w tym także szyja generują ruchy pozwalające na wskazanie tego, co dana osoba myśli w określonym momencie. Obserwacja niewerbalnych komunikatów twarzy pozwala ponadto na wskazanie emocji przeżywanych w danej chwili przez drugą osobę, choć zaznaczyć należy, że przeżywane emocje mogą być w pewnym stopniu kontrolowane przez tę osobę, bowiem ludzie od dzieciństwa są uczeni niewerbalnego przedstawiania fałszywego frontu, np. poprzez uśmiechanie się podczas witania z osobą, której się nie lubi, czy udawania, że niedobre jedzenie jest dobre, aby nie sprawiać przykrości osobie, która przygotowała potrawę. Dlatego też trzeba pamiętać, że niektóre sygnały mogą zostać zafałszowane, a najlepszym dowodem na wykrycie prawdziwych myśli i uczuć, w kontekście niewerbalnym, są zespoły zachowań — ruchy całego ciała. Dokonując oceny mimiki wespół z innymi zachowaniami niewerbalnymi, możliwe jest ujawnienie tego, co w danej chwili przetwarzane jest przez mózg oraz tego, co odczuwa i/ lub zamierza³¹⁷.

Z częściami twarzy, jak podbródek, policzki, usta, nos, uszy, oczy, brwi i czoło, w tym także szyją związane są następujące zachowania:

- dotykanie szyi — zachowanie to może wskazywać niepokój lub problemy, gdyż ludzie mają tendencję do dotykania szyi, gdy coś ich martwi lub niepokoi;
- zakrywanie dłonią dołka szyi, bawienie się naszyjnikiem — zachowanie to służy złagodzeniu stresu poprzez powtarzalny ruch (występuje częściej u kobiet);
- masowanie szyi — zachowanie to służy uspokojeniu, występuje często podczas niepokojów;
- poprawianie krawatu, tylko po to by ukoić nerwy (gest podobny do gładzenia dołka szyi u kobiet) — zachowanie to służy uspokojeniu;
- wentylowanie szyi, czyli wkładanie dwóch palców między kołnierzyk koszuli a szyję i odciąganie materiału od skóry — zachowanie to może być reakcją na stres lub oznaką niezadowolenia z czegoś (występuje częściej u mężczyzn), zachowanie to u kobiet

³¹⁶ J. Navarro, M. Karlins, *What every body...*, dz. cyt., s. 165.

³¹⁷ Tamże, s. 167.

- może wystąpić poprzez delikatne odchylenie przodu bluzki od skóry — czas wystąpienia takiego zachowania trwa często mniej niż 1/250 sekundy;
- pulsowanie żył na szyi — zachowanie takie wskazuje na stres lub niepokój;
 - mocne przetykanie śliny — zachowanie to jest spontaniczną reakcją na coś niesmacznego lub bardzo stresującego, określane jest jako wskaźnik wystąpienia niepokoju;
 - zaczerwienienie szyi i twarzy — zachowanie to jest niekontrolowaną, autonomiczną reakcją na bodziec; występuje u wielu osób podczas gdy czują zagrożenie, niepewność; a w rzadkich przypadkach występuje, gdy zostają przyłapani na kłamstwie bądź zrobią coś, co jest niezgodne z prawem; zachowanie to może także wskazywać zakłopotanie lub zawstydzenie;
 - podskakiwanie jabłka Adama w górę — wystąpienie tego zachowania może wskazywać, że dana osoba usłyszała coś, co ją zdenerwowało, poczuła niepokój;
 - zeszywnienie szyi/ karku — gdy ludzie czują się komfortowo, zwykle przechylają bądź odsłaniają szyję, zeszywnienie szyi wskazuje natomiast zanikanie tego komfortu i sygnalizuje, że coś jest nie tak;
 - zasłanianie twarzy — zasłanianie twarzy rękami bądź różnymi przedmiotami występuje zwykle w wyniku wstydu, zakłopotania, strachu, niepokoju bądź obawy przed czymś;
 - emocjonalna asymetria twarzy — chiralność emocjonalna³¹⁸ — twarz może przejawiać różne emocje, często także jednocześnie³¹⁹. Powodem tego jest prawdopodobnie konkurowanie ze sobą wielu uczuć, pojawiających się na twarzy jako „przeciek”. Z obserwacji J. Navarro wynika, że lewa strona twarzy (prawa strona, gdy patrzy się na daną osobę) wydaje się dokładniejsza, szczególnie jeśli chodzi o negatywne emocje. Z obserwacji wynika natomiast, że emocja pogardy występuje przez większość czasu z lewej strony twarzy (prawa strona, gdy patrzy się na daną osobę);
 - niespójność twarzy — zdarza się, że przekaz werbalny nie współgra z przekazem niewerbalnym, tłumacząc — słowa komunikują jedno, a twarz drugie; w przypadku wymiany uprzejmości, gdy twarz jest bardzo napięta bądź wyraża niechęć czy zakłopotanie zdradza prawdziwe uczucia, mimo, że może być „zobowiązana” do powiedzenia czegoś miłego;

³¹⁸ Chiralność emocjonalna to nieidentyczność w lustrzanym odbiciu, w tym aspekcie pojęcie to odnosi się do twarzy i oznacza to, że na dwóch połowach twarzy demonstrowane są różne emocje.

³¹⁹ Złożoność emocji została opisana w dalszej części pracy.

- dotykanie twarzy — zachowanie to ma wiele znaczeń i zależy od kontekstu, niemniej dotykanie twarzy może pomóc w zrelaksowaniu się, służyć uspokojeniu, gdyż podczas tego zachowania stymulowane są liczne nerwy twarzy;
- wysunięcie i uniesienie podbródka do góry — zachowanie to komunikuje pewność siebie; nagłe kierowanie podbródka ku dołowi w odpowiedzi na pytanie może natomiast wskazywać najprawdopodobniej brak pewności siebie lub zagrożenie;
- cofnięcie brody — zachowanie to, w przypadku zmartwienia lub zaniepokojenia, występuje instynktownie; przesuwanie brody jak najbliżej szyi jest wskaźnikiem niepewności, wątpliwości a nawet strachu;
- układanie podbródka na dłoni — zachowanie to w połączeniu z rozluźnieniem mięśni sugeruje znudzenie;
- gładzenie brody/ wąsów — zachowanie to służy złagodzeniu stresu; kiedy jest powtarzające się, można je zignorować, jeśli natomiast wystąpi nagle bądź nasiliło się wskutek poruszenia określonego tematu, może wskazywać, że dana osoba ma jakiś problem;
- drżenie mięśni podbródka — nagłe drżenie mięśni podbródka wskazuje na wystąpienie strachu, troski, niepokoju bądź obawy; zachowanie to widoczne jest także u osób, które mają się za chwilę rozpłakać;
- nagłe tiki twarzy — tiki twarzy mogą wystąpić w jego każdej części i być specyficzne dla każdego; nagłe wystąpienie takich drgawek nerwowych w obrębie twarzy jest zwykle spowodowane powstałym napięciem bądź niepokojem;
- masowanie policzków/ twarzy — zachowanie to służy rozładowaniu stresu;
- wydęcie policzków bez wydechu — zachowanie to często oznacza zwątpienie, namysł bądź ostrożność; zauważane jest często u osób, które nie są do końca pewne tego, co dalej zrobić;
- szczypanie kącików ust — używanie dłoni do szczypania kącików ust łagodzi stres;
- przesuwanie żuchwy z boku na bok — powtarzające się przeżuwanie żuchwy z boku na bok służy uspokojeniu, zachowanie to działa u niektórych osób kompulsywnie; konieczne jest zwrócenie uwagi na to kiedy i jak często jest wykonywane, gdyż większość osób robi to rzadko, więc jeśli zachowanie takie wystąpi, prawdopodobnie będzie wskazywało na niepokój;

- pulsowanie mięśni szczęki — pulsowanie mięśni szczęki lub wyraźne napięcie tych mięśni wskazuje na niecierpliwość, napięcie, troskę, zmartwienia, złość bądź negatywne emocje;
- pełność ust — z uwagi na wypływanie krwi do innych części ciała (w których jest potrzebna) podczas wystąpienia stresu, usta mogą zmienić swoją wielkość i wymiary; w zależności od stanu emocjonalnego stają się mniejsze, gdy dana osoba jest zestresowana i większe, gdy czuje się komfortowo;
- skubanie ust — zachowanie to zwykle powiązane jest ze strachem, wątpliwościami, brakiem pewności siebie bądź innymi trudnościami; częste skubanie ust może działać uspokajająco, ważne jest zatem zwrócenie uwagi na to, z jaką częstotliwością jest ono wykonywane;
- przygryzanie ust — zachowanie to zwykle występuje u osób zestresowanych, mających obawy przed czymś lub gdy chcą coś powiedzieć, lecz nie mogą lub nie powinni;
- lizanie ust — zachowanie to, podobnie jak przygryzanie ust, ma działanie uspokajające; wiąże się zwykle z obawami, lękiem albo negatywnymi emocjami;
- zwężenie ust — usta mają tendencję do zwężania się podczas wystąpienia stresu; zachowanie to jest najczęściej związane z negatywnymi emocjami, jak obawy, lęk, niepokój, brak pewności siebie;
- zaciskanie ust — kompresja ust — w przypadku wystąpienia negatywnego zdarzenia lub niewygodnych myśli czy obaw usta zwężają się i jednocześnie zaciskają obrazując powstałe obawy wskutek negatywnego zdarzenia. Kompresja ta może być delikatna bądź silna — w przypadku silnej kompresji usta mogą nawet zmienić kolor z uwagi na brak dopływu krwi;
- ściśnięte usta ściągnięte na dół — zachowanie to może wystąpić u osób, które zorientowały się, że popełniły poważny błąd lub zostały przyłapane na robieniu czegoś złego;
- długie trzymanie zaciśniętych warg i niechęć do ich rozprężania — zachowanie to wskazuje wysoki poziom stresu bądź niepokoju;
- drżenie krawędzi warg — zachowanie takie wskazuje na dyskomfort, niepokój, strach lub inne problemy;
- ściśnięcie ust i opadnięcie ich kąćców — zachowanie to jest silnym wskaźnikiem stresu bądź dyskomfortu i jest trudne do sfalszowania, pamiętać jednak należy, aby zwrócić

- uwagę na to, czy zachowanie to występuje nagle, ponieważ niektóre osoby naturalnie mają opuszczone usta w taki sposób i nie oznacza to negatywnych emocji;
- głośny, krótki wydech — gdy usta są otwarte, tego typu wydech sygnalizuje na duży stres bądź frustrację; zachowanie to może wystąpić w sytuacji, gdy ktoś usłyszał złe wieści bądź mierzy się z trudną sytuacją; służy złagodzeniu stresu;
 - wdychanie powietrza kącikami ust — ograniczenie swobodnego ruchu może wskazywać stres, tego typu zachowanie sygnalizuje strach, troskę bądź niepokój;
 - wstrzymywanie oddechu — zachowanie to jest częścią reakcji znieruchomienia, ucieczki i walki, jeśli oddech wstrzymywany jest w reakcji na zadane pytanie, osoba taka najprawdopodobniej czuje strach bądź niepokój;
 - suchość w ustach — stres może powodować wysychanie w ustach, nie jest jednak oznaką oszustwa, może sygnalizować, że dana osoba jest zestresowana bądź niespokojna;
 - ślina w ustach — suchość w jamie ustnej powstała wskutek stresu bądź niektórych leków farmakologicznych czy choroby powoduje, że ślina jest sucha i grudkowata; grudki te mają tendencję do gromadzenia się w kącikach ust — zachowanie to jest czasem zauważalne u zestresowanych mówców;
 - ziewanie — zachowanie to działa uspokajająco na zestresowane osoby, łagodzi stłumiony stres wskutek stymulacji nerwów w szczęce; może oznaczać, że komuś jest za gorąco bądź wskazywać mocny stres;
 - palenie — osoby palące papierosy robią to częściej, gdy są zestresowane, częstotliwość palenia (od normalnego zwyczaju) może wzrosnąć wraz z narastającym stresem;
 - mocne przyciśnięcie języka do policzka — zachowanie to służy uspokojeniu, występuje często u osób, które są narażone na mocny stres, ukrywają jakieś informacje bądź którymś coś uchodzi na sucho; zachowanie to można też czasem zauważyć u osób, które są zabawne bądź bezczelne;
 - wysunięcie języka spomiędzy zębów — zachowanie to czasami następuje bez dotykania ust; wskazuje, że danej osobie coś uszło na „sucho” bądź została „złapana”, widoczne może być także u osób przyłapanych na kłamaniu;
 - przesuwanie językiem od jednego kącika ust do drugiego — zachowanie to służy złagodzeniu stresu;
 - cisza i zamknięta reakcja — nagła cisza, brak ruchu, zmiana oddechu po zobaczeniu bądź usłyszeniu czegoś jest reakcją na coś negatywnego, coś co szokuje daną osobę;

- jąkanie — zachowanie to może wystąpić wskutek silnego stresu i niepokoju u osób, które nie jękają się patologicznie;
- kaszel, chrząkanie — zachowanie to może wskazywać, że danej osobie chwilowo brakuje słów i chce jakoś tę ciszę uzupełnić;
- nagle zakrycie nosa i ust obiema rękami — zachowanie to jest powiązane z przeżywanym szokiem, zaskoczeniem, obawą, niepewnościami, strachem czy wątpliwościami; widoczne jest szczególnie u świadków tragicznych wydarzeń;
- marszczenie się nosa do góry — zachowanie to może sygnalizować obrzydzenie, mięsień nosowy mimowolnie kurczy się podczas zauważenia, wąchania bądź usłyszenia czegoś, co nie podoba się danej osobie; u niektórych osób marszczenie nosa występuje tylko po jednej stronie;
- umieszczenie palca wskazującego na nosie lub pod nosem na pewien czas — zachowanie to jest czasami związane z zamyśleniem lub obawą; różni się od głaskania nosa czy ukradkowego dotykania nosa, które z kolei może wskazywać na maskowanie napięcia i potrzebę sprawienia wrażenia, że wszystko jest w porządku;
- pochylenie głowy z nosem skierowanym ku górze — zachowanie to wskazuje na pewność siebie, wyższość, arogancję, czasem nawet oburzenie;
- rozszerzanie nozdrzy nosa — nozdrza zwykle rozszerzają się przed wysiłkiem fizycznym, sprzyja to lepszej wentylacji; zachowanie to może sygnalizować, że ktoś zamierza uciec;
- szybkie wdychanie powietrza przez nos — wiele osób, które mają przekazać złe wieści lub takie, które są nieprzyjemne, przed wypowiedzeniem słów wdycha szybko i głośno powietrze przez nos; zachowanie takie może pojawić się w momencie usłyszenia niepokojącego pytania, w niektórych przypadkach może wystąpić przed wypowiedzeniem kłamstwa;
- ciągnięcie, masowanie płatka ucha — zachowanie to przynosi kojący efekt podczas stresującej sytuacji lub podczas myślenia o czymś/ zastanawiania się;
- zaczerwienienie uszu — nagle zaczerwienienie uszu czy innych części twarzy może być wywołane wskutek wystąpienia gniewu, zawstydzenia, reakcją na leki, zmianami hormonalnymi bądź pobudzeniem spowodowanym strachem bądź niepokojem;
- nachylenie ucha — skierowanie się do drugiej osoby i nachylenie tym samym ucha sygnalizuje uważne słuchanie rozmówcy, słabą słyszalność albo chęć powtórnego usłyszenia pytania/ zagadnienia;

- rozszerzenie źrenic — źrenice rozszerzają się w chwili poczucia komfortu, zachowanie to jest niezależne od człowieka; źrenice zwężają się natomiast w sytuacji, gdy dana osoba widzi coś co jej się nie podoba lub ma negatywne emocje; rozszerzanie i zwężanie się źrenic jest łatwiejsze do zaobserwowania przy jasnych oczach;
- napięcie mięśni wokół oczu — mięśnie wokół oczu napinają się, gdy dana osoba jest zestresowana, czuje niepokój; gdy jest spokojna, mięśnie wokół oczu, czoła i policzków rozluźniają się;
- zwężenie oczu — podczas wystąpienia stresu, zdenerwowania, zagrożenia czy innych negatywnych emocji, oczodoły zwężają się wskutek skurczu mięśni, które znajdują się pod nimi; zachowanie takie może sygnalizować jakiś problem;
- częstotliwość mrugnięć — mruganie jest kwestią indywidualną i zależy od wielu czynników, jak np. suchość powietrza, czy noszenie soczewek; osoby, które są zestresowane generalnie mrugają z większą częstotliwością, ale nie oznacza to oszustwa lecz wyłącznie stres lub napięcie;
- unikanie kontaktu wzrokowego — długość utrzymywania kontaktu wzrokowego jest zależna od kultury; wskazuje się jednak, że unikanie kontaktu wzrokowego jest związane z poczuciem, że temat rozmowy z daną osobą jest niewygodny, coś zawstydza;
- zakrycie dłonią lub palcami oczu — zachowanie to ma charakter blokujący oczy, wskazuje również na negatywne emocje, zmartwienie bądź brak pewności siebie, zauważane jest także u osób, które zostały na czymś przyłapano;
- patrzenie w bok, dół/ górę i na boki — ludzie podczas przetwarzania myśli, emocji bądź pytania, mają tendencję do kierowania wzroku w bok, dół, górę lub na boki; mitem jest, że osoba, która odwraca wzrok lub patrzy w bok podczas odpowiadania na pytanie wprowadza inną osobę w błąd — kłamie;
- przewracanie oczami — zachowanie to wyraża pogardę, niechęć, niezgodę; w profesjonalnym otoczeniu nie ma na to miejsca;
- zmęczone oczy — zmęczenie widoczne jest często pierwsze w okolicach oczu, które stają się wtedy napięte, opuchnięte, a nawet czasem odbarwione; może być to spowodowane wieloma czynnikami;
- patrzenie w dal — wpatrywanie się w dal podczas rozmowy ma za zadanie uniknięcie rozproszenia i efektywniejsze kontemplowanie;
- umieszczenie palca wskazującego pod okiem — zachowanie to w niektórych kulturach oznacza wątpliwości lub podejrzania; wiele osób robi to podświadomie drapiąc się

- palcem wskazującym pod okiem, gdy zastanawiają się nad czymś lub kwestionują coś, co zostało powiedziane;
- spojrzenie z ukosa — to uniwersalne zachowanie jest często używane w celu pokazania komuś swoich wątpliwości, niechęci do popełnienia błędu, lekceważenie, podejrzliwości, a także nawet pogardy; zachowanie to może również odzwierciedlać troskę lub niedowierzanie;
 - poszukiwanie akceptacji/ przyglądanie się — gdy podczas rozmowy danej osobie brakuje pewności siebie lub kłamie, to ma tendencję do baczniejszego obserwowania swojego rozmówcy, w pewnym sensie skanując jego twarz, by wiedzieć, czy jej wierzy lub akceptuje to co powiedziała — osoba mówiąca prawdę tylko przekazuje jakieś treści, kłamca często próbuje przekonać drugą osobę do swoich słów;
 - odwracanie wzroku podczas rozmowy — zachowanie to nie jest oznaką kłamstwa, wiele osób odwraca wzrok podczas rozmowy, gdy czują się komfortowo lub chcą sobie coś przypomnieć, dla wielu osób jest to pomocne w przypomnieniu sobie szczegółów z przeszłości;
 - mrużenie oczu — zachowanie to zależy od kontekstu, bowiem może wystąpić na widok czegoś, co się nie podoba, podczas skupiania się na czymś, podczas próby zrozumienia czegoś oraz gdy słyszy się coś niepokojącego; zachowanie to jest także sposobem na wyrażenie niezadowolenia;
 - unoszenie/ wygięcie brwi (szczęście) — uniesienie brwi wyraża podekscytowanie, zachowanie to jest przeciwne grawitacji, wyraża coś pozytywnego;
 - unoszenie brwi (napięcie) — uniesieniu brwi może towarzyszyć szok, wespół z innymi zachowaniami jak napięta mina czy zaciśnięte usta, może wyrażać coś negatywnego;
 - zwężenie (złączenie) brwi — obszar pomiędzy brwiami może się zmniejszyć wskutek przeżywanej emocji, obszar pomiędzy brwiami staje węższy i pomarszczony zwykle wtedy, gdy dana osoba ma jakiś problem, jest zaniepokojona, czuje niechęć; niektórzy marszczą w ten sposób brwi, gdy słyszą coś niepokojącego bądź chcą zrozumieć coś, co się do nich mówi;
 - asymetria brwi — sygnał ten jest używany przez osoby, które mają wątpliwości lub są niepewne; gdy jedna brew mocno się wygina, a druga pozostaje normalna lub opada niżej, to sygnalizuje, że obserwowana osoba kwestionuje to, co zostało powiedziane lub w to wątpi;

- napięcie czoła — niektórzy osoby, gdy się stresują mają napięte czoło, co wywołane jest napięciem i usztywnieniem znajdujących się pod nim mięśni;
- zmarszczenie na czole — zachowanie to w odpowiedzi na bodziec, jakim może być pytanie, jest wskaźnikiem tego, że coś jest nie tak lub że dana osoba czuje się niepewnie; może wystąpić także w sytuacji, gdy osoba ta czuje wątpliwości, napięcie, troskę, jest skoncentrowana na czymś; pamiętać należy, że niektórzy korzystają z różnych zabiegów kosmetycznych, aby zniwelować/ usunąć zmarszczkę na czole — w takim przypadku sygnały emocjonalne na twarzy są zamaskowane, czasem nawet niewidoczne;
- pocenie się czoła — zachowanie to jest kwestią indywidualną i jak każde inne musi być skonfrontowane z normą bazową, jednak nagłe wystąpienie pocenia czoła wskutek konkretnego bodźca może być spowodowane powstałym stresem w danym momencie;
- pulsowanie żył blisko skroni — powierzchniowe żyły skroniowe pod wpływem stresu mogą pulsować, a co za tym idzie może być to wskaźnik pobudzenia autonomicznego powstałego wskutek strachu, gniewu, niepokoju, a nawet czasem pobudzenia;
- masowanie czoła — ludzie zwykle masują swoje czoło, gdy boli ich głowa, przetwarzają jakieś informacje bądź są zmartwieni; zachowanie to działa ponadto uspokajająco na powstałe napięcie;
- bawienie się włosami — zachowanie to działa uspokajająco, może wystąpić podczas pozytywnych emocji, ale również stresu czy niepokoju;
- podnoszenie czapki z głowy w celu wentylacji — podczas nagłego stresu niektóre osoby podnoszą swoją czapkę, aby „przewietrzyć głowę”, zachowanie to może wystąpić podczas kłótni lub otrzymania złych wiadomości;
- wentylowanie włosów — zachowanie to działa uspokajająco; może zarówno załagodzić ciepło, jak i powstały stres; kobiety zwykle podnoszą swoje włosy na karku, gdy są zdenerwowane lub zestresowane, mężczyźni mają natomiast tendencję do wentylowania skóry głowy na jej czubku poprzez przeczesywanie włosów palcami;
- kiwanie głową — zachowanie to służy m.in. podkreśleniu zrozumienia drugiej osoby; zdarza się, że w niektórych sytuacjach ludzie mówią „tak”, jednocześnie kręcąc głową na znak „nie” — ta sprzeczność zdradza prawdę;
- poklepywanie głowy ręką — zachowanie to działa kojąco z dwóch względów — wrażenia dotykowego i wytwarzanego ciepła; podobnie jak inne zachowania związane z dotykaniem rękami ciała, działa uspokajająco, zmniejsza powstały stres bądź niepokój;

- drapanie się po głowie — zachowanie to działa łagodząco na stres, frustrację, zaniepokojenie; jest zauważane u osób będących zestresowanymi lub starających się zapamiętać jakieś informacje;
- splecenie palców za głowę — zachowanie to w połączeniu z wyciągniętymi łokciami sygnalizuje poczucie komfortu, władczości bądź pewności siebie;
- splecenie palców na głowie — zachowanie to jest widoczne u osób przytłoczonych jakąś sytuacją bądź wydarzeniem, np. gdy pewne sprawy nie idą po ich myśli; łokcie zwykle skierowane są tutaj do boku, a dłonie w dół; im sytuacja bądź zdarzenie jest gorsze, to nacisk dłoni w dół jest większy;
- nagłe sięganie obiema rękami za głowę — zachowanie to może wystąpić u osób oszołomionych, zszokowanych bądź takich, które nie dowierzają czemuś — ręce w tym przypadku znajdują się blisko uszu, lecz ich nie dotykają, łokcie skierowane są do przodu³²⁰.

Komunikacja jest ważnym elementem w zrozumieniu drugiego człowieka, jego myśli i prawdziwych uczuć. W detekcji kłamstwa i ocenie wiarygodności zachowania innej osoby konieczna jest także umiejętność wykrywania emocji, a następnie konfrontowania tych emocji z przekazem werbalnym i wokalnym.

Reakcje emocjonalne są zjawiskiem nierozproszonym i automatycznym³²¹. Spośród wszystkich doświadczanych przez ludzi emocji³²², siedem z nich jest uniwersalnych i odczuwanych przez wszystkich ludzi, a ponadto — niezależnych od różnic językowych, regionalnych, kulturowych czy etnicznych (zob. 7 uniwersalnych emocji wg P. Ekmana — smutek, złość, szczęście, strach, zaskoczenie, obrzydzenie, pogarda — rycina nr 6)³²³.

Jedną z siedmiu uniwersalnych emocji jest smutek, doświadczany przez wszystkie osoby na całym świecie. Może być spowodowany np. chorobą lub utratą bliskiej osoby, a także przybierać różną intensywność. Smutek komunikuje wszystko od łagodnego rozczarowania, zniechęcenia, rozpacz, rezygnacji, bezradności, beznadziei, nieszczęścia, rozpacz, żalu po udręce³²⁴. Smutek może być także doświadczany z innymi emocjami, tj.: złością,

³²⁰ J. Navarro, *The dictionary of...*, dz. cyt., s. 9-21, 23-25, 27-40, 43-44, 47-52, 53-66, 69-73, 79-83, 85-89, 92-95, 97-103.

³²¹ P. Ekman, *Universal Emotions*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>>, 8 czerwca 2023 r.

³²² Emocje, w ocenie P. Ekmana, są reakcjami na sprawy, które wydają się być ważne dla dobra danej osoby, zaczynają się często tak szybko, że występują poza świadomością tej osoby. Zob. P. Ekman, *Emotions Revealed. Understanding Faces and Feelings*, Londyn 2004, s. 21.

³²³ P. Ekman, *Universal Emotions...*, dz. cyt.

³²⁴ P. Ekman, *What is sadness?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-sadness/>>, 8 czerwca 2023 r.

np. z powodu porzucenia przez ukochanego partnera; strachem, np. z powodu obawy przed nieporadzeniem sobie w przyszłości; a także radością, np. z powodu wspomniania spędzonego w przeszłości czasu z osobą, która zmarła³²⁵.

Złość jest potencjalnie związana z przemocą, komunikuje wszystko od irytacji, frustracji, rozdrażnienia, goryczy, mściwości po furię³²⁶. Złość może być doświadczana ze strachem, np. przed wyrządzeniem innej osobie krzywdy oraz obrzydzeniem, np. do osoby, która zastawia drogę³²⁷.

Szczęście wyrażane jest przede wszystkim poprzez prawdziwy uśmiech, nazywany uśmiechem Duchenne'a, podczas którego dochodzi do powstania widocznych zmarszczek wokół oczu, spowodowanych skurczem mięśni. Z tą emocją powiązane są przyjemne stany emocjonalne, począwszy od przyjemności sensorycznej, radości, rozrywki, ulgi, spokoju, dumy, cudu oraz podniecenia po ekstazę³²⁸.

Strach³²⁹, mimo że jest uważany za emocję „negatywną”, odgrywa w rzeczywistości ważną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa, bowiem jego funkcją jest mobilizacja do radzenia sobie z potencjalnym niebezpieczeństwem³³⁰. Z tą emocją związany jest niepokój, nerwowość, lęk, przerażenie, desperacja, panika, groza oraz terror³³¹. Strach może czasem wystąpić tuż po zaskoczeniu i oscylować z gniewem³³². W przypadku powracającego strachu, można go uznać jako zaburzenie.

Zaskoczenie jest kolejną, uniwersalną emocją, która również może przybierać różną intensywność i należy do najkrótszych emocji. Mija w przeciągu kilku sekund, jej czas jest stały i ograniczony³³³. Obok emocji zaskoczenia występuje również zjawisko odruchu fizycznego zaskoczenia, którego czas jest bardziej ograniczony niż emocja i jest widoczny w ciągu ¼ sekundy, a kończy się w ciągu ½ sekundy³³⁴. Po wystąpieniu zaskoczenia emocja

³²⁵ Tamże.

³²⁶ P. Ekman, *What is anger?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-anger/>>, 8 czerwca 2023 r.

³²⁷ Tamże.

³²⁸ P. Ekman, *What is enjoyment?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-enjoyment/>>, 8 czerwca 2023 r.

³²⁹ Emocja strachu jest często mylona z zaskoczeniem, jednak układ brwi w wyrazie strachu jest bardziej prosty i poziomy, wyraz brwi w emocji zaskoczenia jest bardziej uniesiony i zakrzywiony. Podczas strachu górna powieka unosi się wyżej niż podczas zaskoczenia i bardziej widoczna jest twardówka — białko oka. Podczas występowania strachu usta są napięte i rozciągnięte, natomiast podczas wystąpienia zaskoczenia usta są bardziej otwarte oraz luźne. Por. rycina nr 6.

³³⁰ P. Ekman, *What is fear?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-fear/>>, 10 czerwca 2023 r.

³³¹ Tamże.

³³² Tamże.

³³³ P. Ekman, *What is surprise?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-surprise/>>, 10 czerwca 2023 r.

³³⁴ Tamże.

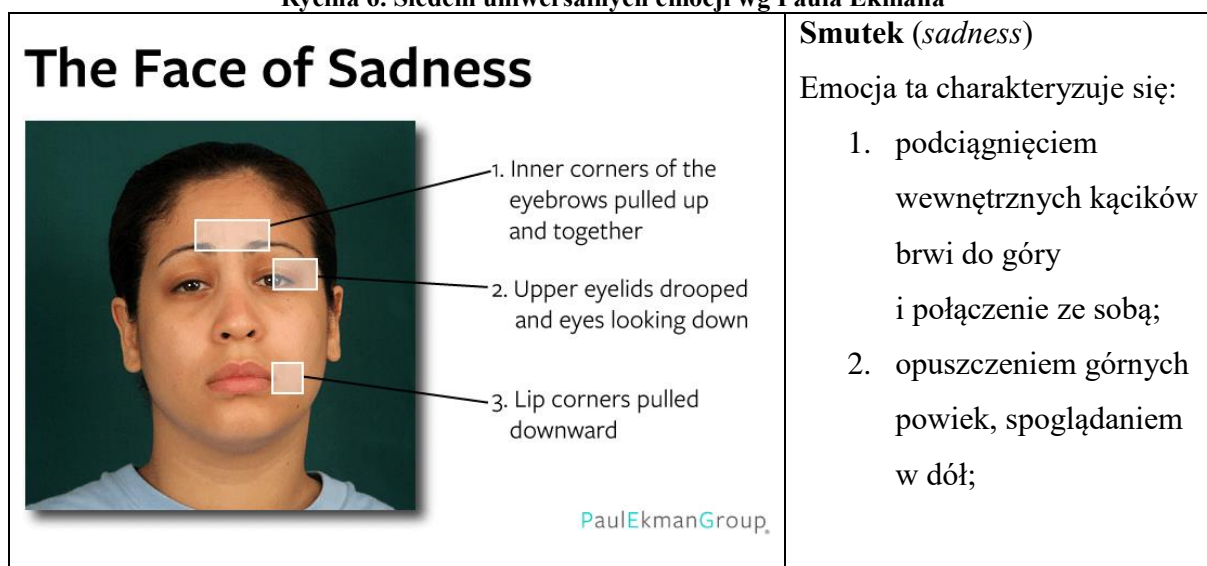
ta może zmienić się w strach, rozbawienie, ulgę, złość, obrzydzenie bądź nie wywołać już żadnych stanów emocjonalnych — wszystko jest zależne od tego, co zaskoczyło daną osobę³³⁵.

Obrzydzenie — podobnie jak inne uniwersalne emocje — przybiera różną intensywność. Obejmuje szereg stanów, począwszy od niechęci, awersji, dystansu, odrazy, wstrętu po nienawiść; a stany te wywoływane są przez uczucie, że coś jest awersyjne, odrażające i/lub toksyczne³³⁶. Emocja ta może występować naprzemiennie ze złością i być spowodowana postrzeganiem czegoś przez zmysły fizyczne (np. za pomocą wzroku, węchu, dźwięku, dotyku lub smaku), działania oraz wygląd innych osób bądź pewne idee.

Ostatnią, uniwersalną emocją jest pogarda, która jest uczuciem niechęci i wyższości (zwykle moralnej) nad grupą osób lub jedną osobą, a także ich/ jej działaniami; poczuciem władzy bądź wyższości³³⁷. Odnosi się tylko do ludzi i ich działań. Emocji tej często towarzyszy złość, zwykle w tej łagodnej formie, jak irytacja.

Lista uniwersalnych emocji, stworzona przez P. Ekmana w oparciu o przełomowe badania przeprowadzone w latach 60. XX wieku w Nowej Gwinei, nie zawierała początkowo emocji pogardy; do listy została dodana później, po kontynuacji badań międzykulturowych, i zaakceptowana przez wielu ekspertów, jednakże niektórzy z nich wciąż nie uznają jej jako odrębnej — uniwersalnej emocji³³⁸.

Rycina 6. Siedem uniwersalnych emocji wg Paula Ekmana

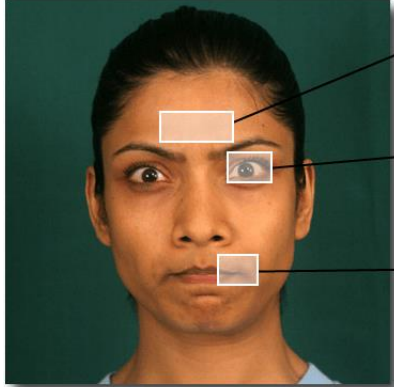
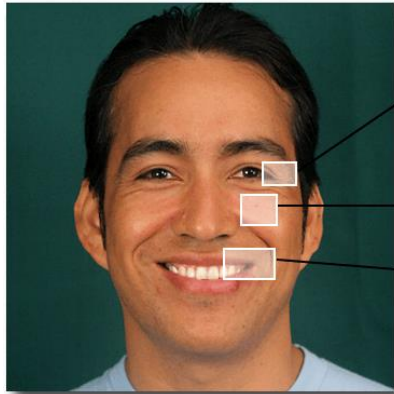
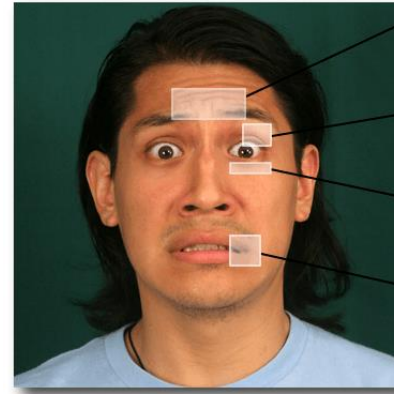

³³⁵ Tamże.

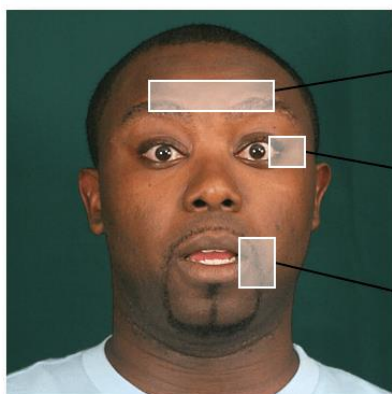
³³⁶ P. Ekman, *What is disgust?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-disgust/>>, 10 czerwca 2023 r.

³³⁷ P. Ekman, *What is contempt?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-contempt/>>, 10 czerwca 2023 r.

³³⁸ Tamże.

	<p>3. ściągnięciem kąćków ust w dół.</p>
<p>The Face of Anger</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Eyebrows pulled down and together 2. Eyes opened wide, staring hard 3. Lips pressed tightly together <p style="text-align: right; font-size: small;">PaulEkmanGroup</p>	<p>Złość (<i>anger</i>)</p> <p>Emocja ta charakteryzuje się:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. opadnięciem i złączeniem brwi; 2. szerokim otwarciem oczu, błyszczeniem oczu; 3. mocnym zaciśnięciem razem ust.
<p>The Face of Happiness</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Eyes are narrowed and there is some wrinkling around the eyes 2. Cheeks are raised 3. Lips are pulled back and teeth are exposed in a smile <p style="text-align: right; font-size: small;">PaulEkmanGroup</p>	<p>Szczęście (<i>happiness</i>)</p> <p>Emocja ta charakteryzuje się:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. zwężeniem oczu, widocznymi zmarszczkami wokół oczu; 2. uniesieniem policzków; 3. cofnięciem ust i odsłonięciem zębów w uśmiechu.
<p>The Face of Fear</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Eyebrows raised and pulled together 2. Raised upper eyelids 3. Tensed lower eyelids 4. Jaw dropped open and lips stretched horizontally backwards <p style="text-align: right; font-size: small;">PaulEkmanGroup</p>	<p>Strach (<i>fear</i>)</p> <p>Emocja ta charakteryzuje się:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. uniesieniem i ściągnięciem brwi, 2. uniesieniem górnych powiek, 3. napięciem dolnych powiek, 4. opadnięciem szczęki i rozszerzeniem się poziomym ust do tyłu.

The Face of Surprise

1. Eyebrows raised, but not drawn together
2. Upper eyelids raised, lower eyelids neutral
3. Jaw dropped down

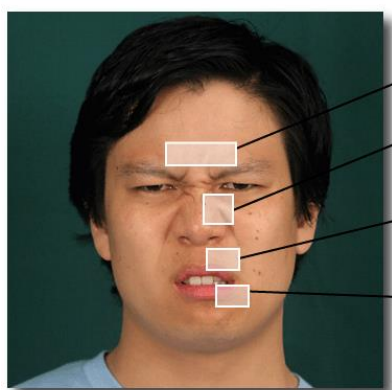
PaulEkmanGroup

Zaskoczenie (*surprise*)

Emocja ta charakteryzuje się:

1. uniesieniem brwi, ale nie ściągnięciem;
2. uniesieniem górnych powiek, przy czym dolne są uniwersalne;
3. opadnięciem szczęki.

The Face of Disgust

1. Lowered eyebrows
2. Wrinkling on the side and bridge of the nose
3. Upper lip is raised in an inverted "U"
4. Lower lip raised and slightly protruding

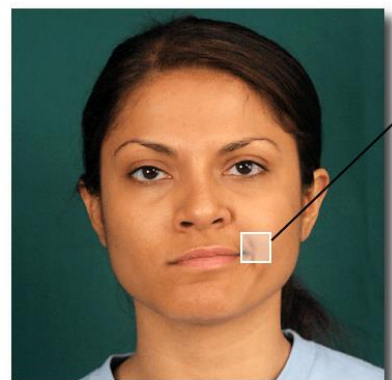
PaulEkmanGroup

Obrzydzenie (*disgust*)

Emocja ta charakteryzuje się:

1. opuszczeniem brwi,
2. zmarszczkami z boku i na grzbiecie nosa,
3. uniesieniem górnej wargi w kształcie odwróconej litery „U”,
4. uniesieniem dolnej wargi, która lekko wystaje.

The Face of Contempt

Tightened and raised lip corner on one side of the face

- Contempt is the only unilateral expression
- It can occur with or without a hint of a smile or angry expression

PaulEkmanGroup

Pogarda (*contempt*)

Emocja ta charakteryzuje się:

1. zaciśniętym i uniesionym kącikiem ust przy jednej stronie twarzy. Emocja ta jest jedyną jednostronną ekspresją.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. Ekman, *Emotions Revealed. Understanding Faces and Feelings*, Londyn 2004, s. 84-190;

Zdjęcia: P. Ekman, *Universal Emotions*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>>, 8 czerwca 2023 r.

Kłamstwo powiązane jest najczęściej z trzema emocjami: strachem przed wykryciem kłamstwa, poczuciem winy z powodu popełnienia kłamstwa oraz zachwytem/ radością z kłamania³³⁹, które mogą wpływać na zachowanie rozmówcy. Kontekst ten jest ważny z tego powodu, że emocje często pojawiają się podczas kłamania i jeśli kłamstwo dotyczy czegoś innego niż emocji, to mimo wszystko mogą się one pojawić³⁴⁰.

Strach przed wykryciem kłamstwa, w zależności od nasilenia, może w różny sposób działać na kłamcę. W łagodnej wersji, może nawet zmobilizować go do zwiększenia swojej czujności, w taki sposób, że nie będzie ono dostrzegalne przez obserwatora. Zdaniem P. Ekmana, zmiany zachodzące w organizmie wobec strachu o średnim natężeniu mogą zostać dostrzeżone przez wprawnego obserwatora, natomiast duże natężenie powoduje powstanie u danej osoby tego, czego właśnie się obawia³⁴¹. Natężenie strachu przed przyłapaniem na kłamstwie może wzrosnąć w zależności od:

- doświadczenia osoby kłamiącej bądź jego braku w okłamywaniu innych osób;
- podatności na strach przed przyłapaniem na niespójności w kontekście okłamywania;
- wysokiej kary dla kłamcy za dowiedzenie się prawdy przez przesłuchującego;
- reputacji osoby kłamiącej, jako osoby, którą trudno jest wprowadzić w błąd;
- podejrzliwości osoby dopuszczającej się kłamstwa co do wykrycia przez obserwatora niespójnego zachowania³⁴².

Poczucie winy z powodu popełnienia kłamstwa, podobnie jak inne emocje występujące obok i wskutek kłamstwa, mogą przybierać różną intensywność. Na poziom poczucia winy w tym obszarze może wpłynąć wiele czynników, np. sposób wychowania czy osobowość kłamcy. Poczucie winy w przypadku tzw. kłamstwa altruistycznego³⁴³ może nawet w ogóle nie wystąpić.

Kłamstwo może rodzić także pozytywne emocje o różnym natężeniu i powodować satysfakcję, radość bądź podniecenie do takiego stopnia, że powstanie „przeciek” w postaci wskazówki behawioralnej³⁴⁴. Zadowolenie/ radość z kłamania może wzrosnąć np. w zależności od tego, czy kłamstwo było wyzwaniem dla okłamującego.

Powyższe wskazówki mogą pojawić się zarówno w zachowaniu niewerbalnym (w postaci „przecieku” bądź wskazówki fałszu), przekazie wokalnym czy mimice.

³³⁹ P. Ekman, *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, Warszawa 2003, s. 47.

³⁴⁰ Tamże.

³⁴¹ Tamże.

³⁴² Tamże.

³⁴³ Przykładem tzw. kłamstwa altruistycznego może być sytuacja, w której matka nie mówi swojemu śmiertelnie choremu dziecku jak bardzo jest chore.

³⁴⁴ Inspiruje się: P. Ekman, *Kłamstwo i jego...*, dz. cyt., s. 72-73.

Celem kompleksowego omówienia tematyki dotyczącej niewerbalnych zachowań w kontekście oceny behawioralnej, konieczne i kluczowe jest odniesienie się również do mimiki i ekspresji mimicznych. Twarz, jak wspomina P. Ekman, jest cennym źródłem informacji, ponieważ może przedstawiać prawdę i kłamstwo, często także równocześnie³⁴⁵. Może także przybrać ponad dziesięć tysięcy różnych ekspresji³⁴⁶, które podzielić można na:

- makroekspresje — rozumiane jako oczywiste bądź „normalne” wyrazy twarzy, trwające od ½ sekundy do 4 sekund, przy czym ekspresje te są kompatybilne z przekazem werbalnym i wokalnym;
- mikroekspresje — często błędnie interpretowane bądź pomijane wyrazy twarzy, trwające ½ sekundy bądź mniej, ukazujące nieświadomie ukryte emocje³⁴⁷.

Twarz zwykle zawiera dwie informacje — to, co kłamca chce pokazać swojemu rozmówcy i to, co chce przed nim ukryć, a tymi ukrytymi, niewerbalnymi informacjami są właśnie mikroekspresje, o których wspomniano powyżej, czyli krótkie, trwające pół sekundy lub mniej, mimowolne wyrazy twarzy, ukazujące prawdziwe emocje³⁴⁸. Mimo że P. Ekman wskazuje w swoich publikacjach, że pojedyncza mikroekspresja nie jest rozstrzygającym dowodem kłamstwa, to i tak, w jego ocenie, należy ona do jednych z najskuteczniejszych zachowań niewerbalnych, które mogą być monitorowane celem wskazania nieuczciwości danej osoby³⁴⁹.

Zrozumienie ekspresji twarzy wymaga wiedzy z zakresu anatomii (zob. załącznik nr 2 i 3 dysertacji), gdyż ekspresje wywoływane są przez ruch i skurcze mięśni, a odpowiednia znajomość mięśni twarzy pozwala na interpretację ich działań, ponieważ to poszczególne mięśnie generują zmiany w wyglądzie twarzy. Wspomniane ruchy i skurcze mięśni można powiązać ze ściśle określonymi emocjami³⁵⁰. W literaturze przyjęto podział mimiki na trzy obszary, tj.: obszar brwi/ czoło; część środkowa, w tym obszar oczu/ nosa/ policzków; obszar ust i brody, w tym także podbródka³⁵¹.

Twarz, jak wspomniano we wcześniejszej części pracy, może przybrać ponad dziesięć tysięcy różnych ekspresji³⁵², które tworzą emocje. Międzykulturowe badania przeprowadzone

³⁴⁵ Tamże, s. 112.

³⁴⁶ P. Ekman, *Emotions Revealed...*, dz. cyt., s. 14.

³⁴⁷ P. Ekman, *Micro Expressions*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/resources/micro-expressions/>>, 21 czerwca 2023 r.

³⁴⁸ P. Ekman, *Deception Detection*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/deception/deception-detection/>>, 21 czerwca 2023 r.

³⁴⁹ Tamże.

³⁵⁰ F. Padriani, *Poznać i odgadnąć...* dz. cyt., s. 156.

³⁵¹ Tamże, s. 161.

³⁵² P. Ekman, *Emotions Revealed...*, dz. cyt., s. 14.

w 1978 roku przez P. Ekmana i W. Friesen'a, mające na celu m.in. odpowiedzenie na pytanie — czy ludzie mogą wyrażać wiele ekspresji i czy mimika dostarcza informacji oceniających bądź wprowadzających w błąd, doprowadziły do powstania atlasu twarzy i opracowania narzędzia do pomiaru ruchów twarzy — Systemu Kodowania Czynności Twarzy (*Facial Action Coding System* (FACS))³⁵³. Oryginalna wersja Systemu Kodowania Czynności Twarzy (FACS) została opublikowana w 1978 roku w formie podręcznika, natomiast w kolejnych latach była modyfikowana. Narzędzie to jest obecnie używane przez wielu naukowców na całym świecie i ulepszane przez licznych informatyków, głównie w celu polepszenia szybkości pomiaru, a także automatyczności. System ten jest oparty na anatomii i opisuje wszystkie ruchy twarzy; rozkłada mimikę na poszczególne elementy ruchu mięśni twarzy³⁵⁴, nazywane jednostkami akcji (*action unit* (AU))³⁵⁵.

W oparciu o System Kodowania Czynności Twarzy (FACS) zidentyfikowano znaki twarzy zdradzające kłamstwo — mikroekspresje, stanowiące jedno z ważnych źródeł „przecieku” ujawniające emocje, które dana osoba chce ukryć³⁵⁶. Pełny pomiar Systemu Kodowania Czynności Twarzy (FACS) to powolna i precyzyjna praca, ponieważ rzadko kiedy występuje jedna jednostka akcji (AU). W jednym, i czasem bardzo krótkim, czasie wystąpić może od trzech do pięciu jednostek akcji (AU) tworząc wrażenie „ekspresji”³⁵⁷, które mogą się również na siebie nakładać tworząc złożoność emocji, co opisano w dalszej części pracy. Każda jednostka kodująca (AU) ma swój kod numeryczny, a System Kodowania Czynności Twarzy (FACS) opisuje wszystkie rozpoznawalne wizualnie czynności twarzy w oparciu o 44 unikalne jednostki akcji (AUS) oraz kilka kategorii pozycji ruchów głowy i oczu³⁵⁸. Poniższa tabela przedstawia jednostki akcji (AU) zakodowane w Systemie Kodowania Czynności Twarzy (FACS) wraz z grupą mięśniową, która jest zaangażowana w każdą akcję (zob. tabela nr 14).

³⁵³ Tamże.

³⁵⁴ E. Rosenberg, *The Study of Spontaneous Facial Expressions in Psychology*, [w:] P. Ekman, E. Rosenberg, *What the Face Reveals. Basic and Applied Studies of Spontaneous Expression Using the Facial Action Coding System (FACS)*, 2. wydanie, Nowy Jork 2005, s. 13.

³⁵⁵ Mimo, że system ten jest oparty jest na anatomii, to podkreślić należy, że nie ma tutaj zgodności 1:1, ponieważ dany mięsień może działać na różne sposoby bądź kurczyć się w różnych obszarach celem wytworzenia wyraźnie różnych działań. Zob. Tamże.

³⁵⁶ P. Ekman, *Emotions Revealed...*, dz. cyt., s. 15.

³⁵⁷ Zob. P. Ekman, *The History of the Facial Action Coding System (FACS). Developing a system for measuring movement of the human face*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/blog/history-of-facs-facial-action-coding-system/>>, 23 czerwca 2023 r.

³⁵⁸ E. Rosenberg, *The Study of...* dz. cyt., s. 13.

Tabela 14. Jednostki pojedynczego działania (AU) w Systemie Kodowania Czynności Twarzy (FACS)

Numer jednostki akcji (AU)	Deskryptor	Tłumaczenie	Baza mięśniowa
1.	<i>Inner Brow Raiser</i>	Uniesienie wnętrza brwi	Mięsień czołowy obejmujący całą powierzchnię czoła (łac. <i>Frontalis</i>), część środkowa (łac. <i>Pars Medialis</i>)
2.	<i>Outer Brow Raiser</i>	Uniesienie zewnętrznych części brwi	Mięsień czołowy obejmujący całą powierzchnię czoła (łac. <i>Frontalis</i>), część boczna (łac. <i>Pars Lateralis</i>)
4.	<i>Brow Lowerer</i>	Opuszczenie brwi	Mięsień obniżacz brwi (łac. <i>Depressor Glabellae</i>), mięsień obniżacz łuku brwiowego (łac. <i>Depressor Supercili</i>), mięsień marszczący brwi (łac. <i>Currugator</i>)
5.	<i>Upper Lid Raiser</i>	Uniesienie górnych powiek	Mięsień znajdujący się w okolicy oka odpowiedzialny za unoszenie górnej powieki (łac. <i>Levator Palpebrae Superioris</i>)
6.	<i>Check Raiser</i>	Uniesienie policzków	Okrężny mięsień oka (łac. <i>Orbicularis Oculi</i>), część oczodołowa (łac. <i>Pars Orbitalis</i>)
7.	<i>Lid Tightener</i>	Przymknięcie powiek	Okrężny mięsień oka (łac. <i>Orbicularis Oculi</i>), część powiekowa (łac. <i>Pars Palpebralis</i>)
9.	<i>Nose Wrinkler</i>	Marszczenie nosa	Mięsień podnoszący wargę górną oraz skrzydełko nosa (łac. <i>Levator Labii Superioris Alaeque Nasi</i>)
10.	<i>Upper Lip Raiser</i>	Uniesienie górnej wargi	Mięsień dźwigacz wargi górnej (łac. <i>Levator Labii Superioris</i>)
11.	<i>Nasolabial Fold Deepener</i>	Delikatne uniesienie kącika ust	Mięsień jarzmowy mniejszy (łac. <i>Zygomatic Minor</i>)

12.	<i>Lip Corner Puller</i>	Wyraźne uniesienie kącika ust	Mięsień jarzmowy większy (łac. <i>Zygomatic Major</i>)
13.	<i>Cheek Puffer</i>	Ostre, mocne uniesienie ust	Mięsień odpowiedzialny za unoszenie kącika ust i skurcz (łac. <i>Caninus</i>)
14.	<i>Dimpler</i>	Uśmiech z obniżonym kącikiem ust	Mięsień policzkowy (<i>Buccinator</i>)
15.	<i>Lip Corner Depressor</i>	Obniżenie końcówek dolnej wargi	Mięsień trójkątny znajdujący się w okolicy ust (łac. <i>Triangularis</i>)
16.	<i>Lower Lip Depressor</i>	Obniżenie dolnej wargi	Mięsień obniżacz wargi (łac. <i>Depressor Labii</i>)
17.	<i>Chin Raiser</i>	Uniesienie brody	Mięsień bródkowy (łac. <i>Mentalis</i>)
18.	<i>Lip Puckerer</i>	Dziubek	Mięsień sieczny wargi górnej (łac. <i>Incisivii Labii Superioris</i>), mięsień sieczny wargi dolnej (łac. <i>Incisivii Labii Inferioris</i>)
20.	<i>Lip Stretcher</i>	Rozciągnięcie ust	Mięsień śmiechowy (łac. <i>Risorius</i>)
22.	<i>Lip Funneler</i>	Wydęcie otwartych warg	Mięsień okrężny ust (łac. <i>Orbicularis Oris</i>)
23.	<i>Lip Tightener</i>	Usta rozciągnięte i zaciśnięte (kreska)	Mięsień okrężny ust (łac. <i>Orbicularis Oris</i>)
24.	<i>Lip Pressor</i>	Delikatne ściągnięcie warg	Mięsień okrężny ust (łac. <i>Orbicularis Oris</i>)
25.	<i>Lips Part</i>	Lekkie rozwarcie ust	Mięsień obniżający wargę (łac. <i>Depressor Labii</i>) lub rozluźnienie mięśnia brodawkowego znajdującego się w okolicy brody (<i>Relaxation of <lac.> Mentalis (AU17)</i>) lub mięsień okrężny ust (łac. <i>Orbicularis Oris</i>)

26.	<i>Jaw Drop</i>	Opadnięcie szczęki (relaks)	Mięsień żwacz (łac. <i>Maseter</i>), (mięśnie skroniowe i wewnętrzne skrzydłowate są w stanie rozluźnienia (<i>Temporal and Internal Pterygoid Relaxed</i>))
27.	<i>Mouth Stretch</i>	Szeroko otwarte usta	Mięsień skrzydełkowaty znajdujący się w okolicy żuchwy (łac. <i>Pterygoids</i>), mięsień znajdujący się w okolicy szyi (łac. <i>Digastric</i>)
28.	<i>Lip Suck</i>	Zamknięcie ust do wewnątrz	Mięśnie okrężne ust (łac. <i>Orbicularis Oris</i>)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: E. Rosenberg, *The Study of Spontaneous Facial Expressions in Psychology*, [w:] P. Ekman, E. Rosenberg, *What the Face Reveals. Basic and Applied Studies of Spontaneous Expression Using the Facial Action Coding System (FACS)*, 2. wydanie, Nowy Jork 2005, s. 14-15

Poszczególne jednostki kodujące (AU) tworzą emocje, zarówno podstawowe jak i złożone. Do kategorii podstawowych, a zarazem uniwersalnych, należy sześć mimicznych emocji: szczęście, smutek, strach, złość, zaskoczenie i obrzydzenie/ wstręt. Emocje te składają się z konkretnych ekspresji — jednostek kodujących (AU) w Systemie Kodowania Czynności twarzy (FACS). Jak wcześniej wspomniano ekspresje te są generowane i aktywowane przez ruch odpowiedniego mięśnia. Są również odpowiednio klasyfikowane, tworząc poszczególne emocje.

Zgodnie z poniższą tabelą na emocję szczęścia (*happy*) składa się: wyraźne uniesienie kącika ust (AU 12), lekkie rozwarście ust (AU 25) i uniesienie policzków (AU 6 (51%³⁵⁹)). Emocja smutku (*sad*) wyrażana jest poprzez: opuszczenie brwi (AU4) obniżenie końcówek dolnej wargi (AU 15), uniesienie wnętrza brwi (AU 1 (60%)), uniesienie policzków (AU 6 (50%)), delikatne uniesienie kącika ust (AU 11 (26%)), uniesienie brody (AU 17 (67%)). Na emocję strachu (*fearful*) składa się: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), opuszczenie brwi (AU 4), rozciągnięcie brwi (AU 20), lekkie rozwarście ust (AU 25), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2 (57%)), uniesienie górnych powiek (AU 5 (63%)), opadnięcie szczęki (AU 26 (33%)). Emocja złości (*angry*) wyrażana jest poprzez: opuszczenie brwi (AU 4), przymknięcie

³⁵⁹ Wartość procentowa jednostki kodującej (AU) wskazanej w nawiasie nie odpowiada wszystkim osobom, a odpowiedniemu — wskazanemu procentowi populacji, odpowiada niektórym, a nie wszystkim.

Zob. S. Du, Y. Tao, A. Martinez, *Compound facial expressions of emotion*, „Proceedings of the National Academy of Science”, USA 2014, s. 3, dostęp w sieci Web: <<https://www.pnas.org/doi/pdf/10.1073/pnas.1322355111>>, 3 lipca 2023 r.

³⁵⁹ Tamże, s. 1-2.

powiek (AU 7), delikatne ściągnięcie warg (AU 24), uniesienie górnej wargi (AU 10 (26%)), uniesienie brody (AU 17 (52%)), rozciągnięcie i zaciśnięcie ust (AU 23 (29%)). Na emocję zaskoczenia (*surprised*) składa się: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2), lekkie rozwarcie ust (AU 25), opadnięcie szczęki (AU 26), uniesienie górnych powiek (AU 5 (66%)). Emocja obrzydzenia/ wstrętu (*disgusted*) wyrażana jest poprzez: marszczenie nosa (AU 9), uniesienie górnej wargi (AU 10), uniesienie brody (AU 17), opuszczenie brwi (AU 4 (31%)), delikatne ściągnięcie warg (AU 24 (26%)) — (zob. rycina nr 7)³⁶⁰.

Rycina 7. Jednostki kodujące (AU) emocji podstawowych i złożonych³⁶¹

Category	Prototypical (and variant AUs)
Happy	12, 25 [6 (51%)]
Sad	4, 15 [1 (60%), 6 (50%), 11 (26%), 17 (67%)]
Fearful	1, 4, 20, 25 [2 (57%), 5 (63%), 26 (33%)]
Angry	4, 7, 24 [10 (26%), 17 (52%), 23 (29%)]
Surprised	1, 2, 25, 26 [5 (66%)]
Disgusted	9, 10, 17 [4 (31%), 24 (26%)]
Happily surprised	1, 2, 12, <u>25</u> [5 (64%), 26 (67%)]
Happily disgusted	10, 12, 25 [4 (32%), 6 (61%), 9 (59%)]
Sadly fearful	<u>1</u> , 4, 20, 25 [2 (46%), 5 (24%), 6 (34%), 15 (30%)]
Sadly angry	4, 15 [6 (26%), 7 (48%), 11 (20%), <u>17</u> (50%)]
Sadly surprised	1, 4, 25, 26 [2 (27%), 6 (31%)]
Sadly disgusted	<u>4</u> , 10 [1 (49%), 6 (61%), 9 (20%), 11 (35%), 15 (54%), <u>17</u> (47%), 25 (43%)*]
Fearfully angry	4, 20, 25 [5 (40%), 7 (39%), 10 (30%), 11 (33%)*]
Fearfully surprised	<u>1</u> , <u>2</u> , <u>5</u> , 20, <u>25</u> [4 (47%), 10 (35%)*, 11 (22%)*, <u>26</u> (51%)]
Fearfully disgusted	1, <u>4</u> , 10, 20, 25 [2 (64%), 5 (50%), 6 (26%)*, 9 (28%), 15 (33%)*]
Angrily surprised	4, 25, 26 [5 (35%), 7 (50%), 10 (34%)]
Angrily disgusted	<u>4</u> , <u>10</u> , <u>17</u> [7 (60%), 9 (57%), <u>24</u> (36%)]
Disgustedly surprised	1, 2, 5, 10 [4 (45%), 9 (37%), 17 (66%), 24 (33%)]
Appalled	<u>4</u> , <u>10</u> , [6 (25%)*, 9 (56%), <u>17</u> (67%), <u>24</u> (36%)]
Hatred	<u>4</u> , <u>10</u> , [7 (57%), 9 (27%), <u>17</u> (63%), <u>24</u> (37%)]
Awed	<u>1</u> , <u>2</u> , <u>5</u> , <u>25</u> , [4 (21%), 20 (62%), <u>26</u> (56%)]

Źródło: S. Du, Y. Tao, A. Martinez, *Compound facial expressions of emotion*, „Proceedings of the National Academy of Science”, USA 2014, s. 3, dostęp w sieci Web: <<https://www.pnas.org/doi/pdf/10.1073/pnas.1322355111>>, 3 lipca 2023 r.

Zrozumienie różnych kategorii mimicznych emocji jest niezbędne do tego, aby uzyskać wgląd w procesy poznawcze ludzi oraz afekty³⁶². Badania prowadzone przez naukowców koncentrowały się do tej pory głównie na podstawowych kategoriach mimicznych emocji.

³⁶⁰ Tamże, s. 3.

³⁶¹ Wskazane na rycinie jednostki kodujące (AU) z podkreśleniem wskazują, że jednostka ta występuje zarówno podczas emocji złożonej jak i w obu podstawowych kategoriach, natomiast wartość procentowa oznaczona znakiem „*” wskazuje, że jednostka nie występuje w żadnej z dwóch kategorii podrzędnych. Zob. Tamże, s. 3.

W ostatnich latach badacze dowiedli jednak, że istnieje wiele innych emocji (będących inną kategorią), a konkretnie emocji złożonych, które są wynikiem połączeń dwóch lub więcej emocji podstawowych. Wyróżnili 15 emocji złożonych: szczęśliwe zaskoczenie (*happily surprised*), szczęśliwe zdegustowanie (*happily disgusted*), smutny strach (*sadly fearful*), smutna złość/ smutny gniew (*sadly angry*), smutne zaskoczenie (*sadly surprised*), smutne zdegustowanie/ smutne zniesmaczenie (*sadly disgusted*), przerażająca złość (*fearfully angry*), przerażające zaskoczenie (*fearfully surprised*), przerażające obrzydzenie/ przerażające zdegustowanie (*fearfully disgusted*), gniewne zaskoczenie (*angrily surprised*), gniewne obrzydzenie/ gniewne zdegustowanie (*angrily disgusted*), zaskoczenie z obrzydzeniem (*disgustedly surprised*), zbulwersowanie (*appaled*), nienawiść (*hatred*), przerażenie (*awed*) — (zob. rycina nr 8)³⁶³.

Rycina 8. Emocje podstawowe i złożone

Fig. 1. Sample images of the 22 categories in the database: (A) neutral, (B) happy, (C) sad, (D) fearful, (E) angry, (F) surprised, (G) disgusted, (H) happily surprised, (I) happily disgusted, (J) sadly fearful, (K) sadly angry, (L) sadly surprised, (M) sadly disgusted, (N) fearfully angry, (O) fearfully surprised, (P) fearfully disgusted, (Q) angrily surprised, (R) angrily disgusted, (S) disgustedly surprised, (T) appaled, (U) hatred, and (V) awed.

Źródło: S. Du, Y. Tao, A. Martinez, *Compound facial expressions of emotion*, „Proceedings of the National Academy of Science”, USA 2014, s. 2, dostęp w sieci Web: <<https://www.pnas.org/doi/pdf/10.1073/pnas.1322355111>>, 3 lipca 2023 r.

³⁶³ Tamże, s. 2-3.

Emocja szczęśliwego zaskoczenia (*happily surprised*), wyrażana jest poprzez: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2), wyraźne uniesienie kącika ust (AU 12), lekkie rozwarście ust (AU 25), uniesienie górnych powiek (AU 5 (64%)), opadnięcie szczęki (AU 26 (67%)). Na emocję szczęśliwego zdegustowania (*happily disgusted*) składa się: uniesienie górnej wargi (AU 10), wyraźne uniesienie kącika ust (AU 12), lekkie rozwarście ust (AU 25), opuszczenie brwi (AU 4 (32%)), uniesienie policzków (AU 6 (61%)), marszczenie nosa (AU 9 (59%)). Smutny strach (*sadly fearful*) wyrażany jest poprzez: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), opuszczenie brwi (AU 4), rozciągnięcie brwi (AU 20), lekkie rozwarście ust (AU 25), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2 (46%)), uniesienie górnych powiek (AU 5 (24%)), uniesienie policzków (AU 6 (34%)), obniżenie końcówek dolnej wargi (AU 15 (30%)). Na emocję smutnej złości/ smutnego gniewu (*sadly angry*) składa się: opuszczenie brwi (AU 4), obniżenie końcówek dolnej wargi (AU 15), uniesienie policzków (AU 6 (26%)), przymknięcie powiek (AU 7 (48%)), delikatne uniesienie kącika ust (AU 11 (20%)), uniesienie brody (AU 17 (50%)). Smutne zaskoczenie (*sadly surprised*) wyrażane jest poprzez: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), opuszczenie brwi (AU 4), lekkie rozwarście ust (AU 25), opadnięcie szczęki (AU 26), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2 (27%)), uniesienie policzków (AU 6 (31%)). Na emocję smutnego zdegustowania/ smutnego zniesmaczenia (*sadly disgusted*) składa się: opuszczenie brwi (AU 4), uniesienie górnej wargi (AU 10), uniesienie wnętrza brwi (AU 1 (49%)), uniesienie policzków (AU 6 (61%)), marszczenie nosa (AU 9 (20%)), delikatne uniesienie kącika ust (AU 11 (35%)), obniżenie końcówek dolnej wargi (AU 15 (54%)), uniesienie brody (AU 17 (47%)), lekkie rozwarście ust (AU 25 (43%)). Przeróżająca złość (*fearfully angry*) wyrażana jest poprzez: opuszczenie brwi (AU 4), rozciągnięcie ust (AU 20), lekkie rozwarście ust (AU 25), uniesienie górnych powiek (AU 5 (40%)), przymknięcie powiek (AU 7 (39%)), uniesienie górnej wargi (AU 10 (30%)), delikatne uniesienie kącika ust (AU 11 (33%)). Na emocję przerażającego zaskoczenia (*fearfully surprised*) składa się: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2), uniesienie górnych powiek (AU 5), rozciągnięcie ust (AU 20), lekkie rozwarście ust (AU 25), opuszczenie brwi (AU 4 (47%)), uniesienie górnej wargi (AU 10 (35%)), delikatne uniesienie kącika ust (AU 11 (22%)), opadnięcie szczęki (AU 26 (51%)). Przeróżające obrzydzenie/ przerażające zdegustowanie (*fearfully disgusted*) wyrażane jest poprzez: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), opuszczenie brwi (AU 4), uniesienie górnej wargi (AU 10), rozciągnięcie ust (AU 20), lekkie rozwarście ust (AU 25), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2 (64%)), uniesienie górnych powiek (AU 5 (50%)), uniesienie policzków (AU 6 (26%)), marszczenie nosa (AU 9 (28%)), obniżenie końcówek dolnej wargi (AU 15 (33%)). Na emocję

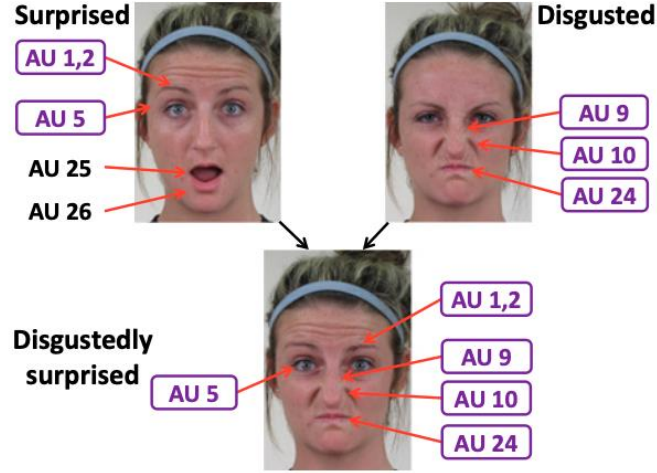
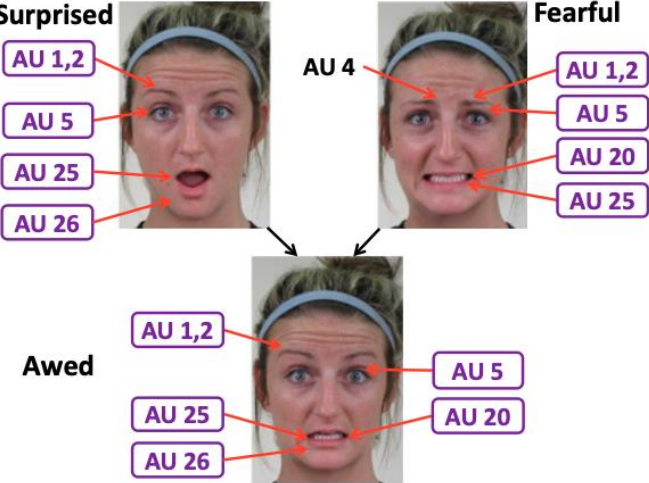
gniewnego zaskoczenia (*angrily surprised*) składa się: opuszczenie brwi (AU 4), lekkie rozwarście ust (AU 25), opadnięcie szczęki (AU 26), uniesienie górnych powiek (AU 5 (35%)), przymknięcie powiek (AU 7 (50%)), uniesienie górnej wargi (AU 10 (34%)). Gniewne obrzydzenie/ gniewne zde gustowanie (*angrily disgusted*) wyrażane jest poprzez: opuszczenie brwi (AU 4), uniesienie górnej wargi (AU 10), uniesienie brody (AU 17), przymknięcie powiek (AU 7 (60%)), marszczenie nosa (AU 9 (57%)), delikatne ściągnięcie warg (AU 24 (36%)). Na emocję zaskoczenia połączonego z obrzydzeniem (*disgustedly surprised*), składa się: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2), uniesienie górnych powiek (AU 5), uniesienie górnej wargi (AU 10), opuszczenie brwi (AU 4 (45%)), marszczenie nosa (AU 9 (37%)), uniesienie brody (AU 17 (66%)), delikatne ściągnięcie warg (AU 24 (33%)). Na emocję zbulwersowania (*appaled*) składa się: opuszczenie brwi (AU 4), uniesienie górnej wargi (AU 10), uniesienie policzków (AU 6 (25%)), marszczenie nosa (AU 9 (56%)), uniesienie brody (AU 17 (67%)), delikatne ściągnięcie warg (AU 24 (36%)). Emocja nienawiści (*hatred*) wyrażana jest poprzez: opuszczenie brwi (AU 4), uniesienie górnej wargi (AU 10), przymknięcie powiek (AU 7 (57%)), marszczenie nosa (AU 9 (27%)), uniesienie brody (AU 17 (63%)), delikatne ściągnięcie warg (AU 24 (37%)). Emocja przerażenia (*awed*) wyrażana jest poprzez: uniesienie wnętrza brwi (AU 1), uniesienie zewnętrznych części brwi (AU 2), uniesienie górnych powiek (AU 5), lekkie rozwarście ust (AU 25), opuszczenie brwi (AU 4 (21%)), rozciągnięcie ust (AU 20 (62%)), opadnięcie szczęki (AU 26 (56%)) — (zob. tabela nr 15)³⁶⁴.

Tabela 15. Emocje złożone

<p>Happy AU 6 AU 12 AU 25</p> <p>Surprised AU 1,2 AU 5 AU 25 AU 26</p> <p>Happily surprised AU 1,2 AU 5 AU 12 AU 25 AU 26</p>	<p>radość (<i>happy</i>) + zaskoczenie (<i>surprised</i>) = szczęśliwe zaskoczenie (<i>happily surprised</i>)</p> <p>AU 1, 2 — uniesienie wnętrza brwi, uniesienie zewnętrznych części brwi AU 5 — uniesienie górnych powiek (64%) AU 12 — wyraźne uniesienie kącika ust AU 25 — lekkie rozwarście ust AU 26 — opadnięcie szczęki (67%)</p>
--	--

³⁶⁴ Tamże.

<p>Happy AU 6 AU 12 AU 25</p> <p>Disgusted AU 9 AU 10 AU 24</p> <p>Happily disgusted AU 6 AU 12 AU 25 AU 9 AU 10</p>	<p>radość (<i>happy</i>) + obrzydzenie (<i>disgusted</i>) = szczęśliwe zdegustowanie (<i>happily disgusted</i>)</p> <p>AU 6 — uniesienie policzków (61%) AU 9 — marszczenie nosa (59%) AU 10 — uniesienie górnej wargi AU 12 — wyraźne uniesienie kącika ust AU 25 — lekkie rozwarście ust</p>
<p>Surprised AU 1,2 AU 5 AU 25 AU 26</p> <p>Fearful AU 1,2 AU 5 AU 20 AU 25</p> <p>Fearfully surprised AU 1,2 AU 5 AU 25 AU 20</p>	<p>zaskoczenie (<i>surprised</i>) + strach (<i>fearful</i>) = przerażające zaskoczenie (<i>fearfully surprised</i>)</p> <p>AU 1, 2 — uniesienie wnętrza brwi, uniesienie zewnętrznych części brwi AU 5 — uniesienie górnych powiek AU 20 — rozciągnięcie ust AU 25 — lekkie rozwarście ust AU 26 — opadnięcie szczęki (51%)</p>
<p>Disgusted AU 9 AU 10 AU 24</p> <p>Fearful AU 1,2 AU 5 AU 20 AU 25</p> <p>Fearfully disgusted AU 1,2 AU 4 AU 9 AU 10 AU 5 AU 20 AU 25</p>	<p>obrzydzenie (<i>disgusted</i>) + strach (<i>fearful</i>) = przerażające obrzydzenie/ zdegustowanie (<i>fearfully disgusted</i>)</p> <p>AU 1 — uniesienie wnętrza brwi, AU 2 — uniesienie zewnętrznych części brwi (64%) AU 4 — opuszczenie brwi AU 5 — uniesienie górnych powiek (50%) AU 9 — marszczenie nosa (28%) AU 10 — uniesienie górnej wargi AU 20 — rozciągnięcie ust</p>

 <p>Surprised AU 1,2 AU 5 AU 25 AU 26</p> <p>Disgusted AU 9 AU 10 AU 24</p> <p>Disgustedly surprised AU 1,2 AU 5 AU 9 AU 10 AU 24</p>	<p>AU 25 — lekkie rozwarście ust</p> <p>zaskoczenie (<i>surprised</i>) + obrzydzenie (<i>disgusted</i>) = zaskoczenie z obrzydzeniem (<i>disgustedly surprised</i>)</p> <p>AU 1, 2 — uniesienie wnętrza brwi, uniesienie zewnętrznych części brwi AU 5 — uniesienie górnych powiek AU 9 — marszczenie nosa (37%) AU 10 — uniesienie górnej wargi AU 24 — delikatne ściągnięcie warg (33%)</p>
 <p>Surprised AU 1,2 AU 5 AU 25 AU 26</p> <p>Fearful AU 4 AU 1,2 AU 5 AU 20 AU 25</p> <p>Awed AU 1,2 AU 5 AU 20 AU 25 AU 26</p>	<p>zaskoczenie (<i>surprised</i>) + strach (<i>fearful</i>) = przerażenie (<i>awed</i>)</p> <p>AU 1, 2 — uniesienie wnętrza brwi, uniesienie zewnętrznych części brwi AU 5 — uniesienie górnych powiek AU 20 — rozciągnięcie ust (62%) AU 25 — lekkie rozwarście ust AU 26 — opadnięcie szczęki (56%)</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: S. Du, Y. Tao, A. Martinez, *Compound facial expressions of emotion*, „Proceedings of the National Academy of Science”, USA 2014, s. 3, dostęp w sieci Web: <<https://www.pnas.org/doi/pdf/10.1073/pnas.1322355111>>, 3 lipca 2023 r.

Dekodowanie emocji podstawowych i złożonych w kontekście oceny behawioralnej na rzecz bezpieczeństwa jest bardzo ważne w procesie wykrywania kłamstwa. Ma zastosowanie nie tylko w kontekście niewerbalnym, ale również niewerbalno-werbalnym, bowiem kluczowe jest konfrontowanie powstałych emocji wspólnie z wypowiedzianymi słowami, np. w sytuacji, gdy podejrzany na pytanie, jakie relacje łączyły ją z ofiarą mówi, że byli dobrymi znajomymi, lubił z nią rozmawiać, podziwiał za to, co robiła, a na twarzy pojawia się emocja pogardy lub obrzydzenia w postaci makroekspresji bądź mikroekspresji, co może świadczyć o jego nieszczerości względem przesłuchującego i ukrywaniem prawdziwych relacji, które ich łączyły. Kolejnym przykładem może być sytuacja, w której świadek mówi, że czegoś nie pamięta,

a na twarzy widoczna jest makroekspresja lub mikroekspresja strachu, co może świadczyć o tym, że czegoś się obawia. Sytuacji tych może być tak wiele, jak wiele emocji związanych jest z przeżywaniem czegoś, co jest werbalizowane.

Przekazywana werbalnie treść może wywoływać określone emocje, zarówno pozytywne jak i negatywne, w postaci makroekspresji bądź mikroekspresji. Powstały „wyciek” stanowi o niespójności, którą należy zbadać i przeanalizować celem określenia indykatora kłamstwa, ustalenia wiarygodności osoby bądź prawdziwości przekazywanego komunikatu. Dlatego, w celu ustalenia wiarygodności danej osoby, konieczne jest określenie jej stałości zachowania, a następnie wychwytywanie różnic stanowiących indykaty, jak również formułowanie takich pytań, aby odpowiedź na nie powodowała powstawanie ekspresji, które w konfrontacji z przekazywanymi słowami mogą traktować o szczerości, nieszczerości, bądź przeżywaniu sytuacji, która może wpłynąć na tok danego przesłuchania i efektywności prowadzonej sprawy przez funkcjonariuszy organów odpowiadających za bezpieczeństwo.

3.2. Indykatory kłamstwa — podstawy oceny kłamstwa

Ocena wiarygodności zachowania i wypowiedzi składa się z kilku etapów, których nie należy pomijać. Ma to bowiem zasadnicze znaczenie w pozyskiwaniu prawdziwych i rzetelnych informacji w sprawie, szybszym odnalezieniu i wskazaniu sprawcy przestępstwa, a także w kontekście wyeliminowania ze społeczeństwa sprawców przestępstw, dzięki ustalonym faktom. Ocena wiarygodności zachowania i wypowiedzi ma swoje zastosowanie w wielu obszarach, w tym m.in. podczas prowadzonych przesłuchań i rozmów — czynności występujących w każdym etapie postępowania przygotowawczego i jurysdykcyjnego. Wykonanie przedmiotowych czynności pozwala określić stopień prawdomówności przesłuchiwanego, a tym samym ustalić jego wiarygodność w oparciu o konkretne indykatory.

Ocena wiarygodności zachowania i wypowiedzi składa się z trzech głównych etapów (zob. rycina nr 9). Pierwsze dwa etapy dotyczą budowania normy bazowej, zarówno przesłuchującego jak i przesłuchiwanego. Etap pierwszy polega na obserwacji własnych zachowań (werbalnych, wokalnych i niewerbalnych) w różnych momentach życia — podczas relaksu, stresu, złości czy zdenerwowania. Polega na przeanalizowaniu tego, co lub kogo się lubi i nie lubi, na co zwraca się pierwsze uwagę u innych osób i dlaczego tak się dzieje. Celem wiedzy na temat swojego stałego zachowania, swojej własnej normy bazowej

zachowania, jest późniejsze zmniejszenie poziomu subiektywności względem przesłuchiwanej osoby bądź rozmówcy; poznaniu swoich wad i ograniczeń, stereotypów i/ lub uprzedzeń; a także szerszej możliwości ewentualnych odpowiedzi na zachowanie i wypowiedź przesłuchiwanego, zarówno werbalnych jak i niewerbalnych. Wiedza na temat własnych procesów myślowych i poznawczych nie tylko zwiększa poziom obiektywności, ale dodaje również pewności siebie podczas prowadzenia przedmiotowych czynności. Daje także możliwość takiej reakcji na zachowanie rozmówcy, jakiej się nie spodziewa.

Etap pierwszy i drugi należy określić jako fundamentalny w wykrywaniu kłamstwa, bowiem każdy człowiek zachowuje się inaczej i każdy kłamie inaczej, dlatego tak ważne jest ustalenie zachowań bazowych przesłuchiwanego — utożsamianych z zachowaniami normalnymi, gdy dana osoba nie jest zestresowana i nadmiernie poruszona emocjami³⁶⁵, zachowaniami naturalnymi dla danej osoby. Zachowania te, oczywiście w miarę możliwości, powinny być określone przed rozpoczęciem przesłuchania (co stanowi istotną część przygotowania do tej czynności) bądź podczas wstępnej/ luźnej rozmowy, przed etapem zadawania pytań szczegółowych. W dekodowaniu potencjalnych kłamców konieczne jest, zgodnie z powyższymi zaleceniami, wyznaczenie stałego zachowania rozmówcy — normy bazowej, ponieważ, aby interpretować zachowania innych osób należy dysponować pewnymi danymi. Danych tych nie należy pomijać. Im więcej przesłuchujący uzyska takich informacji, tym większe będzie miał szanse na to, aby wykryć odchylenia od ustalonej normy. Podczas ustalania stałego zachowania rozmówcy przesłuchujący powinien być neutralny oraz powinien zapewnić komfort danej osobie, tak aby nie czuła się zestresowana i zagrożona. Konieczne jest posiadanie przez niego określonych cech i umiejętności, jak budowanie relacji, nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktu itp. Podczas tego etapu przesłuchujący powinien zwrócić uwagę na pięć kanałów komunikacyjnych, tj. ekspresję, kontakt wzrokowy, ruch gałek ocznych, gestykulację, cechy wokalne głosu, a także styl i treść wypowiedzi³⁶⁶. Atmosfera podczas tego etapu czynności powinna być życzliwa, otwarta, tak aby sprzyjała naturalnemu, swobodnemu oraz nieskrępowanemu zachowaniu rozmówcy³⁶⁷. Tematy tej rozmowy nie powinny dotyczyć prowadzonej sprawy, ponieważ osoba taka powinna czuć się w tej chwili naturalnie. Oczywiście początkowa nerwowość rozmówcy jest normalna, a zadaniem przesłuchującego jest wyeliminowanie bądź zmniejszenie stresu, poczucia zagrożenia i/ lub dyskomfortu. W przypadku występującego dyskomfortu na tym etapie rozmowy, taki dyskomfort należy

³⁶⁵ J. Navarro, *The dictionary of...*, dz. cyt., s. 19.

³⁶⁶ R. Kwasiński, *Metody przesłuchań...*, dz. cyt., s. 283.

³⁶⁷ Tamże.

zminimalizować bądź spowodować wyeliminowanie powstającego stresu w oparciu o wiedzę z zakresu zachowań werbalno-wokalnych i niewerbalnych osób w sytuacji komfortu oraz dyskomfortu. Dopiero kolejnym etapem powinno być szukanie niespójności bądź sprzeczności pomiędzy różnymi kanałami komunikacyjnymi³⁶⁸. Po wychwyceniu określonych zmian konieczne jest wyjaśnienie takiej niespójności i/ lub sprzeczności. To, jaką taktykę obierze przesłuchujący i w jakim kierunku poprowadzi dalej przesłuchanie jest jego indywidualną decyzją, niemniej wątpliwość taką należy rozwiązać i znaleźć przyczynę przedmiotowej zmiany, bowiem, jak już wspomniano we wcześniejszej części pracy, zmiany w zachowaniu znaczą więcej niż samo zachowanie³⁶⁹.

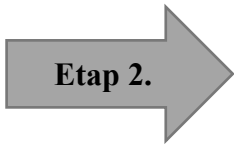

Celem skuteczniejszego dekodowania zachowań innych osób konieczne jest wyrobienie nawyku zauważania zmian w organizmie i zmian emocjonalnych, co należy do etapu trzeciego. Etap ten nazwać można etapem wykrywania zachowań stanowiących odchylenie od normy — etapem wykrywania indykatorów kłamstwa — podstaw oceny kłamstwa.

Istotnym elementem jest tutaj konfrontowanie powstałych emocji/ zachowań wraz z przekazem werbalnym. Przykład takiego zachowania przytoczono we wcześniejszej części pracy i wskazano, że sytuacji tych może być tak wiele, jak wiele emocji związanych jest z przeżywaniem danej sprawy, która jest werbalizowana. Do przykładów tych można zaliczyć także sytuację, w której świadek relacjonuje dane zdarzenie, wypowiedź jest spójna, na pytanie jakie relacje łączyły go z osobą podejrzaną o przestępstwo mówi, że była dobrą osobą. Wypowiedź dalej wydaje się spójna, jednak na twarzy występuje „przeciek”, np. w postaci makroekspresji lub mikroekspresji strachu lub pogardy. Taki, chwilowy konflikt między przekazem werbalnym a niewerbalnym należy wyjaśnić. Jako, że słowa mogą mówić jedno, a twarz drugie, to godzi się wskazać, że przesłuchujący podczas etapu pytań szczegółowych powinien formułować pytania w taki sposób, aby odpowiedź współgrała bądź powodowała powstanie ekspresji. Kwestia nauki stanów emocjonalnych i konfrontowania ich w różnych kanałach komunikacyjnych powinna również znaleźć się w programie szkoleniowym z zakresu taktyk i technik przesłuchań, czego niestety brakuje.

³⁶⁸ D. Leathers, *Komunikacja niewerbalna: zasady i zastosowania*, Warszawa 2007, s. 27.

³⁶⁹ J. Hess, dz. cyt., s. 52.

Rycina 9. Etapy dekodowania zachowań

 Etap 1.	Budowanie własnej normy bazowej
 Etap 2.	Budowanie normy bazowej przesłuchiwanego/ rozmówcy
 Etap 3.	Wykrywanie zachowań stanowiących odchylenie od normy bazowej

Źródło: Opracowanie własne

Rolą przesłuchującego jest uzyskanie jak najwięcej rzetelnych informacji od rozmówcy, a także zapewnienie bezpieczeństwa innym osobom. Zgodnie z zaprezentowaną powyżej ryciną, ocena wiarygodności zachowania i wypowiedzi, powinna składać się z trzech głównych etapów.

Poniżej zamieszczono, naturalnie tylko, przykładowe elementy, które powinny znaleźć się podczas ustalania stałego zachowania rozmówcy, ponieważ każda sprawa jest inna i dotyczy innych osób. Określenie stałości zachowania rozmówcy jest niezbędne w tym, aby móc go na późniejszym etapie przesłuchania porównać i ustalić odpowiednie odchylenia (zmiany).

Tabela 16. Ustalanie stałości zachowania rozmówcy — normy bazowej

Kryterium	Norma bazowa przesłuchiwanego (na jakie elementy zwracać uwagę)	Odchylenie/ indykator (które elementy stanowią odchylenie od normy bazowej)
Podstawowe informacje na temat przesłuchiwanego		_____
Zaburzenia, osobowość		_____
Zachowania uspokajające		

Tiki nerwowe		
Przekaz werbalny — treść przekazywanych słów, charakterystyka poszczególnych części mowy ³⁷⁰		
Przekaz wokalny — ton, barwa i natężenie głosu, intonacja oraz tempo mówienia		
Przekaz niewerbalny — ruchy poszczególnych części ciała ³⁷¹ (zachowania niewerbalne)		
Emocje — makroekspresje i mikroekspresje		
Konflikt między przekazem werbalnym, a niewerbalnym — sprzeczność		

Źródło: Opracowanie własne

Wszelkie zmiany powstałe w organizmie przesłuchiwanego uznawane są za tzw. gorący punkt (*hot spot*)³⁷². Podczas zauważenia takiej zmiany powinno się odnotować bądź zapamiętać

³⁷⁰ W tym: szczegóły sensoryczne, szczegóły przestrzenne, emocje, balans wypowiedzi, niejasne i zbyt ogólne wypowiedzi, negacje, informacje nieistotne, czasowniki, rzeczowniki, zaimki osobowe, zaimki dzierżawcze, przysłowki zwiększające intensywność, przysłowki minimalizujące, przysłowki redagujące, luki w czasie, zmiana tempa wypowiedzi.

³⁷¹ Od stóp do głowy, w tym również kwestia emocji podstawowych i złożonych (makroekspresji i mikroekspresji) oraz konfrontacja sfery werbalno-wokalnejsfery niewerbalną.

³⁷² R. Kwasiński, *Metody przesłuchań...*, dz. cyt., s. 283.

to, jaki bodziec ją wywołał (np. określony wątek sprawy, dane pytanie) i kolejno ustalić, czy zmiana ta powstała z uwagi na względy emocjonalne czy poznawcze. Jeśli to możliwe, taki bodziec powinien zostać powtórzony podczas późniejszego etapu przesłuchania celem sprawdzenia, czy w organizmie spowoduje taką samą lub podobną zmianę/ sprzeczność. Ponowne powstanie sprzeczności podczas podobnych okoliczności może świadczyć o tym, że została ona wywołana tymi samymi okolicznościami, które należy wyjaśnić.

Znając konkretny bodziec wywołujący określone zmiany, przesłuchujący może wyznaczyć nowe hipotezy alternatywne bądź dyskretnie przeanalizować bodziec (wątek) przy wykorzystaniu innych metod wykrywczych, jak np. sprawdzenie alibi, ocena dokumentów, badania kryminalistyczne, pytania szczegółowe itp.³⁷³. Tzw. gorące punkty nie powinny być kategoryzowane wyłącznie jako wskazówka kłamstwa, lecz również, w zależności od sytuacji i kontekstu, sprzyjać wyeliminowaniu danej osoby z kręgu osób podejrzanych, wdrożeniu zmian w prowadzonej sprawie, czy ukierunkowaniu dalszych czynności przy jednoczesnej optymalizacji procesu decyzyjnego i wykrywczego.

3.3. Instrumentalne metody wykrywania kłamstwa

Instrumentalna detekcja kłamstwa rozwija się w dwóch głównych kierunkach³⁷⁴. Pierwszy z nich polega na ujawnianiu śladów emocjonalnych w obrębie danego zdarzenia za pomocą poligrafu. Drugi kierunek dotyczy natomiast neurofizjologii — badania zachodzących zmian w mózgu poprzez wykorzystanie elektroencefalografii (EEG) i rezonansu magnetycznego (fMRI). Do instrumentalnych metod wykrywania kłamstwa zalicza się także m.in. analizator głosu oraz termoo obrazowanie.

Jednymi z najbardziej popularnych — instrumentalnych metod detekcji kłamstwa są badania poligraficzne³⁷⁵. Polegają one na rejestrowaniu reakcji psychofizjologicznych powstałych wskutek bodźców, którymi są pytania w określonym zestawie³⁷⁶. Poligraf pozwala na zapisywanie niektórych fizjologicznych korelatów emocji³⁷⁷ — zmiany sposobu oddychania

³⁷³ Tamże, s. 285.

³⁷⁴ Inspiruję się: J. Widacki, *Historia badań poligraficznych*, Kraków 2017, s. 157.

³⁷⁵ J. Widacki, *Opinia z badań poligraficznych w procesie karnym*, „Palestra” nr 7-8, Warszawa 2017, s. 7.

³⁷⁶ K. Król, *Efektywność badań poligraficznych w praktyce śledczej. Praca magisterska, przygotowywana w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie pod kierunkiem naukowym mł. insp. dra Sławomira Zubańskiego*, (obecnie mł. insp. w st. sp.), Szczytno 2019, s. 41; zob. także s. 73-75.

³⁷⁷ J. Konieczny, *Kryminalistyczny...*, dz. cyt., s. 38-39.

(piersiowego i brzuszego), przebiegu aktywności serca oraz reakcji skórno-galwanicznej³⁷⁸. Narzędzie to rejestruje sekwencje określonych następstw psychofizjologicznych. Osoba przeprowadzająca badanie jest rejestratorem zachodzących w organizmie człowieka przebiegów. Odbiór sygnałów dokonywany jest poprzez umieszczone na ciele czujniki, w następstwie czego przejęte przez czujniki dane są modyfikowane, co w konsekwencji powoduje powstanie poligramów — wykresów w kartezyjańskim układzie współrzędnych. Badanie to składa się z kilku etapów, rozpoczyna się od wywiadu przedtestowego, który polega przede wszystkim na poinformowaniu danej osoby o jej prawach, ustaleniu czy może przystąpić do badania, przygotowaniu jej do niego i wyjaśnieniu ewentualnych niejasności. Podczas tego etapu poligrafer poucza o dobrowolności przystąpienia do testu oraz o tym, że odmowa nie jest karana^{379, 380}. Kolejny etap badania — część zasadnicza — polega na zadawaniu pytań w określonej kolejności podczas realizacji danych testów, celem czego jest uzyskanie zapisu reakcji psychofizjologicznych badanej osoby na bodźce. Wybór techniki badawczej zależy od rodzaju sprawy, decyduje o niej przeprowadzający badanie. Kolejnym etapem jest wywiad potestowy, stanowiący fakultatywną część. Jest on uzależniony od zleceniodawcy³⁸¹. Do ostatniego etapu należy opiniowanie powstałych poligramów. Przeprowadzający badanie formułuje wnioski, określając stopień powiązania badanego z danym zdarzeniem.

Badania poligraficzne, zgodnie z polską judykaturą, wykorzystywane są w celu „ograniczenia kręgu osób podejrzanych lub ustalenia wartości dowodowej ujawnionych śladów”³⁸² i mają wyłącznie charakter eliminacyjny³⁸³. Prowadzone są jedynie za zgodą osoby badanej³⁸⁴. Nie mogą zastępować samodzielnych dowodów i być wykorzystane jako dowód winy bądź niewinności³⁸⁵. Badania te mają największą wartość w początkowej fazie postępowania. Tracą na znaczeniu wraz z upływem czasu, szczególnie podczas zwiększania liczby czynności procesowych z udziałem badanego³⁸⁶.

³⁷⁸ J. Konieczny, *Identyfikacja przez badanie śladów emocjonalnych*, [w:] J. Widacki (red.), *Kryminalistyka*, 2. wydanie, Warszawa 2002, s. 409.

³⁷⁹ Zob. przykładową formułę oświadczenia osoby badanej w: J. Konieczny, *Badania poligraficzne. Podręcznik dla zawodowców*, Warszawa 2009, s. 144.

³⁸⁰ Zgoda na badanie poligraficzne powinna być wyraźna. Może być udzielona oddzielnie na piśmie lub do protokołu przesłuchania osoby mającej być badaną. Zgoda ta może być w każdym czasie cofnięta. Zob. T. Grzegorzczak, *Procesowe aspekty badań poligraficznych w świetle znowelizowanych przepisów procedury karnej*, „Palestra” tom 48, nr 11-12 (551-552), Warszawa 2003, s. 150.

³⁸¹ P. Herbowski, *Badania poligraficzne jako metoda weryfikacji wersji śledczych*, Warszawa 2011, s. 21.

³⁸² *Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 192a. § 1.

³⁸³ K. Boratyńska, P. Czarniecki, A. Lach, *Dział V. Dowody*, [w:] A. Sakowicz (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 10. wydanie, Warszawa 2023, s. 646.

³⁸⁴ Zob. Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 192a. § 2; także art. 199a.

³⁸⁵ *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 14 stycznia 2014 r.*, II AKa 236/13.

³⁸⁶ *Wyrok Sądu Najwyższego z 6 lipca 2022 r.*, III KK 443/21.

Drugim głównym kierunkiem instrumentalnych metod detekcji kłamstwa są badania neurofizjologiczne, opierające się na rejestrowaniu zachodzących zmian w mózgu za pomocą elektroencefalografii (EEG) i rezonansu magnetycznego (fMRI)³⁸⁷. Elektroencefalografia należy do bezinwazyjnych metod opartych o badanie zmian potencjału elektrycznych neuronów kory mózgowej³⁸⁸. Polega na rejestrowaniu określonych sygnałów za pomocą zamieszczonych na głowie badanego specjalnych elektrod, tworzących w następstwie elektroencefalogram³⁸⁹. Podczas wypowiedzania kłamstwa obraz aktywacji korowej uwidacznia się także w przypadku wykorzystania rezonansu magnetycznego (fMRI)³⁹⁰, bowiem popełnienie kłamstwa, w odróżnieniu od mówienia prawdy, powoduje zwiększenie zaangażowania zasobów poznawczych, a tym samym intensywniejszą pracę mózgu. Zastosowanie w polskiej procedurze karnej badań neurofizjologicznych, będących środkami technicznymi mającymi na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu, można byłoby uznać za dopuszczalne po spełnieniu wszystkich przesłanek, ponieważ ustawodawca nie wskazuje w przepisie konkretnych urządzeń³⁹¹. Kwestia ta budzi jednak szereg wątpliwości i zastrzeżeń.

Do instrumentalnych metod detekcji kłamstwa zalicza się także badania niewymagające zakładania czujników i teoretycznie pozwalające na ich wykorzystanie bez wiedzy oraz zgody badanego³⁹², jak np. analiza głosu czy termoobrazowanie. Wątpliwość budzi tutaj jednak kwestia etyczna oraz prawna.

Pierwszym tego typu urządzeniem jest analizator głosu, znany także pod nazwą PSE (*psychological stress evaluator*) oraz VSA (*voice stress analyzer*) i innymi³⁹³. Urządzenie to ujawnia stany emocjonalne rozmówcy na podstawie analizy jego głosu³⁹⁴. Wyniki badań wskazują, że kiedy mówca jest pod wpływem stresu zmienia się charakterystyka wydawanych przez niego dźwięków, będących wynikiem napięcia związanego z kłamstwem. Zmianie ulega wysokość dźwięku, czas trwania wypowiedzi, intensywność i struktura przekazu³⁹⁵.

³⁸⁷ J. Widacki, *Historia badań...*, dz. cyt., s. 157.

³⁸⁸ Szerzej: M. Hobol, *Zjawisko kłamstwa w perspektywie nauk neurokognitywnych i ewolucyjnych*, „Semina Scientiarum” nr 8, Kraków 2009, s. 100-104.

³⁸⁹ Tamże.

³⁹⁰ Szerzej: P. Lass, J. Sławek, E. Sitek, E. Szurowska, A. Zimmermann, *Obrazowanie diagnostyczne kłamstwa*, „Psychiatria Polska” nr 1, Kraków 2013, s. 65-74.

³⁹¹ Tamże, s. 69.

³⁹² Inspiruję się: J. Widacki, *Kierunki rozwoju instrumentalnej i nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa. Problemy kryminalistyczne, etyczne i prawne*, [w:] Kraków 2018, s. 8.

³⁹³ J. Konieczny, *Kryminalistyczny leksykon...*, dz. cyt., s. 29.

³⁹⁴ J. Pietruszka, *O perspektywach zastosowania analizatorów poziomu stresu w głosie*, „Problemy Kryminalistyki” nr 252/06, Warszawa 2006, s. 64.

³⁹⁵ Szerzej: D. Haddad, S. Walter, R. Retley, M. Smith, *Investigation and Evaluation of Voice Stress Analysis Technology*, USA 2002, dostęp w sieci Web: <<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/193832.pdf>>, 31 stycznia 2023 r.

Zarejestrowany dźwięk ma charakter pomocniczy. Jego wartość diagnostyczna nie została do tej pory ustalona i jest sporna³⁹⁶. Kwestie te wymagają dalszych badań. Mimo że użycie analizatora głosu ma niższą wartość diagnostyczną niż badania poligraficzne, to kluczowe jest rozwijanie tej tematyki, z uwagi na swoje atuty, także w kontekście pracy operacyjnej^{397, 398}.

Drugim tego typu urządzeniem jest kamera termowizyjna, za pomocą której możliwe jest zobrazowanie i zarejestrowanie rozkładu temperatury ciała. Metoda ta oparta jest na obserwacji i zapisie rozkładu fal promieniowania podczerwonego, przedstawionego w postaci obrazu termalnego — tzw. termogramu, odzwierciedlającego temperaturę w różnych punktach badanej powierzchni³⁹⁹. Zdaniem naukowców termiczny obraz twarzy wskazuje stan psychiczny człowieka⁴⁰⁰. Towarzyszący kłamstwu stres wywołuje niezależną reakcję organizmu — wzrost ciśnienia, a tym samym zmiany w termogramie⁴⁰¹, skutkujące podniesieniem się temperatury w oczodołach, a obniżeniem na policzkach⁴⁰². Termografia rozpatrywana jest przez naukowców głównie w aspekcie podniesienia efektywności badań poligraficznych, jako dodatkowe urządzenie.

W świetle powyższego, skonstatować można, że najpopularniejszymi, ale i najczęściej wykorzystywanymi — instrumentalnymi metodami wykrywania kłamstwa — są badania poligraficzne. Próba detekcji kłamstwa i zmian psychofizjologicznych za pomocą wykorzystania specjalistycznych narzędzi, choć budzi kontrowersje, ma swój potencjał.

3.4. Wnioski

Nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa i określenie wiarygodności osobowych źródeł dowodowych są ważną częścią pracy funkcjonariuszy podmiotów określanych mianem organów ścigania, w których to poczesne miejsce zajmuje Policja, organów zapewniających bezpieczeństwo. Funkcjonariusze ci niejednokrotnie spotykają się w swojej praktyce śledczej

³⁹⁶ J. Konieczny, *Kryminalistyczny leksykon...*, dz. cyt., s. 29.

³⁹⁷ Zob. P. Herbowski, *Analizator głosu — nowe możliwości podczas kontroli osobowych źródeł informacji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” nr 7/12, Warszawa 2012, s. 123-127.

³⁹⁸ Urządzenie to jest na stanie polskich służb specjalnych i Policji. W literaturze brakuje jednak informacji na temat jego wykorzystywania w praktyce.

³⁹⁹ Szerzej: R. Dąbrowska, *Zastosowanie kamery termowizyjnej jako uzupełnienie psychofizjologicznych badań poligraficznych — możliwości czy daleka przyszłość?*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 7/12, Warszawa 2012, s. 117-122.

⁴⁰⁰ Tamże, s. 119.

⁴⁰¹ Szerzej: R. Staszal, M. Wojtarowicz, J. Kotkowska, P. Zając, *Praktyczne możliwości zastosowania kamery termowizyjnej*, „Studia Prawnicze, Rozprawy i Materiały” nr 2/13, Kraków 2013, s. 109-118.

⁴⁰² R. Dąbrowska, dz. cyt., 119.

z kłamstwem, zjawiskiem powszechnym i bardzo różnorodnym, bowiem każda osoba przejawia inne zachowania i inaczej kłamie. W celu ustalenia rzeczywistego przebiegu zdarzenia konieczne jest określenie prawdopodobności świadka czy podejrzanego, jego stopnia wiarygodności, a także prawdziwych informacji na temat danego zdarzenia. Istotną rolę odgrywa tutaj nieinstrumentalna detekcja kłamstwa, dotycząca werbalnego, wokalnego i niewerbalnego przekazu rozmówcy, podczas której nie wykorzystuje się specjalistycznych aparatów badawczych, a wyłącznie to, co jest widzialne i słyszalne przez człowieka, w przeciwieństwie do instrumentalnych metod detekcji kłamstwa — polegających na ocenie reakcji psychofizjologicznych i/ lub neurofizjologicznych na bodziec, którym może być określone pytanie, dzięki wykorzystaniu specjalistycznych aparatów badawczych⁴⁰³.

Wykorzystanie możliwości nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania odgrywa kluczową rolę w kontekście spraw kryminalnych oraz procesie oceny potencjalnych zagrożeń bądź ryzyka na wielu płaszczyznach. Zastosowanie powyższych metod jest ważne z uwagi na następujące zagadnienia:

- wykrywanie dezinformacji — przeprowadzając przesłuchanie istotne jest ustalenie, czy komunikaty werbalne i niewerbalne (nieoralne wyznaczniki kłamstwa) przekazywane przez przesłuchiwanego są rzetelne, polegają na prawdzie i są zgodne z faktami, czy też może osoba ta próbuje dezinformować przesłuchującego bądź kłamie. Nieprawdziwe, nierzetelne bądź zmanipulowane dane/ informacje mogą doprowadzić do błędnych decyzji organów i wpłynąć na efektywność (skuteczność) działań w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa;
- wykrywanie ukrytych intencji — ocena wiarygodności osobowych źródeł dowodowych może pomóc w ustaleniu faktycznych zamiarów przesłuchiwanego, identyfikacji jego ukrytej motywacji bądź konfliktów interesów. Może to mieć istotne znaczenie w wykryciu osób, które działają ze szkodliwym zamiarem bądź też w celu uniknięcia potencjalnych zagrożeń;
- ocena ryzyka — w przypadku służb zapewniających bezpieczeństwo, jak Policja, nieinstrumentalna detekcja kłamstwa i ocena wiarygodności odgrywają dużą rolę w ustalaniu, czy dana osoba może stanowić zagrożenie dla innych osób bądź organizacji, a także czy przekazywane przez nią komunikaty (werbalne, wokalne, niewerbalne) mają na celu ukryte plany, mogące spowodować powstanie zagrożeń;

⁴⁰³ Zaznaczyć należy, że aparaty te nie wskazują bezpośrednio kłamstwa, a zmiany emocjonalne w obrębie danego zdarzenia, które mogą świadczyć o nieszczerości.

- minimalizowanie bądź unikanie nadużyć oraz fałszywych oskarżeń względem różnych osób, grup bądź organizacji — dbałość o pozyskiwanie rzetelnych i prawdziwych informacji zdobywanych wskutek przesłuchania może pomóc w zminimalizowaniu bądź wyeliminowaniu nadużyć, fałszywych oskarżeń lub niesłuszných wyroków;
- zapewnienie bezpieczeństwa publicznego — w przypadku zagrożeń bezpieczeństwa publicznego, np. zagrożeń terrorystycznych, dekodowanie wszelkich zachowań może pomóc w identyfikacji potencjalnych zagrożeń oraz ich neutralizacji;
- wsparcie dla prowadzonych spraw — ocena wiarygodności przedstawianych komunikatów dostarcza wielu wskazówek i cennych informacji, które pomagają w prowadzeniu spraw, ustalaniu faktów na temat danego zdarzenia, a także identyfikacji wielu źródeł bądź osób, które mogą przyczynić się do rozwiązania prowadzonej sprawy, a tym samym wpłynąć na efektywność (skuteczność) organów ścigania, których celem jest zapewnienie bezpieczeństwa;
- współpraca międzynarodowa — w sytuacji działań międzynarodowych, podczas gdy wymiana informacji oraz współpraca z innymi krajami jest kluczowa w realizacji zapewnienia bezpieczeństwa, ocena wiarygodności może pomóc w utrzymaniu zaufania, kontroli tego zaufania i skutecznej współpracy pomiędzy różnymi agencjami lub krajami.

Kluczowe jest odpowiednie szkolenie funkcjonariuszy służb i formacji zapewniających bezpieczeństwo w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych, a także materiałów, ponieważ błędne decyzje mogą spowodować poważne konsekwencje. W zapewnieniu bezpieczeństwa kluczowe jest pozyskiwanie prawdziwych i rzetelnych informacji poprzez profesjonalną oraz skrupulatną ocenę źródeł dowodowych i prowadzonej sprawy, a także odpowiednią taktykę, metodykę oraz techniki, wykorzystywane m.in. podczas rozmów i przesłuchań.

ROZDZIAŁ IV.

PROCES KSZTAŁCENIA FUNKCJONARIUSZY W ZAKRESIE PRZESŁUCHAŃ I NIEINSTRUMENTALNYCH METOD DETEKCJI KŁAMSTWA

4.1. Szkolenia ogólne

Zgodnie z *Ustawą z 6 kwietnia 1990 roku o Policji* mianowanie funkcjonariusza bądź powołanie go na stanowisko służbowe jest uzależnione od posiadanego przez niego wykształcenia, stażu służby w Policji, a także uzyskania określonych kwalifikacji zawodowych⁴⁰⁴. Wyróżnia się tutaj następujące kwalifikacje zawodowe: podstawowe, podoficerskie, aspiranckie i oficerskie⁴⁰⁵.

Powyższe kwalifikacje zawodowe zostały określone w drodze rozporządzenia przez Ministra właściwego do spraw wewnętrznych⁴⁰⁶. Rozporządzenie to określa m.in. formy, tryb, organizację oraz sposób odbywania szkolenia zawodowego podstawowego, szkolenia zawodowego podoficerskiego, szkolenia zawodowego aspiranckiego, a także szkolenia zawodowego oficerskiego⁴⁰⁷.

Celem **szkolenia zawodowego podstawowego** jest przygotowanie policjanta (zarówno teoretycznie jak i praktycznie) do wykonywania zadań służbowych na poziomie podstawowym, na stanowisku policjanta w służbie prewencyjnej, komórkach organizacyjnych patrolowo-interwencyjnych, jak również Oddziałach Prewencji Policji⁴⁰⁸. Na szkolenie kierowane są osoby, które pozytywnie przeszły procedurę związaną z przyjęciem do Policji, złożyły ślubowanie policyjne w jednostkach oraz odbyły szkolenie w zakresie ochrony danych osobowych, ochrony informacji niejawnych, a także posiadają Poświadczenie Bezpieczeństwa, które upoważnia ich do dostępu do informacji niejawnych o klauzuli „poufne”⁴⁰⁹. Realizacja

⁴⁰⁴ *Ustawa z 6 kwietnia 1990 r. o Policji*, Dz. U. 2023.0.171, art. 34, ust. 1.

⁴⁰⁵ Tamże, art. 34, ust. 2.

⁴⁰⁶ Zob. *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie szkoleń zawodowych i doskonalenia zawodowego w Policji*, Dz. U. z 2022 r. poz. 2826.

⁴⁰⁷ Tamże, § 1 pkt 1 lit 1a.

⁴⁰⁸ Załącznik do *Decyzji nr 376 Komendanta Głównego Policji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego*, Dz. Urz. z 2022 r. poz. 238, pkt 1, ppkt 3.

⁴⁰⁹ Tamże, pkt 1, ppkt 4.

szkolenia wymaga przeprowadzenia 1123 godzin lekcyjnych⁴¹⁰, w grupach szkoleniowych o optymalnej liczebności nieprzekraczającej 24 osób⁴¹¹. Formą zakończenia szkolenia jest egzamin końcowy w formie testu wiedzy, obejmujący treści wynikające z programu szkoleniowego⁴¹².

Program szkolenia zawodowego podstawowego obejmuje 10 jednostek modułowych, w tym jednostki szkolne. Założenia przewidują, że w ramach pierwszej jednostki modułowej (JM01) siódmej jednostki szkolnej (JS07) o nazwie „przyjęcie informacji o przestępstwie” słuchacze będą potrafili określić istotę procesu karnego, wskazać źródła informacji o przestępstwie, określić sposoby dokumentowania powziętej informacji o przestępstwie, omówić sposób postępowania podczas zawiadomienia złożonego przez osoby i instytucje, zinterpretować przepisy w zakresie uprawnień i obowiązków pokrzywdzonego, sporządzić protokół przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie i przesłuchania zawiadamiającego w charakterze świadka, wskazać czynności dotyczące zgłoszenia przestępstwa prywatnoskargowego, a także scharakteryzować postępowanie sprawdzające i określić czynności w niezbędnym zakresie (art. 308 k.p.k.)⁴¹³. Do kluczowych punktów nauczania w siódmej jednostce szkolnej (JS07) pierwszej jednostki modułowej (JM01) należą: istota procesu karnego, informacje o przestępstwie, uprawnienia i obowiązki pokrzywdzonego, środki prawne na rzecz pomocy pokrzywdzonych przestępstwami, przyjęcie zawiadomienia o przestępstwie i wniosku o ściganie karne, postępowanie sprawdzające i czynności w niezbędnym zakresie (art. 307 k.p.k., art. 308 k.p.k.), a także omówienie sporządzonej dokumentacji⁴¹⁴. Na wskazaną powyżej jednostkę szkolną przewidziane jest łącznie 13 godzin szkoleniowych, co daje 9,75 godziny zegarowej. Stosowanymi metodami realizacji zajęć są: wykłady, pokaz, dyskusja, symulacja, ćwiczenia i pogadanka. W ósmej jednostce szkolnej (JS08) pierwszej jednostki modułowej (JM01) o nazwie „przesłuchanie świadka” program przewiduje, że uczestnik szkolenia będzie potrafił: stosować przepisy kodeksu postępowania karnego, wyjaśnić pojęcie świadka, określić na czym polega przygotowanie się do przeprowadzenia przesłuchania świadka, rozróżnić etapy przesłuchania świadka, udokumentować zeznania świadka, a nadto nawiązać kontakt interpersonalny i wnioskować na podstawie obserwacji osoby przesłuchiwanej⁴¹⁵. Do kluczowych punktów nauczania

⁴¹⁰ Tamże, pkt 1, ppkt 8.

⁴¹¹ *Decyzja nr 45 Komendanta Głównego Policji z 24 lutego 2023 r. zmieniająca decyzję w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego*, Dz. Urz. 2023 r. poz. 15, § 1 ust. 1, pkt 1.9.

⁴¹² Tamże, § 1 ust. 2, pkt 1.10.

⁴¹³ Dz. U. z 2022 r. poz. 238, JM01, JS07.

⁴¹⁴ Tamże.

⁴¹⁵ Dz. U. z 2022 r. poz. 238, JM01, JS08.

w pierwszym module (JM01) ósmej jednostki szkolnej (JS08) należą: świadek i jego status prawny, w tym pojęcie świadka; rodzaje świadków; kryteria ustalania, typowania i wzywania świadków; możliwości stosowania kar porządkowych względem świadków; sytuacja prawna świadka, jego prawa i obowiązki; ograniczenia w zakresie przesłuchania; a także psychologiczne aspekty przesłuchania świadka — czas na realizację tych zagadnień to 4 godziny lekcyjne⁴¹⁶, co daje 3 godziny zegarowe, a metodą realizacji zajęć jest wykład i dyskusja. Kolejnym punktem nauczania w tej jednostce szkolnej jest przesłuchanie świadka, w tym: przygotowanie do przesłuchania, jego cele, metody przesłuchania, komunikacja werbalna i pozawerbalna, ocena zeznań świadka i dokumentowanie zeznań — czas na realizację tych zagadnień to 6 godzin lekcyjnych⁴¹⁷, co daje 4,5 godziny zegarowej, a metodą realizacji zajęć jest wykład, symulacja i ćwiczenia. Kolejnymi punktami są: omówienie sporządzonej dokumentacji, na co przeznaczona jest 1 godzina lekcyjna (45 min.) oraz test osiągnięć (z siódmej i ósmej jednostki szkolnej modułu pierwszego) w formie pisemnego testu wiedzy⁴¹⁸.

Dużą wątpliwość budzi to, w jak krótkim czasie słuchacz ma zdobyć wiedzę z zakresu procesu karnego, przyjmowania zawiadomienia, przesłuchania świadka, a nadto psychologicznych aspektów przesłuchania świadka, wnioskowania na podstawie obserwacji osoby przesłuchiwanej, komunikacji werbalnej i pozawerbalnej, bowiem niemożliwe jest zdobycie rzetelnej wiedzy w tak krótkim czasie.

Omówienie, zapoznanie i nauczenie się elementów psychologii kryminalistycznej, psychologii zeznań/ wyjaśnień, wnioskowania w oparciu o zachowanie rozmówcy, komunikacji werbalnej i niewerbalnej jest procesem złożonym, wymagającym odpowiedniego przygotowania, aby mogło być efektywnie (skutecznie) prowadzone i wykorzystywane dla celów dowodowych. Wątpliwość budzi także pytanie: czy omawianie zagadnień w przedmiotowym obszarze w tak krótkim czasie (szczególnie w zakresie psychologii zeznań/ wyjaśnień, wnioskowania w oparciu o zachowanie rozmówcy, taktyki przesłuchań, rodzajów zadawanych pytań i ich wpływu na przesłuchanie, a także komunikacji werbalnej i niewerbalnej) nie przynosi przeciwnego efektu niż zamierzony?

Kolejnym szkoleniem przeprowadzanym dla funkcjonariuszy Policji jest **szkolenie zawodowe podoficerskie**. Celem szkolenia jest przygotowanie funkcjonariuszy do realizacji zadań służbowych na stanowisku, na którym wymagane są kwalifikacje zawodowe

⁴¹⁶ Tamże.

⁴¹⁷ Tamże.

⁴¹⁸ Tamże.

podoficerskie. Kryteriami formalnymi, które kandydaci muszą spełnić, aby być skierowanymi na takie szkolenie jest m.in. zapewnione stanowisko służbowe, na którym takie kwalifikacje są wymagane bądź pełnienie służby na stanowisku, dla którego określony jest stopień etatowy podoficera Policji⁴¹⁹. Realizacja przedmiotowego szkolenia wymaga przeprowadzenia 115 godzin lekcyjnych, w grupach szkoleniowych o optymalnej liczebności nieprzekraczającej 24 osób⁴²⁰. Formą zakończenia szkolenia jest egzamin końcowy w formie testu wiedzy obejmujący treści wynikające z programu szkoleniowego⁴²¹.

Program szkolenia zawodowego podoficerskiego składa się z 15 bloków tematycznych. Założenia przewidują, że w ramach czwartego bloku tematycznego o nazwie „wybrane zagadnienia z zakresu postępowania przygotowawczego”, na który przewidziano łącznie 20 godzin lekcyjnych⁴²², co daje 15 godzin zegarowych, słuchacz po zakończeniu niniejszego bloku tematycznego będzie potrafił m.in. przesłuchać świadka, który z uwagi na swój wiek, nieporadność bądź nieznaną języka polskiego jest przesłuchiwany w obecności dodatkowej osoby uczestniczącej w przesłuchaniu (osoby trzeciej); a także zdefiniować pojęcie podejrzanego i wymienić jego prawa oraz obowiązki⁴²³. Zagadnienia bloku tematycznego nr 4, na który przewidziano łącznie 20 godzin lekcyjnych dotyczą: postępowania sprawdzającego, czynności w niezbędnym zakresie, odmowy wszczęcia i zakończenia postępowania przygotowawczego (3 godziny lekcyjne w formie wykładu i ćwiczeń oraz 1 godzina lekcyjna w formie dyskusji); zatrzymania osoby (2 godziny lekcyjne w formie dyskusji i pracy w grupach); przeszukania i zatrzymania rzeczy (3 godziny lekcyjne w formie dyskusji i symulacji); przesłuchania świadka (3 godziny lekcyjne w formie wykładu i symulacji); przesłuchania podejrzanego (3 godziny lekcyjne w formie wykładu i pokazu); ustalania składników majątkowych, tymczasowego zajęcia mienia i zabezpieczenia majątkowego (2 godziny lekcyjne w formie wykładu); oględzin miejsca zdarzenia i oględzin rzeczy (2 godziny lekcyjne w formie dyskusji i ćwiczeń); zaliczenia bloku tematycznego nr 4 (łącznie z zaliczeniem bloku tematycznego nr 3 o nazwie „wybrane zagadnienia z zakresu prawa wykroczeń”) w formie pisemnego sprawdzianu wiedzy (1 godzina lekcyjna)⁴²⁴. Na realizację zagadnień dotyczących przesłuchania świadka, w tym: przypomnienia pojęcia świadka, jego praw i obowiązków, zakazów względnych i bezwzględnych, etyki zawodowej

⁴¹⁹ Zob. Załącznik do *Decyzji nr 377 Komendanta Głównego Policji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podoficerskiego*, Dz. Urz. z 2022 r. poz. 239, pkt 1, ppkt 3.

⁴²⁰ Tamże, pkt 1, ppkt 5 i 6.

⁴²¹ Tamże, pkt 1, ppkt 9.

⁴²² Tamże, pkt 1, ppkt 8.

⁴²³ Tamże, pkt 2, temat nr 4.

⁴²⁴ Tamże.

i praw człowieka w kontekście przesłuchania świadka przewidziano 3 godziny lekcyjne, natomiast na realizację zagadnień dotyczących przesłuchania podejrzanego, w tym: dokonania rozróżnienia pojęć osoby podejrzanego, podejrzanego a oskarżonego, praw i obowiązków podejrzanego, przypadków konieczności wystąpienia obrońcy; zasad sporządzania protokołu przesłuchania podejrzanego; a także podkreślenia zakazu stosowania tortur i innego okrutnego bądź niehumanitarnego lub poniżającego traktowania w obrębie danego zagadnienia przewidziano 3 godziny lekcyjne⁴²⁵.

W programie szkolenia zawodowego podoficerskiego nie przewidziano zagadnień dotyczących psychologii zeznań/ wyjaśnień, wnioskowania w oparciu o zachowanie rozmówcy, oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych, taktyk i technik prowadzenia przesłuchań oraz rozmów, rodzajów zadawanych pytań i ich wpływu na przesłuchanie, nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, a także komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

Do kolejnego szkolenia zawodowego przeprowadzanego wśród funkcjonariuszy Policji należy **szkolenie zawodowe aspiranckie**. Celem szkolenia jest przygotowanie funkcjonariuszy do realizacji zadań służbowych na stanowisku, na którym wymagane są kwalifikacje zawodowe aspiranckie. Kryteriami formalnymi, które kandydaci muszą spełnić, aby być skierowanymi na takie szkolenie jest m.in. zapewnione stanowisko służbowe, na którym takie kwalifikacje są wymagane bądź pełnienie służby na stanowisku, dla którego określony jest stopień etatowy w korpusie aspirantów Policji⁴²⁶. Realizacja szkolenia wymaga przeprowadzenia 146 godzin lekcyjnych, w grupach o optymalnej liczebności nieprzekraczającej 23 osób⁴²⁷. Formą zakończenia szkolenia jest egzamin końcowy z zakresu przedmiotowego szkolenia, w formie określonej odrębnymi przepisami⁴²⁸.

Program szkolenia zawodowego aspiranckiego składa się z 16 bloków tematycznych. Założenia przewidują, że w ramach ósmego bloku tematycznego o nazwie „wybrane zagadnienia prawa karnego procesowego”, na który przewidziano łącznie 8 godzin lekcyjnych — 6 godzin zegarowych w formie wykładu i dyskusji, słuchacz zdobędzie wiedzę z następujących zagadnień: przedłużenie czasu trwania postępowania przygotowawczego; pojęcie i znaczenie dowodu w procesie karnym; pojęcie biegłego, zasady oraz warunki dopuszczenia dowodu z opinii biegłego; rodzaje i cele stosowania środków zapobiegawczych;

⁴²⁵ Tamże.

⁴²⁶ Załącznik do *Decyzji nr 378 Komendanta Głównego Policji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego aspiranckiego*, Dz. Urz. z 2022 r. poz. 240, pkt 1, ppkt 3.

⁴²⁷ Tamże, pkt 1, ppkt 5 i 6.

⁴²⁸ Tamże, pkt 1, ppkt 9.

okazanie, konfrontacja oraz eksperyment procesowy⁴²⁹. Zaliczenie bloku tematycznego nr 8 następuje łącznie z blokiem tematycznym nr 9 (o nazwie „postępowanie w sprawach o wykroczenia”) w formie pisemnego sprawdzianu wiedzy, na co przeznaczana jest 1 godzina lekcyjna⁴³⁰.

W programie szkolenia zawodowego aspiranckiego, podobnie jak w przypadku szkolenia zawodowego podoficerskiego, nie przewidziano zagadnień dotyczących psychologii zeznań/ wyjaśnień, wnioskowania w oparciu o zachowanie rozmówcy, oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych, taktyki i technik prowadzenia przesłuchań oraz rozmów, rodzajów zadawanych pytań i ich wpływu na przesłuchanie, nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, a także komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

Kolejnym szkoleniem przeprowadzanym dla funkcjonariuszy Policji jest **szkolenie zawodowe oficerskie**, którego celem jest przygotowanie funkcjonariuszy do realizacji zadań służbowych na stanowisku, na którym wymagane są kwalifikacje zawodowe oficerskie. Kryteriami formalnymi, które kandydaci muszą spełnić, aby być skierowanymi na takie szkolenie jest m.in. posiadanie wykształcenia wyższego z tytułem zawodowym magistra bądź innym równorzędnym tytułem, a także zapewnione, bezpośrednio po ukończeniu szkolenia stanowisko służbowe, na którym takie kwalifikacje zawodowe są wymagane⁴³¹. Realizacja szkolenia wymaga przeprowadzenia 592 godzin lekcyjnych, w grupach o optymalnej liczbie nieprzekraczającej 24 osób⁴³². Formą zakończenia szkolenia jest egzamin końcowy w formie testu wiedzy, obejmujący treści wynikające z programu szkoleniowego⁴³³.

Program szkolenia zawodowego oficerskiego składa się z 24 bloków tematycznych. Założenia przewidują, że w ramach szóstego bloku tematycznego o nazwie „wybrane zagadnienia z prawa karnego procesowego”, na który przewidziano łącznie 33 godziny lekcyjne — 24,75 godziny zegarowej formie wykładów i ćwiczeń, słuchacz zdobędzie wiedzę z następujących zagadnień: przesłanki procesowe a praktyczne aspekty podejmowania decyzji w zakresie wszczęcia lub zakończenia procesu karnego (temat nr 1, na który przewidziano 8 godzin lekcyjnych); uczestnicy postępowania karnego — wybrane zagadnienia praktyczne (temat nr 2, na który przewidziano 7 godzin lekcyjnych); praktyczne aspekty wykorzystywania w procesie karnym wybranych dowodów (temat nr 3, na który przewidziano 3 godziny

⁴²⁹ Tamże, pkt 2, temat nr 8.

⁴³⁰ Zob. Tamże, pkt 2, temat nr 9.

⁴³¹ Załącznik do *Decyzji nr 379 Komendanta Głównego Policji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego oficerskiego*, Dz. Urz. z 2022 r. poz. 241, pkt 1, ppkt 3.

⁴³² Tamże, pkt 1, ppkt 5 i 6.

⁴³³ Tamże, pkt 1, ppkt 9.

lekcyjne); wybrane aspekty stosowania środków przymusu procesowego (temat nr 4, na który przewidziano 4 godziny lekcyjne); praktyczne aspekty o charakterze konsensualnym (temat nr 5, na który przewidziano 3 godziny); nadzór nad postępowaniem przygotowawczym (temat nr 6, na który przewidziano 3 godziny lekcyjne); postępowania szczególne (temat nr 7, na który przewidziano 3 godziny lekcyjne)⁴³⁴. W programie szkolenia zawodowego oficerskiego przewidziano również realizację zajęć w bloku tematycznym nr 14 o nazwie „taktyka zwalczania przestępczości kryminalnej”, na który zaplanowano łącznie 28 godzin lekcyjnych⁴³⁵, co daje 21 godzin zegarowych. Metodami realizacji zajęć w tym bloku tematycznym są wykłady i ćwiczenia. W bloku tematycznym nr 14 słuchacze zapoznawani są z ogólną charakterystyką przestępczości kryminalnej, organizacją i przebiegiem wykrywania sprawców przestępstw kryminalnych, a także poszczególnych kategorii przestępstw, tj. przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, przeciwko mieniu, przeciwko wiarygodności dokumentów oraz uprowadzeń osób dla okupu⁴³⁶. Sposobem oceniania, zarówno bloku tematycznego nr 6 i 14, jest egzamin obejmujący odrębne ocenianie w formie testu wiedzy i testu umiejętności⁴³⁷.

W programie szkolenia zawodowego oficerskiego, podobnie jak w przypadku szkolenia zawodowego podoficerskiego i szkolenia zawodowego aspiranckiego, nie przewidziano zagadnień dotyczących psychologii zeznań/ wyjaśnień, wnioskowania w oparciu o zachowanie rozmówcy, oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych, taktyki i technik prowadzenia przesłuchań oraz rozmów, rodzajów zadawanych pytań i ich wpływu na przesłuchanie, nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, a także komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

W świetle powyższego skonstatować można, że program szkolenia zawodowego podstawowego, podoficerskiego, aspiranckiego i oficerskiego jest niewystarczający, aby efektywnie (skutecznie) przeprowadzić czynność przesłuchania i móc w oparciu o to przesłuchanie wnioskować. W programach przedstawionych powyżej szkoleń słuchaczom nie przekazuje się wiedzy z zakresu taktyki i technik przesłuchań, a także komunikacji werbalnej i niewerbalnej — za wyjątkiem szkolenia zawodowego podstawowego, chociaż liczba godzin z zakresu tej tematyki jest niewystarczająca, aby zrozumieć dane zagadnienia i móc prawidłowo je wykorzystać w praktyce śledczej.

⁴³⁴ Zob. Tamże, pkt 2, blok 6.

⁴³⁵ Tamże, pkt 2, blok 14.

⁴³⁶ Tamże.

⁴³⁷ Tamże, pkt 2, blok 6 i 14.

4.2. Szkolenia specjalistyczne

Zgodnie z *Elektronicznym Dziennikiem Komendy Głównej Policji*⁴³⁸ w niniejszej formacji, w obszarze prowadzonych badań, realizowane są dwa kursy specjalistyczne — kurs specjalistyczny dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze oraz kurs specjalistyczny z zakresu taktyki i technik przesłuchań (potocznie nazywany kursem FBI).

Celem kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze jest pozyskanie wiedzy i umiejętności mających na celu przygotowanie funkcjonariusza do wykonywania zadań związanych z prowadzeniem postępowań przygotowawczych⁴³⁹. Na kurs mogą zostać skierowani funkcjonariusze prowadzący postępowania przygotowawcze, których wiedza oraz umiejętności wymagają uzupełnienia⁴⁴⁰. Realizacja kursu wymaga przeprowadzenia łącznie 584 godzin lekcyjnych (568 godzin lekcyjnych na zajęcia programowe), w grupach szkoleniowych o optymalnej liczności nieprzekraczającej 23 osób⁴⁴¹. Formą zakończenia kursu jest egzamin końcowy w formie zadania praktycznego, a warunkiem przystąpienia do egzaminu jest uzyskanie zaliczenia z każdego bloku tematycznego⁴⁴².

Program kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze składa się z sześciu bloków zagadnieniowych:

- postępowanie przygotowawcze — blok nr 1 (188 godzin lekcyjnych),
- praca operacyjna — blok nr 2 (30 godzin lekcyjnych),
- proces wykrywczy wybranych przestępstw — blok nr 3 (271 godziny lekcyjne),
- doskonalenie umiejętności strzeleckich — blok nr 4 (30 godzin lekcyjnych),
- umiejętności taktyczne i techniczne stosowane do zatrzymania niebezpiecznego przestępcy — blok nr 5 (37 godzin lekcyjnych),
- doskonalenie umiejętności udzielania pierwszej pomocy — blok nr 6 (12 godzin lekcyjnych)⁴⁴³.

⁴³⁸ Zob. Komenda Główna Policji, *Elektroniczny Dziennik Komendy Głównej Policji*, dostęp w sieci Web: <<https://edziennik.policja.gov.pl/actbymonths>>, 5 sierpnia 2023 r.

⁴³⁹ Załącznik do *Decyzji nr 200 Komendanta Głównego Policji z 9 sierpnia 2021 r. zmieniającej decyzję w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze*, Dz. Urz. z 2021 r. poz. 62, pkt 1, ppkt 2.

⁴⁴⁰ Tamże, pkt 1, ppkt 3.

⁴⁴¹ Tamże, pkt 1, ppkt 5.

⁴⁴² Tamże, pkt 1, ppkt 9.

⁴⁴³ Tamże, pkt 1, ppkt 8.

Założenia programu kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze przewidują, że w ramach pierwszego bloku zagadnieniowego o nazwie „postępowanie przygotowawcze”, na który przewidziano łącznie 188 godzin lekcyjnych, co daje 141 godzin zegarowych, słuchacz zdobędzie wiedzę z zakresu 17 tematów, w tym: wybranych elementów części ogólnej kodeksu karnego; wprowadzenia do procesu karnego; planowania pracy dochodzeniowo-śledczej; wszczęcia, odmowy wszczęcia oraz przedłużenia czasu trwania postępowania przygotowawczego; dowodów rzeczowych i dowodów z dokumentów; biegłych i pomocników procesowych; zatrzymania rzeczy i przeszukania; przesłuchania świadka, przesłuchania podejrzanego⁴⁴⁴, zatrzymania osoby i środków zapobiegawczych; tymczasowego zajęcia mienia ruchomego; okazania; weryfikacji zeznań i wyjaśnień⁴⁴⁵; zawieszenia i podjęcia zawieszzonego postępowania przygotowawczego; połączenia postępowań przygotowawczych, wyłączenia materiałów do odrębnego prowadzenia, przekazania postępowania przygotowawczego; umorzenia postępowania przygotowawczego; a także zamknięcia postępowania przygotowawczego⁴⁴⁶. Metodami realizacji bloku zagadnieniowego nr 1 są: wykłady, pogadanki, ćwiczenia, pokazy, dyskusje oraz analizy przypadków. W trakcie nauczania w zakresie bloku zagadnieniowego nr 1, zdobyta wiedza słuchaczy poddawana jest weryfikacji za pomocą przeprowadzanych sprawdzianów wiedzy z tematów nr: 1, 2-4, 5-8, 9-11, 12-15, 16-17⁴⁴⁷. Każda ocena ze sprawdzianu wiedzy stanowi ocenę bieżącą, a ocena z całego bloku zagadnieniowego wystawiana jest na podstawie średniej arytmetycznej ocen bieżących⁴⁴⁸.

W ramach trzeciego bloku tematycznego o nazwie „proces wykrywczy wybranych przestępstw”, na który przewidziano łącznie 271 godzin lekcyjnych, co daje 203,25 godziny zegarowej, program kursu przewiduje, że słuchacz zdobędzie wiedzę z zakresu 20 tematów, w tym: wykorzystania informatyki w pracy dochodzeniowo-śledczej; kryminalistycznego badania miejsca zdarzenia; podstaw kryminologii; czynności wykrywczych w sprawach o różne kategorie i rodzaje przestępstw, np. przestępstwa rozbójnicze, oszustwa, czy przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu; etyki pracy dochodzeniowo-śledczej; stresu i wypalenia zawodowego; a także postępowania przed sądem

⁴⁴⁴ Zagadnienia tematu o nazwach „przesłuchanie świadka” oraz „przesłuchanie podejrzanego” dotyczą kwestii procesowych. Por. Tamże, pkt 2, blok nr 1.

⁴⁴⁵ Zagadnienie tematu o nazwie „weryfikacja zeznań i wyjaśnień” nie jest uszczegółowione, bowiem dotyczy pojęcia i rodzajów konfrontacji, warunków przeprowadzenia konfrontacji, zasad procesowych i taktycznych przeprowadzania konfrontacji oraz eksperymentu procesowego. Por. Tamże.

⁴⁴⁶ Szerzej: Tamże.

⁴⁴⁷ Tamże.

⁴⁴⁸ Tamże.

I instancji⁴⁴⁹. Metodami realizacji bloku zagadnieniowego nr 1 są: wykłady, pogadanki, praca w grupach, ćwiczenia, pokazy, dyskusje, warsztaty, studia przypadków oraz udział w rozprawie⁴⁵⁰. W trakcie nauczania w zakresie bloku zagadnieniowego nr 3, zdobyta wiedza słuchaczy poddawana jest weryfikacji za pomocą przeprowadzanych sprawdzianów wiedzy z tematów nr: 2, 3-6, 7-10, 11-16 oraz 1 i 17⁴⁵¹. Uzyskane oceny z pięciu tematów stanowią oceny bieżące, a oceną okresową jest średnia arytmetyczna ocen bieżących.

W programie kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze nie przewidziano zagadnień dotyczących psychologii zeznań/ wyjaśnień, wnioskowania w oparciu o zachowanie rozmówcy, oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych, taktyk i technik prowadzenia przesłuchań oraz rozmów, rodzajów zadawanych pytań i ich wpływu na przesłuchanie, nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, tworzenia normy bazowej przesłuchiwanego celem ustalenia pewnych odchyłeń, a także komunikacji werbalnej i niewerbalnej. Kurs ten skoncentrowany jest głównie na aspektach procesowych.

Wyłącznie dwa z sześciu bloków zagadnieniowych dotyczą *stricte* pracy dochodzeniowo-śledczej. Oczywiście jest, że każdy funkcjonariusz powinien posiadać wiedzę i umiejętności z zakresu pracy operacyjnej, zatrzymywania niebezpiecznych przestępców, strzelectwa i pierwszej pomocy, jednak celem przedmiotowego kursu jest pozyskanie wiedzy i umiejętności mających na celu przygotowanie funkcjonariusza pełniącego służbę w zakresie czynności dochodzeniowo-śledczych do wykonywania zadań związanych z prowadzeniem postępowań przygotowawczych.

W praktyce na kurs specjalistyczny dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze delegowani są policjanci o różnym stażu służby w komórkach dochodzeniowo-śledczych, niekiedy również z ramach „nagrody”, natomiast według kryteriów formalnych na powyższy kurs może zostać skierowany policjant, który prowadzi postępowania przygotowawcze, a jego wiedza i umiejętności wymagają uzupełnienia⁴⁵², a zatem według założeń formalnych na kurs powinni być kierowani funkcjonariusze rozpoczynający swoją ścieżkę zawodową w Wydziale Dochodzeniowo-Śledczym, tym bardziej, że w jednostkach jest coraz mniej doświadczonych funkcjonariuszy, którzy mogliby przekazać swoją wiedzę młodszym kolegom⁴⁵³.

⁴⁴⁹ Zob. Tamże, pkt 2, blok nr 3.

⁴⁵⁰ Zob. Tamże.

⁴⁵¹ Tamże.

⁴⁵² Zob. Tamże, pkt 1, ppkt 3.

⁴⁵³ Tezę tę potwierdzają przeprowadzone wywiady eksperckie. Zob. Załącznik nr 6-10 dysertacji.

W ocenie uczestników powyższego kursu, treści kształcenia powinny ulec modyfikacji. Część elementów kursu powinna zostać skrócona — należałoby zmniejszyć liczbę godzin m.in. z zakresu wyszkolenia strzeleckiego i wychowania fizycznego, natomiast część kursu powinna zostać rozszerzona — należałoby zwiększyć liczbę godzin z zakresu protokołowania, pracy z aktami spraw, zajęć praktycznych, procesu wykrywczego, a także metod przesłuchań wraz z symulacjami⁴⁵⁴.

Kolejnym kursem, w obszarze prowadzonych badań jest **kurs specjalistyczny z zakresu taktyki i technik przesłuchań** (potocznie nazywany kursem FBI). Celem kursu jest przygotowanie funkcjonariuszy do sprawnego i skutecznego wykonywania zadań służbowych w obszarze prowadzenia rozmowy, przesłuchania świadka i podejrzanego⁴⁵⁵. Zgodnie z założeniami kursu, mogą na niego zostać skierowani funkcjonariusze służby kryminalnej i śledczej. Decyzja dopuszcza również skierowanie na przedmiotowy kurs policjantów realizujących zadania z zakresu psychologii policyjnej stosowanej⁴⁵⁶. Funkcjonariusze kierowani na niniejszy kurs muszą posiadać doświadczenie zawodowe we wskazanych powyżej komórkach, nie mniejsze niż 3 lata i nie większe niż 20 lat⁴⁵⁷. Realizacja kursu wymaga przeprowadzenia łącznie 40 godzin lekcyjnych (38 godzin lekcyjnych na zajęcia programowe), w grupach szkoleniowych o optymalnej liczebności nieprzekraczającej 16 osób⁴⁵⁸. Formą zakończenia kursu jest uzyskanie pozytywnych zaliczeń wymaganych programem⁴⁵⁹, w systemie oceniania stosuje się dwustopniową skalę ocen z uogólnionym wpisem: zaliczenie (zal.) bądź niezaliczenie (nzal.)⁴⁶⁰. Na przedmiotowym kursie nie ma egzaminu końcowego.

Program kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań składa się z siedmiu tematów, które są podzielone na poszczególne zagadnienia (zob. tabela nr 17).

⁴⁵⁴ Por. *Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze realizowanego w WSPol w 2021 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11429>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁵⁵ Załącznik do *Decyzji nr 272 Komendanta Głównego Policji z 2 listopada 2017 r. zmieniającej decyzję w sprawie nauczania kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań*, Dz. Urz. z 2017 r. poz. 70, pkt 1, ppkt 2.

⁴⁵⁶ Tamże, pkt 1, ppkt 3.

⁴⁵⁷ Tamże.

⁴⁵⁸ Tamże, pkt 1, ppkt 5 i 6.

⁴⁵⁹ Tamże.

⁴⁶⁰ Tamże, pkt 1, ppkt 8 i 9.

Tabela 17. Zakres tematyczny kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań

Temat	Zagadnienie	Czas realizacji w godz. lekcyjnych
Temat nr 1: Wprowadzenie do rozmów i przesłuchań	1. Cele i zasady kursu	1
	2. Wstęp do metod prowadzenia rozmów i przesłuchań	1
Temat nr 2: Wybrane umiejętności komunikacji	1. Komunikacja werbalna i pozawerbalna	1
	2. Charakterystyka zachowań	1
	3. Skuteczny przesłuchujący	2
Temat nr 3: Rodzaje rozmów i przesłuchań	1. Prowadzenie rozmowy	1
	2. Przesłuchanie świadka i podejrzanego	1
Temat nr 4: Umiejętność prowadzenia rozmów i przesłuchań	1. Umiejętność słuchania i obserwowania	2
	2. Pytania jako podstawowe narzędzie rozmowy	2
Temat nr 5: Przesłuchanie poznawcze	1. Geneza i obszary zastosowania przesłuchania poznawczego	1
	2. Fazy przesłuchania poznawczego	3
Temat nr 6: Wykrywanie nieszczerości i kłamstw	1. Analiza behawioralna	1
	2. Wskaźniki analizy zachowań	3
	3. Strategie obronne	2
Temat nr 7: Przesłuchanie podejrzanego	1. Etapy przesłuchania podejrzanego	2
	2. Analiza wypowiedzi	1
	3. Techniki wykorzystywane w przesłuchaniach	13

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Załącznika do *Decyzji nr 272 Komendanta Głównego Policji z 2 listopada 2017 r. zmieniającego decyzję w sprawie nauczania kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań*, Dz. Urz. z 2017 r. poz. 70, pkt 2, temat 1-7.

Na temat pierwszy o nazwie „wprowadzenie do rozmów i przesłuchań” przewidziano łącznie 2 godziny lekcyjne⁴⁶¹, co daje 1,5 godziny zegarowej. Metodami prowadzenia zajęć z zakresu tematu nr 1 są: pogadanki, dyskusja i praca w grupach⁴⁶². Słuchacze podczas 45-minutowych zajęć zapoznawani są z celami, programem i organizacją kursu. Prowadzący podczas tego tematu powinni przedstawić także zasady taktyk i technik przesłuchań, stosowane m.in. przez FBI, wykorzystanie wiedzy psychologicznej w pracy policjanta, a także wykorzystanie omawianych metod prowadzenia rozmów i przesłuchań⁴⁶³, chociaż takie metody nie są wcześniej przedstawiane. Prowadzący ma na to 45 minut, a według założeń treści kształcenia słuchacz po zrealizowaniu tych 1,5 godzinnych zajęć z tematu pierwszego będzie znał przedstawiony mu zakres tematyczny.

Na temat drugi o nazwie „wprowadzenie do rozmów i przesłuchań” przewidziano łącznie 4 godziny lekcyjne⁴⁶⁴, co daje 3 godziny zegarowe. Metodami prowadzenia zajęć z zakresu tematu nr 2 są: pogadanka, dyskusje, pokaz i ćwiczenia⁴⁶⁵. Według założeń programu, podczas 45 minut słuchacz szkolony jest z zakresu komunikacji pozawerbalnej oraz interpersonalnej; także podczas 45 minut z zakresu charakterystyki zachowań — umiejętności spostrzegania i uzyskania informacji od świadka oraz określenia najczęstszych barier i błędów w porozumiewaniu się⁴⁶⁶. Przez kolejne 90 minut szkolony jest z zakresu cech skutecznego przesłuchującego, wymogów dotyczących pokojów do prowadzenia przesłuchań i rozmów, a także z zakresu znaczenia umiejętności nawiązywania kontaktów interpersonalnych, wykorzystania mowy ciała i proksemiki oraz tworzenia przyjaznego otoczenia dla efektywnego prowadzenia przedmiotowych czynności⁴⁶⁷. Zgodnie ze wskazanymi celami po zrealizowaniu tematu nr 2 słuchacz będzie potrafił: zinterpretować symptomy zachowań werbalnych i niewerbalnych, uzyskać informacje od świadka, wskazać bariery komunikacyjne, określić wymogi pokojów do prowadzenia rozmów oraz przesłuchań, określić cechy skutecznego przesłuchującego, a także nawiązać kontakt interpersonalny wykorzystując mowę ciała, proksemikę oraz tworzenie właściwego otoczenia dla efektywnego prowadzenia czynności⁴⁶⁸, i to wszystko w całe 3 godziny zegarowe.

⁴⁶¹ Zob. Tamże, pkt 2, temat 1.

⁴⁶² Tamże.

⁴⁶³ Tamże.

⁴⁶⁴ Zob. Tamże, pkt 2, temat 2.

⁴⁶⁵ Tamże.

⁴⁶⁶ Tamże.

⁴⁶⁷ Tamże.

⁴⁶⁸ Tamże.

Na temat trzeci o nazwie „rodzaje rozmów i przesłuchań” przewidziano łącznie 2 godziny lekcyjne⁴⁶⁹, co daje 1,5 godziny zegarowej. Metodami prowadzenia zajęć z zakresu tematu nr 3 są: pogadanki i ćwiczenia⁴⁷⁰. Według założeń programu słuchacz podczas tych dwóch godzin lekcyjnych szkolony jest z zakresu znaczenia informacji w pracy Policji, szczególnie w stosunku do osobowych źródeł informacji⁴⁷¹. W trakcie tych zajęć (2 godzin lekcyjnych) wskazuje się również, aby prowadzący przeprowadził ćwiczenie dotyczące przyjęcia informacji od obywatela uwzględniając i wykorzystując zdobyte umiejętności w obszarze nawiązywania i podtrzymywania kontaktu, a także tworzenia przyjaznej atmosfery⁴⁷². Zgodnie ze wskazanymi celami po zrealizowaniu tematu nr 3 słuchacz będzie potrafił: określić sposób prowadzenia przesłuchania oraz rozmowy z osobą szczerą bądź nieszczerą (podczas gdy we wcześniejszych tematach nie ma informacji o różnicach przesłuchania i rozmowy z osobą szczerą oraz nieszczerą, a dotychczasowo na omówienie kwestii werbalnych i niewerbalnych przewidziane jest wyłącznie 45 minut); kolejno wskazać czynniki mające wpływ na różnorodność rozmów oraz przesłuchań; określić zasady rozmowy i przesłuchania świadka, osoby podejrzanego, podejrzanego; a także wskazać czynniki, które decydują o skutecznej rozmowie oraz przesłuchaniu⁴⁷³; a to wszystko w 1,5 godziny zegarowej.

Na temat czwarty o nazwie „umiejętność prowadzenia rozmów i przesłuchań” przewidziano łącznie 4 godziny lekcyjne⁴⁷⁴, co daje 3 godziny zegarowe. Metodami prowadzenia zajęć są: ćwiczenia, pogadanki i praca w grupach⁴⁷⁵. Prowadzący, zgodnie ze wskazówkami, podczas 2 godzin lekcyjnych powinien przeprowadzić ćwiczenie, którego celem jest sprawdzenie umiejętności aktywnego i biernego słuchania oraz parafrazy; a także podczas kolejnych 2 godzin lekcyjnych przedstawić i omówić pytania otwarte, zamknięte, behawioralne, zamykające oraz „złote”, a następnie przeprowadzić ćwiczenia w zakresie doskonalenia umiejętności związanych z zadawanymi pytaniami⁴⁷⁶. Zgodnie ze wskazanymi celami po zrealizowaniu tematu nr 4, słuchacz będzie potrafił: stosować techniki aktywnego słuchania, określić „dobrego” i „złego” przesłuchującego, jak również stosować pytania otwarte, zamknięte, behawioralne, zamykające oraz „złote”⁴⁷⁷, a to wszystko w 3 godziny zegarowe.

⁴⁶⁹ Zob. Tamże, pkt 2, temat 3.

⁴⁷⁰ Tamże.

⁴⁷¹ Tamże.

⁴⁷² Tamże.

⁴⁷³ Tamże.

⁴⁷⁴ Zob. Tamże, pkt 2, temat 4.

⁴⁷⁵ Tamże.

⁴⁷⁶ Tamże.

⁴⁷⁷ Tamże.

Na temat piąty o nazwie „przesłuchanie poznawcze” przewidziano łącznie 4 godziny lekcyjne⁴⁷⁸, co daje 3 godziny zegarowe. Metodami prowadzenia zajęć są: ćwiczenia, pogadanka⁴⁷⁹. Prowadzący, zgodnie ze wskazówkami, podczas 1 godziny lekcyjnej powinien przedstawić genezę oraz obszary zastosowani przesłuchania poznawczego wraz z technikami pozwalającymi na wydobycie szczegółów z pamięci przesłuchiwanego; natomiast przez kolejne 3 godziny lekcyjne powinien omówić fazy przesłuchania poznawczego i przeprowadzić ćwiczenia z tego zakresu⁴⁸⁰. Zgodnie ze wskazanymi celami po zrealizowaniu tematu nr 5 oraz przeprowadzeniu 4 godzin zajęć lekcyjnych słuchacz będzie potrafił: wskazać fazy przesłuchania poznawczego, przeprowadzić takie przesłuchanie, a także stosować podczas niego techniki usprawniające pamięć — odpowiednie mnemotechniki⁴⁸¹.

Na temat szósty o nazwie „wykrywanie nieuczciwości i kłamstw” przewidziano łącznie 6 godzin lekcyjnych⁴⁸², co daje 4,5 godziny zegarowej. Metodami prowadzenia zajęć są: ćwiczenia, pogadanki oraz pokazy⁴⁸³. Prowadzący, zgodnie ze wskazówkami, podczas 1 godziny lekcyjnej powinien przedstawić zakres wykorzystania analizy behawioralnej i przeprowadzić ćwiczenie z zakresu rozpoznawania oznak szczeroci oraz symptomów nieuczciwości; przez kolejne 3 godziny lekcyjne powinien przedstawić zasady analizy zachowań, zwracając jednocześnie uwagę na symptomy nieuczciwości, niewerbalne symptomy zachowania i szczeroci wypowiedzi, a także przeprowadzić ćwiczenia w tym zakresie na podstawie przygotowanych założeń; przez kolejne 2 godziny lekcyjne powinien wypracować wraz ze słuchaczami katalog najczęściej występujących strategii obronnych u osób nieuczciwych oraz w ramach podsumowania przedstawić materiał filmowy⁴⁸⁴. Zgodnie ze wskazanymi celami po zrealizowaniu tematu nr 6 słuchacz będzie potrafił: wskazać możliwości zastosowania wykorzystania analizy behawioralnej; rozpoznać u rozmówcy symptomy szczeroci i nieuczciwości; przeprowadzić analizę zachowań celem oceny, czy dana wypowiedź była szczerą; a także ustalić strategie obronne występujące u osób nieuczciwych⁴⁸⁵; i to wszystko w 4,5 godziny zegarowej.

Na temat siódmy o nazwie „przesłuchanie podejrzanego” przewidziano łącznie 16 godzin lekcyjnych⁴⁸⁶, co daje 12 godzin zegarowych. Metodami prowadzenia zajęć

⁴⁷⁸ Zob. Tamże, pkt 2, temat 5.

⁴⁷⁹ Tamże.

⁴⁸⁰ Tamże.

⁴⁸¹ Tamże.

⁴⁸² Zob. Tamże, pkt 2, temat 6.

⁴⁸³ Tamże.

⁴⁸⁴ Tamże.

⁴⁸⁵ Tamże.

⁴⁸⁶ Zob. Tamże, pkt 2, temat 7.

są: pogadanki, dyskusja, ćwiczenia, pokaz i symulacja⁴⁸⁷. Prowadzący, zgodnie ze wskazówkami, podczas 2 godzin lekcyjnych powinien przedstawić etapy przesłuchania podejrzanego, podkreślając znaczenie etapu swobodnej wypowiedzi, przez kolejną 1 godzinę lekcyjną powinien omówić analizę wypowiedzi; a także przez kolejne 13 godzin lekcyjnych powinien omówić wykorzystywane techniki w przesłuchaniach, przeprowadzić ćwiczenie z zakresu umiejętności związanych z argumentowaniem, przeprowadzić pokaz przesłuchania podejrzanego, również z zastosowaniem odpowiednich technik celem otrzymania prawdziwych informacji oraz zaprezentować materiał filmowy⁴⁸⁸.

Ocena powyższego kursu pozwala na następującą konstatację: Kurs jest niewystarczający, aby zdobyć pożądaną wiedzę i umiejętności w obszarze taktyk i technik przesłuchań oraz nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, możliwą do efektywnego i prawidłowego zastosowania w praktyce, bowiem program kursu jest zbyt ogólnikowy i za krótki. Program ten można by było nawet nazwać ambitnym, lecz czas przeznaczony na jego realizację jest niedostateczny.

Wątpliwość budzi to, w jak krótkim czasie słuchacz ma zdobyć wiedzę z tak rozległych tematów. Ocena czasu realizacji zajęć pozwala również wysnuć twierdzenie, że każde zagadnienie omawiane jest ogólnikowo i wskazuje wyłącznie podstawową oraz niekompletną wiedzę z danych tematów oraz zagadnień. Dużą wątpliwość budzi także brak egzaminu końcowego dla słuchaczy i brak jakiegokolwiek weryfikacji zdobytej wiedzy oraz umiejętności.

Powyższy kurs wymaga zdecydowanie szczegółowej weryfikacji pod względem programu i czasu nauczania. Wymaga modyfikacji, m.in. rozszerzenia⁴⁸⁹, co zresztą wskazywali jego uczestnicy od 2007 roku (zob. tabela nr 18).

Tabela 18. Proponowane zmiany w organizacji kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań zgłaszane przez uczestników kursu (lata 2007-2022)

Rok	Proponowane zmiany
2007 (N = 191)	— wydłużenie czasu trwania kursu, — wprowadzenie cyklicznych kursów doskonalących ⁴⁹⁰ .

⁴⁸⁷ Tamże.

⁴⁸⁸ Tamże.

⁴⁸⁹ Kwestię proponowanych rozwiązań w obszarze organizacji szkolenia policjantów opisano w dalszej części pracy.

⁴⁹⁰ W 2007 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie odbyło się czternaście edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej i śledczej z zakresu taktyki i technik przesłuchań, w których uczestniczyło 191 funkcjonariuszy, w tym 2 funkcjonariuszy Straży Granicznej i 1 funkcjonariusz Biura Ochrony Rządu. W badaniu ankietowym wzięli udział wszyscy uczestnicy przedsięwzięcia. (Brak informacji, na podstawie jakiej decyzji organizowano kurs).

2008 (N = 101)	— wydłużenie czasu trwania kursu, — zmniejszenie intensywności dnia szkoleniowego ⁴⁹¹ .
2009 (N = 172)	— zmniejszenie intensywności dnia szkoleniowego, — wprowadzenie do kalendarza doskonalenia zawodowego policjantów kursu uzupełniającego (tzw. II stopnia), umożliwiającego dalsze doskonalenie umiejętności z zakresu taktyk i technik przesłuchań ⁴⁹² .
2010 (N = 66)	— wydłużenie czasu trwania kursu, — zmniejszenie intensywności dnia szkoleniowego ⁴⁹³ .
2011 (N = 166)	— wydłużenie czasu trwania kursu, — zmniejszenie intensywności dnia szkoleniowego ⁴⁹⁴ .

Zob. *Raport zbiorczy z badania ankietowego uczestników kursu specjalizacyjnego policjantów służby kryminalnej i śledczej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2007 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10508>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹¹ W 2008 roku (od maja do listopada) w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie odbyło się 7 edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań, w których uczestniczyło 101 funkcjonariuszy, w tym 5 funkcjonariuszy Biura Ochrony Rządu. W badaniu ankietowym wzięli udział wszyscy uczestnicy przedsięwzięcia. W Komunikacie wskazano, że celem kursu było wykształcenie umiejętności stosowania wybranych elementów taktyki i techniki przesłuchań przez policjantów służby kryminalnej, a program wprowadzono *Decyzją nr 844 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 listopada 2007 r.* Zob. *Raport zbiorczy badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2008 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10594>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹² W 2009 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie odbyło się dwanaście edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań, w których uczestniczyło 172 funkcjonariuszy Policji. W badaniu ankietowym wzięli udział wszyscy uczestnicy przedsięwzięcia. W Komunikacie wskazano, że celem kursu było wykształcenie umiejętności stosowania wybranych elementów taktyki i techniki przesłuchań przez policjantów służby kryminalnej, a program wprowadzono *Decyzją nr 171 Komendanta Głównego Policji z 27 stycznia 2009 r.*

Zob. *Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2009 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10722>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹³ W 2010 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie odbyło się pięć edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród 66 uczestników przedsięwzięcia (brak informacji, ile dokładnie osób wzięło udział we wszystkich edycjach kursu). W Komunikacie wskazano, że celem kursu było wykształcenie umiejętności stosowania wybranych elementów taktyki i techniki przesłuchań przez policjantów służby kryminalnej, a program wprowadzono *Decyzją nr 66 Komendanta Głównego Policji z 27 stycznia 2009 r.*

Zob. *Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2010 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10829>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹⁴ W 2011 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie odbyło się jedenaście edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań. W I i II edycji kursu wzięło udział 31 funkcjonariuszy Policji, w III i IV edycji kursu wzięło udział 30 funkcjonariuszy, w V i VI edycji kursu wzięło udział 30 osób, w VII i VIII edycji kursu wzięło udział 31 osób, w IX, X i XI edycji kursu wzięły udział 44 osoby. Łącznie w jedenastu edycjach przedmiotowego kursu wzięły udział 166 osób i badanie ankietowe przeprowadzono również wśród 166 osób. W Komunikatach wskazano, że celem kursu było wykształcenie umiejętności stosowania wybranych elementów taktyki i techniki przesłuchań przez policjantów służby kryminalnej, a program wprowadzono *Decyzją nr 30 Komendanta Głównego Policji z 27 stycznia 2009 r.*

2012	(brak informacji o szkoleniu)
2013	(brak informacji o szkoleniu)
2014	(brak informacji o szkoleniu)
2015 (N = 73)	— zwiększenie liczby zajęć praktycznych, w tym scenek sytuacyjnych, — wydłużenie czasu trwania kursu ⁴⁹⁵ .
2016 (N = 29)	— zwiększenie liczby zajęć praktycznych, w tym scenek sytuacyjnych ⁴⁹⁶ .
2017 (N = 30)	— zwiększenie liczby zajęć praktycznych, w tym scenek sytuacyjnych ⁴⁹⁷ .
2018	— zwiększenie liczby zajęć praktycznych, w tym scenek sytuacyjnych ⁴⁹⁸ .

Zob. *Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników I i II edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10920>>, 16 kwietnia 2023 r.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników III i IV edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10921>>, 16 kwietnia 2023 r.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników V i VI edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10922>>, 16 kwietnia 2023 r.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników VII i VIII edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10923>>, 16 kwietnia 2023 r.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników IX i X edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10924>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹⁵ W 2015 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie odbyło się sześć edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród uczestników drugiej, trzeciej, czwartej, piątej i szóstej edycji kursu, tj. 73 osób. (Brak informacji, na podstawie jakiej decyzji organizowano kurs).

Zob. *Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników II, III, IV, V i VI edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2015 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11076>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹⁶ W 2016 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie zaplanowano do realizacji trzy edycje kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród uczestników pierwszej i drugiej edycji kursu, tj. 29 osób. (Brak informacji, na podstawie jakiej decyzji organizowano kurs).

Zob. *Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników I i II edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2016 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11167>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹⁷ W 2017 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie zaplanowano do realizacji cztery edycje kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród uczestników pierwszej i drugiej edycji, tj. 30 osób. (Brak informacji, na podstawie jakiej decyzji organizowano kurs).

Zob. *Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników I i II edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2017 roku*, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11256>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹⁸ W 2018 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie zaplanowano do realizacji sześć edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród uczestników czwartej i piątej edycji kursu, tj. 31 osób. (Brak informacji, na podstawie jakiej decyzji organizowano kurs).

(N = 31)	
2019 (N = 47)	<ul style="list-style-type: none"> — dobieranie grupy o podobnym stażu, — wydłużenie kursu do dwóch tygodni, — skrócenie czasu trwania zajęć ostatniego dnia kursu, — większe wpływanie na aktywność uczestników, — wydłużenie czasu trwania kursu tak, aby każdy uczestnik mógł wziąć czynny udział w scenkach, — zaangażowanie wszystkich uczestników do scenek, — praca w mniejszych grupach, — usunięcie psychologa, — włączenie zagadnień dotyczących sposobów przesłuchania, gdy nie ma się czasu na „zabawę” w słówka ze świadkiem/ podejrzanym, — włączenie zagadnień dotyczących sposobów, jak nie ulegać naciskom wynikającym ze statystyk⁴⁹⁹.
2020 (N = 15)	<ul style="list-style-type: none"> — włączenie do programu treści z analizy lingwistycznej, — włączenie do programu praktyki i metody przesłuchań, — zwiększenie aranżacji sal dydaktycznych, specjalnie przystosowanych do celów dydaktycznych⁵⁰⁰.
2021	(brak informacji o szkoleniu)

Zob. Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników wybranych edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2018 roku, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11327>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁴⁹⁹ W 2019 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie zaplanowano do realizacji pięć edycji kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród uczestników pierwszej, drugiej i trzeciej edycji przedsięwzięcia, tj. 47 osób. Kurs realizowany był na podstawie *Decyzji nr 272 Komendanta Głównego Policji z 2 listopada 2017 r. zmieniającej decyzję w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym z zakresu taktyki i technik przesłuchań*.

Zob. Komunikat z badania ankietowego uczestników I, II, III edycji kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2019 roku, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11360>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁵⁰⁰ W 2020 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie zaplanowano do realizacji sześć edycji kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród uczestników drugiej edycji przedsięwzięcia, tj. 15 osób. Kurs realizowany był na podstawie *Decyzji nr 272 Komendanta Głównego Policji z 2 listopada 2017 r. zmieniającej decyzję w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym z zakresu taktyki i technik przesłuchań*.

Zob. Komunikat z badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego z zakresu taktyki edycja FBI-2/20 realizowanego w WSPol w 2020 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11408>>, 16 kwietnia 2023 r.

2022 (N = 30)	— wydłużenie czasu trwania kursu na rzecz zwiększenia liczby godzin zajęć praktycznych ⁵⁰¹ .
------------------	---

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ewaluacyjnych przeprowadzonych przez Wydział Organizacji Studiów i Procesu Szkolenia, Dział/ Sekcję Organizacji Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego Wyższej Szkoły Policji (lata 2007-2022)

Poddając ocenie kurs specjalistyczny z zakresu taktyki i technik przesłuchań, wskazać należy, że program tego kursu nie był aktualizowany od wielu lat⁵⁰². Powyższy kurs jest jedynym kursem w polskiej Policji, na którym omawiana jest taktyka i techniki przesłuchań oraz kwestia nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, i to dość ogólnikowo.

Od kursu specjalistycznego wymaga się dostarczenia słuchaczom głębokiej i unikatowej wiedzy oraz umiejętności, które po jego zakończeniu mogą zostać wykorzystane w praktyce śledczej. Zagadnienia znajdujące się w kursie specjalistycznym z zakresu taktyki i technik przesłuchań są jak najbardziej prawidłowe, jednak czas godzinowy na ich przeprowadzenie jest niewystarczający. Podkreślali to chociażby jego uczestnicy od 2007 roku. Program kursu cieszy się zainteresowaniem słuchaczy, co potwierdzają badania ewaluacyjne prowadzone na zakończenie tychże kursów. Słuchacze od 2007 roku podkreślali jednak, że niniejszy kurs powinien zostać rozszerzony i mimo to, nie zmodyfikowano go.

Przestawione podczas kursu zagadnienia z zakresu wykrywania kłamstwa, czy oceny behawioralnej są bardzo ogólnikowe i ograniczone czasowo. Nic więc dziwnego, że policjanci służby kryminalnej podczas oceniania szczerości osoby przesłuchiwanej opierają się na kryteriach pseudonaukowych, a także stereotypach⁵⁰³, co stanowi poważny błąd.

Kłamanie jest zjawiskiem wszechobecnym w pracy funkcjonariuszy, a na szkolenia z tego zakresu istnieje duże zapotrzebowanie, bowiem brak wiedzy i umiejętności w tym obszarze może wykazać bezsilność służb w wielu aspektach, a także spowodować liczne, błędne decyzje, podczas gdy głównym zadaniem organów ścigania jest zapewnienie

⁵⁰¹ W 2022 roku w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie zaplanowano do realizacji trzy edycje kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród uczestników drugiej oraz trzeciej edycji, tj. 30 osób. Kurs realizowany był na podstawie *Decyzji nr 217 Komendanta Głównego Policji z 13 sierpnia 2010 r. w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym z zakresu taktyki i technik przesłuchań z późn. zm.*

Zob. *Komunikat z badania ankietowego uczestników wybranych edycji kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2022 roku*, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=16533>>, 16 kwietnia 2023 r.

⁵⁰² Zob. Wywiad przeprowadzony przez A. Ruszczyk z W. Zyskowskim dotyczący przesłuchań metodami FBI i programu szkoleniowego polskich śledczych, dostęp w sieci Web: <<https://gazetasledcza.pl/2019/09/policja-nadal-bazuje-na-tym-samym-programie/#.YaOP9S3URQI>>, 8 sierpnia 2023 r.

⁵⁰³ Hipoteza ta została potwierdzona przez A. Okrasę. Zob. A. Okrasa, *Psychologiczne metody wykrywania kłamstwa a przesłuchania policyjne cz. 2*, „Przegląd Policyjny” nr 1 (97), Szczytno 2010, s. 133, 137-147.

bezpieczeństwa. Brak wiedzy funkcjonariuszy z zakresu wykrywania kłamstwa i przesłuchań może negatywnie wpłynąć na bezpieczeństwo, ponieważ prawidłowo przeprowadzone przesłuchania mają kluczowe znaczenie w odniesieniu do prowadzonych przez funkcjonariuszy czynności. Niedostateczna wiedza i umiejętności w powyższym zakresie może także doprowadzić do fałszywych oskarżeń i niezidentyfikowania faktycznych sprawców przestępstw, a tym samym utrudnić proces zapobiegania, zwalczania i wykrywania przestępczości. Edukacja funkcjonariuszy w tym obszarze może pozwolić na zwiększenie skuteczności prowadzonych spraw i poprawić poziom bezpieczeństwa.

4.3. Wnioski

Problematyka dotycząca taktyki i technik przesłuchań, nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa oraz oceny wiarygodności jest bardzo złożona i wymagająca. Szkolenie funkcjonariuszy w powyższym zakresie jest istotne z uwagi na to, że umożliwia lepsze zrozumienie zachowań osobowych źródeł dowodowych oraz sygnałów sugerujących prawdziwość bądź nieprawdziwość wypowiedzi, tym samym wpływa efektywność (skuteczność) przesłuchań oraz postępowań przygotowawczych. Stosowane niemalże na całym świecie techniki oceny wiarygodności wypowiedzi i zachowania, a także wykrywania kłamstwa stanowią istotny element pracy organów ścigania na rzecz bezpieczeństwa. Aby mogły być skutecznie prowadzone, funkcjonariusze prowadzący takie przesłuchania powinni zostać z tego obszaru odpowiednio przeszkoleni, a przynajmniej powinni mieć taką możliwość. W programach szkoleniowych tematyka dotycząca psychologii zeznań/ wyjaśnień, wnioskowania w oparciu o przesłuchanie, oceny behawioralnej i lingwistycznej, nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, taktyki i technik przesłuchań, metod prowadzenia przesłuchań, jak również umiejętnego tworzenia normy bazowej przesłuchiwanego celem ustalenia pewnych odchyłeń jest niewystarczająca, aby efektywnie, i co więcej prawidłowo, ocenić wiarygodność osobowego źródła dowodowego.

Należy skonstatować że ludzie mają tendencję do przeceniania swoich umiejętności w wykrywaniu kłamstw⁵⁰⁴, co może doprowadzić do błędnego sprofilowania osoby i wysnuć nieprawidłowych wniosków końcowych w zakresie oceny wiarygodności. Należy ponadto skonstatować, że zdolność wykrywania niewerbalnych wskaźników kłamstwa przez osoby

⁵⁰⁴ E. Elaad, *Effects of feedback on the overestimated capacity to detect lies and the underestimated ability to tell lies*, „Applied Cognitive Psychology” nr 17, USA 2003, s. 349-363.

nieposiadające specjalistycznej wiedzy w przedmiotowym obszarze jest bliska przypadkowi⁵⁰⁵, niemniej trafność ta u osób szkolonych z tego zakresu znacząco wzrasta⁵⁰⁶.

Wykrywanie kłamstwa nie opiera się wyłącznie na zachowaniach niewerbalnych, lecz również w głównej mierze werbalnych, co błędnie kojarzone jest w chwili usłyszenia hasła „wykrywanie kłamstwa”. Wskazać również należy, że funkcjonariusze nie mogą posiadać specjalistycznej wiedzy i umiejętności w tym zakresie, bowiem nie są z tego obszaru kompleksowo bądź w ogóle kształceni. Zdarza się również, że ich wiedza porównywana jest do wiedzy laików, co było przedstawione w 2015 roku na Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. „Instrumentalne i nieinstrumentalne metody detekcji nieuczciwości — aktualne kierunki badań i uwarunkowania prawne” zorganizowanej w Wyższej Szkole Prawa i Administracji w Rzeszowie wspólnie z Towarzystwem Badań Poligraficznych⁵⁰⁷. Pewne wątpliwości budzą zaprezentowane wyniki badań podczas wygłoszonego referatu przez dwóch naukowców z Instytutu Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego pt. „Nieinstrumentalne metody detekcji nieuczciwości zeznań — skuteczność używania wskazówek werbalnych i niewerbalnych przez policjantów”, podczas którego naukowcy ci przedstawili wyniki swoich badań przeprowadzonych na grupie policjantów oraz laików⁵⁰⁸. W oparciu o przeprowadzone badania nie wykazano różnic w detekcji kłamstwa dokonanej przez członków tych obu grup⁵⁰⁹. Nie można by było spodziewać się innych wyników po błędnym doborze próby badawczej, tj. policjantów *versus* laików. Wątpliwość budzi pytanie: na jakiej podstawie uznano policjantów za osoby niebędące laikami w obszarze badanego zagadnienia? Czy taką wiedzę powinni posiadać? Dlaczego porównano policjantów uznając ich za swoistego rodzaju „ekspertów” wespół z laikami, skoro policjanci z takich obszarów nie są kompleksowo bądź w ogóle kształceni? Naturalnie rzecz biorąc nie mogą mieć dostatecznej wiedzy i umiejętności w tym obszarze w oparciu o kursy specjalistyczne (a właściwie to jeden kurs), tym bardziej szkolenia zawodowe.

⁵⁰⁵ B. DePaulo, J. Stone, G. Lassiter, *Telling ingratiating lies: Effects of target sex and target attractiveness on verbal and nonverbal deceptive success*, „Journal of Personality and Social Psychology” nr 48, USA 1985, s. 1191-1203; M. Zuckerman, B. DePaulo, R. Rosenthal, *Verbal and nonverbal communication of deception*, [w:] L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*, Nowy Jork 1981, s. 1-59; także R. Kraut, *Humans as lie detectors. Some second thoughts*, „Journal of Communication” nr 30, UK 1980, s. 129-139, [w:] E. Elaad, dz. cyt., s. 351.

⁵⁰⁶ D. Leathers, dz. cyt., s. 302.

⁵⁰⁷ E. Jabłońska, *Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. <Instrumentalne i nieinstrumentalne metody detekcji nieuczciwości — aktualne kierunki badań i uwarunkowania prawne>*, Rzeszów 11-12 grudnia 2015 r., „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” nr 2 (17), Kraków 2015, s. 233-234.

⁵⁰⁸ Tamże.

⁵⁰⁹ Tamże.

Na kurs specjalistyczny dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze oraz na kurs specjalistyczny z zakresu taktyki i technik przesłuchań wysyłana jest zbyt mała liczba funkcjonariuszy w stosunku do rzeczywistych potrzeb, co potwierdzają przeprowadzone wywiady eksperckie⁵¹⁰.

Wartym uwagi, ale i zastanowienia, jest wskazana przez A. Okrasę refleksja R. Wiśniackiej po przeszło 70 latach (a obecnie 80) — „cóż więc z tego, że powstała cała dziedzina nauki poświęcona psychologii zeznań świadków, skoro nie zyskała ona trwałego miejsca ani w programie studiów prawniczych, ani w szkoleniach zawodowych”⁵¹¹. Sytuację tę dobrze obrazują również wskazane przez A. Okrasę słowa S. Cybulskiego, a mianowicie „dokumenty Rady Europy stawiają na pierwszym miejscu właściwy dobór i szkolenie policjanta, i to nie tylko na tym podstawowym etapie, ale przez całą służbę. A w Polsce doskonalenie zawodowe najczęściej polega na tym, że policjanci spotykają się raz na jakiś czas na kilka godzin, by zapoznać się z jakimś nowym przepisem”⁵¹².

Każdy przesłuchujący powinien posiadać wiedzę i umiejętności z zakresu nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, psychologii zeznań/ wyjaśnień, komunikacji interpersonalnej, oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych, oceny lingwistycznej i behawioralnej, metod prowadzenia przesłuchań, wnioskowania w oparciu o przesłuchanie, a nadto umiejętnego tworzenia normy bazowej przesłuchiwanego celem ustalenia pewnych odchyleń. Pozwoliłoby to na podniesienie jakości prowadzonych czynności, postępowań przygotowawczych i prowadzonych spraw. Szkolenia zawodowe i kursy specjalistyczne dla funkcjonariuszy Policji służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze nie pozwalają im na efektywne wykorzystanie wskazanych powyżej umiejętności w praktyce, z uwagi na to, że nie są z tego zakresu kompleksowo bądź w ogóle kształceni. Idealnie wpasowują się tutaj słowa W. Zyskowskiego „dziwnym wydaje się, że prawo jazdy nie uprawnia funkcjonariuszy do prowadzenia pojazdów uprzywilejowanych, zaś już bycie funkcjonariuszem uprawnia do prowadzenia postępowań przygotowawczych, a tym samym i przesłuchań”⁵¹³.

⁵¹⁰ Zob. Załącznik nr 6-10 dysertacji.

⁵¹¹ Zob. A. Okrasa, *Psychologiczne metody...* cz. 2., dz. cyt., s. 155.

⁵¹² Zob. A. Okrasa, *Psychologiczne metody wykrywania kłamstwa a przesłuchania policyjne cz. 1*, „Przegląd Policyjny” nr 4 (96), Szczytno 2009, s. 154.

⁵¹³ W. Zyskowski, *Nowoczesne metody...*, dz. cyt., s. 32.

ROZDZIAŁ V.

PROPOZYCJE ROZWIĄZAŃ MOGĄCYCH WPŁYNAĆ NA EFEKTYWNOŚĆ DZIAŁAŃ POLICJI Z ZAKRESU PRZESŁUCHAŃ I NIEINSTRUMENTALNYCH METOD DETEKCJI KŁAMSTWA

5.1. Wyniki badań ankietowych

Badanie dotyczące propozycji rozwiązań, które mogą wpłynąć na efektywność działań Policji w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, rozpoczęło się od przedstawienia cech metryczkowych respondentów, w pierwszej kolejności pytając ich o płeć.

W badaniu wzięło udział 419 osób, spośród których większość to mężczyźni, stanowiący 61,1% (256 osób), natomiast kobiety stanowiły 38,9% (163 osoby) respondentów (zob. tabela nr 19 i wykres nr 1).

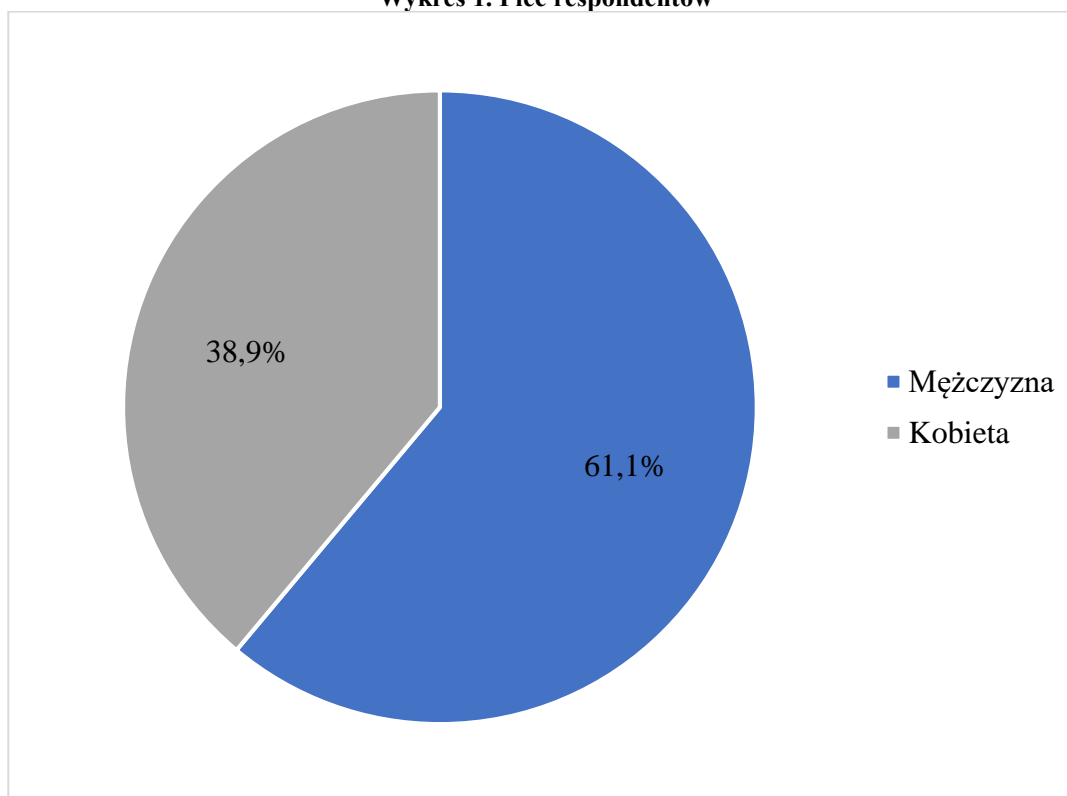
Choć sam rozkład płci nie dostarcza bezpośrednich wniosków na temat efektywności działań Policji w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, może to być istotne w kontekście zrozumienia, czy różnice w płci mają wpływ na opinie lub postawy wobec tych metod. Przedstawione statystyki mogą również służyć jako tło demograficzne dla dalszej analizy danych i interpretacji wyników.

Tabela 19. Płeć respondentów

	Częstość	Procent
Mężczyzna	256	61,1%
Kobieta	163	38,9%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 1. Płeć respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

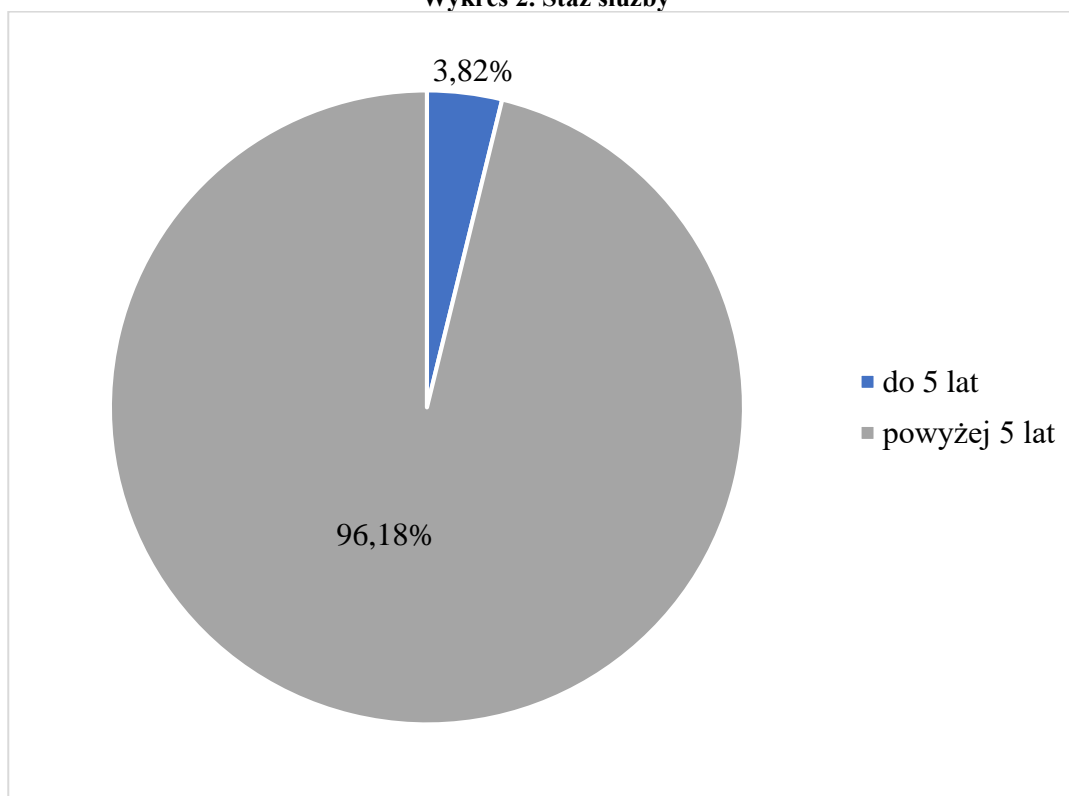
Wyniki badań dotyczące stażu służby wśród respondentów przedstawiają się następująco: tylko 3,82% z nich ma staż służby do 5 lat, natomiast znacząca większość, czyli 96,18%, posiada staż służby powyżej 5 lat. Wyniki te mogą świadczyć o doświadczeniu i stabilności w służbie badanej grupy, co może wpływać na ich perspektywę i opinie na temat efektywności różnych metod detekcji kłamstwa (zob. tabela nr 20 i wykres nr 2).

Tabela 20. Staż służby

	Częstość	Procent
do 5 lat	16	3,82%
powyżej 5 lat	403	96,18%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 2. Staż służby

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

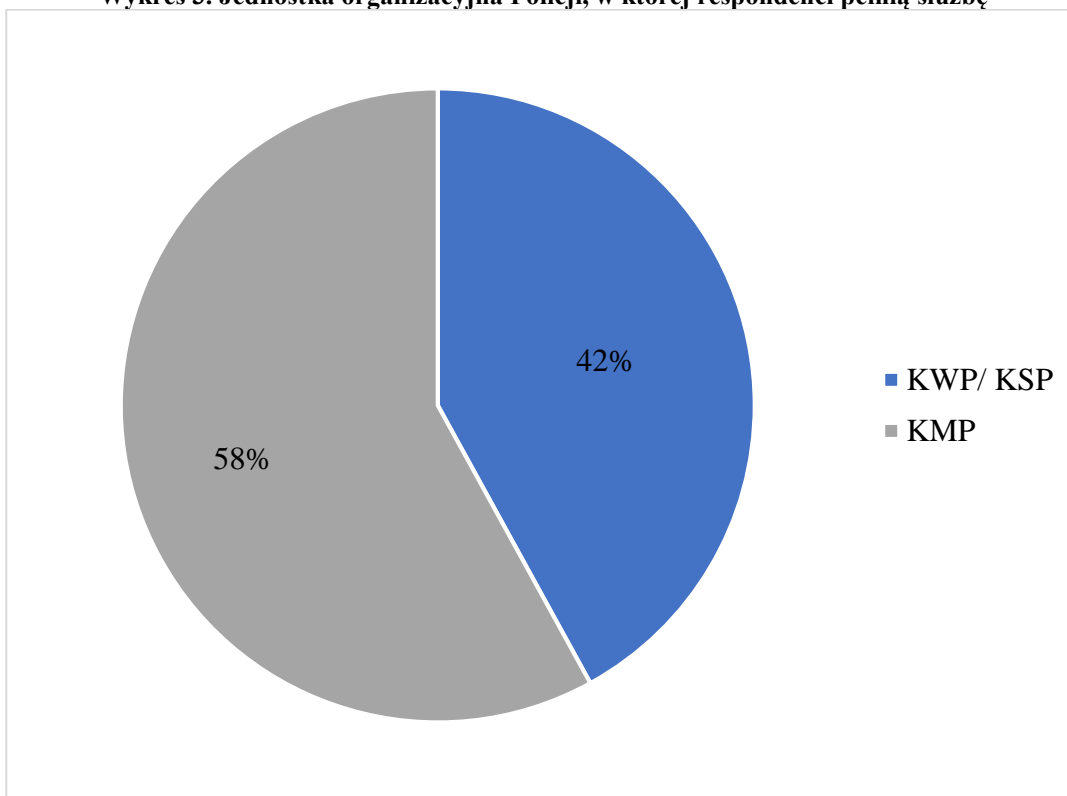
Wśród respondentów przeważały osoby, które pełnią służbę w jednostce organizacyjnej Policji KMP (58%). Pozostali respondenci pełnią służbę w jednostce organizacyjnej Policji KWP/KSP (42%). Strukturę respondentów ze względu na jednostkę organizacyjną Policji, w której pełnią służbę przedstawiono w tabeli nr 21 i na wykresie nr 3.

Tabela 21. Jednostka organizacyjna Policji, w której respondenci pełnią służbę

	Częstość	Procent
KWP/KSP	176	42%
KMP	243	58%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 3. Jednostka organizacyjna Policji, w której respondenci pełnią służbę

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wyniki badań dotyczące możliwości wykrycia kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania innej osoby wskazują, że zdecydowana większość respondentów (93,79%) uważa, że jest to możliwe. Tylko niewielka część uczestników badań (2,15%) odpowiedziała, że nie jest to możliwe, a 4,06% wyraziło niepewność, odpowiadając „nie wiem” (zob. tabela nr 22 i wykres nr 4).

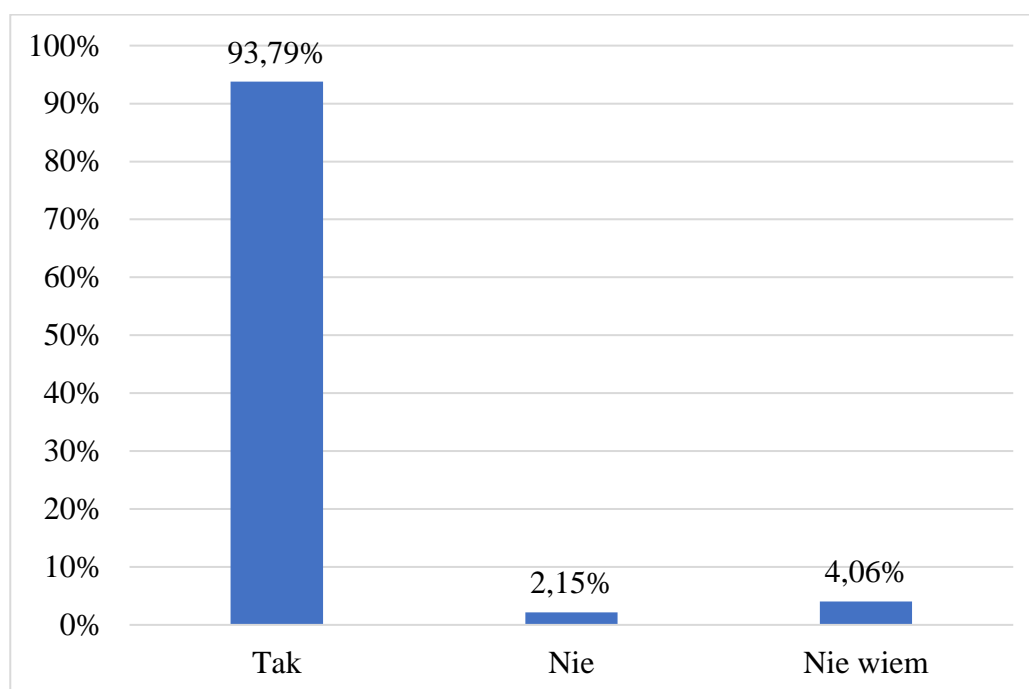
Wyniki te mogą sugerować, że większość badanych uważa ocenę wypowiedzi i zachowania za skuteczną metodę detekcji kłamstwa, co może być istotne w kontekście działań policyjnych i formalno-prawnych.

Tabela 22. Możliwość wykrycia kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania innej osoby

	Częstość	Procent
Tak	393	93,79%
Nie	9	2,15%
Nie wiem	17	4,06%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 4. Możliwość wykrycia kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania innej osoby

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wyniki badań przedstawione w poniższej tabeli dotyczą zwracania uwagi na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób. Praktycznie wszyscy respondenci (96,66%) wskazali, że zwracają uwagę na takie zachowania podczas przesłuchań. Tylko niewielki odsetek badanych (2,15%) odpowiedział, że nie zwraca na to uwagi, a 1,19% uczestników badań nie było pewnych swojej odpowiedzi (zob. tabela nr 23 i wykres nr 5).

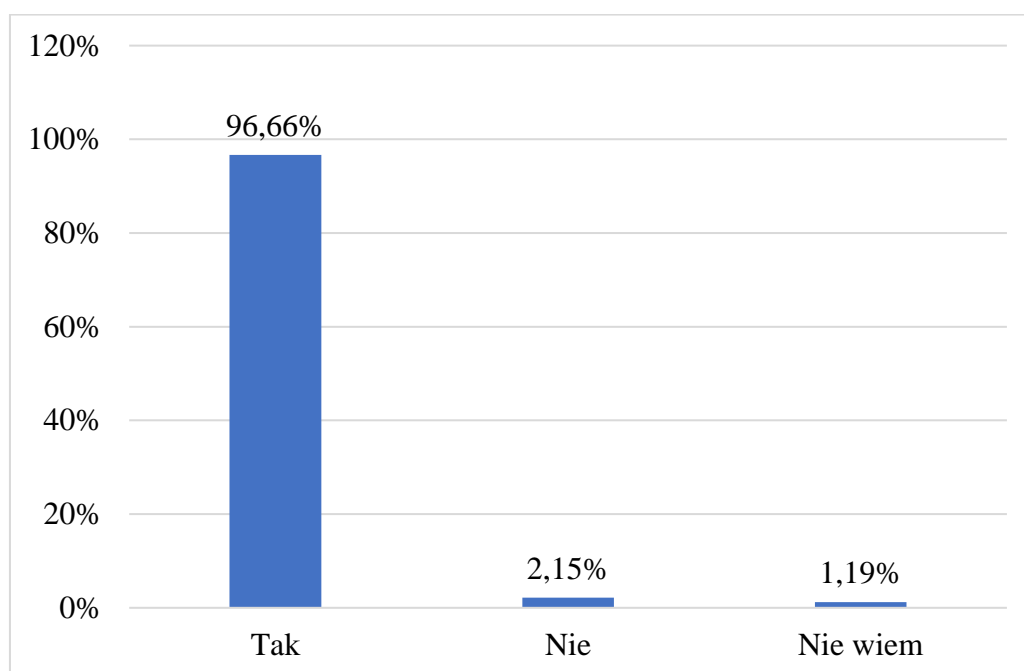
Wyniki te świadczą o tym, że niewerbalne zachowania są powszechnie uważane za istotny element procesu przesłuchania i mogą być wykorzystywane jako narzędzie w detekcji kłamstwa oraz w ocenie postaw i emocji przesłuchiowanych osób.

Tabela 23. Zwracanie uwagi na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób

	Częstość	Procent
Tak	405	96,66%
Nie	9	2,15%
Nie wiem	5	1,19%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 5. Zwracanie uwagi na niewerbalne zachowania przesłuchiwanym osobom

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wyniki badań przedstawione w poniższej tabeli odnoszą się do oceny zachowania przesłuchiwanej osoby w naturalnych dla niej sytuacjach przez osoby przeprowadzające przesłuchania. Z danych wynika, że tylko mała część respondentów, 13,6%, nigdy nie stosuje tej metody, podczas gdy 21,24% robi to rzadko. Największa grupa badanych, 31,98%, czasami korzysta z tej techniki. Dalsze 19,09% respondentów często analizuje zachowanie rozmówcy w naturalnych sytuacjach, a 7,65% robi to bardzo często. Wreszcie, 6,44% badanych zawsze stosuje taką technikę. Zestawienie to przedstawia tabela nr 24 i wykres nr 6.

Wyniki te pokazują zróżnicowane podejście do ustalania normy bazowej w procesie przesłuchania, z różnym stopniem częstotliwości stosowania tej metody wśród respondentów. Może to sugerować, że nie ma jednolitego standardu w tej kwestii i różne jednostki mogą stosować różne praktyki, zależnie od swoich doświadczeń, przekonań, czy dostępnych narzędzi.

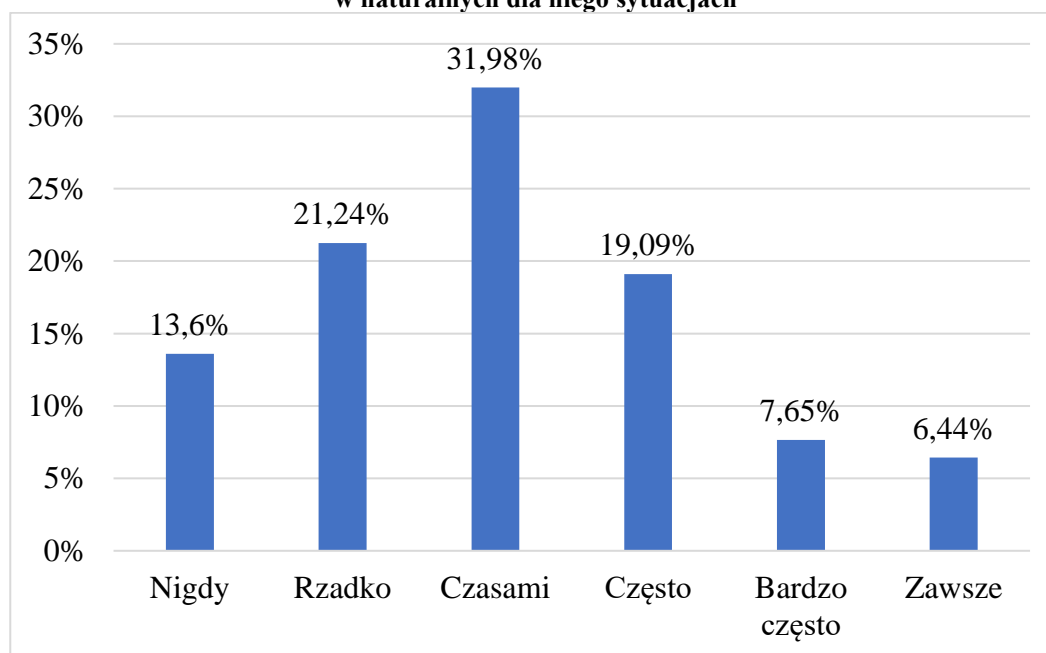
Tabela 24. Ustalanie normy bazowej przesłuchiwanego, tj. analizowanie zachowania rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach

	Częstość	Procent
Nigdy	57	13,6%
Rzadko	89	21,24%
Czasami	134	31,98%
Często	80	19,09%

Bardzo często	32	7,65%
Zawsze	27	6,44%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 6. Ustalanie normy bazowej przesłuchiwanego, tj. analizowanie zachowania rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wyniki badań przedstawione w poniższej tabeli⁵¹⁴ skupiają się na zachowaniach werbalno-wokalnych, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo. Respondenci, jako werbalno-wokalny symptom kłamstwa, interpretują najczęściej zachowanie w postaci wrażenia, że osoba nauczyła się danej historii na pamięć (62,53%), następnie unikanie precyzyjnych odpowiedzi, które zidentyfikowało 60,38% badanych. Kolejne, dość częste odpowiedzi respondentów to: pomyłki (50,84%) oraz trudniejsze przełykanie śliny i chrząkanie, które zostało wskazane przez 41,05% respondentów. Respondenci jako kolejne zachowania werbalno-wokalne wskazują: długie pauzy po zadany pytanie (37,71%), brak płynności w wypowiedzi (35,32%), nagłą utratę płynności w wypowiedzi (36,75%) oraz zaprzeczenia (29,59%). Niższy odsetek respondentów zwrócił uwagę na takie zachowania jak różna interpretacja zdarzeń w jednej wypowiedzi (33,17%), występowanie nieistotnych szczegółów (16,71%) czy jąkanie (19,57%). Najrzadziej wskazywane przez respondentów zachowania to: spójna wypowiedź (7,88%), zaangażowanie emocjonalne w treść wypowiedzi (8,11%), brak

⁵¹⁴ W tabeli tej wskazano przykłady zachowań stanowiących zarówno o dyskomforcie jak i komforcie danej osoby, wskaźnikach braku wiarygodności oraz prawdomówności.

zaangażowania uczuciowego w przekazywaną treść (12,65%), występowanie weryfikowalnych szczegółów (11,46%) oraz ziewanie (8,83%).

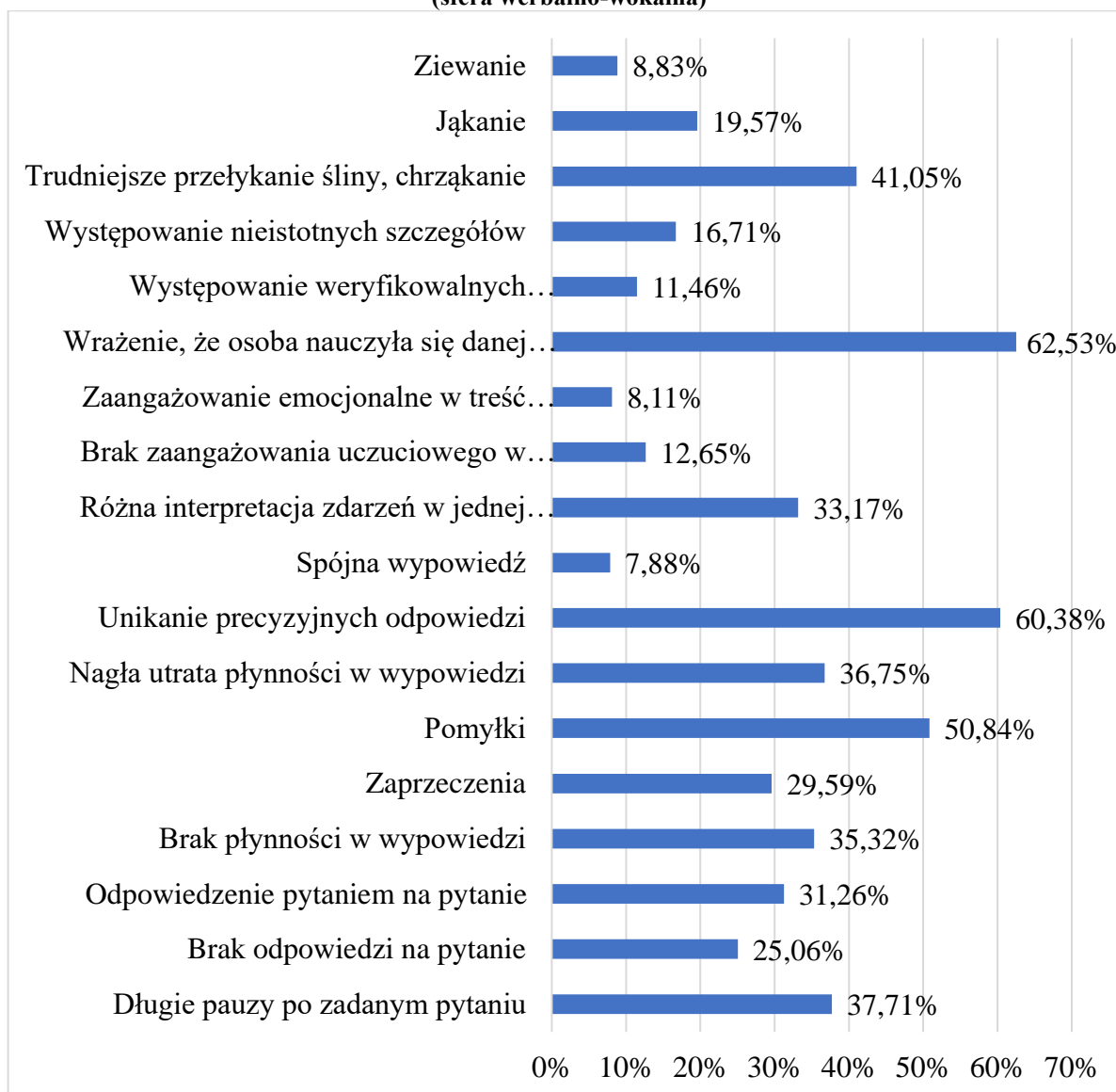
Ogólnie rzecz biorąc, powyższe wyniki sugerują, że istnieje wiele różnych zachowań, które w ocenie respondentów wskazują kłamstwo i że różne osoby inaczej interpretują zachowania mogące wskazywać kłamstwo bądź prawdę (zob. tabela nr 25 i wykres nr 7). Wyniki te są rozproszone. Wskazują brak wspólnych, jednoznacznych i konkretnych odpowiedzi. Może to sugerować, że detekcja kłamstwa jest złożonym procesem, który wymaga uwzględnienia wielu różnych czynników i że różne osoby mogą interpretować zachowania na różne sposoby, z mniejszym bądź większym stopniem prawidłowości, co ujawnia pewne braki i nie powinno wystąpić.

Tabela 25. Zachowania, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo (sfera werbalno-wokalna)

	Częstość	Procent
Długie pauzy po zadany pytanie	158	37,71%
Brak odpowiedzi na pytanie	105	25,06%
Odpowiedzenie pytaniem na pytanie	131	31,26%
Brak płynności w wypowiedzi	148	35,32%
Zaprzeczenia	124	29,59%
Pomyłki	213	50,84%
Nagła utrata płynności w wypowiedzi	154	36,75%
Unikanie precyzyjnych odpowiedzi	253	60,38%
Spójna wypowiedź	33	7,88%
Różna interpretacja zdarzeń w jednej wypowiedzi	139	33,17%
Brak zaangażowania uczuciowego w przekazywaną treść	53	12,65%
Zaangażowanie emocjonalne w treść wypowiedzi	34	8,11%
Wrażenie, że osoba nauczyła się danej historii na pamięć	262	62,53%
Występowanie weryfikowalnych szczegółów	48	11,46%
Występowanie nieistotnych szczegółów	70	16,71%
Trudniejsze przełykanie śliny, chrząkanie	172	41,05%
Jąkanie	82	19,57%
Ziewanie	37	8,83%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 7. Zachowania, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo (sfera werbalno-wokalna)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wyniki badań zawarte w poniższej tabeli ⁵¹⁵ przedstawiają różne zachowania niewerbalne, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo. Respondenci, jako niewerbalny wskaźnik kłamstwa, najczęściej interpretują zachowanie w postaci opuszczenia wzroku, co zostało zidentyfikowane przez 59,9% badanych. Spoczone dłonie (44,87%) oraz pocenie się całego ciała (47,26%) również były często interpretowane jako wskaźniki kłamstwa, podobnie jak dotykanie szyi (43,68%) i czerwienienie się (47,49%). Nieco rzadziej respondenci wskazują: brak rozluźnienia (34,84%), skrzyżowanie rąk (32,46%), odchylenie się od przesłuchującego (29,83%), „tworzenie zasłony”, czyli zasłanianie się czymś (28,4%), nagłe

⁵¹⁵ W tabeli tej wskazano przykłady zachowań stanowiących zarówno o dyskomforcie jak i komforcie danej osoby, mogących wskazywać kłamstwo bądź nie.

zmniejszenie ruchów ciała (27,68%), krzyżowanie nóg (27,45%), chowanie ust (16,71%), zaczepianie nóg o krzesło (15,75%) oraz nasilony kontakt wzrokowy (15,51%). Respondenci najrzadziej wskazują: mrużenie oczu (11,93%), chowanie głowy w ramionach (12,41%), zwężenie źrenic (5,73%), rozszerzenie źrenic (6,68%), unikanie dotykania czegokolwiek (5,73%), asymetrię (3,58%) oraz wystawianie języka między zębami (2,39%).

Powyższe wyniki, podobnie jak w przypadku zachowań werbalno-wokalnych, sugerują, że istnieją różne zachowania, które mogą być interpretowane przez różne osoby jako zachowania wskazujące prawdę bądź kłamstwo, z większym bądź mniejszym stopniem prawidłowości (zob. tabela nr 26 i wykres nr 8). Niektóre z tych zachowań są bardziej powszechnie wskazywane i rozpoznawane przez większą liczbę respondentów. Wyniki te podobnie jak w przypadku sfery werbalno-wokalnej wskazują brak wspólnych, jednoznacznych i konkretnych odpowiedzi. Różna interpretacja zachowań może zaś sugerować pewne braki w niniejszym zakresie.

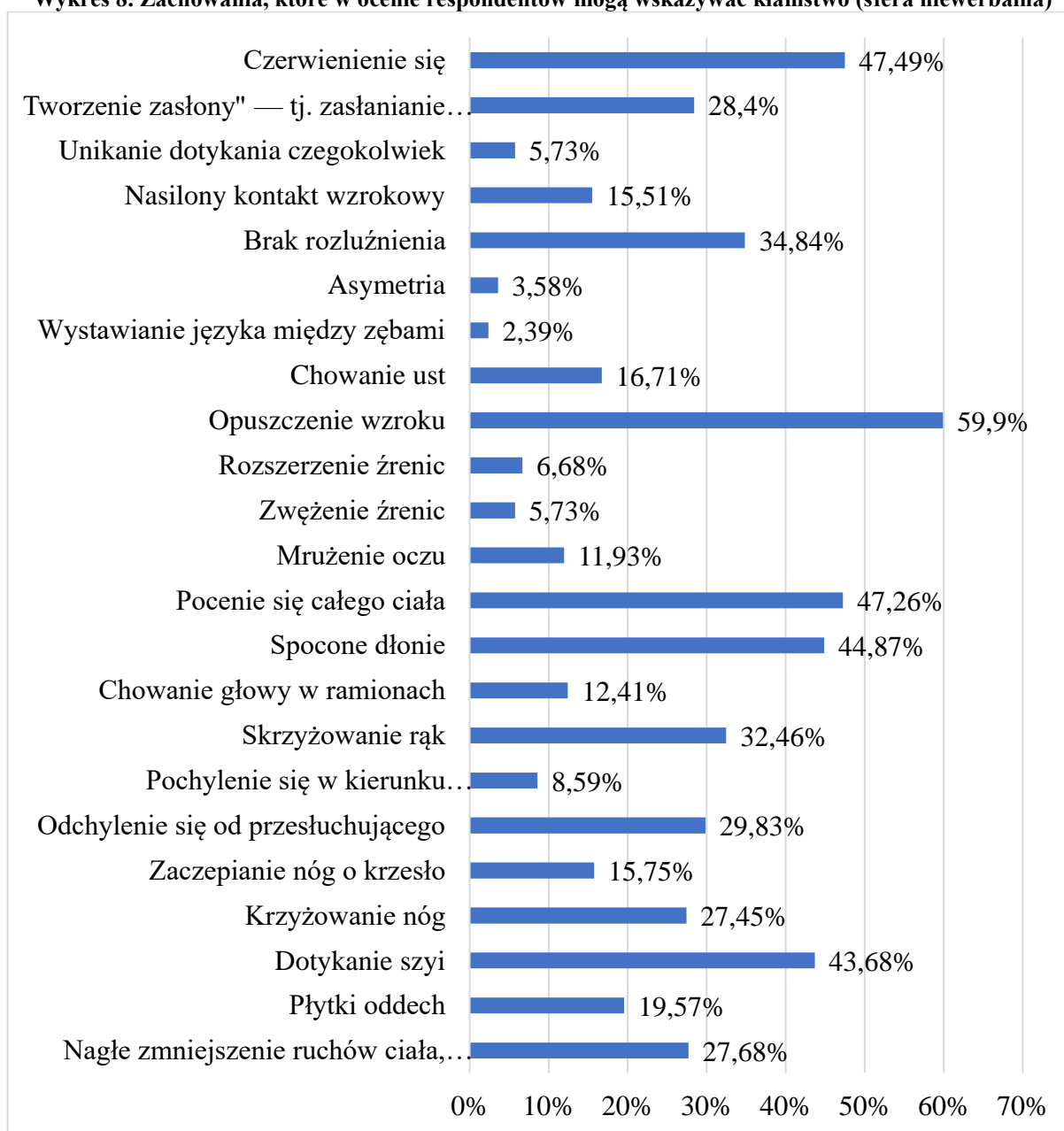
Tabela 26. Zachowania, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo (sfera niewerbalna)

	Częstość	Procent
Nagle zmniejszenie ruchów ciała, ograniczenie gestów	116	27,68%
Płytki oddech	82	19,57%
Dotykanie szyi	183	43,68%
Krzyżowanie nóg	115	27,45%
Zaczepianie nóg o krzesło	66	15,75%
Odchylenie się od przesłuchującego	125	29,83%
Pochylenie się w kierunku przesłuchującego	36	8,59%
Skrzyżowanie rąk	136	32,46%
Chowanie głowy w ramionach	52	12,41%
Spocone dłonie	188	44,87%
Pocenie się całego ciała	198	47,26%
Mrużenie oczu	50	11,93%
Zwężenie źrenic	24	5,73%
Rozszerzenie źrenic	28	6,68%
Opuszczenie wzroku	251	59,90%
Chowanie ust	70	16,71%
Wystawianie języka między zębami	10	2,39%

Asymetria	15	3,58%
Brak rozluźnienia	146	34,84%
Nasilony kontakt wzrokowy	65	15,51%
Unikanie dotykania czegokolwiek	24	5,73%
Tworzenie „zasłony” — tj. zasłanianie się czymś	119	28,40%
Czerwienienie się	199	47,49%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 8. Zachowania, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo (sfera niewerbalna)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Respondentów zapytano również, czy zwracają uwagę na przekaz werbalny lub na zachowanie podczas próby oszukania kogoś. Aż 83,05% respondentów przyznało, że tak, zwraca uwagę na te aspekty. Tymczasem tylko 7,64% respondentów stwierdziło, że nie zwracają uwagi na przekaz werbalny ani na zachowanie w takich sytuacjach. Dodatkowo, 9,31% respondentów odpowiedziało, że nie wie, czy zwraca uwagę na te elementy czy nie (zob. tabela nr 27 i wykres nr 9).

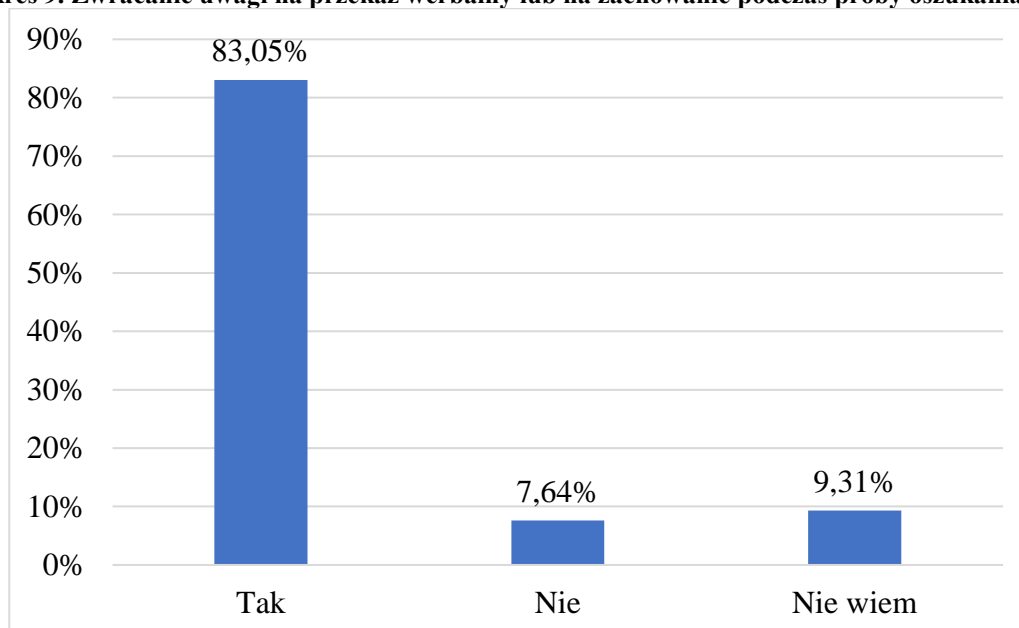
Wyniki te mogą sugerować, że większość osób zdaje sobie sprawę z tego, że zarówno słowa, jak i zachowanie mogą odgrywać kluczową rolę w procesie oszukiwania. Mogą również wskazywać na to, że umiejętność zwracania uwagi na te aspekty może być ważna w różnych kontekstach społecznych i zawodowych, takich jak negocjacje czy kontakty interpersonalne. Wyniki te mogą świadczyć o świadomości, że zarówno werbalne jak i niewerbalne sygnały są istotne w procesie komunikacji i mogą być wykorzystywane do zrozumienia intencji i uczuć innych osób.

Tabela 27. Zwracanie uwagi na przekaz werbalny lub na zachowanie podczas próby oszukania kogoś

	Częstość	Procent
Tak	348	83,05%
Nie	32	7,64%
Nie wiem	39	9,31%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 9. Zwracanie uwagi na przekaz werbalny lub na zachowanie podczas próby oszukania kogoś

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Kwestionariusz ankiety zawierał także pytanie o wpływ przygotowania do czynności przesłuchania na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy (zob. tabela nr 28 i wykres nr 10).

Analiza wyników pokazuje, że zdecydowana większość respondentów (94,99%) uważa, że odpowiednie przygotowanie do przesłuchania ma znaczący wpływ na skuteczność w pozyskaniu prawdy. Zaledwie 1,91% badanych uważa, że przygotowanie nie wpływa na skuteczność przesłuchania, natomiast 3,1% respondentów nie było pewnych swojej odpowiedzi.

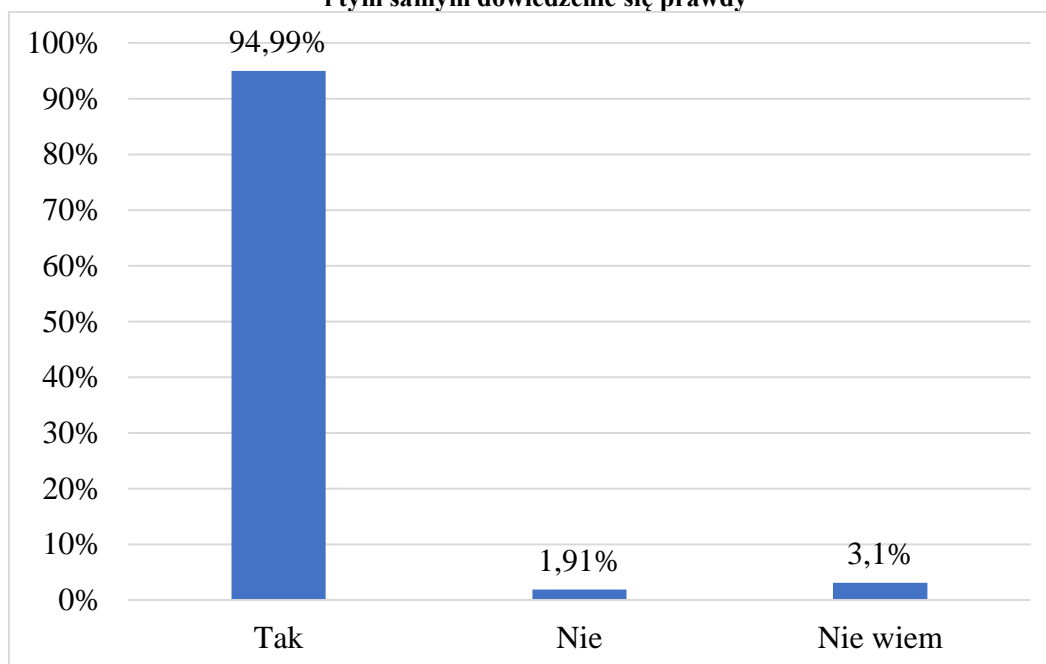
Wyniki te mogą wskazywać na ogólną zgodność w poglądzie, że odpowiednie przygotowanie i planowanie są kluczowymi czynnikami w procesie przesłuchania. Mogą one również sugerować, że profesjonalizm i umiejętności są niezbędne dla osiągnięcia sukcesu w tej dziedzinie, a także że może to być obszar, w którym dodatkowe szkolenia i zasoby mogą przynieść korzyści.

Tabela 28. Wpływ przygotowania do przesłuchania na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy

Tak	398	94,99%
Nie	8	1,91%
Nie wiem	13	3,1%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 10. Wpływ przygotowania do przesłuchania na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Analizując poniższą tabelę, można zidentyfikować kilka kluczowych aspektów przygotowania do przesłuchania. Najbardziej znaczącym elementem jest przygotowanie niezbędnej dokumentacji, z 71,59% respondentów, którzy zawsze to robią. Następnym ważnym krokiem jest ustalenie miejsca i czasu przesłuchania, gdzie 70,99% badanych twierdzi, że zawsze to uwzględnia. Przygotowanie pytań w określonej kolejności jest kolejnym istotnym aspektem, z 41,77% respondentów robiących to bardzo często i 38,19% zawsze.

Nieco mniej jednoznaczne są odpowiedzi na temat analizy zebranego materiału oraz ustalania charakteru przesłuchania i przygotowania dowodów, gdzie odpowiedzi są bardziej rozproszone, ale nadal wskazują na istotne znaczenie tych etapów. Aspekty takie jak dobieranie odpowiedniej metody przesłuchania, przygotowanie planu przesłuchania i ustalanie sposobu przyjazdu osoby na przesłuchanie również są istotne, ale nie są tak powszechne wśród respondentów.

W końcu, mniej istotne aspekty wydają się obejmować takie kwestie, jak aranżacja miejsca przesłuchania i rekwizytów, gdzie 31,03% nigdy tego nie robi, a także zbieranie informacji na temat cech i osobowości sprawcy i określanie profilu osoby przesłuchiwanego (normy bazowej), które nie są tak powszechnie stosowane w porównaniu z innymi elementami procesu przygotowania (zob. tabela nr 29 i wykres nr 11).

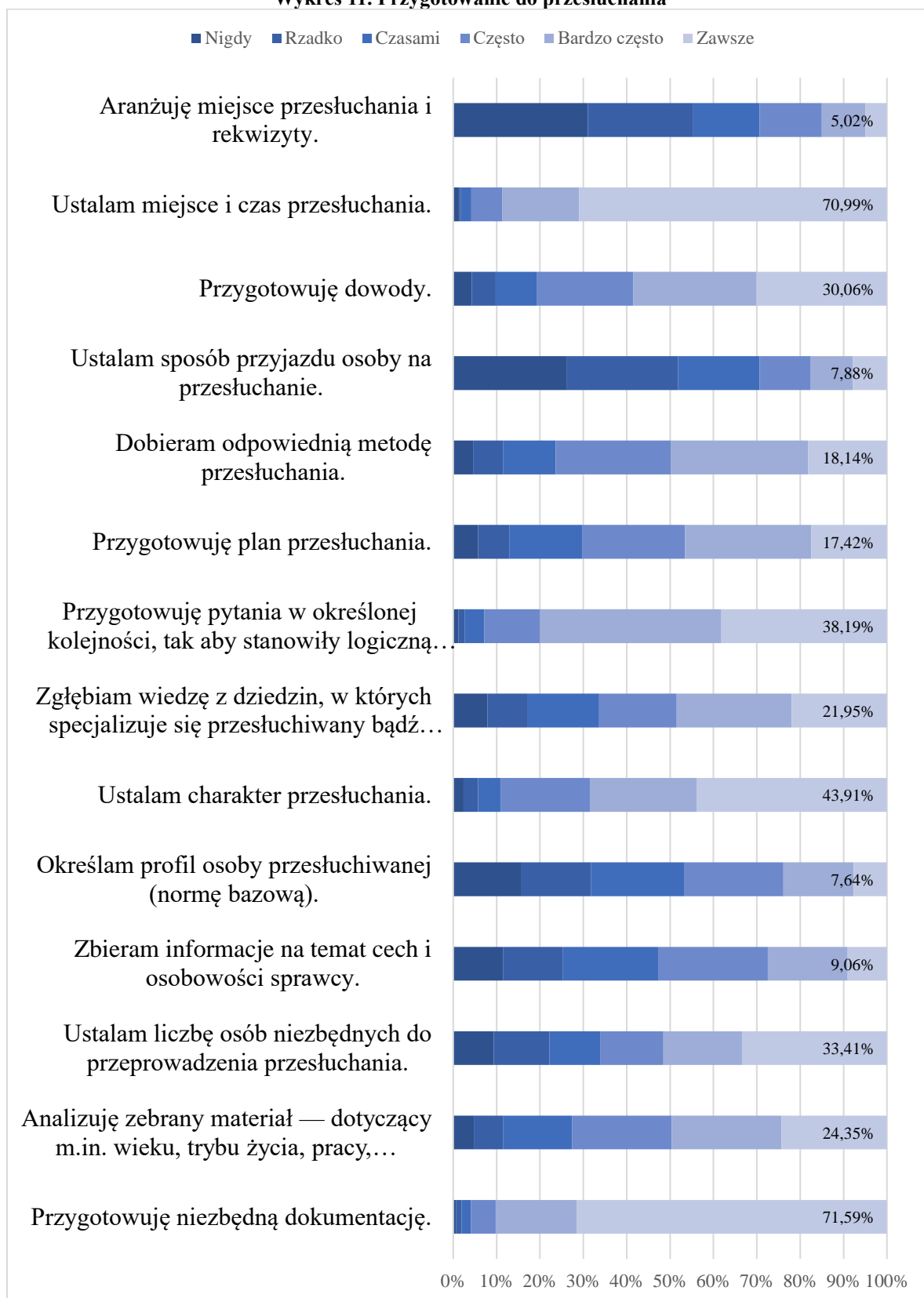
Tabela 29. Przygotowanie do przesłuchania

	Nigdy	Rzadko	Czasami	Często	Bardzo często	Zawsze	Ogółem
Przygotowuję niezbędną dokumentację	0,72%	1,19%	2,15%	5,73%	18,62%	71,59%	100%
Analizuję zebrany materiał — dotyczący m.in. wieku, trybu życia, pracy, wykształcenia, zainteresowań przesłuchiwanego	4,77%	6,68%	15,99%	22,91%	25,3%	24,35%	100%
Ustalam liczbę osób niezbędnych do przeprowadzenia przesłuchania	9,31%	12,89%	11,69%	14,56%	18,14%	33,41%	100%

Zbieram informacje na temat cech i osobowości sprawcy	11,46%	13,84%	21,96%	25,3%	18,38%	9,06%	100%
Określam profil osoby przesłuchiwanej (normę bazową)	15,75%	15,99%	21,48%	22,91%	16,23%	7,64%	100%
Ustalam charakter przesłuchania	2,39%	3,34%	5,25%	20,53%	24,58%	43,91%	100%
Zgłębiam wiedzę z dziedzin, w których specjalizuje się przesłuchiwany bądź których dana sprawa dotyczy	7,88%	9,31%	16,47%	17,9%	26,49%	21,95%	100%
Przygotowuję pytania w określonej kolejności, tak aby stanowiły logiczną całość	1,19%	1,43%	4,53%	12,89%	41,77%	38,19%	100%
Przygotowuję plan przesłuchania	5,72%	7,16%	16,95%	23,63%	29,12%	17,42%	100%
Dobieram odpowiednią metodę przesłuchania	4,55%	6,92%	12,17%	26,49%	31,74%	18,14%	100%
Ustalam sposób przyjazdu osoby na przesłuchanie	26,25%	25,54%	18,85%	11,69%	9,79%	7,88%	100%
Przygotowuję dowody	4,3%	5,49%	9,55%	22,2%	28,4%	30,06%	100%
Ustalam miejsce i czas przesłuchania	1,32%	0,48%	2,39%	7,16%	17,66%	70,99%	100%
Aranżuję miejsce przesłuchania i rekwizyty	31,03%	24,34%	15,27%	14,32%	10,02%	5,02%	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 11. Przygotowanie do przesłuchania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Aby sprawdzić, czy istnieje związek między kategoriami dotyczącymi przygotowania do przesłuchania zastosowano współczynnik korelacji rang Spearmana.

Systematyczne szkolenia z zakresu przesłuchań i detekcji kłamstwa zdobyły największe poparcie, z 55,55% respondentów zgadzających się zdecydowanie i 28,6% raczej zgadzających się. Dostosowanie rozmowy do poziomu językowego rozmówcy również było wysoko oceniane, z 46,31% zgadzającymi się zdecydowanie i 36,99% raczej zgadzającymi się. Posiadanie odpowiednich umiejętności (46,77% zdecydowanie się zgadza, 40,1% raczej się zgadza) i stworzenie platformy do współdzielenia wzorów pism i metod (41,05% zdecydowanie się zgadza, 30,31% raczej się zgadza) były również kluczowe.

Nieco mniejsze znaczenie miało przygotowanie odpowiednich pomieszczeń do przesłuchania (27,21% zdecydowanie się zgadza, 33,65% raczej się zgadza), nieustanne podnoszenie kwalifikacji językowych (24,58% zdecydowanie się zgadza, 37,71% raczej się zgadza) i analiza krytyczna przeprowadzonego przesłuchania (18,85% zdecydowanie się zgadza, 33,89% raczej się zgadza).

Mniej istotne były kwestie takie jak częstsze nagrywanie i analizowanie przesłuchań (17,67% zdecydowanie się zgadza, 31,26% raczej się zgadza), mniejszy podział obowiązków (32,22% zdecydowanie się zgadza, 24,58% raczej się zgadza), i mniejsze oczekiwania przełożonych w związku ze stażem pracy (12,17% zdecydowanie się zgadza, 15,75% raczej się zgadza).

Najmniej poparcia zdobyła propozycja każdorazowego prowadzenia przesłuchania w minimum dwie osoby i jednoczesny podział ról, z jedynie 8,11% zgadzającymi się zdecydowanie i 20,05% raczej zgadzającymi się, co może wskazywać na mniejsze znaczenie tej metody w kontekście innych strategii (zob. tabela nr 30 i wykres nr 12).

Tabela 30. Poprawa skuteczności przesłuchań

	Zdecydowanie się nie zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Nie mam zdania	Raczej się zgadzam	Zdecydowanie się zgadzam	Ogółem
Systematyczne szkolenia z zakresu przesłuchań oraz nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa	1,91%	4,53%	10,13%	28,6%	55,55%	100%

Częstsze nagrywanie przesłuchań i ich analizowanie	10,5%	13,6%	26,97%	31,26%	17,67%	100%
Mniejszy podział obowiązków	5,97%	7,16%	30,07%	24,58%	32,22%	100%
Mniejsze oczekiwania przełożonych w związku ze stażem pracy	17,9%	20,05%	34,13%	15,75%	12,17%	100%
Przygotowanie odpowiednich pomieszczeń do przesłuchania	6,68%	11,93%	20,53%	33,65%	27,21%	100%
Dostosowanie rozmowy do poziomu językowego rozmówcy.	1,67%	4,77%	10,26%	36,99%	46,31%	100%
Posiadanie odpowiednich umiejętności (m.in. społecznych, interpersonalnych, prawnych)	1,43%	2,86%	8,83%	40,1%	46,77%	100%
Każdorazowe prowadzenie przesłuchania w minimum 2 osoby i jednoczesny podział ról	17,42%	25,78%	28,64%	20,05%	8,11%	100%

Wiedza na temat normy bazowej przesłuchiwanego	5,73%	10,5%	35,8%	30,79%	17,18%	100%
Nieustanne podnoszenie kwalifikacji językowych	5,01%	8,83%	23,87%	37,71%	24,58%	100%
Stworzenie platformy, w której każdy miałby dostęp do wzorów pism procesowych, skutecznych metod przesłuchań, a także nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa	3,82%	6,44%	18,38%	30,31%	41,05%	100%
Każdorazowa analiza krytyczna przeprowadzonego przesłuchania celem wyprowadzenia wniosków i ich zaimplementowania	5,49%	10,98%	30,79%	33,89%	18,85%	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 12. Poprawa skuteczności przesłuchań

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Poniższa tabela przedstawia opinie dotyczące skuteczności stosowania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchań. Wyniki są rozłożone na skali od 1 do 5, gdzie 1 oznacza „w minimalnym stopniu”, a 5 „w maksymalnym stopniu”.

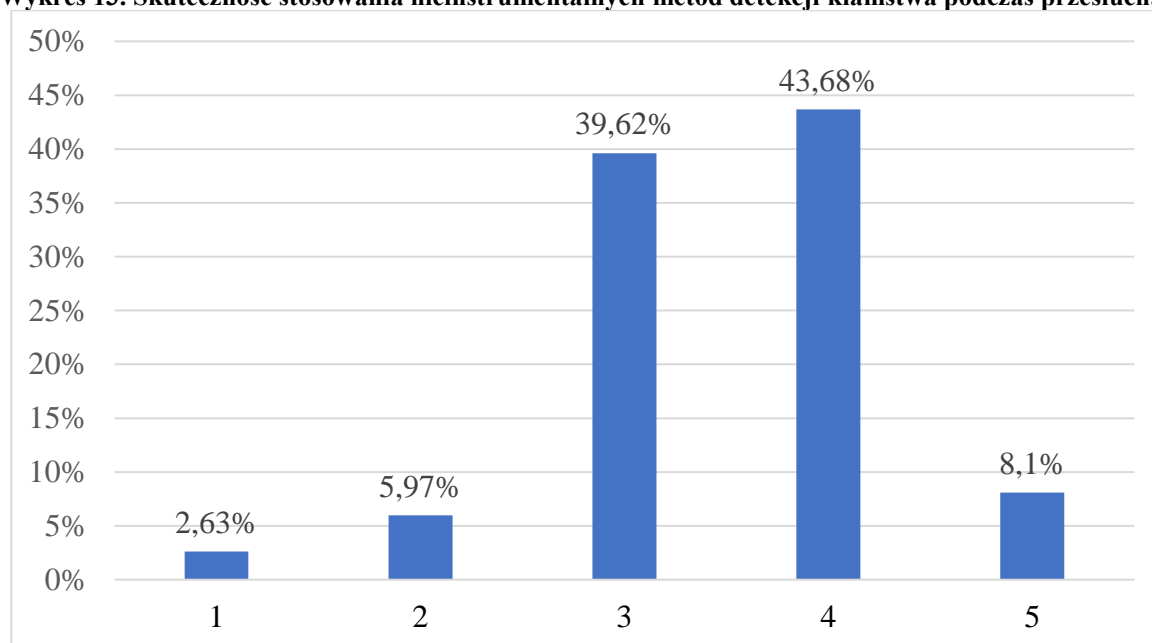
Większość respondentów oceniła skuteczność stosowania tych metod jako umiarkowaną, co widać w kategoriach 3 i 4, które razem stanowią 83,3% odpowiedzi (39,62% dla 3 i 43,68% dla 4). Wyraźnie mniejsze procenty reprezentują skrajne oceny. Tylko 2,63% respondentów wskazało najniższą możliwą ocenę (1 — w minimalnym stopniu), a 5,97% dało ocenę 2. Natomiast kategoria 5 — w maksymalnym stopniu, czyli najwyższa ocena, została wybrana przez 8,1% respondentów. To może wskazywać, że choć wiele osób uważa stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa za stosunkowo skuteczne, to tylko nieliczna grupa uznaje je za wysoce efektywne w swojej praktyce. Wartości przedstawia tabela nr 31 i wykres nr 13.

Tabela 31. Skuteczność stosowania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchań

	Częstość	Procent
1 — w minimalnym stopniu	11	2,63%
2	25	5,97%
3	166	39,62%
4	183	43,68%
5 — w maksymalnym stopniu	34	8,1%
Ogółem	419	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Wykres 13. Skuteczność stosowania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchań

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Mając scharakteryzowaną część metryczkową ankiety oraz część właściwą, postanowiono zbadać występowanie związku między poszczególnymi pytaniami zawartymi w ankiecie.

W pierwszej kolejności zadano pytanie czy istnieje związek między odpowiedziami na pytania: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?”, a „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiwanym osób?”.

Spośród osób, które zwracają uwagę na niewerbalne zachowania, 97,96% uważa, że możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania. Tylko 1,27% z tych, którzy zwracają uwagę na niewerbalne zachowania, odpowiedziało, że nie jest to możliwe, a 0,76% nie miało zdania na ten temat. Wśród tych, którzy nie zwracają uwagi

na niewerbalne zachowania, 100% odpowiedziało, że wykrycie kłamstwa na tej podstawie nie jest możliwe. Wśród osób, które nie wiedziały, czy zwracają uwagę na niewerbalne zachowania, 64,71% uważało, że wykrycie kłamstwa na tej podstawie jest możliwe, 23,53% uważało, że nie, a 11,77% nie miało zdania na ten temat (zob. tabela nr 32).

Ogólnie rzecz biorąc, wyniki sugerują silne powiązanie między zwracaniem uwagi na niewerbalne zachowania a wiarą w możliwość wykrycia kłamstwa przez ocenę wypowiedzi i zachowania.

Tabela 32. Zestawienie odpowiedzi na pytania: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?” versus „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?”

			Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?			Całość
			Tak	Nie	Nie wiem	
Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?	Tak	n	385	5	3	393
		%	97,96%	1,27%	0,76%	100%
	Nie	n	9	0	0	9
		%	100%	0%	0%	100%
	Nie wiem	n	11	4	2	17
		%	64,71%	23,53%	11,77%	100%
	Całość	n	405	9	5	419
		%	96,66%	2,15%	1,19%	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Aby sprawdzić, czy zależność między zmiennymi jest statystycznie istotna postanowiono zastosować test Chi2 Pearsona. Wynik testu oznacza, że istnieje statystycznie istotna zależność między zwracaniem uwagi na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób a przekonaniem o możliwości wykrycia kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby. $\chi^2(4) = 56,291$; $p < 0,001$ (zob. tabela nr 33).

Tabela 33. Wynik testu Chi2 Pearsona dla pytań: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?” versus „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?”

	Wartość	df	p
Chi2 Pearsona	56,291	4	< ,001
N	419		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

W następnej kolejności postanowiono sprawdzić, czy występuje związek między odpowiedziami na pytania: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?”, a „Czy ustala Pan(i) tzw. normę bazową przesłuchiwanego — tj. analizuje Pan(i) zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach?”

Spośród respondentów, którzy zwracają uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób, największa grupa (32,67%) analizuje zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach czasami. Kategorie „Rzadko” i „Często” również zgromadziły istotny odsetek odpowiedzi, odpowiednio 21,04% i 19,80%, podczas gdy mniejsze grupy respondentów wybrały opcje „Nigdy”, „Bardzo często” i „Zawsze”. Spośród respondentów, którzy nie zwracają uwagi na niewerbalne zachowania, największa grupa (57,14%) nigdy nie analizuje zachowania swojego rozmówcy w naturalnych sytuacjach, z niewielkimi procentami wybierającymi opcje „Rzadko”, „Czasami” i „Zawsze”. To może sugerować, że osoby, które nie zwracają uwagi na niewerbalne sygnały, mają również mniejszą tendencję do analizowania ogólnego zachowania rozmówcy (zob. tabela nr 34).

Tabela 34. Zestawienie odpowiedzi na pytania: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” versus „Czy ustala Pan(i) tzw. normę bazową przesłuchiwanego — tj. analizuje Pan(i) zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach?”

		Czy ustala Pan(i) tzw. normę bazową przesłuchiwanego — tj. analizuje Pan(i) zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach?							Całość
		Nigdy	Rzadko	Czasami	Często	Bardzo często	Zawsze		
Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania	Tak	n	49	85	132	80	32	26	404
		%	12,13%	21,04%	32,67%	19,80%	7,92%	6,44%	100%
	Nie	n	4	1	1	0	0	1	7
		%	57,14%	14,29%	14,29%	0%	0%	14,27%	100%
	Nie wiem	n	3	1	1	0	0	0	5
		%	60%	20%	20%	0%	0%	0%	100%
	Całość	n	56	87	134	80	32	27	416
		%	13,46%	20,91%	32,21%	19,23%	7,69%	6,49%	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Z przeprowadzonego testu Chi2 Pearsona wynika, że występuje statystycznie istotny związek pomiędzy odpowiedziami respondentów na pytania: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” *versus* „Czy ustala Pan(i) tzw. normę bazową przesłuchiwanego — tj. analizuje Pan(i) zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach?” $\text{Chi2}(4) = 23,917$; $p = 0,008$ (zob. tabela nr 35).

Tabela 35. Wynik testu Chi2 Pearsona dla pytań: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” *versus* „Czy ustala Pan(i) tzw. normę bazową przesłuchiwanego — tj. analizuje Pan(i) zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach?”

	Wartość	df	<i>p</i>
Chi2 Pearsona	23,917	10	0,008
N	416		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

W następnej kolejności postanowiono sprawdzić, czy występuje związek między odpowiedziami na pytania: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” *versus* „Czy Pana(i) zdaniem odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy?”.

Z analizy wyników tabeli nr 36 wynika, że spośród respondentów, którzy zwracają uwagę na niewerbalne zachowania, ogromna większość (95,8%) uważa, że odpowiednie przygotowanie do przesłuchania ma wpływ na skuteczniejsze pozyskanie informacji. Tylko niewielka liczba osób w tej grupie (1,98%) nie zgadza się z tym stwierdzeniem, a 2,22% nie ma na ten temat zdania.

W grupie osób, które nie zwracają uwagi na niewerbalne zachowania, 66,67% uważa, że odpowiednie przygotowanie ma znaczenie, podczas gdy pozostali (33,33%) nie mają zdania na ten temat. W tej grupie nie było osób, które by się nie zgadzały z tym stwierdzeniem.

Wśród tych, którzy odpowiedzieli „Nie wiem” na pytanie o zwracanie uwagi na niewerbalne zachowania, 80% uważa, że odpowiednie przygotowanie ma znaczenie, a reszta (20%) nie ma zdania na ten temat.

Ogólnie rzecz biorąc, zestawienie to wskazuje na istotną zgodność między zwracaniem uwagi na niewerbalne zachowania a przekonaniem o znaczeniu odpowiedniego przygotowania do przesłuchania. Większość respondentów, niezależnie od tego, czy zwracają uwagę na niewerbalne zachowania, zdaje sobie sprawę z ważności odpowiedniego przygotowania do przesłuchania w celu skutecznego pozyskania informacji.

Tabela 36. Zestawienie odpowiedzi na pytania: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” versus „Czy Pana(i) zdaniem odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy?”

			Czy Pana(i) zdaniem odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy?			Całość
			Tak	Nie	Nie wiem	
Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania	Tak	n	388	8	9	405
		%	95,8%	1,98%	2,22%	100%
	Nie	n	6	0	3	9
		%	66,67%	0%	33,33%	100%
	Nie wiem	n	4	0	1	5
		%	80%	0%	20%	100%
	Całość	n	398	8	13	419
		%	94,99%	1,91%	3,1%	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Z przeprowadzonego testu Chi2 Pearsona wynika, że występuje statystycznie istotny związek pomiędzy odpowiedziami respondentów na pytania: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?”, a „Czy Pana(i) zdaniem odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy?": $\text{Chi}^2(4) = 33,306$; $p < 0,001$ (zob. tabela nr 37).

Tabela 37. Wynik testu Chi2 Pearsona dla pytań: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” versus „Czy Pana(i) zdaniem odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy?”

	Wartość	df	<i>p</i>
Chi2 Pearsona	33,306	4	< ,001
N	419		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Następnie postanowiono sprawdzić, czy występuje związek między odpowiedziami na pytania: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?”, a „Co Pana(i) zdaniem mogłoby poprawić skuteczność przesłuchań?”.

Wyniki przedstawione w tabeli nr 38 ukazują relację między opinią respondentów na temat możliwości wykrycia kłamstwa przez analizę wypowiedzi i zachowania oraz ich oceną

skuteczności nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchań. Większość respondentów (393 osoby), którzy uważają, że można wykryć kłamstwo, oceniła te metody jako umiarkowanie do stosunkowo skuteczne, z największym odsetkiem (45,04%) oceniającym je na 4 w skali 1-5. Wśród 9 osób, które stwierdziły, że nie można wykryć kłamstwa, odpowiedzi były bardziej zróżnicowane, z ocenami rozkładającymi się głównie między 1 a 4. Osoby niepewne co do możliwości wykrycia kłamstwa (17 respondentów) również wykazały różnorodność w odpowiedziach, z lekkim przeważeniem oceny 3. Ogólnie rzecz biorąc, badanie sugeruje, że większość funkcjonariuszy uważa, że ocena wypowiedzi i zachowania może wykryć kłamstwo i że nieinstrumentalne metody są postrzegane jako umiarkowanie skuteczne (zob. tabela nr 38).

Tabela 38. Zestawienie odpowiedzi na pytania: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?” versus „Co Pana(i) zdaniem mogłoby poprawić skuteczność przesłuchań?”

			W jakim stopniu stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa jest skuteczne podczas przesłuchań?					Całość
			1	2	3	4	5	
Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?	Tak	n	6	22	154	177	34	393
		%	1,53%	5,60%	39,19%	45,04%	8,65%	100%
	Nie	n	2	0	4	3	0	9
		%	22,22%	0%	44,44%	33,33%	0%	100%
	Nie wiem	n	3	3	8	3	0	17
		%	17,65%	17,65%	47,06%	17,65%	0%	100%
	Całość	n	11	25	166	183	34	419
		%	2,63%	5,97%	39,62%	43,68%	8,12%	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Z przeprowadzonego testu Chi2 Pearsona wynika, że występuje statystycznie istotny związek pomiędzy odpowiedziami respondentów na pytania: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?”, a „Co Pana(i) zdaniem mogłoby poprawić skuteczność przesłuchań?”: $\text{Chi}2(8) = 39,681$; $p < 0,001$ (zob. tabela nr 39).

Tabela 39. Wynik testu Chi2 Pearsona dla pytań: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?” versus „Co Pana(i) zdaniem mogłoby poprawić skuteczność przesłuchań?”

	Wartość	df	<i>p</i>
Chi2 Pearsona	39,681	8	< ,001
N	419		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Podsumowując, wyniki różnych testów Chi2 Pearsona wykazały statystycznie istotne zależności między różnymi zmiennymi związanymi z przesłuchaniami i oceną zachowania.

Zwracanie uwagi na niewerbalne zachowania przesłuchiwanym osobom ma statystycznie istotny związek z przekonaniem o możliwości wykrycia kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania. Istnieje także statystycznie istotny związek między zwracaniem uwagi na niewerbalne zachowania, a oceną zachowania rozmówcy w naturalnych sytuacjach, jak również między zwracaniem uwagi na niewerbalne zachowania a przekonaniem, że odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji. Ponadto, istnieje statystycznie istotna zależność między opinią o możliwości wykrycia kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania, a opinią o tym, co mogłoby poprawić skuteczność przesłuchań.

Wyniki te mogą mieć praktyczne zastosowanie w zrozumieniu, jak funkcjonariusze postrzegają różne aspekty procesu przesłuchania i mogą przyczynić się do dalszego rozwoju metod przesłuchania.

5.2. Wyniki badań techniką wywiadu eksperckiego

Podczas prowadzenia badań uzyskano opinie ekspertów prowadzących na co dzień przesłuchania i specjalizujących się w danej dziedzinie. Wywiad przeprowadzono łącznie z pięcioma ekspertami, w tym z trzema będącymi funkcjonariuszami Policji w stanie spoczynku i dwoma będącymi funkcjonariuszami Policji w czynnej służbie.

Wywiad przeprowadzono z następującymi ekspertami: insp. w st. sp. dr. Rafałem Kwasińskim, insp. w st. sp. Rafałem Pawłowski, kom. Marcinem Buchholzem i asp. Wojciechem Kuberskim. Jeden wywiad przeprowadzono anonimowo.

Przeprowadzony wywiad ekspercki z **insp. w st. sp. dr. Rafałem Kwasińskim**⁵¹⁶ pozwolił na następujące stwierdzenia: kłamanie jest zadaniem trudnym, ponieważ dana osoba musi pamiętać o tym, co się naprawdę wydarzyło i o tym, co fałszywie twierdzi. Podczas ustalania rzeczywistego przebiegu zdarzenia istotne jest to, czy osobowe źródło informacji wypowiada coś fałszywego celowo, czy w przekonaniu, że to, co mówi jest prawdą. Problemem jest tutaj stosunek osoby wypowiadającej się do jej przekonań. Wyrażenie wypowiedź prawdziwa może mieć zatem dwa znaczenia. Kłamstwem jest wyłącznie nieszczerza wypowiedź, która według wypowiadającego się jest nieszczerza, a określanie wiarygodności osobowych źródeł dowodowych jest ważną częścią pracy służb policyjnych. Na zachowanie osób kłamiących wpływa wiele czynników, jak: złożoność kłamstwa, planowanie, wysokość stawki, motywacja kłamcy, towarzyszące kłamstwu emocje, podejrzliwość obserwatora oraz cechy (różnice) indywidualne. Ocena behawioralna jest wartościowym i pomocnym narzędziem, pozwalającym na ukierunkowanie i uzupełnienie procesu wykrywczego, jednocześnie wpływającym na rezultaty prowadzonych czynności dowodowych. Metodyka powyższej oceny stanowi złożony kompleks czynności i działań o interdyscyplinarnym charakterze. Wymaga specjalistycznych kwalifikacji i kompetencji, a także indywidualnych predyspozycji psychofizycznych, czego przykładem jest umiejętność dekodowania i interpretowania mikroekspresji. Problemem staje się tutaj kwestia obiektywizmu. Większość prowadzących przesłuchanie skupia się wyłącznie na treści przekazywanych słów niż na sposobie ich artykułowania i zachowaniach jej towarzyszącym, podczas gdy określenie stopnia wiarygodności wymaga skupienia się w jednym czasie na wielu aspektach. Ocena wypowiedzi i zachowań może być wykorzystywana nie tylko podczas przesłuchań i rozmów z osobowymi źródłami dowodowymi. Należy także zwrócić uwagę na inne możliwości jej wykorzystywania w taktyce kryminalistycznej — podczas działań wspomagających i/ lub uzupełniających realizację funkcji zapobiegawczej i wykrywczej, jak czynności operacyjno-rozpoznawcze, w tym szczególnie w zakresie kontroli, nadzoru i współpracy z osobowymi źródłami informacji, profilowania kryminalnego, profilowania behawioralnego, budowy i weryfikacji hipotez kryminalistycznych (operacyjnych i śledczych) czy także typowania sprawców przestępstw. Narzędzia powyższej oceny mogą być stosowane na każdym etapie postępowania przygotowawczego, umożliwiając budowanie pytań, weryfikację odpowiedzi (reakcji), usprawnianie procesu komunikacji, ukierunkowanie pracy wykrywczej, poszukiwanie źródeł i środków dowodowych, a także weryfikację zgromadzonego dotychczas materiału

⁵¹⁶ Pełne odpowiedzi na pytania zadane ekspertowi, będące autoryzowaną i dosłowną wypowiedzią z zachowaniem oryginalnego języka, wraz z biografią zostały umieszczone w załączniku nr 6 dysertacji.

dowodowego. Wnioski z takiej analizy pozwalają z kolei na ukierunkowanie przebiegu postępowania przygotowawczego, planowanie oraz korygowanie taktyki przesłuchania.

W ocenie eksperta, jednym ze źródeł trudności występujących podczas przesłuchania są sami przesłuchiwanym, a także możliwość właściwej oceny ich zachowań, bowiem kłamanie jest zależne od wielu czynników, jak cechy danej osoby, typ kłamstwa czy okoliczności jego popełnienia. Nie ma typowych oznak kłamstwa, a obserwatorzy mogą polegać na bezmyślnych regułach podejmowania decyzji niż aktywnemu badaniu zachowania innych osób. Kolejną trudnością są ograniczenia poznawcze i nastawienie prowadzącego przesłuchanie, brak lub niewystarczająca znajomość problematyki przesłuchań, pobieżna znajomość dochodzonej sprawy, słabe przygotowanie do przesłuchania, brak realizmu w określaniu oczekiwań (efektów) przesłuchania, problemy natury instytucjonalno-organizacyjnej. Może się to przejawiać pośpiechem; systemowym brakiem czasu na planowanie i przygotowanie; brakiem efektywnego systemu szkolenia zawodowego i doskonalenia zawodowego; częstą i niekontrolowaną fluktuacją kadr — przypadkowością w doborze kadr do pełnienia służby w pionie śledczym, brakiem bądź niewłaściwym doбором funkcjonariuszy do tzw. trudnych przesłuchań z uwagi na przesłuchiwaną osobę bądź charakter dochodzonej sprawy; brakiem odpowiedniej liczby specjalnych pomieszczeń do przesłuchań z odpowiednim wyposażeniem, tj. sprzętem do utrwalania i obserwowania prowadzonych czynności; utrwalaniem przebiegu przesłuchań w drodze koniecznego i niechcianego wyjątku; brakiem metodycznych podstaw do wykorzystania pracy zespołowej w trakcie przesłuchania. Te, naturalnie tylko przykładowe, trudności sprawiają, że przesłuchania stają się mniej efektywne niż te, które byłyby przeprowadzane z uwzględnieniem wskazanych zaleceń.

Zdaniem eksperta w kontekście błędów dotyczących nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa godzi się wskazać, że zasadnicze znaczenie dla osoby wykrywającej kłamstwa ma podejrzliwość i nieufanie temu, co ludzie mówią. Obserwatorzy powinni kontynuować zadawanie pytań na dany temat, kiedy tylko zaczną podejrzewać, że ktoś kłamie. Na początku prowadzonych czynności powinni zadawać pytania otwarte, a kolejno, wraz z rozwojem przesłuchania, pytania szczegółowe. Ciągłe zadawanie pytań nie jest jednak łatwą czynnością. Według badań, kłamcy w rezultacie dalszego przesłuchiwania sprawiają wrażenie uczciwych. Gdy po zakwestionowaniu ich wypowiedzi kontynuują kłamanie to obserwatorzy mają skłonność do wierzenia im. Kłamcy będą zatem sprawiać uczciwe wrażenie dopóki będzie im się udawało unikać nerwowego zachowania. Obserwatorzy nie powinni ujawniać wobec kłamcy zbyt dużo swojej wiedzy. Obawa przed złapaniem na kłamstwie może również wywołać u przesłuchiwanego nerwowość, zwiększającą prawdopodobieństwo ukazania oznak

behawioralnych. Pomocne w zdemaskowaniu kłamców jest wykorzystanie elementów wywiadu kognitywnego. Obserwatorzy powinni oceniać także każdy przypadek indywidualnie. Kierowanie się stereotypami i własnym nastawieniem jest błędem zaburzającym pole widzenia. Obserwacja przekazu niewerbalnego i werbalnego ma zasadnicze znaczenie, brak koncentracji i uważności jest kolejnym błędem popełnianym przez przesłuchujących. Osoby dekodujące kłamstwo powinny spróbować wyjaśnić konkretne oznaki, ale i pamiętać, że mogły się one pojawić z wielu innych powodów niż kłamstwo. Obserwator powinien obserwować przesłuchującego niemalże od stóp do głowy, co może powodować dziwne wrażenie, dlatego też dobrym rozwiązaniem mogłoby być prowadzenie przesłuchania w dwie osoby, podczas gdy jedna osoba rozmawiałaby z przesłuchiwanym, a druga obserwowała ją znajdując się w innym pomieszczeniu. Wykrywanie wszelkich oznak behawioralnych jest prostsze w sytuacji, gdy obserwator zna naturalne zachowanie potencjalnego kłamcy, obserwatorzy powinni zatem poznać naturalne zachowanie danej osoby, a następnie poszukiwać pewnych odchyleń od zachowania bazowego, i kolejno te odchylenia wytłumaczyć. Błędem jest również to, że obserwatorzy często nie biorą pod uwagę różnic indywidualnych. Wystąpić mogą tutaj także dwa błędy. Pierwszy z nich nazywany jest „ryzykiem Brokawa” i oznacza uznanie osoby szczerzej za winną z uwagi na jej specyficzny sposób mówienia, przypominający sposób mówienia osoby winnej. Drugi błąd nazywany jest natomiast „efektem Otella” i może pojawić się w sytuacji, gdy prawdomówny rozmówca, który boi się, że policjant mu nie uwierzy, staje się z powodu tych obaw nerwowy i zachowuje się równie nerwowo jak kłamca, który boi się, że zostanie przyłapany na nieszczerości. Nieuwzględnianie tych dwóch problemów może stanowić kolejne, istotne źródło błędów występujących podczas detekcji kłamstwa, a także we właściwym przebiegu czynności przesłuchania.

Zdaniem eksperta w procesach szkoleniowych, w tym funkcjonariuszy Policji, czynności przesłuchania poświęca się niewiele uwagi. Szkolenia skupione są głównie na aspektach procesowych. Mało uwagi poświęca się natomiast kwestiom kryminalistycznym i psychologicznym, wychodząc często z założenia, że czynność ta nie jest trudna, a nauka tych aspektów następuje poprzez praktykę. Przesłuchanie jest umiejętnością, której trzeba się uczyć ustawicznie czerpiąc z pozytywnych wzorców, mających oparcie w rezultatach badań naukowych. W praktyce przyjmuje się natomiast, że czynność przesłuchania to lista problemów do wyjaśnienia. Takie myślenie jest błędne. Profesjonalne podejście do tych czynności oznacza to, że przesłuchujący musi bezwzględnie znać przepisy prawa, posiadać rzetelną wiedzę w zakresie metod przesłuchiwania, a także umiejętność doboru właściwej metody przesłuchania do cech przesłuchiwanego. Kolejną, istotną umiejętnością, jest łatwość

nawiązywania kontaktu z rozmówcą, trafność w rozpoznawaniu stanów oraz procesów psychicznych towarzyszących przedmiotowym czynnościom, a także motywacji wyjaśnień. W celu nawiązania dobrego kontaktu ważna jest również umiejętność prowadzenia rozmowy i dopasowywanie jej do indywidualnych cech rozmówcy, formułowania odpowiednich pytań oraz wzbudzania u rozmówcy określonych emocji. Szkolenia specjalistyczne w tym zakresie powinny być dedykowane policjantom z ustalonym doświadczeniem zawodowym i powinny mieć charakter etapowy. W szkoleniach wieloetapowych (począwszy od tzw. szkolenia podstawowego, poprzez kursy sprofilowane, a skończywszy na szkoleniach dla średniej kadry zarządzającej) należałoby zaliczyć następujące zagadnienia: budowanie sprofilowanych tematów rozmów; ocena behawioralna; budowanie umiejętności planowania, przygotowywania, realizowania, doboru i oceny taktyki przesłuchania; doboru i profilowania przesłuchującego; pracę zespołową i współdziałanie w przesłuchaniu/ przesłuchaniach. W przesłuchaniach powinien być także uwzględniony kontekst kulturowy, kontekst lingwistyczny i ewentualny udział osób trzecich — konsultantów, analityków, arabistów, lingwistów, psychologów, psychiatrów itp., np. w sprawach dotyczących zagrożeń terrorystycznych czy przestępczości zorganizowanej. Istotna jest także odpowiednia aranżacja pomieszczeń do przesłuchań lub kompleksu zintegrowanych funkcjonalnie pomieszczeń (np. pokój przesłuchań, pomieszczenie kontrolno-obszernacyjne, pokój narad), co pozwala na łatwiejszą komunikację i jednoczesną — bieżącą obserwację rozmowy w czasie rzeczywistym (względny bezpieczeństwa, analityczne, taktyczne), oczywiście z możliwością jednoczesnego utrwalania na nośnikach cyfrowych zapisu tych czynności.

Wiedza, a także umiejętności w obszarze psychologii kryminalistycznej powinny mieć zastosowanie w praktyce przesłuchania, bowiem jest ono czynnością podstawową i nie ma postępowania przygotowawczego oraz jurysdykcyjnego bez przesłuchań. Czynność ta nie zamyka sfery poszukiwań i dociekań tylko dla kontekstu prawnego, stanowiącego konieczne ramy. Nie należy zapominać o tym, że czynność ta jest pewnego rodzaju zdarzeniem o charakterze komunikacyjnym, współtworzonym przez przesłuchującego i przesłuchiwanego. W wielu metodach prowadzenia tych czynności zwraca się uwagę na umiejętność obserwacji stanów emocjonalnych oraz ich wykorzystania podczas rozmowy. Równie istotnym elementem przesłuchań jest nauka aktywnego słuchania — okazywania tego, że rozmówca jest najważniejszy, podczas gdy możliwe jest wychwycenie informacji przydatnych w danym postępowaniu. Pomimo że przekaz werbalny może być na bieżąco analizowany, to mniej doświadczeni przesłuchujący powinni rozpoczynać taką ocenę od badania teksów pisanych. Naturalnie w pewnych sytuacjach niemożliwe jest badanie wypowiedzi pisemnej, a jedynie

w czasie rzeczywistym, np. pochodzących od osobowych źródeł informacji, to warte uwagi jest to, że taką ocenę można wykonać bez wiedzy i udziału autora. Istotnym zagadnieniem w celu określenia prawdopodobności w zachowaniu rozmówcy jest zdawanie sobie sprawy z tego, że podczas gdy w zachowaniu zachodzi zmiana — niespójność/ sprzeczność, to ta właśnie zmiana i/ lub sprzeczność nie pojawiły się przypadkowo. Taka zmiana zachowania jest wskazówką, że wydarzyło się coś ważnego. Szkolenia z zakresu przesłuchań powinny uwzględniać specyfikę — swoistość zachowania rozmówcy wobec taktyki i techniki. Celem zwiększenia efektywności przedmiotowych czynności, działania wykrywcze oraz dowodowe powinny uwzględniać postęp technologiczny oraz dorobek współczesnej nauki. Rozwój m.in. takich nauk i dyscyplin jak kombinatoryka, teoria gier, teoria negocjacji, analiza informacji, psychologia behawioralna, kryminalistyka, lingwistyka itp. powoduje poszerzenie się możliwości poznawczych w obszarze bezpieczeństwa, w tym również narzędzi wywiadowczych oraz śledczych. Rezultaty płynące z wielu płaszczyzn badawczych powinny być twórczo adaptowane na grunt przesłuchania. Zarówno teoria jak i praktyka powinny spotkać się na płaszczyźnie realizacji wspólnego celu — zapewnienia bezpieczeństwa.

Przeprowadzony wywiad ekspercki z **insp. w st. sp. Rafałem Pawłowskim**⁵¹⁷ pozwolił na następujące stwierdzenia: nieinstrumentalna detekcja kłamstwa jest w ważna i można ją wykorzystać nie tylko podczas przesłuchania, lecz także rozmów w trakcie wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych. O jej efektywności stanowi przede wszystkim odpowiednie przygotowanie.

W ocenie eksperta, osoby przeprowadzające na co dzień przesłuchania, z uwagi na zbyt dużą liczbę prowadzonych spraw, nie mają zawsze możliwości prowadzenia spokojnej rozmowy, a także prowadzenia przedmiotowych czynności w specjalnych pomieszczeniach. Trudnościami, z jakimi się spotykają są również braki doświadczonych policjantów z uwagi na stany kadrowe, statystykę oraz presję na szybkie zakończenie sprawy, co powoduje ich pobieżne przeprowadzanie. Zdaniem eksperta najczęściej popełnianymi błędami są: brak rzetelnego przygotowania do wykonywanych czynności, lekceważące podejście, brak znajomości prawa.

Proces kształcenia funkcjonariuszy w zakresie prowadzenia przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa powinien ulec zmianie. Każda osoba, która rozpoczyna swoją ścieżkę zawodową w wydziale dochodzeniowo-śledczym powinna na samym początku odbyć szkolenie, którego zakres powinien dotyczyć trzech obszarów:

⁵¹⁷ Pełne odpowiedzi na pytania zadane ekspertowi, będące autoryzowaną i dosłowną wypowiedzią z zachowaniem oryginalnego języka, wraz z biografią zostały umieszczone w załączniku nr 7 dysertacji.

prawa, psychologii i metodyki przesłuchań. Takie osoby powinny ponadto mieć przyporządkowanego opiekuna, przynajmniej na pół roku do roku, czego niestety z różnych powodów brakuje w jednostkach.

Zmianami, które należałoby wprowadzić celem zwiększenia efektywności przesłuchań są: większa swoboda w działaniu i odejście od prowadzenia spraw w formie dochodzenia, w których na etapie przyjmowania zawiadomienia wszystko wskazuje, że będą umorzone. W ocenie eksperta, funkcjonariusze powinni być także bardziej skupieni na swoich zadaniach i obowiązkach służbowych.

Przeprowadzony **anonimowo**⁵¹⁸ wywiad ekspercki pozwolił na następujące stwierdzenia: nieinstrumentalna detekcja kłamstwa ma podczas przesłuchania drugorzędne znaczenie, jednak jej wyniki powinny mieć znaczenie podczas analizowania całości materiałów postępowania przygotowawczego. Nieinstrumentalna detekcja kłamstwa jest obarczona ryzykiem błędu i zależy od indywidualnych predyspozycji przesłuchującego, uzależnionych przede wszystkim od umiejętności analizowania komunikacji werbalnej i niewerbalnej, a także poziomu inteligencji emocjonalnej oraz społecznej. Proces nauki umiejętności składających się na inteligencję emocjonalną i społeczną jest możliwy do nauczenia, jednak jest długotrwały i nierealne wydaje się nabycie tych umiejętności podczas kursu specjalistycznego dla funkcjonariuszy wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze.

W ocenie eksperta, trudnościami, z jakimi spotykają się funkcjonariusze są zbyt duże liczby przydzielanych postępowań przygotowawczych, a także „delegowanie” do innych obowiązków, co przekłada się na jakość wykonywanych zadań. W efekcie policjanci często nie analizują przekazywanych przez przesłuchiwanego treści pod kątem spójności z wcześniejszym przesłuchaniem, przesłuchaniami innych osób, a także zgromadzonym materiałem w sprawie, podczas gdy podstawową metodą wykrywania kłamstwa jest ocena treści przekazu werbalnego i wychwytywanie sprzeczności z zeznaniami bądź wyjaśnieniami tej samej osoby i innych osób, a także z wiedzą pozyskaną innymi metodami. Błędami, w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa jest bezrefleksyjne opieranie swojej wiedzy przez funkcjonariuszy na pseudonaukowych książkach i stereotypach, a tym samym nieprawidłowym przekonaniu o posiadaniu kompetencji psychologicznych w tym zakresie. Wiele książek (dotyczących niewerbalnych zachowań) jest wsparta ilustracjami i opiniami psychologów, jednak brakuje w nich fundamentów w wykrywaniu kłamstwa, m.in. strategii prowadzenia rozmów.

⁵¹⁸ Pełne odpowiedzi na pytania zadane ekspertowi, będące autoryzowaną i dosłowną wypowiedzią z zachowaniem oryginalnego języka, wraz z biografią zostały umieszczone w załączniku nr 8 dysertacji.

Zdaniem eksperta, proces kształcenia policjantów w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa powinien ulec zmianie. Policjanci wydziału dochodzeniowo-śledczego powinni być dobierani do tej komórki na podstawie indywidualnych predyspozycji i cech charakteru, a nie w celu uzupełnienia wakatu, jak to obecnie występuje. Osoby rozpoczynające swoją pracę w tym wydziale powinny mieć także wsparcie u bardziej doświadczonych kolegów, mieć swojego opiekuna. Kwestia doboru do komórki w oparciu o indywidualne predyspozycje jest możliwa do rozwiązania poprzez uzupełnienie testów psychologicznych podczas rekrutacji o obszary wskazujące na osobowość rekrutowanego i jego predyspozycje, co mogłoby stanowić wskazówkę, w której komórce rekruter powinien pełnić służbę. Należałoby także zastanowić się nad certyfikacją stanowisk. Wątpliwość budzi tutaj jednak pytanie, czy można zaostrzyć wymogi wobec kandydatów do Policji, czy Policja oferuje atmosferę i wynagrodzenie, które zachęca do podejmowania służby? Czy można reformować służbę w Policji za pomocą kalkulatora?

W ocenie eksperta, w celu zwiększenia efektywności przesłuchania należałoby wprowadzić zmiany w dwóch obszarach. Pierwszy obszar dotyczy kwestii odpowiedniego doboru. W pionie dochodzeniowo-śledczym powinni pracować policjanci, którzy wykazują odpowiednie cechy do służby w tym wydziale. Drugi obszar dotyczy doskonalenia zawodowego. Zgodnie z programami kursów specjalistycznych wybrane bloki tematyczne prowadzone są przez psychologów, jednak pomimo ich niekwestionowanej wiedzy z tego zakresu, nie mają oni doświadczenia ze służby w Policji, a tym samym kompetencji do prowadzenia tego rodzaju zajęć.

Przeprowadzony wywiad ekspercki z **kom. Marcinem Buchholzem**⁵¹⁹ pozwolił na następujące stwierdzenia: nieinstrumentalna detekcja kłamstwa, w postaci zachowań niewerbalnych, ma duże znaczenie podczas przesłuchania. Warto zwracać uwagę na przedmiotowe zachowania i jednocześnie monitorować przekaz werbalny, zarówno podczas odpowiedzi na pytania jak i swobodnej rozmowy. W ocenie eksperta nie można jednoznacznie odpowiedzieć, czy stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania przyniosłoby spodziewany efekt, ponieważ wszystko zależy od okoliczności danej sprawy.

Zdaniem eksperta, trudnościami, z jakimi spotykają się funkcjonariusze prowadzący przesłuchania są: presja czasu, brak wiedzy w zakresie czynności procesowych oraz liczba zadań do wykonania, która może być związana z problematyką organizacji pracy przez samego

⁵¹⁹ Pełne odpowiedzi na pytania zadane ekspertowi, będące autoryzowaną i dosłowną wypowiedzią z zachowaniem oryginalnego języka, wraz z biografią zostały umieszczone w załączniku nr 9 dysertacji.

policjanta, lecz również nadmiarem zadań służbowych. Popełnianymi błędami przez policjantów są natomiast: zbyt wczesne wyciąganie wniosków o tym, czy dana osoba kłamie; niepoświęcanie odpowiedniej ilości czasu na przesłuchanie i przygotowanie do niego, nieskupianie się na przesłuchiwanym podczas czynności procesowych i nieobserwowanie go, nieznanostwo sprawy oraz brak cierpliwości.

Programy szkoleniowe powinny być rozszerzone. Należałoby je wzbogacić o elementy komunikacji werbalnej i niewerbalnej podczas przesłuchania oraz prowadzenia rozmów. Elementy te powinny być standardem w programie szkoleń dla funkcjonariuszy wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze i operacyjno-rozpoznawcze.

W opinii eksperta, aby zwiększyć efektywność przesłuchania, należałoby wprowadzić w jednostkach pokoje przeznaczone wyłącznie do przesłuchań, obowiązkowo nagrywać przesłuchania od początku do końca — zarówno obraz jak i dźwięk, rozszerzyć zakres szkoleń specjalistycznych i ukierunkować szkolenia na elementy praktyczne, a także zwiększyć liczbę istniejących kursów specjalistycznych w przedmiotowym zakresie.

Przeprowadzony wywiad ekspercki z **asp. Wojciechem Kuberskim**⁵²⁰ pozwolił na następujące stwierdzenia: nieinstrumentalna detekcja kłamstwa jest ważnym elementem podczas prowadzenia przesłuchania. Może wskazać na podejrzenie nieprawdomówności rozmówcy, a tym samym spowodować podjęcie dalszych czynności celem ustalenia rzeczywistego stanu faktycznego w danej sprawie. Umiejętność nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa jest ważna z tego względu, że pozwala wykryć potencjalne kłamstwo. Tematyka ta powinna być elementem szkolenia policjantów prowadzących postępowanie przygotowawcze, ponieważ przekłada się na jakość prowadzonych przesłuchań i efektywność procesu wykrywczego. Pomimo tego, że wyniki zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa nie mogą wpływać na decyzje końcowe, to powinny być wykorzystywane podczas przesłuchań, bowiem wpływają na jego efektywność.

W opinii eksperta, policjanci prowadzący przesłuchania spotykają się w codziennej służbie z niezależnymi od nich trudnościami. Należą do nich: miejsce przesłuchania; gospodarka materiałowa — brak tonerów do drukarek, brak papieru; sytuacja kadrowa — w jednostkach brakuje coraz więcej doświadczonych funkcjonariuszy, którzy mogliby przekazać swoją wiedzę młodszym kolegom, co powoduje, że większość młodych policjantów zmuszona jest do uczenia na własnych błędach; sytuacja lokalowa — brak odpowiednich pomieszczeń przeznaczonych do przesłuchań i prowadzenia rozmów; brak odpowiedniego

⁵²⁰ Pełne odpowiedzi na pytania zadane ekspertowi, będące autoryzowaną i dosłowną wypowiedzią z zachowaniem oryginalnego języka, wraz z biografią zostały umieszczone w załączniku nr 10 dysertacji.

przeszkolenia i doświadczenia w zakresie przesłuchań i prowadzenia postępowań przygotowawczych — liczba policjantów kierowanych na kursy z zakresu taktyki i technik przesłuchań jest zbyt mała w odniesieniu do rzeczywistej liczby funkcjonariuszy wykonujących przedmiotowe czynności. Trudnościami, z jakimi się spotykają funkcjonariusze Policji wynikają także ze specyfiki danej służby oraz jednostki organizacyjnej, ponieważ inne trudności występują w zakresie przesłuchań świadków na szczeblu postępowań przygotowawczych prowadzonych przez wydziały Komend Wojewódzkich i Miejskich Policji, gdyż jednostki te w znacznej większości prowadzą postępowania złożone i o dużo większym stopniu skompilowania niż postępowania przygotowawcze prowadzone w mniejszych jednostkach. Trudnością, która występuje podczas prowadzenia postępowań jest także przesłuchiwanie za pomocą instytucji pomocy prawnej, gdyż przesłuchujący w takim przypadku nie zna całkowicie sprawy, będzie zatem opierał się wyłącznie na przekazanych od prowadzącego pytaniach, nie będzie także w stanie formułować dodatkowych pytań, które mogłyby nasunąć się podczas czynności prowadzącemu daną sprawę, a także może nie skupiać się w takim samym stopniu podczas realizowania nieswojej czynności, tym bardziej w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Zdaniem eksperta, policjanci prowadzący przesłuchania świadków i podejrzanych powinni znać przepisy prawa i aktualizować swoją wiedzę.

Zdaniem eksperta, do popełnianych przez funkcjonariuszy błędów należą: brak odpowiedniego przygotowania do przesłuchania, brak ustalonej taktyki przesłuchania, brak wiedzy związanej z charakterem prowadzonego postępowania, zlecenie istotnych przesłuchań w ramach pomocy prawnej, zbyt małe wykorzystywanie możliwości rejestracji czynności przesłuchań, brak stanowczości podczas czynności przesłuchania z udziałem pełnomocników i obrońców, sztampowe podchodzenie do protokołowania zeznań świadków czy wyjaśnień podejrzanych a także nieodpowiedni dobór pomieszczenia, w którym realizowane jest przesłuchanie (co nie zawsze jest zależne od policjanta, a od warunków w danej jednostce). Kolejną kwestią jest niewłaściwe redagowanie zeznań i wyjaśnień — protokołowanie okoliczności swoimi słowami, a nie w taki sposób, jak przedstawia to przesłuchiwany. Osoby przesłuchiwane posługują się czasem nieskładną polszczyzną, trudno jest im formułować logiczne i poprawne zdania, treść protokołu niekiedy nie odzwierciedla ich prawdziwych słów. Zdarza się także, że świadkowie ci, gdy są w późniejszym etapie wzywani do Sądu przedstawiają historię w nieco inny sposób niż w protokole. Wystąpienie takiej sytuacji na sali sądowej powoduje pojawienie się wątpliwości co do wartości dowodowej. Rozwiązaniem tego problemu może być opisanie w protokole przez przesłuchującego zachowania swojego

rozmówcy. Opis taki może spowodować późniejszą wizualizację zeznań czy wyjaśnień w odniesieniu do zachowania na konkretne pytania lub istotny wątek. Zdaniem eksperta warto zwrócić tutaj uwagę na to, że żaden przepis nie zabrania przesłuchującemu zaprotokołować, np. zachowania świadka w danym momencie, o czym nie słyszy się w jednostkach. Funkcjonariusze powinni być tego świadomi. Błędem w opinii eksperta jest także dokonywanie poprawek w protokole, np. po końcowym odczytaniu przez świadka protokołu i zeznań, który nagle twierdzi, że coś było inaczej niż to, co wcześniej opisał i prosi o wymazanie części wypowiedzi oraz zamianę na inną. Prawidłowym rozwiązaniem tego problemu powinno być zaprotokołowanie dodatkowej wypowiedzi takiego świadka, nawet na samym końcu protokołu ze wskazaniem, że świadek uzupełnia swoje wcześniejsze zeznania w zakresie danej okoliczności, którą chciałby zmienić lub uszczegółwić. Rozwiązaniem tego typu problemu byłoby także coraz to powszechniejsze wykorzystanie możliwości rejestracji procesowej przesłuchania. Według eksperta proces kształcenia funkcjonariuszy w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa powinien rozpoczynać się już podczas kursu podstawowego i nie powinien też kończyć się na tym etapie szkolenia. Zasadne jest systematyczne realizowanie kursów, ponieważ proces kształcenia policjantów zwiększa ich wiedzę oraz efektywność realizowanych czynności. W programach kursów z tego zakresu powinny znaleźć się także spotkania z praktykami, tj. funkcjonariuszami Policji oraz prokuratorami.

W opinii eksperta, aby zwiększyć efektywność przesłuchania należałoby wprowadzić zmiany w kilku obszarach. W wydziale dochodzeniowo-śledczym powinny pracować osoby o odpowiednich predyspozycjach oraz doświadczeniu. Służba w tym wydziale nie powinna być traktowana jako kara. Ekspert zasugerował, że szkolenia z zakresu metod przesłuchań, psychologii kłamstwa i zachowań niewerbalnych powinny być prowadzone dla większej liczby funkcjonariuszy. Kolejną kwestią jest zwiększenie specyfikacji w komórkach organizacyjnych i szkolenie osób, które wykazują chęć oraz predyspozycje do pracy w danym dziale. W jednostkach powinny być ponadto utworzone specjalne pomieszczenia przeznaczone do przesłuchań, co spowodowałoby minimalizację występujących trudności. W celu zwiększenia efektywności przesłuchań ekspert zasugerował także, aby zwiększyć możliwości nagrywania przesłuchań, gdyż sam protokół nigdy nie będzie tak samo odzwierciedlał przebiegu przedmiotowych czynności.

5.3. Propozycje rozwiązań w obszarze formalno-prawnym

Przeprowadzone badania pozwoliły na wskazanie propozycji rozwiązań badanego zagadnienia w trzech obszarach: obszarze formalno-prawnym, obszarze szkoleniowym i obszarze organizacyjnym. Badania pozwoliły jednocześnie na kompleksową ocenę w zakresie wyselekcjonowania błędów oraz trudności występujących podczas prowadzenia czynności dochodzeniowo-śledczych w kontekście przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa.

Aby zaproponować rozwiązania w powyższych obszarach należy wcześniej przyjrzeć się błędom w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa oraz trudnościom, z którymi spotykają się funkcjonariusze w praktyce śledczej.

Do błędów w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji, zgodnie z wynikami przeprowadzonych badań jakościowych, należą:

- brak znajomości prawa;
- nieznanostwo materiałów i szczegółów sprawy;
- brak wiedzy na temat czynności procesowych oraz prowadzenia przesłuchań;
- pobieżna znajomość prowadzonej sprawy;
- słabe przygotowanie do przesłuchania;
- brak realizmu w określaniu oczekiwań (efektów) przesłuchania;
- nieaktualizowanie wiedzy w zakresie przepisów prawa w ramach samodoskonalenia i funkcjonowanie zgodnie ze starymi przepisami;
- brak znajomości obowiązujących przepisów w zakresie przesłuchań — obowiązków, uprawnień przesłuchiowanych czy zakazów dowodowych;
- brak rzetelnego i odpowiedniego przygotowania w odniesieniu do samej czynności przesłuchania i zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa;
- brak wiedzy związanej z charakterem prowadzonego postępowania, bowiem nierzadko zdarza się, że w danej komórce organizacyjnej Policji służbę pełnią osoby delegowane na stanowiska, na których wymagane jest prowadzenie postępowań przygotowawczych i przesłuchań, a które na co dzień nie zajmowały się taką problematyką;
- brak umiejętności zadawania logicznych pytań pozwalających na uzyskanie satysfakcjonującej i wyczerpującej odpowiedzi;
- brak indywidualnego podejścia do przesłuchania;
- brak ustalonej taktyki przesłuchania;

- lekceważące podejście do prowadzenia spraw;
- zbyt duża pewność siebie przesłuchującego;
- niewłaściwe nastawienie przesłuchującego;
- niezwracanie uwagi na zachowania rozmówcy i bycie w przekonaniu, że prowadzący sprawę ma już wystarczający materiał dowodowy;
- niezachowywanie czujności do samego końca przesłuchania;
- zbyt wczesne wyciąganie wniosków o tym, czy dana osoba kłamie;
- niepoświęcanie odpowiedniej ilości czasu na przesłuchanie;
- niezwracanie uwagi na okoliczności poprzedzające czynność procesową;
- nieskupianie się na osobie przesłuchiwanego, lecz na protokole;
- nieobserwowanie przesłuchiwanego podczas prowadzonych czynności (dosłownie od „stóp do głów”);
- brak pomysłu na przesłuchanie;
- brak cierpliwości ze strony przesłuchującego;
- bezrefleksyjne przekonanie o posiadaniu kompetencji psychologicznych;
- kierowanie się stereotypami i własnymi nastawieniami;
- nieuważne patrzenie na zachowanie przesłuchiwanego oraz niesłuchanie go;
- brak uważności i koncentracji;
- niepróbowanie wyjaśnienia konkretnych zachowań przesłuchiwanego;
- brak pytań lub ich nadmiar;
- sięganie po pytania nieprzemyślane oraz zdradzające (wbrew taktyce przesłuchania) stan wiedzy lub niewiedzy przesłuchującego;
- opieranie swojej wiedzy na pseudonaukowych publikacjach;
- brak odpowiednich predyspozycji i cech, którymi powinni charakteryzować się funkcjonariusze przeprowadzający przesłuchania, gdyż nastawienie osoby przesłuchiwanego do przesłuchującego jak i do samej czynności zależy w głównej mierze od prowadzącego daną czynność;
- brak lub niewłaściwy dobór funkcjonariuszy do tzw. przesłuchań trudnych ze względu na osobę przesłuchiwaną bądź charakter danej sprawy;
- brak efektywnego systemu szkolenia zawodowego i doskonalenia zawodowego, nieoddzielanie realiów szkolenia od tzw. zapotrzebowania praktyki;
- częsta i niekontrolowana fluktuacja kadr;

- przypadkowość w doborze kadr do pełnienia służby w komórce dochodzeniowo-sledczej;
- brak metodycznych podstaw do wykorzystania pracy zespołowej w trakcie przesłuchania;
- zlecanie istotnych przesłuchań w ramach pomocy prawnej (praktycznie w każdej sprawie i praktycznie systematycznie) — zlecanie pomocy prawnej w celu przesłuchania osoby „na okoliczności zdarzenia”, podczas gdy okoliczności te są znane wyłącznie prowadzącemu sprawę, a funkcjonariusz realizujący pomoc prawną nie ma wiedzy o tym postępowaniu, powoduje, że przesłuchanie jest lakoniczne, niemające zazwyczaj żadnej wartości dowodowej;
- brak możliwości zadania pytań nieuwjętych w pomocy prawnej, które mogłyby nasunąć się tylko prowadzącemu postępowanie i tym samym brak możliwości zastosowania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, gdyż sama treść protokołu nie przedstawia „pełnego” obrazu czynności przesłuchania;
- nieodpowiedni dobór pomieszczenia, w którym realizowane jest przesłuchanie, co odgrywa dużą rolę podczas przesłuchania;
- niewłaściwe redagowanie zeznań czy wyjaśnień przesłuchiwanego, co wskazywane jest również przez prokuratorów i sędziów na podstawie zgromadzonych materiałów; czego przykładem jest chociażby protokół przesłuchania osoby bez wykształcenia, posługującej się nieskładną polszczyzną, której ciężko jest formułować poprawne i logiczne zdania, a treść protokołu jest zredagowana przez prowadzącego przesłuchanie, co widać na podstawie stwierdzeń i słów, których przesłuchiwany nie byłby w stanie przekazać — konfrontacja takiej osoby na sali sądowej z oskarżycielami i obrońcami powoduje pojawienie się wątpliwości co do wartości dowodowej;
- nieprotokołowanie zachowań przesłuchiwanego podczas przesłuchania, a tym samym brak możliwości wizualizacji zeznań czy wyjaśnień w odniesieniu do zachowania danej osoby przy zadaniu konkretnego pytania bądź poruszania istotnego wątku w sprawie;
- brak stanowczości podczas przesłuchania z udziałem pełnomocników lub obrońców podejrzanych, co może wpłynąć na zafałszowanie obrazu przy zastosowaniu nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa;
- zbyt małe wykorzystywanie możliwości rejestracji przesłuchania;

- nieprawidłowe dokonywanie poprawek w protokole przesłuchania, np. po końcowym odczytaniu protokołu, kiedy to przesłuchiwany nagle twierdzi, że coś było inaczej niż opisał i prosi o wymazanie danej części oraz zamianę na inną;
- niewłaściwa organizacja pracy śledczej, której efektem może być pośpiech i systemowy brak czasu na planowanie oraz przygotowanie⁵²¹.

Do trudności, z którymi spotykają się funkcjonariusze w pracy dochodzeniowo-śledczej w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji, zgodnie z wynikami przeprowadzonych badań jakościowych, należą:

- duża liczba przydzielanych postępowań przygotowawczych, dyżury i odrywanie do innych zadań, co powoduje niemożność dokładnej i odpowiedniej oceny danej sprawy oraz przygotowania się do przesłuchania, a w konsekwencji sporządzanie protokołu „pod dyktando” osoby przesłuchiwanej bez oceny przekazywanych treści i jej konfrontacji z zachowaniem przesłuchiwanego oraz zgromadzonym materiałem w sprawie;
- duża liczba młodych i niedoświadczonych funkcjonariuszy, którzy z uwagi na sytuację kadrową oraz liczbę prowadzonych postępowań nie mają możliwości uczyć się od bardziej doświadczonych policjantów;
- presja na szybkie zakończenie spraw, ale i statystykę, co powoduje ich pobieżne prowadzenie;
- duża liczba zadań do wykonania, co może być związane z problematyką organizacji pracy przez samego policjanta, ale i nadmiar, liczba zadań służbowych;
- warunki w jednostkach, w których brakuje miejsca na spokojną rozmowę;
- zbyt małe możliwości przesłuchiwania osób w specjalnie przystosowanych do tego pomieszczeniach bądź brak takich pomieszczeń, co występuje w niektórych jednostkach;
- problemy materiałowe w jednostkach — braki tonerów, drukarek, papieru itp.;
- konieczność przesłuchiwania osób w pomieszczeniach niedostosowanych do takich czynności, częstokroć w pomieszczeniach małych i współdzielonych z innymi funkcjonariuszami, a jednocześnie i innymi świadkami, zawiadamiającymi, pokrzywdzonymi bądź podejrzanymi;
- specyfika prowadzonych spraw, bowiem inny ciężar gatunkowy mają postępowania prowadzone przez Komisariaty Policji i Posterunki Policji (w większości kradzieże,

⁵²¹ Zob. Załącznik nr 6-10 dysertacji.

drobne oszustwa, rozboje), a inne w przypadku Komend Powiatowych Policji (w przypadku większych obszarów), Komend Miejskich Policji czy Komend Wojewódzkich Policji (zabójstwa, uprowadzenia, przestępczość narkotykowa, zorganizowana przestępczość ekonomiczna, karuzele VAT-owskie) — w przypadku Komisariatów Policji czy Posterunków Policji podstawową trudnością jest odpowiednie przygotowanie do przesłuchania, bowiem z uwagi na zbyt dużą liczbę postępowań przygotowawczych prowadzonych przez każdego funkcjonariusza, odpowiednie przygotowanie do przesłuchania jest w większości przypadków pomijane z uwagi na brak czasu i realizowanie takich czynności tylko po to, aby były zrealizowane. W przypadku Komend Miejskich Policji czy Komend Wojewódzkich Policji liczba postępowań przygotowawczych jest znacznie mniejsza, jednak stopień skomplikowania spraw i złożoność jest tak duża, że przekłada się na podobną ilość czasu, tym samym jedną z trudności jest konieczność przeanalizowania kilkunastu bądź kilkuset akt postępowania w taki sposób, aby nie pominąć ważnego wątku, jaki musi zostać poruszony w trakcie przesłuchania;

- brak doświadczenia i szkoleń dla funkcjonariuszy w zakresie przesłuchań, choć szkolenie zawodowe podstawowe pozwala na zapoznanie się z podstawami prawnymi w danym obszarze to w jego programie nie ma elementów z zakresu właściwej taktyki i sposobów przesłuchania. Organizowane są również kursy w tym zakresie, jak np. kurs z zakresu taktyki i technik przesłuchań, jednak liczba kierowanych osób na takie kursy jest zbyt mała w stosunku do rzeczywistej liczby funkcjonariuszy wykonujących zadania w zakresie prowadzenia postępowania przygotowawczego i przesłuchań⁵²².

Wskazane powyżej błędy popełniane przez funkcjonariuszy oraz trudności, z którymi się spotykają pozwalają stwierdzić, że funkcjonariusze pionu dochodzeniowo-śledczego mierzą się w swojej służbie z licznymi problemami, które nie zawsze są zależne tylko od nich. Służba w tym pionie obarczona jest stresem z uwagi na wielość zadań i obowiązków. Niegdyś uważana za nagrodę, stała się w opinii wielu policjantów służbą „za karę”, co jest spowodowane m.in. sytuacją kadrową, nieadekwatną liczbą prowadzonych spraw i czynności przypadających na jednego funkcjonariusza, ale również brakiem doświadczonych funkcjonariuszy w jednostkach, którzy mogliby rzetelnie przekazywać swoją wiedzę młodszym kolegom, w tym także w zakresie przesłuchań⁵²³.

⁵²² Tamże.

⁵²³ Tamże.

Przesłuchanie jest czynnością procesową, występującą w każdym postępowaniu przygotowawczym i jurysdykcyjnym. Jest czynnością złożoną, składającą się z kilku etapów. Aby zwiększyć jego efektywność proces zmian w obszarze formalno-prawnym należałoby rozpocząć od zastosowania odpowiednich regulacji prawnych, których wynikiem byłoby pozostawianie doświadczonych funkcjonariuszy w komórce dochodzeniowo-śledczej, tym samym powodując odbiór służby w pionie dochodzeniowo-śledczym nie jako „karę”, lecz możliwość rozwoju i awansu w służbie kryminalnej, co miało miejsce jeszcze kilkanaście lat temu.

Celem zwiększenia efektywności przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa należałoby rozważyć także odpowiednią certyfikację stanowisk, zarówno dla kierowników danych komórek czy funkcjonariuszy im podległych. Funkcjonariusze pełniący służbę kryminalną w pionie dochodzeniowo-śledczym powinni mieć do tego odpowiednie predyspozycje i cechy, jak odpowiedzialność, rzetelność, skrupulatność, komunikatywność, umiejętność współpracy i oceny osobowych źródeł dowodowych (zakres lingwistyczny i niewerbalny), łatwość przyswajania wiedzy z zakresu procesu karnego, taktyki kryminalistycznej i metodyki przesłuchań, a także jej nieustanne aktualizowanie. Umiejętne dobieranie funkcjonariuszy do tej komórki mogłoby zostać zrealizowane poprzez rozszerzenie testów psychologicznych podczas rekrutacji do Policji, które mogłyby z kolei zostać uzupełnione o kwestie dopasowania takiego kandydata do danego pionu na podstawie jego cech, wykształcenia, predyspozycji i poziomu inteligencji emocjonalnej. Dobór do tej komórki nie powinien być prowadzony celem uzupełnienia wakatu bądź przeniesienia osób stanowiących obciążenie dla wydziału prewencji, np. kobiet, z uwagi na wychowywanie dzieci lub też niedopasowanie do wydziału prewencji, np. z uwagi na braki fizyczne, zarówno kobiet jak i mężczyzn.

Budzącą kontrowersje w obszarze formalno-prawnym jest liczba przydzielanych spraw funkcjonariuszom, presja na szybkie zakończenie sprawy, ale i statystykę. Konieczną zmianą w niniejszym aspekcie jest zwiększenie liczby funkcjonariuszy prowadzących czynności dochodzeniowo-śledcze, tak aby liczba prowadzonych postępowań i wykonywanych czynności była adekwatna do rzeczywistego rozkładu godzinowego służby. Zlecane zadania funkcjonariuszom pionu dochodzeniowo-śledczego powinny być osiągalne i możliwe do zrealizowania w sposób rzetelny, bowiem pośpiech znacząco obniża jakość wykonywanych zadań, a tym samym efektywność działań Policji.

Kolejną propozycją zmian w obszarze formalno-prawnym prowadzonych badań jest uregulowanie kwestii redagowania protokołu i wnoszonych poprawek do protokołu z woli

przesłuchiwanego. Odnosząc się do elementów redagowania protokołu zaznaczyć należy, że funkcjonariusze nie powinni narzucać przesłuchiwanemu treści zeznań czy wyjaśnień. Odnosząc się natomiast do kwestii wnoszenia poprawek do protokołu z woli przesłuchującego konieczne jest uregulowanie sposobu ich odnotowywania. Nierzadko zdarza się, że pod koniec czynności przesłuchania świadek mówi, że coś było inaczej niż wcześniej wskazał i prosi o wymazanie części zeznań i zmianę na inną. Nieprawidłowym jest usunięcie danego fragmentu przesłuchania bez pozostawienia wcześniejszych zeznań. Kwestię tę należałoby uregulować, np. w odpowiednich wytycznych, i wskazać, że w przypadku takiej sytuacji na końcu protokołu konieczne jest (przykładowo) zapisanie, że „świadek po końcowym odczytaniu protokołu/ świadek po końcowym zapoznaniu się z protokołem poprosił o zmianę części zeznań na..., świadek tłumaczy to tym, że...”. Wskazać tutaj również należy, że policjanci powinni mieć świadomość tego, że przesłuchiwany nie musi podpisać protokołu i w miejscu przeznaczonym do podpisu protokołu przesłuchania możliwe jest zapisanie słów: „świadek odmówił podpisu”. Powinni mieć także świadomość tego, że w protokole mogą również zapisywać zachowania przesłuchiwanego występujące podczas przesłuchania i po zadaniu pytania, tak aby protokół jak najbardziej odzwierciedlał całą czynność.

Rozwiązaniem powyższego problemu, a także kolejnym punktem proponowanych rozwiązań w niniejszym aspekcie jest upowszechnienie możliwości nagrywania przesłuchań, zarówno obrazu jak i głosu. Nagrywanie przesłuchań ma liczne zalety. Może także istotnie wpłynąć na bezpieczeństwo oraz przejrzystość działań prowadzonych przez Policję. Pierwszą z zalet jest dokładność. Nagrywanie przesłuchań pozwala zachować dokładny zapis przeprowadzonej rozmowy lub wydarzenia, co może mieć pozytywne znaczenie w dalszym toku prowadzonej sprawy. Pozwala także na możliwość późniejszej oceny wiarygodności przesłuchiwanej osoby i nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa bądź służyć identyfikacji ewentualnych zagrożeń na podstawie odtworzenia nagrania z przesłuchania. Kolejną zaletą jest możliwość wielokrotnego odtworzenia przesłuchania w formie audiowizualnej, możliwość przypomnienia sobie szczegółów przesłuchania, a także zachowania osoby przesłuchiwanej podczas całej czynności i w konfrontacji z bodźcami — poszczególnymi pytaniami. Nagrania przesłuchań mogą stanowić dowód w sprawach kryminalnych, procesach sądowych i pomagać w skutecznym prowadzeniu spraw, a także skazywaniu przestępców. Pozwalają ponadto na możliwość ustalenia taktyki i metodyki dla dalszych rozmów z przesłuchiwanym oraz zapobieganiu wszelkim nadużyciom, zarówno ze strony przesłuchiwanego jak i przesłuchującego. Kolejną zaletą nagrywania przesłuchań jest możliwość skutecznego podniesienia standardów, umożliwiających ocenę jakości działań w celu udoskonalenia

procedur i szkolenia funkcjonariuszy. Odpowiednie wykorzystanie nagrań z przesłuchań może zwiększyć poziom bezpieczeństwa i jednocześnie zaufania społecznego do organów ścigania.

Upowszechnienie możliwości nagrywania przesłuchania powinno zostać bardziej sformalizowane, a każda jednostka Policji wyposażona w specjalnie przystosowane pokoje do czynności przesłuchania z możliwością równoczesnego nagrywania dźwięku i obrazu, co stanowi kolejną propozycję zmian. Nie ulega wątpliwości, że funkcjonariusze powinni być również odpowiednio przeszkoleni z zakresu rejestrowania dźwięku i obrazu podczas prowadzenia przesłuchania. Pokoje służące do przesłuchiwanie osób, w miarę możliwości, powinny być ponadto wyposażone w dodatkowe, oddzielne pokoje umożliwiające podgląd całej czynności przez innych funkcjonariuszy — kompleks zintegrowanych funkcjonalnie pomieszczeń (np. pokój przesłuchań, pomieszczenie kontrolno-obszaryjne, pokój narad) z jednoczesną rejestracją czynności na nośnikach cyfrowych. Umożliwia to bieżącą obserwację przesłuchania oraz przesłuchiwanego w czasie rzeczywistym pod kątem oceny werbalno-wokalne, niewerbalne, a także względów analitycznych, taktycznych i bezpieczeństwa. Pokoje do przesłuchań powinny być odpowiednio przystosowane, tak aby układ pomieszczenia umożliwiał prowadzącemu bądź prowadzącym daną czynność obserwowanie zachowań towarzyszących wypowiedzi przesłuchiwanego, w tym nieinstrumentalnych form detekcji kłamstwa. Wielu policjantów, z uwagi na nieodpowiednio przystosowane pomieszczenia, a także warunki lokalowe jednostki, zmuszonych jest do prowadzenia przesłuchania w towarzystwie innych funkcjonariuszy niezwiązanych z daną sprawą, a nawet innych świadków, podejrzanych, pokrzywdzonych czy zawiadamiających. Sytuacja taka jest niedopuszczalna. Pomimo, że w niektórych jednostkach Policji znajdują się specjalne pomieszczenia do prowadzenia takich czynności to wielość prowadzonych spraw i innych obowiązków służbowych nie pozwala na prowadzenie przesłuchania w takich warunkach wszystkim policjantom. Zdarza się również, że w niektórych jednostkach Policji takich pomieszczeń w ogóle nie ma. Nie ma również możliwości rejestrowania takiej czynności. Biorąc pod uwagę to, jakie korzyści może przynieść rejestrowanie przesłuchania, a także jakie są jego zalety, każda jednostka Policji powinna być wyposażona w takie pomieszczenia, a policjant powinien mieć możliwość rejestracji przesłuchania i to robić. Wystandardyzowane pomieszczenia do przesłuchania, a także audiowizualna rejestracja przedmiotowych czynności nie powinna być traktowana jako coś niezwykłego, nietypowego, dalekiego, nieosiągalnego, a coś, co jest standardem dla prowadzenia spraw.

Propozycje rozwiązań w obszarze formalno-prawnym niewątpliwie są powiązane z obszarem szkoleniowym i wpływają na bezpieczeństwo⁵²⁴. Odpowiednio przeprowadzone szkolenie wpływa bowiem na profesjonalizm w służbach mundurowych i pomaga w tworzeniu wyspecjalizowanych funkcjonariuszy w danym obszarze, co ma zasadnicze znaczenie dla skuteczności ich działań. Proponowanym rozwiązaniem w obszarze formalno-prawnym jest wprowadzenie obowiązkowego kursu specjalistycznego dla wszystkich funkcjonariuszy Policji rozpoczynających służbę kryminalną w pionie dochodzeniowo-śledczym. Kwestia ta powinna zostać uregulowana, a każdy funkcjonariusz współpracować ponadto na początku swojej służby w tym wydziale z bardziej doświadczonym funkcjonariuszem, minimum przez pół roku — po odbyciu obowiązkowego kursu w zakresie czynności dochodzeniowo-śledczych. Współpraca z bardziej doświadczonymi funkcjonariuszami pozwala bowiem na zapoznanie się z praktycznymi aspektami specyfiki niniejszego pionu, a także prowadzeniem przesłuchań i postępowań.

W praktyce, jeszcze kilkanaście lat temu, (nieformalnie) przyjęte było, że każdy nowoprzyjęty funkcjonariusz do komórki dochodzeniowo-śledczej początkowo przyglądał się pracy starszych, bardziej doświadczonych kolegów, dopiero później wraz z pomocą kolegów przesłuchiwał osoby i prowadził sprawy. Miał swojego nauczyciela. Obecnie, z uwagi na braki kadrowe, nowoprzyjętym policjantom do niniejszego wydziału, przydzielane są własne sprawy już po kilku/ kilkunastu dniach służby. Wynikiem tego jest nauka na własnych błędach, a pomoc ze strony starszych kolegów, z uwagi na wielość przydzielanych spraw i inne obowiązki służbowe powodujące ograniczenia czasowe, jest niewystarczająca. Aspekt ten również powinien zostać uregulowany, bowiem efektywność organów ścigania, których głównym zadaniem jest zapewnienie bezpieczeństwa, zależy w głównej mierze od profesjonalizmu ich przedstawicieli oraz merytoryki.

Odnosząc się do kwestii fluktuacji kadr oraz ich braków, problem ten poruszany jest od wielu lat i niewątpliwie powinien zostać rozstrzygnięty⁵²⁵. Kwestia doboru do służby jest ściśle związana z wynagrodzeniem, które wpływa na wiele aspektów służby. Wynagrodzenie funkcjonariuszy powinno być adekwatne do ich trudnej i częstokroć ryzykownej pracy, bowiem może pomóc w utrzymaniu profesjonalizmu poprzez przyciągnięcie wykwalifikowanych kandydatów i pozostanie doświadczonych funkcjonariuszy. Może wpłynąć także na motywację, zaangażowanie i skuteczność służb policyjnych. Aspekt ten jest kluczowy w kontekście bezpieczeństwa, z uwagi na to, że braki kadrowe mogą negatywnie

⁵²⁴ Aspekt szkoleniowy został szerzej przedstawiony w kolejnym podrozdziale.

⁵²⁵ Zob. Załącznik nr 8 dysertacji — wywiad anonimowy, pytanie nr 5.

wpływać na jego poziom. Mniejsza liczba funkcjonariuszy może powodować opóźnienia w prowadzeniu spraw bądź pobieżność, niedostateczną ocenę materiałów sprawy, dłuższą reakcją na istniejące zagrożenia, ograniczenie monitorowania przestępczości, a także problemy w kwestii efektywnego zatrzymywania przestępców. Rezultatem tego może być zwiększona przestępczość, co również może zostać zauważone przez społeczeństwo. Sytuacja taka może spowodować obniżenie poziomu poczucia bezpieczeństwa, dlatego istotne jest utrzymanie odpowiedniej liczby wykwalifikowanych funkcjonariuszy celem skutecznego przeciwdziałania, zwalczania i wykrywania przestępczości.

5.4. Propozycje rozwiązań w obszarze szkoleniowym

Uzyskanie przez funkcjonariuszy Policji kwalifikacji zawodowych uregulowane jest w *Ustawie z 6 kwietnia 1990 roku o Policji*, zgodnie z którą wyróżnia się kwalifikacje zawodowe podstawowe, podoficerskie, aspiranckie i oficerskie⁵²⁶. Szkolenie funkcjonariuszy w obszarze prowadzonych badań realizowane jest natomiast w ramach dwóch kursów specjalistycznych, tj. kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze oraz kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań (potocznie nazywanego kursem FBI), co szczegółowo opisano w rozdziale czwartym niniejszej dysertacji⁵²⁷.

Szkolenie funkcjonariuszy jest kluczowym elementem w zapewnieniu profesjonalizmu i skuteczności prowadzonych działań. Odpowiednie szkolenia funkcjonariuszy mają duże znaczenie, a ich głównym celem powinno być przekazywanie rzetelnej wiedzy, odpowiadającej najnowszym badaniom naukowym oraz stanowi prawnemu w taki sposób, aby zdobyta wiedza i umiejętności podczas takiego szkolenia wpływały na efektywność wykonywanych obowiązków służbowych. Zmieniająca się przestępczość powoduje konieczność adaptacji polskich służb do nowych wyzwań, co z kolei determinuje do nieustannego rozwoju kwalifikacji zawodowych i poszerzania wiedzy funkcjonariuszy. Przeprowadzona ocena programów szkoleniowych w obrębie badanego zagadnienia, tj. programu szkolenia zawodowego podstawowego, programu szkolenia zawodowego podoficerskiego, programu szkolenia zawodowego aspiranckiego, programu szkolenia zawodowego oficerskiego, programu kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących

⁵²⁶ Dz. U. 2023.0.171, art. 34, ust. 1 i 2.

⁵²⁷ Zob. Rozdział nr 4.

czynności dochodzeniowo-śledcze oraz programu kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań (potocznie nazywanego kursem FBI), pozwoliła na wskazanie pewnych braków i aspektów wymagających zmian bądź aktualizacji⁵²⁸. Ocena powyższych programów szkoleniowych, a także przeprowadzone badania jakościowe i ilościowe pozwoliły na wskazanie propozycji rozwiązań w danym obszarze.

Do najważniejszych propozycji rozwiązań w obszarze szkoleniowym, które zostaną w dalszej części pracy rozwinięte, należą:

- profesjonalne przygotowanie programów nauczania funkcjonariuszy wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze;
- wprowadzenie obowiązkowego kursu specjalistycznego skierowanego do wszystkich funkcjonariuszy rozpoczynających służbę w komórce dochodzeniowo-śledczej;
- zmiana celu i programu kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze;
- zmiana celu i programu kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań (potocznie nazywanego kursem FBI), rozważenie wprowadzenia 2-stopniowej realizacji kursu, wprowadzenie weryfikacji zdobytych umiejętności w oparciu o przeprowadzenie (minimum) egzaminu końcowego z części teoretycznej i praktycznej;
- podniesienie kompetencji funkcjonariuszy z zakresu pracy dochodzeniowo-śledczej w odniesieniu do przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa.

Pierwsza propozycja rozwiązań w obszarze szkoleniowym dotyczy profesjonalnego przygotowania programów nauczania funkcjonariuszy pełniących służbę w komórkach dochodzeniowo-śledczych poprzez powołanie do opracowania takich programów grupy specjalistów i ekspertów z obszaru nauk prawnych, kryminologii, psychologii, nowoczesnych metod i technik dochodzeniowych, a także praktyków — przełożonych i podwładnych różnego szczebla z zakresu wykonywania czynności dochodzeniowo-śledczych. Profesjonalne przygotowanie programu nauczania ma duże znaczenie w procesie kształtowania kompetencji i umiejętności, które powinni posiadać funkcjonariusze. Programy szkoleń oraz kursów specjalistycznych skierowanych do funkcjonariuszy służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze są kluczowym narzędziem służącym odpowiedniemu przygotowaniu policjantów do efektywnego wykonywania obowiązków służbowych oraz ochrony społeczeństwa. W przypadku Wydziałów Dochodzeniowo-Śledczych ścieżkę

⁵²⁸ Tamże.

zawodową można rozpocząć tuż po ukończeniu szkolenia zawodowego podstawowego, bowiem żaden przepis nie reguluje konieczności odbycia żadnego dodatkowego szkolenia bądź kursu, aby móc prowadzić postępowania przygotowawcze, przesłuchiwać ludzi, czy przyjmować zawiadomienia o przestępstwie. Procedura prowadzenia wspomnianych powyżej czynności przez nowoprzyjętych funkcjonariuszy do tej komórki również nie jest uregulowana, co powoduje że policjanci ci niejednokrotnie uczą się na błędach, a nie powinni. Aby pracować w Wydziale Dochodzeniowo-Śledczym należy ukończyć wyłącznie szkolenie zawodowe podstawowe, podczas gdy celem tego szkolenia jest przygotowanie policjanta (zarówno teoretycznie jak i praktycznie) do wykonywania zadań służbowych na poziomie podstawowym, na stanowisku policjanta w służbie prewencyjnej, komórkach organizacyjnych patrolowo-interwencyjnych, jak również Oddziałach Prewencji Policji⁵²⁹. Co prawda podczas szkolenia zawodowego podstawowego słuchacze kształceni są z zakresu elementów prawa karnego, przyjmowania informacji o przestępstwie, psychologicznych aspektów przesłuchania świadka, etapów przesłuchania świadka, metod przesłuchania, komunikacji werbalnej i niewerbalnej, czy wnioskowania na podstawie obserwacji przesłuchiwanej osoby, jednak liczba godzin jest zbyt mała w stosunku do wiedzy i umiejętności, jakie powinien posiadać funkcjonariusz wykonujący czynności dochodzeniowo-śledcze, a zdobycie rzetelnej wiedzy w tak krótkim czasie jest niemożliwe i może przynieść przeciwny efekt niż zamierzony. Kurs skoncentrowany jest głównie na przygotowaniu policjantów do wykonywania zadań służbowych na poziomie podstawowym, na stanowisku policjanta w służbie prewencyjnej, a zatem elementy związane z pracą dochodzeniowo-śledczą stanowią element poboczny. Mimo to, funkcjonariusze ci mogą ubiegać się o stanowiska w służbie kryminalnej oraz prowadzić samodzielnie postępowania przygotowawcze i przesłuchiwać ludzi. Zastanowić należy się tutaj, czy taki funkcjonariusz po ukończeniu kursu podstawowego jest przygotowany do tego, aby takie postępowania samodzielnie prowadzić.

Jak powszechnie wiadomo, efektywność wykonywanych obowiązków służbowych, w tym prowadzonych spraw w dużej mierze zależy od wiedzy, umiejętności i doświadczenia prowadzącego taką sprawę. W polskiej Policji właściwie nie ma specjalnych wymogów, aby prowadzić samodzielnie postępowania przygotowawcze, przesłuchiwać ludzi, czy wnioskować na podstawie obserwacji przesłuchiwanej osoby. Prowadzenie takich czynności bez odpowiedniego przeszkolenia, choć wydaje się nie możliwe, występuje w polskiej Policji. Konieczne staje się zatem zaproponowanie wprowadzenia obowiązkowego kursu

⁵²⁹ Dz. Urz. z 2022 r. poz. 238, pkt 1, ppkt 3.

specjalistycznego skierowanego do wszystkich funkcjonariuszy rozpoczynających służbę w komórce dochodzeniowo-śledczej na początku ścieżki zawodowej w tej komórce, zanim sami rozpoczną prowadzenie postępowań, co stanowi drugą propozycję rozwiązań w obszarze szkoleniowym. Głównym celem takiego kursu powinno być przygotowanie funkcjonariuszy służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze do samodzielnego prowadzenia spraw i przesłuchiwania ludzi. Kurs taki powinien obejmować trzy główne zakresy: nauki prawne, elementy psychologii i metodykę przesłuchań z uwzględnieniem elementów problematyki dotyczącej oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych w przekazie werbalno-wokalnym i niewerbalnym. Co więcej, funkcjonariusz taki po ukończeniu obowiązkowego kursu specjalistycznego skierowanego do wszystkich funkcjonariuszy rozpoczynających służbę w komórce dochodzeniowo-śledczej powinni mieć wsparcie kolegów i przydzielonego opiekuna, przynajmniej na pół roku, czego niestety z różnych względów brakuje w jednostkach.

Odnosząc się do kursów specjalistycznych aktualnie prowadzonych w polskiej Policji, do takich kursów należy kurs specjalistyczny dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze. Jego celem jest pozyskanie wiedzy i umiejętności mających na celu przygotowanie funkcjonariusza do wykonywania zadań związanych z prowadzeniem postępowań przygotowawczych, a na kurs mogą zostać skierowani policjanci prowadzący postępowania przygotowawcze, których wiedza i umiejętności wymagają uzupełnienia⁵³⁰, a zatem (aktualnie) na kurs ten powinni być kierowani funkcjonariusze rozpoczynający służbę w komórce dochodzeniowo-śledczej, co jednak nie ma odzwierciedlenia w praktyce. Program kursu jest ponadto skoncentrowany na aspektach procesowych. Psychologiczne aspekty przesłuchania zostały natomiast zbagatelizowane przez jego autorów. Kurs ten składa się z sześciu bloków zagadnieniowych, z czego wyłącznie dwa bloki zagadnieniowe dotyczą *stricte* pracy dochodzeniowo-śledczej⁵³¹. Zarówno cel jak i program tego kursu powinien zostać poddany weryfikacji, również pod względem harmonogramu i planu prowadzonych zajęć. Propozycją rozwiązań w danym obszarze jest modyfikacja celu i programu tego kursu. W przypadku wprowadzenia obowiązkowego kursu dla wszystkich funkcjonariuszy rozpoczynających służbę w komórce dochodzeniowo-śledczej, o którym wcześniej wspomniano, aktualnie prowadzony kurs dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze powinien stanowić rozwinięcie pierwszego, obowiązkowego kursu. Dopiero po ukończeniu

⁵³⁰ Dz. Urz. z 2021 r. poz. 62, pkt 1, ppkt 2 i 3.

⁵³¹ Zob. Rozdział nr 4.

obowiązkowego kursu specjalistycznego dla funkcjonariuszy komórek dochodzeniowo-śledczych zasadne jest realizowanie kursu dla funkcjonariuszy prowadzących postępowania przygotowawcze, których wiedza i umiejętności wymagają uzupełnienia. Celem tego kursu powinno być zatem uzupełnienie wiedzy i umiejętności funkcjonariuszy pozyskanych podczas pierwszego, obowiązkowego kursu, obejmującego trzy główne zakresy: nauki prawne, elementy psychologii i metodykę przesłuchań z uwzględnieniem elementów problematyki dotyczącej oceny wiarygodności osobowych źródeł dowodowych w przekazie werbalno-wokalnym i niewerbalnym. Podczas kursu uzupełniającego należałoby skupić się na doskonaleniu wiedzy i umiejętności funkcjonariuszy w zakresie prowadzonych spraw, tj. nauk prawnych, planowania pracy dochodzeniowo-śledczej, procesu wykrywczego w sprawach o różne kategorie przestępstw, psychologii, kryminologii, wiktyologii, typologii osobowości, wykorzystania nowoczesnych technologii w prowadzeniu przesłuchań i spraw, szczególnych form przesłuchań, metod przesłuchań, etapów przesłuchania, dopasowania taktyki przesłuchań na podstawie zgromadzonego materiału o przesłuchiwanej osobie do osobowości przesłuchiwanego, rodzajów zadawanych pytań i ich skuteczności, współpracy z innymi osobami (np. funkcjonariuszami wykonującymi czynności operacyjno-rozpoznawcze, prokuratorami, tłumaczami, technikami kryminalistyki), pracy zespołowej, wnioskowania na podstawie obserwacji przesłuchiwanego, tworzenia normy bazowej celem ustalenia pewnych odchyień, oceny wiarygodności osób w oparciu o przekaz werbalno-wokalny i niewerbalny, nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, indykatorów kłamstwa, a także etyki zawodowej i radzenia sobie ze stresem. W ramach takiego kursu jedną z metod realizacji zajęć, naturalnie oprócz wykładów i ćwiczeń, powinny być symulacje (także z wykorzystaniem nowoczesnych technologii i specjalnie przystosowanych pomieszczeń do przesłuchań osób) oraz praca z aktami spraw. Informacje pozyskiwane od przesłuchiwanych osób powinny być rzetelne i oparte na prawdzie. Problematyka dotycząca prowadzenia spraw, przesłuchań i nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa jest procesem złożonym i wymagającym odpowiednich umiejętności, dlatego też istotne jest ciągle doskonalenie wiedzy i umiejętności funkcjonariuszy z powyższych zakresów, bowiem działania te mogą znacząco przyczynić się do wzrostu efektywności prowadzonych czynności przez organy ścigania, których głównym celem jest zapewnienie bezpieczeństwa.

Odnosząc się do drugiego kursu specjalistycznego aktualnie prowadzonego w polskiej Policji, tj. kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań (potocznie nazywanego kursem FBI) przypomnieć należy, że celem tego kursu jest przygotowanie funkcjonariuszy do sprawnego i skutecznego wykonywania zadań służbowych w obszarze

prowadzenia rozmowy, przesłuchania świadka oraz podejrzanego; a na kurs mogą zostać skierowani funkcjonariusze służby kryminalnej i śledczej oraz policjanci realizujący zadania z zakresu psychologii policyjnej stosowanej z doświadczeniem zawodowym we wspomnianych komórkach od 3 do 20 lat⁵³². Program niniejszego kursu jest ambitny, lecz niewystarczający, aby zdobyć rzetelną wiedzę w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa w tak krótkim czasie. Kurs ten jest za krótki (40 godzin lekcyjnych, w tym 38 godzin lekcyjnych na zajęcia programowe), co było wskazywane przez jego uczestników od 2007 roku⁵³³, a liczba osób wysyłanych na ten kurs jest zbyt mała w stosunku do rzeczywistych potrzeb⁵³⁴. Istotną propozycją rozwiązań w zakresie wspomnianego kursu jest zmiana jego celu i programu poprzez aktualizację, a także rozważenie wprowadzenia 2-stopniowej realizacji kursu. Konieczną propozycją zmian jest wprowadzenie weryfikacji zdobytych umiejętności w oparciu o przeprowadzenie (minimum) egzaminu końcowego z części teoretycznej i praktycznej, czego aktualnie nie ma. Rozważenia wymaga również kwestia uczestnictwa funkcjonariuszy w kursie, z uwagi na charakter prowadzonych spraw i czynności. Na niniejszy kurs w pierwszej kolejności powinni być wysyłani funkcjonariusze Centralnego Biura Śledczego Policji, Centralnego Biura Zwalczenia Cyberprzestępczości, Komendy Głównej Policji, Komendy Stołecznej Policji, Komendy Wojewódzkiej Policji oraz Komendy Miejskiej Policji i Komendy Rejonowej Policji, gdzie złożoność prowadzonych spraw jest większa niż w przypadku jednostek niższego szczebla. Z uwagi na charakter prowadzonych spraw i czynności, rozważenia wymaga kwestia wysyłania na niniejszy kurs funkcjonariuszy podległych jednostkom niższego szczebla, bowiem wielość spraw (o mniejszym charakterze) i wykonywanych obowiązków nie zawsze pozwala na wykorzystywanie wiedzy i umiejętności zdobytych podczas tego kursu z uwagi na m.in. systemowy brak czasu. Wysyłanie funkcjonariuszy na taki kurs z poziomu niższych jednostek powinno być każdorazowo przemyślane pod względem przydatności, faktycznego wykorzystania zdobytych umiejętności względem prowadzonych spraw i czynności, a także potencjalnego blokowania miejsc funkcjonariuszom wykonującym czynności o bardziej skomplikowanym charakterze.

Jako że kurs specjalistyczny z zakresu taktyki i technik przesłuchań (potocznie nazywany kursem FBI) jest właściwie jedynym kursem, na którym poruszana jest tematyka dotycząca taktyki i technik przesłuchań oraz wykrywania kłamstwa, można uznać go za najbardziej odpowiadający prowadzonym badaniom, dlatego też program ten poddano

⁵³² Dz. Urz. z 2017 r. poz. 70, pkt 1, ppkt 2 i 3.

⁵³³ Zob. Rozdział nr 4, tabela nr 18.

⁵³⁴ Zob. Załącznik nr 6-10 dysertacji.

najszerszej ocenie⁵³⁵. Rozważyć należałoby zmianę nazwy kursu z „kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań” na „kurs specjalistyczny z zakresu taktyk i technik prowadzenia rozmów oraz przesłuchań z uwzględnieniem problematyki dotyczącej oceny wiarygodności przesłuchiwanym osób”, gdyż tematyka kursu dotyczy zarówno rozmów jak i przesłuchań, a także komunikacji werbalnej i niewerbalnej oraz wykrywania kłamstwa. Czas na realizację zajęć powinien zostać wydłużony i poszerzony o aspekty praktyczne. Zgodzić należy się co do tego, że liczebność grupy szkoleniowej nie powinna przekraczać 16 osób. Należałoby jednak uzupełnić kurs o wykorzystanie nowoczesnych technologii w przesłuchaniu, a zatem warunkiem niezbędnym do realizacji zajęć powinno być także wprowadzenie nowego wyposażenia, tj. sprzętu pozwalającego na rejestrację audiowizualną prowadzonych czynności w specjalnie przystosowanym pomieszczeniu do przesłuchań bądź kompleksie zintegrowanych funkcjonalnie pomieszczeń. Obecna forma zakończenia kursu, czyli uzyskanie pozytywnych zaliczeń wymaganych programem: zaliczenie (zal.) bądź niezaliczenie (nzal.) jest niewystarczająca. O propozycji rozwiązania tego aspektu wspomniano wcześniej, proponując wprowadzenie weryfikacji zdobytych umiejętności w oparciu o przeprowadzenie (minimum) egzaminu końcowego z części teoretycznej i praktycznej. Obecny program kursu należałoby poddać weryfikacji, aktualizacji, i tym samym rozszerzeniu, bowiem jest niewystarczający, aby zdobyć rzetelną wiedzę w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa w tak krótkim czasie, o czym zresztą wskazywali jego uczestnicy od 2007 roku.

Niewątpliwie duże znaczenie w procesie profesjonalizacji służb mundurowych mają szkolenia zawodowe i kursy specjalistyczne. Zdobyta wiedza i umiejętności podczas takich szkoleń i kursów wpływa bowiem na późniejszą efektywność wykonywanych obowiązków służbowych. Zarówno przekazywana wiedza jak i treści kształcenia powinny odpowiadać najnowszym badaniom naukowym i stanowi prawnemu. Ma to zasadnicze znaczenie dla działań podejmowanych przez służby zapewniające bezpieczeństwo. Odnosząc się do kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań, który aktualnie prowadzony jest w polskiej Policji i programu szkoleniowego tego kursu, jak wielokrotnie podkreślano, należałoby go zaktualizować i zdecydowanie rozszerzyć. W oparciu o przeprowadzone badania ilościowe i jakościowe, kwerendę zagranicznej literatury fachowej, ocenę programu niniejszego kursu, a także opinie funkcjonariuszy, którzy ukończyli przedmiotowy kurs, do zagadnień wymagających rozszerzenia zaliczyć należy elementy: komunikacji

⁵³⁵ Zob. Rozdział nr 4.

interpersonalnej w przekazie werbalno-wokalnym i niewerbalnym; cech skutecznego przesłuchującego, występowania barier podczas rozmów i przesłuchań, wykorzystywania wiedzy psychologicznej w pracy funkcjonariuszy, umiejętnego nawiązywania i podtrzymywania kontaktu przy wykorzystaniu przekazu werbalno-wokalnego i niewerbalnego, tworzenia przyjaznej atmosfery, skutecznego prowadzenia rozmów, przesłuchania świadka i podejrzanego, umiejętnego słuchania i obserwowania, rodzajów pytań i ich skuteczności, warunków jakie powinien spełniać pokój przesłuchań, wykrywania kłamstwa, oceny behawioralnej, wskaźników oceny zachowań, a także strategii obronnych u osób nieszczerych. Program niniejszego kursu, powinien natomiast zostać uzupełniony o następujące elementy: etapy i metody przesłuchania, szczególne formy przesłuchania, typologię osobowości, zaburzenia i choroby psychiczne, przesłuchanie osób o toksycznych zachowaniach, wykorzystanie nowoczesnych technologii w prowadzeniu rozmów i przesłuchań, rejestrowanie przesłuchania w specjalnie przystosowanych pomieszczeniach bądź kompleksie zintegrowanych funkcjonalnie pomieszczeń, nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa, psychologię wyglądu i stereotypy, tworzenie normy bazowej przesłuchiwanej osoby celem późniejszego ustalenia odchyień od normy — podstawowej czynności w wykrywaniu kłamstwa, mowę ciała, zachowania stanowiące o komforcie i dyskomforcie, uniwersalne emocje, ekspresje mimiczne (makroekspresje i mikroekspresje), komunikaty werbalne i niewerbalne w manipulacji, a także o ocenę wiarygodności przesłuchiwanej osoby w oparciu o przekaz werbalno-wokalny i niewerbalny.

Obecny program kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik kłamstwa składa się z siedmiu tematów, z czego temat szósty dotyczy *stricte* wykrywania kłamstwa i obejmuje: jedną godzinę lekcyjną na zagadnienie o nazwie „analiza behawioralna” (zakres wykorzystania analizy behawioralnej, rozpoznawanie oznak szczerości i symptomów nieszczerości), trzy godziny lekcyjne na zagadnienie o nazwie „wskaźniki analizy zachowań” (zasady analizy zachowań, symptomy nieszczerości, ustalanie niewerbalnych symptomów zachowania, szczerść wypowiedzi) oraz dwie godziny lekcyjne na zagadnienie o nazwie „strategie obronne” (katalog najczęściej występujących strategii obronnych u osób nieszczerych)⁵³⁶. Słuchaczom przekazywana jest wcześniej ogólna wiedza z zakresu wybranych umiejętności komunikacji, w tym komunikacji werbalnej i niewerbalnej, podczas jednej godziny lekcyjnej. Łączny czas przewidziany programem na realizację tematu szóstego to sześć godzin lekcyjnych. Czas ten nie pozwala na zdobycie rzetelnej wiedzy i umiejętności z tak szerokiego zakresu, co więcej

⁵³⁶ Zob. Tamże, tabela nr 17.

wiedza i umiejętności dotyczące wykrywania kłamstwa zdobyte podczas takiej liczby godzin nie pozwalają na ich prawidłowe wykorzystanie w toku służby, m.in. z uwagi na złożoność problematyki, a także nieaktualizowanie programu przez jego autorów względem najnowszych badań i literatury. Realizacja tematu szóstego w tak krótkim czasie jest niemożliwa ze względu na niemożliwość uzyskania efektu dydaktycznego — przyswojenia wiedzy przez kursantów. Właściwie, nie powinien budzić tutaj zdziwienia fakt, że funkcjonariusze Policji posiadają niskie kompetencje w zakresie nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, co potwierdzają przeprowadzone badania.

Proponowane zagadnienia tematu szóstego o nieco innej nazwie, tj. „detekcja kłamstwa i ocena wiarygodności” przedstawiono w poniższej tabeli (zob. tabela nr 40).

Tabela 40. Proponowane zagadnienia tematu nr 6 pt. „detekcja kłamstwa i ocena wiarygodności”

Zagadnienie	Metoda	Czas realizacji w godz. lekcyjnych	Wskazówki do realizacji
1. Wstęp do analizy behawioralnej	wykład, dyskusja,	3	Omów rodzaje analizy i profilowania, zwróć szczególną uwagę na profilowanie behawioralne. Omów zasady etyki zawodowej profilerów oraz podstawy prawne i naukowe. Omów cechy skutecznego przesłuchującego, w tym rodzaje zadawanych pytań. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu.
2. Psychologia wyglądu i stereotypy	wykład, dyskusja	2	Omów rolę pierwszego wrażenia i elementy psychologii wyglądu. Zwróć szczególną uwagę na subiektywizm przesłuchującego, stereotypy, uprzedzenia oraz projekcję. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu.

3. Elementy wywierania wpływu	wykład, dyskusja	1	Omów techniki wywierania wpływu oraz istotę budowania relacji z rozmówcą. Zwróć szczególną uwagę na zastosowanie reguły lubienia w aspekcie prowadzenia rozmów i przesłuchań. Zwróć także uwagę na korzyści wynikające z tworzenia tzw. <i>common ground'u</i> — wykorzystania wspólnych podobieństw. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu.
4. Kłamstwo i dezinformacja	wykład, dyskusja	2	Omów definicję kłamstwa i dezinformacji oraz motywy kierujące zachowaniem kłamców. Omów badania naukowe dotyczące wykrywania kłamstwa. Przeprowadź dyskusję na temat wykrywania kłamstwa, zagrożeń powstałych wskutek kłamstwa i dezinformacji, a także nauk behawioralnych w kontekście bezpieczeństwa. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu.
5. Ustalanie normy bazowej zachowania	wykład, dyskusja, ćwiczenie	4	Omów istotę ustalania normy bazowej przesłuchiwanego jako podstawowej czynności w wykrywaniu kłamstwa, zarówno w przekazie werbalno-wokalnym jak i niewerbalnym. Zwróć także uwagę na znaczenie ustalania własnej normy bazowej zachowania i wynikające z tego korzyści. Przypomnij słuchaczom tematykę dotyczącą psychologii wyglądu. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu i ćwiczenie w zakresie ustalania normy bazowej osoby, w oparciu o przygotowane materiały.

6. Wykrywanie kłamstwa w sferze werbalnej — ocena wiarygodności wypowiedzi	wykład, dyskusja, ćwiczenie	4	Omów śledczą analizę wypowiedzi, zwróć uwagę na poszczególne elementy wypowiedzi i jej strukturę. Omów wszystkie elementy wypowiedzi podlegające ocenie (czasowniki, rzeczowniki, zaimki, przysłówki) wraz z przykładami. Omów wskaźniki prawdopodobności i braku wiarygodności. Zwróć uwagę na szczegóły sensoryczne, szczegóły przestrzenne, balans wypowiedzi, negacje i informacje poboczne. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu.
		10	Przeprowadź ćwiczenia w zakresie analizy lingwistycznej tekstu (język pisany) na przykładzie przesłuchania w oparciu o przygotowane dla słuchaczy materiały. Omów przeprowadzoną analizę.
		4	Przeprowadź ćwiczenia w zakresie oceny przekazu werbalnego w oparciu o nagranie z przesłuchania (język mówiony).
7. Wykrywanie kłamstwa w sferze wokalnej	wykład, dyskusja	2	Wskaż znaczenie głosu jako odzwierciedlenia stanów emocjonalnych. Zwróć uwagę uczestników na ton, natężenie, barwę, intonację i tempo mówienia. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu.
8. Wykrywanie kłamstwa w sferze niewerbalnej	wykład, dyskusja, ćwiczenie	6	Omów czynniki wpływające na sygnały oszustwa. Zwróć szczególną uwagę uczestników na zachowania stanowiące o komforcie i dyskomforcie. Wskaż znaczenie gestów i ruchów poszczególnych części ciała. Przeprowadź

			dyskusję z uczestnikami kursu i ćwiczenia w zakresie zauważania zmian w ciele oraz niespójności w mowie ciała.
9. Emocje i ekspresje mimiczne	wykład, dyskusja, ćwiczenie	4	Omów znaczenie układu limbicznego w niewerbalnym wyrażaniu emocji oraz zachowania generowane przez układ limbiczny. Zaprezentuj i omów emocje uniwersalne według P. Ekmana oraz ekspresje mimiczne. Zapoznaj uczestników szkolenia z elementami działania mięśni twarzy, systemem FACS i jednostkami kodującymi. Zwróć uwagę uczestników na znaczenie występowania emocji i innych zachowań niewerbalnych wespół ze słowami — sprzeczność w przekazie werbalnym i niewerbalnym. Odwołaj się do tego, co powinien zrobić przesłuchujący w przypadku wystąpienia konfliktu pomiędzy przekazem werbalnym i niewerbalnym. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu.
		4	Przeprowadź ćwiczenie w zakresie rozpoznawania emocji i ekspresji mimicznych.
10. Indykatory kłamstwa	wykład, dyskusja	2	Przypomnij słuchaczom istotę budowania normy bazowej przesłuchiwanego (przekaz werbalno-wokalny i niewerbalny). Zwróć uwagę na wykrywanie zachowań stanowiących odchylenie od normy bazowej zachowania i ich znaczenie. Przeprowadź dyskusję z uczestnikami kursu.

Źródło: Opracowanie własne

Powyższa tabela dotyczy proponowanych zagadnień stanowiących rozszerzenie tematu szóstego, będącego elementem programu kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań. Tematyka ta, z uwagi na swoją złożoność, wymaga rozszerzenia. Biorąc pod uwagę przedmiot badań, skupiono się głównie na temacie szóstym, którego aktualna nazwa brzmi „wykrywanie nieszczerości i kłamstw”, jednak weryfikacji wymaga także pozostała część programu kursu.

Nieinstrumentalna detekcja kłamstwa i ocena wiarygodności osób to istotna część przesłuchania i innych rozmów. Aktualnie prowadzone szkolenia zawodowe i kursy specjalistyczne nie pozwalają na zdobycie rzetelnej wiedzy i umiejętności w tym zakresie, podczas gdy na efektywność organów ścigania wpływa przede wszystkim posiadana wiedza i umiejętności funkcjonariuszy, pozyskane m.in. w trakcie szkoleń zawodowych i kursów.

Zagrożenia związane z kłamstwem i dezinformacją, powszechność popełniania kłamstwa, a także zmieniająca się przestępczość powoduje konieczność adaptacji polskich służb do nowych wyzwań, co determinuje do nieustannego rozwoju kwalifikacji zawodowych i poszerzania wiedzy funkcjonariuszy, w oparciu o m.in. szkolenia zawodowe i kursy specjalistyczne, dlatego też konieczne jest profesjonalne przygotowanie programów takich szkoleń i kursów, a także nieustanne podnoszenie kompetencji funkcjonariuszy z zakresu pracy dochodzeniowo-śledczej w odniesieniu do przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, przede wszystkim poprzez systematyczne szkolenia. Obecnie prowadzone szkolenia zawodowe, a szczególnie kursy specjalistyczne wymagają weryfikacji i rozszerzenia. W przypadku kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań rozważenia wymaga ponadto wprowadzenie do kalendarza doskonalenia zawodowego policjantów kursu uzupełniającego (2-stopniowej realizacji kursu), który umożliwiłby dalsze doskonalenie umiejętności z zakresu przesłuchań, rozmów, wykrywania kłamstwa i oceny wiarygodności osób; a także pozwoliłby na zwiększenie aktywność uczestników.

5.5. Propozycje rozwiązań w obszarze organizacyjnym

Rozwiązania organizacyjne w aspekcie prowadzenia przesłuchań i nieinstrumentalnych form detekcji kłamstwa mają istotne znaczenie dla zapewnienia sprawiedliwości, a także bezpieczeństwa. Wprowadzenie odpowiednich rozwiązań w obszarze organizacyjnym może przyczynić się do poprawy jakości przesłuchań oraz wykrywania kłamstwa, bowiem rozwiązania te odnoszą się do działań i zmian w strukturze Policji mających na celu rozwiązanie

konkretnych problemów, osiągnięcie określonych celów i poprawę efektywności działania służb, których zadaniem jest zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom. Wskazane poniżej rozwiązania w obszarze organizacyjnym mogą wpłynąć na efektywność, jakość i ogólne funkcjonowanie Policji w sposób zgodny z jej celami oraz misją.

Aspekt organizacyjny jest ściśle związany z aspektem formalno-prawnym i aspektem szkoleniowym, o czym wcześniej wspomniano, wskazując m.in. na regularność szkoleń w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, określenie odpowiednich procedur i wytycznych, czy wykorzystywanie nowoczesnych technologii w trakcie tych czynności.

Jednym ze źródeł utrudnień w pracy funkcjonariuszy pionu dochodzeniowo-śledczego, przeprowadzających przesłuchania w ramach służby w tej komórce są problemy natury instytucjonalno-organizacyjnej. Problemy te mogą przejawiać się zarówno w niewłaściwej organizacji pracy śledczej, której efektem jest pośpiech, jak również w braku wykorzystania pracy zespołowej podczas przesłuchania oraz braku bądź niewłaściwym doborze funkcjonariuszy do tzw. przesłuchań trudnych przez przełożonych danej komórki. Z uwagi na profil przesłuchiwanej osoby bądź charakter danej sprawy, np. przestępstwa o charakterze terrorystycznym, funkcjonariusz prowadzący takie przesłuchanie powinien cechować się odpowiednią wiedzą teoretyczną, ale i praktyczną. Powinien mieć odpowiednie doświadczenie w danym zakresie. Rolą przełożonych jest kontrolowanie spraw podległych funkcjonariuszy, udzielanie im nieustannego wsparcia, a także przydzielanie spraw względem posiadanej wiedzy i doświadczenia. Propozycją rozwiązań w danym zakresie jest zwiększenie kontroli przełożonych nad prowadzonymi sprawami przez podległych funkcjonariuszy i wsparcie w prowadzeniu tzw. trudnych przesłuchań, w tym rozpowszechnianie wykorzystania pracy zespołowej podczas przesłuchania z wyraźnym podziałem ról oraz kompetencji.

Problematyka przesłuchań, kłamstwa, dezinformacji i oceny wiarygodności jest globalnym wyzwaniem, wymagającym odpowiedniej, wielokierunkowej współpracy z innymi krajami oraz instytucjami, co stanowi drugą propozycję rozwiązań w zakresie organizacyjnym. Współpraca międzynarodowa Policji może wpływać zarówno na metodykę przesłuchań, ocenę wiarygodności osób, a także bezpieczeństwo w kilku aspektach. Pierwszym aspektem jest szersza wymiana doświadczeń oraz wspólne szkolenia umożliwiające dzielenie się przez funkcjonariuszy z różnych krajów dobrymi praktykami, doświadczeniami i niepowodzeniami z zakresu przesłuchań, wykrywania kłamstwa oraz oceny wiarygodności. Współpraca taka pozwala na doskonalenie umiejętności skutecznego przesłuchiwanie i nieinstrumentalnych form detekcji kłamstwa. Kolejnym aspektem jest wspólna standaryzacja procedur, bowiem

współpraca międzynarodowa może pomóc w uniknięciu pewnych różnic i jednocześnie zwiększeniu spójności między różnymi krajami w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, oceny wiarygodności, metodyki i taktyki prowadzenia przesłuchań oraz rozmów. Współpraca międzynarodowa niesie za sobą liczne korzyści. Jest kluczowa w walce z przestępczością transgraniczną i wpływa na skuteczniejsze prowadzenie przesłuchań o charakterze międzynarodowym — w związku z międzynarodowymi sprawami kryminalnymi. Współpraca międzynarodowa Policji, dzięki szerszej wymianie informacji, może ponadto mieć zasadnicze znaczenie dla odpowiedniego przygotowania się do potencjalnych przesłuchań i indywidualnych przypadków.

Wskazana powyżej propozycja rozwiązań w obszarze organizacyjnym w ramach współpracy międzynarodowej z innymi krajami oraz instytucjami wymaga od polskich policjantów odpowiedniego przygotowania językowego w zakresie podniesienia umiejętności posługiwania się językiem angielskim, uznawanym za najbardziej uniwersalny język na świecie. Proponowanym rozwiązaniem w niniejszym obszarze jest wprowadzenie bezpłatnych kursów języka angielskiego dla wszystkich funkcjonariuszy polskiej Policji (w tym także w jednostkach Policji), odpowiadających potrzebom funkcjonariuszy. Umiejętność posługiwania się językiem angielskim jest bowiem w obecnych czasach niezwykle niezbędna i kluczowa. Program takich kursów powinien odpowiadać potrzebie dostępu do zagranicznej literatury przedmiotu, a także współpracy międzynarodowej w zakresie wspólnych szkoleń oraz wymiany doświadczeń, niepowodzeń i dobrych praktyk z ekspertami z zagranicy.

Do kolejnej propozycji rozwiązań w obszarze organizacyjnym należy popularyzacja współpracy z psychologami, ekspertami z zakresu oceny wiarygodności oraz (w niektórych sprawach, np. przestępczości zorganizowanej czy terrorystycznej) z innymi osobami — konsultantami, posiadającymi wiadomości specjalne, np. analitykami, arabistami. Rozwiązanie to ma służyć prowadzeniu bardziej skutecznych przesłuchań w sprawach o szczególnie trudnym charakterze. Kluczowym aspektem podczas przesłuchania jest uwzględnienie odpowiedniej komunikacji (zarówno werbalno-wokalnej jak i niewerbalnej) oraz kontaktu z przesłuchiwaną osobą. Przesłuchujący przed przystąpieniem do tej czynności powinni mieć zawsze wiedzę na temat przesłuchiwanego. Istotny w tym kontekście jest także kontekst kulturowy. Informacje te pozwalają na sprofilowanie przesłuchiwanego; dostosowanie taktyki przesłuchania do cech i osobowości przesłuchiwanego; dostosowanie argumentów, pytań, komunikacji oraz strategii. Ma to na celu pozyskanie rzetelnych i wiarygodnych informacji w danej sprawie, a także wyeliminowanie bądź zminimalizowanie potencjalnych błędów. Brak odpowiedniego

przygotowania do przesłuchania w odniesieniu do cech i osobowości przesłuchiwanego, a także brak odpowiedniej komunikacji znacząco utrudnia proces pozyskania i oceny informacji, w tym w szczególności w odniesieniu do oznak szczerości i nieszczerości w ramach oceny wiarygodności.

Uwzględniając powyższą propozycję rozwiązań w obszarze organizacyjnym należy odnieść się także do aspektu współpracy z tłumaczami. Z uwagi na charakter prowadzonych spraw, względy taktyczne oraz bezpieczeństwa, tłumacze powinni być każdorazowo odpowiednio zweryfikowani i posiadać również wiedzę z zakresu kontekstu kulturowego, np. podczas przesłuchań dotyczących przestępczości terrorystycznej⁵³⁷. Współpraca funkcjonariuszy wraz z tłumaczami powinna przebiegać bez jakichkolwiek zakłóceń, co powoduje konieczność uwzględnienia w szkoleniu specjalistycznym aspektu współpracy funkcjonariuszy wraz z tłumaczami⁵³⁸.

Ostatnią, równie istotną, propozycją zmian w obszarze organizacyjnym jest rozważenie wprowadzenia publikacji naukowych wyłącznie dla funkcjonariuszy służb mundurowych, szczególnie wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze i operacyjno-rozpoznawcze. Powszechny dostęp do literatury fachowej ma swoje zalety, ale i wady. W dobie cyfryzacji i postępu technologicznego dostęp ten powoduje pogłębianie wiedzy nie tylko funkcjonariuszy, ale i przestępców. Aspekt ten powinien być odpowiednio uregulowany, aby zminimalizować potencjalne zagrożenia i tym samym zwiększyć skuteczność wykonywanych obowiązków służbowych poprzez utrzymanie pewnego poziomu tajności.

⁵³⁷ Idealnym rozwiązaniem jest posługiwanie się takim samym językiem przez przesłuchującego i przesłuchiwanego, jednak nie jest to zawsze możliwe. Niektóre kraje posiadają w swoich szeregach własnych tłumaczy, z czym autorka spotkała się podczas delegacji w Policji Państwowej w Bilbao (Hiszpania), gdzie współpracowała m.in. z Regionalną Brygadą Operacyjno-Rozpoznawczą — terroryzm ETA i terroryzm islamski. W komórce tej służbę pełniła także osoba władająca czterema językami obcymi, w tym językiem arabskim, co ma istotne znaczenie dla poprawy skuteczności działań Brygady w kontekście zwalczania terroryzmu. W ramach swoich obowiązków służbowych prowadziła także tłumaczenia publikacji arabskich dla funkcjonariuszy, aby mogli zgłębić swoją wiedzę z zakresu filozofii, sposobu życia i innych aspektów tamtego kręgu kulturowego.

⁵³⁸ Załącznik nr 6 dysertacji — wywiad z insp. w st. sp. dr. Rafałem Kwasińskim, pytanie nr 5.

ZAKOŃCZENIE

Wykrywanie kłamstwa w oparciu o nieinstrumentalne metody i ustalanie wiarygodności osobowych źródeł dowodowych to jedno z wielu zadań przedstawicieli organów ścigania, w których to poczesne miejsce zajmuje Policja. Wszechobecność kłamstwa we wszystkich aspektach życia człowieka, w tym w kontekście spraw kryminalnych, a także złożoność problematyki powoduje konieczność podnoszenia kwalifikacji zawodowych w tym zakresie. Uzyskanie w trakcie przesłuchania rzetelnych, przydatnych i polegających na prawdzie informacji służy pozyskaniu wartościowego materiału o istotnym walorze wykrywczym, dowodowym oraz zapobiegawczym, co ma koronne znaczenie dla bezpieczeństwa. Metodyka oceny wiarygodności wypowiedzi i zachowania stanowi złożony kompleks czynności o interdyscyplinarnym charakterze. Wymaga bowiem przetwarzania w jednym czasie informacji pochodzących z różnych kanałów komunikacyjnych, szczególnie podczas oceny prowadzonej w czasie rzeczywistym. Wykrywanie kłamstwa polega głównie na szukaniu sprzeczności pomiędzy komunikatami werbalnymi, wokalnymi i niewerbalnymi, które odbiegają od normy przesłuchiwanego (rozmówcy) oraz innych informacji pozyskanych przez funkcjonariuszy za pomocą różnych narzędzi. Z punktu widzenia taktyki kryminalistycznej i funkcji wykrywczej, ocena przekazu rozmówcy pozwala na bezpośrednie wykrycie przestępstwa i faktów związanych z danym zdarzeniem, uszczegółowienie wiedzy na temat sprawcy tego przestępstwa, a następnie zatrzymania go. Istotne w tym kontekście jest ustalenie wiarygodnych informacji mających związek z danym przestępstwem. Pomimo że przedmiotowa ocena nie stanowi bezpośredniego waloru dowodowego, powinna być każdorazowo brana pod uwagę w aspekcie kompleksowej weryfikacji i budowy hipotez kryminalistycznych, a także korygowania i ukierunkowania dalszego przebiegu przesłuchania oraz postępowania celem ustalenia faktów w obszarze prowadzonej sprawy.

Podjęcie problematyki zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa przez funkcjonariuszy Policji podczas przesłuchania w trakcie wykonywanych czynności dochodzeniowo-śledczych uznano za istotne i zasadne, zważywszy na fakt, że zdecydowana większość funkcjonariuszy zwraca uwagę na przekaz werbalny i zachowanie podczas próby oszukania kogoś (83,05% respondentów), a także uważa, że wykrycie kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania jest możliwe (93,79% respondentów). Wątpliwość budzą jednak niskie kompetencje funkcjonariuszy w zakresie zastosowania nieinstrumentalnych

metod detekcji kłamstwa, co pozwala stwierdzić, że ich obecne zastosowanie nie wpływa na efektywność działań Policji, dlatego też, aby zwiększyć przedmiotową efektywność, należałoby wprowadzić odpowiednie zmiany w aspekcie formalno-prawnym, szkoleniowym i organizacyjnym, co zostało wskazane w dysertacji.

Rozprawa doktorska pt. „Wpływ nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa na efektywność działań Policji” jest efektem kilkuletniej pracy nad problematyką detekcji kłamstwa w praktyce śledczej, a także profilowania behawioralnego. Z uwagi na złożoność podjętego przedmiotu badań proces naukowy składał się z kilku etapów. Osiągnięcie głównego celu badań było możliwe dzięki realizacji celów szczegółowych. Aby osiągnąć zamierzony cel badań dotyczący oceny kompetencji funkcjonariuszy Policji z zakresu nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa w kontekście przesłuchania, a także zaproponowania rozwiązań mogących wpłynąć na efektywność działań Policji w przedmiotowym zakresie, przeprowadzono badanie ankietowe wśród funkcjonariuszy komórek dochodzeniowo-śledczych podległych Komendom Wojewódzkim Policji, Komendzie Stołecznej Policji i Komendom Miejskim Policji; a także wywiady z ekspertami mającymi wieloletnie doświadczenie zawodowe. W rezultacie przeprowadzonych badań uzyskano odpowiedzi na pytania będące problemami badawczymi.

Całość zebranego materiału, w tym wyniki badań ankietowych i opinie ekspertów, kwerenda literatury, ocena szkoleń i kursów specjalistycznych prowadzonych w polskiej Policji w obrębie badanego zagadnienia, a także opinie funkcjonariuszy, którzy ukończyli kurs specjalistyczny z zakresu taktyki i technik przesłuchań w ówczesnej Wyższej Szkole Policji w Szczytnie (lata 2007-2022), pozwoliły na weryfikację hipotezy badawczej o następującej treści: Funkcjonariusze Policji nie posiadają dostatecznych kompetencji w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa w kontekście przesłuchania. Należałoby wprowadzić zmiany w zakresie kształcenia w przedmiotowej tematyce, bowiem zakłada się, że możliwość wdrożenia wspomnianych rozwiązań może w znaczący sposób wpłynąć na efektywność działań Policji, co w konsekwencji spowoduje wzrost bezpieczeństwa w kraju. Hipotezę tę zweryfikowano pozytywnie.

W trakcie badań potwierdzono, że zastosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa przez funkcjonariuszy Policji jest możliwe podczas przesłuchania oraz na każdym etapie postępowania. Może być także z powodzeniem stosowane, z uwagi na wynikające z tego korzyści. Wykazano jednocześnie, że wprowadzenie odpowiednich rozwiązań w niniejszym obszarze może wpłynąć na poprawę przygotowania funkcjonariuszy Policji do prowadzenia przesłuchań w odniesieniu do nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Dowiedziono,

że istnieje potrzeba szkolenia funkcjonariuszy Policji nie tylko w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, lecz również w zakresie przesłuchań i czynności dochodzeniowo-śledczych. Obecnie przeprowadzane kursy w przedmiotowym zakresie są bowiem niewystarczające, a liczba wysyłanych na nie funkcjonariuszy jest zbyt mała w stosunku do rzeczywistych potrzeb.

Możliwości zwiększenia efektywności działań Policji w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania w trakcie wykonywanych czynności dochodzeniowo-śledczych upatrywać można w trzech obszarach: obszarze formalno-prawnym, obszarze szkoleniowym i obszarze organizacyjnym. Rezultaty uzyskanych badań pozwoliły na wyselekcjonowanie popełnianych przez funkcjonariuszy błędów i trudności występujących podczas prowadzenia czynności dochodzeniowo-śledczych w kontekście przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, co może również stanowić podstawę co do kierunku dalszych badań, wprowadzenia odpowiednich zmian formalno-prawnych, szkoleniowych i organizacyjnych, a także opracowania fachowej literatury.

Zdaniem ekspertów proces zmian w obszarze formalno-prawnym należałoby rozpocząć od zastosowania odpowiednich regulacji prawnych, których wynikiem byłoby pozostawianie doświadczonych funkcjonariuszy w komórce dochodzeniowo-śledczej, powodując tym samym odbiór służby w niniejszym pionie jako możliwość rozwoju i awansu w służbie kryminalnej, co miało miejsce jeszcze kilkanaście lat temu. Należałoby także zwiększyć liczbę funkcjonariuszy prowadzących czynności dochodzeniowo-śledcze, z uwagi na budzącą kontrowersje liczbę przydzielanych spraw, presję na ich szybkie zakończenie i statystykę. Zmian w obszarze formalno-prawnym upatrywać można także w kwestii redagowania protokołu i wnoszonych poprawek z woli przesłuchiwanego, sformalizowania i upowszechnienia możliwości rejestracji audiowizualnej przesłuchania w specjalnie przystosowanych do tego typu czynności pokojach przesłuchań bądź (w miarę możliwości) kompleksie zintegrowanych funkcjonalnie pomieszczeń, a także wprowadzenia obowiązkowego kursu specjalistycznego dla wszystkich funkcjonariuszy Policji rozpoczynających służbę kryminalną w pionie dochodzeniowo-śledczym. Problemem nierozwiązanym od lat jest fluktuacja kadr i ich braki, która z uwagi na liczne czynniki powoduje coraz to większy brak możliwości współpracy i uczenia się od starszych, bardziej doświadczonych funkcjonariuszy, czego wynikiem jest częstokroć nauka na własnych błędach.

Efektywność służb i formacji zapewniających bezpieczeństwo zależy w dużej mierze od ich profesjonalizmu i skuteczności prowadzonych czynności, a co za tym idzie zdobywania rzetelnej wiedzy i umiejętności w wyniku szkoleń i kursów. Konieczne staje się zatem

profesjonalne przygotowywanie programów nauczania, odpowiadających najnowszym badaniom naukowym i stanowi prawnemu. Analiza prowadzonych aktualnie w polskiej Policji szkoleń zawodowych i kursów specjalistycznych wykazała, że aby rozpocząć służbę w Wydziale Dochodzeniowo-Śledczym i tym samym móc samodzielnie przesłuchiwać ludzi, przyjmować zawiadomienia o przestępstwie czy prowadzić (podkreślić należy — samodzielnie) postępowania przygotowawcze i sprawy o przestępstwa, a co więcej wnioskować na podstawie obserwacji przesłuchiwanej osoby, wystarczy ukończyć wyłącznie szkolenie zawodowe podstawowe, podczas gdy jego nadrzędnym celem jest przygotowanie funkcjonariusza do wykonywania zadań służbowych w zakresie służby prewencyjnej. Analiza ta skłania zatem do wprowadzenia odpowiednich zmian w obszarze szkoleniowym, nie tylko w kontekście funkcjonariuszy rozpoczynających służbę w komórce dochodzeniowo-śledczej. Do propozycji rozwiązań należy bowiem także zmiana celu i programu kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze; zmiana celu i programu kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań, rozważenie wprowadzenia 2-stopniowej realizacji niniejszego kursu, wprowadzenie weryfikacji zdobytych umiejętności w oparciu o przeprowadzenie (minimum) egzaminu końcowego z części teoretycznej i praktycznej; a także podniesienie kompetencji funkcjonariuszy z zakresu pracy dochodzeniowo-śledczej w odniesieniu do przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. W wyniku przeprowadzonych badań wykazano także, że celem zwiększenia efektywności działań Policji należałoby skupić się również na aspekcie organizacyjnym, co ma kluczowe znaczenie dla zapewnienia sprawiedliwości i bezpieczeństwa.

Istotą działań na rzecz bezpieczeństwa jest zapobieganie zagrożeniom, na które wpływają różne czynniki. Zmieniająca się przestępczość, kłamstwo, dezinformacja czy rosnąca liczba fałszywych informacji powoduje konieczność ustalania przez funkcjonariuszy rzetelnych, polegających na prawdzie informacji bądź danych. Wiedza ta pozwala bowiem na możliwość wykrycia i neutralizacji zagrożeń. Problematyka dotycząca wykrywania kłamstwa, a także oceny wiarygodności wypowiedzi i zachowania jest nieodłącznym elementem przesłuchania. Informacje uzyskiwane podczas przesłuchań, wsparte naukami behawioralnymi, mają kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa. Mimo że charakter poszukiwanych przez Policję informacji różni się w zależności od sprawy, to elementem wspólnym wszystkich przesłuchań (rozmów) jest ustalanie ich prawdziwości i wiarygodności celem podjęcia odpowiednich kroków.

Kłamstwo, w aspekcie werbalno-wokalnym i niewerbalnym, to wszechobecne oraz nieuniknione zjawisko wśród pracy funkcjonariuszy organów ścigania i wymiaru

sprawiedliwości. Prowadzenie badań oraz szkoleń o interdyscyplinarnym charakterze pozwala reagować na zagrożenia i tym samym wpływać na efektywność (skuteczność) działań Policji, co przekłada się na wzrost bezpieczeństwa. Problematyka ta ma istotne znaczenie dla bezpieczeństwa z uwagi na liczne aspekty. Odpowiednia ocena wiarygodności pozwala bowiem na identyfikację osób mogących stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa, co pozwala na podjęcie odpowiednich środków zapobiegawczych. Uzyskanie w trakcie przesłuchania prawdziwych informacji pozwala na przyspieszenie procesu danej sprawy, zapobieganie niebezpieczeństwom, zapobieganie dezinformacji, minimalizację bądź uniknięcie fałszywych oskarżeń, optymalne wykorzystanie zasobów, skierowanie odpowiednich działań celem przeciwdziałania potencjalnym zagrożeniom, zapewnienie sprawiedliwości i bezpieczeństwa społeczności, a także wyeliminowanie ze społeczeństwa sprawców przestępstw i osób stanowiących zagrożenie dla bezpieczeństwa. Możliwość identyfikacji kłamstwa i dotarcie do prawdziwych informacji wpływa na sprawniejsze działanie służb zapewniających bezpieczeństwo, bowiem sprawność ta przekłada się na liczbę zatrzymanych i osądzonych osób, a tym samym na wzrost poziomu bezpieczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

Pozycje zwarte, artykuły

Adams S., *Statement Analysis. What Do Suspects' Words Really Reveal?*, „FBI Law Enforcement Bulletin” nr 10, USA 1996.

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, Warszawa 1959.

Atlas anatomiczny człowieka polsko-angielsko-laciński, [w:] C. Fortin (red.), Bielsko-Biała 2021.

Atlas anatomii człowieka. Tablice anatomiczne z wykazem mięśni, stawów i nerwów. Sobotta, [w:] F. Paulsen, J. Waschke (red.), 3. wydanie, Wrocław 2019.

Baev K., *Highest level automatisms in the nervous system: a theory of functional principles underlying the highest forms of brain function*, „Progress in Neurobiology” tom 51, Wielka Brytania 1977.

Bartnik M., Lis W., *Leksykon kryminalistyki*, Warszawa 2016.

Becker R., *Criminal Investigation*, 2. wydanie. USA 2004.

Blair J., Reid J. & Associates, McCamey W., *Detection of Deception: An Analysis of the Behavioral Analysis Interview Technique*, [w:] T. Jurkanin, R. Fischer, V. Sergevnin (red.), *Police Ethics*, „Illinois Law Enforcement Executive Forum” nr 2/2, Illinois 2002.

Błoński M., Zbrojewska M., *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych*, Warszawa 2020.

Boratyńska K., Czarnecki P., Lach A., *Dział V. Dowody*, [w:] A. Sakowicz (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 10. wydanie, Warszawa 2023.

Boratyńska K., Królikowski M., *Dział V. Dowody*, [w:] A. Sakowicz (red.), *Kodeks Postępowania Karnego. Komentarz*, 8. wydanie, Warszawa 2018.

Brennen T., Magnussen S., *The Science of Lie Detection by Verbal Cues: What Are the Prospects for Its Practical Applicability?*, „Frontiers in Psychology” nr 13, Szwecja 2022.

Burchard M., *Przesłuchanie poznawcze w procesie karnym — zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, „Przegląd Prawa i Administracji” nr 81, Wrocław 2009.

Cantarero K., *Kłamstwo a manipulacja*, [w:] D. Doliński, M. Gamian-Wilk (red.), *Przestrzenie manipulacji społecznej*, Warszawa 2014.

- Chudy W., *Platona i Arystotelesa poglądy filozoficzne na temat kłamstwa* [w:] J. Zdybicka, A. Maryniarczyk, P. Jaroczyński i inni (red.), *Wierność rzeczywistości. Księga pamiątkowa z okazji 50-lecia pracy naukowej na KUL. O. prof. Mieczysława A. Krąpca*, Lublin 2001.
- Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańsk 2005.
- Cierpiałkowska L., *Psychopatologia*, 3. wydanie, Warszawa 2018.
- Czczot Z., Tomaszewski T., *Podstawy kryminalistyki ogólnej*, Warszawa 1989.
- Damska I., *Pseudos i pseudos w filozofii Platona*, „Roczniki Filozoficzne” nr 1, Lublin 1979.
- Dąbrowska R., *Zastosowanie kamery termowizyjnej jako uzupełnienie psychofizjologicznych badań poligraficznych — możliwości czy daleka przyszłość?*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 7/12, Warszawa 2012.
- DePaulo B., Lindsay J., Malone B., Muhlenbruck L., Charlton K., Cooper H., *Cues to deception*, „Psychological Bulletin” nr 129/1, USA 2003.
- DePaulo B., Stone J., Lassiter G., *Telling ingratiating lies: Effects of target sex and target attractiveness on verbal and nonverbal deceptive success*, „Journal of Personality and Social Psychology” nr 48, USA 1985.
- Drab D., *Certyfikaty Przyjaznych Pokoi Dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” nr 1/30, Warszawa 2010.
- Drabik K., *Przedmiotowy wymiar bezpieczeństwa w perspektywie naukowej deskrypcji*, [w:] J. Piwowarski, J. Gierszewski (red.), *W poszukiwaniu tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa 2018.
- Duprat G., *Kłamstwo. Studium psycho-socjologiczne*, Warszawa 1905.
- Ekman P., *Emotions Revealed. Understanding Faces and Feelings*, Londyn 2004.
- Ekman P., *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, Warszawa 2003.
- Elaad E., *Effects of feedback on the overestimated capacity to detect lies and the underestimated ability to tell lies*, „Applied Cognitive Psychology” nr 17, UK 2003.
- Fehler W., *Bezpieczeństwo publiczne jako składnik wewnętrznego bezpieczeństwa państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” nr 1-2, Kraków 2010.
- Filek J., *Czy kłamstwo jest etycznie dopuszczalne w działalności gospodarczej?*, „Zeszyty Naukowe” nr 846, Kraków 2010.
- Filipowicz M., *Kłamstwo jako zagrożenie współczesnego społeczeństwa*, „Interdyscyplinarne Studia Społeczne” nr 1 (1), Łódź 2016.
- Frank M., Yarbrough J., Ekman P., *Investigative interviewing and the detection of deception*, [w:] T. Williamson (red.), *Investigative interviewing: Rights, research, regulation*, Devon 2006.

- Gadomska-Radel A., *Ocena wiarygodności zeznań dzieci*, „Prokuratura i Prawo” nr 10, Warszawa 2010.
- Glass L., *The Body Language of Liars. From little white lies to pathological deception*, USA 2014.
- Gołaszewski M., *Aktualne kierunki badań nad detekcją nieuczciwości — spostrzeżenia po międzynarodowej konferencji naukowej <Deception 2015>*, Uniwersytet w Cambridge, 24-26 sierpnia 2015 r., „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” nr 14, Warszawa 2016.
- Goleman D., *Emotional intelligence*, Nowy Jork 1995.
- Górnik P., Kasprzak T., *Okazanie*, Katowice 2012.
- Gruszecka D., *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 3. wydanie, Warszawa 2018.
- Gruszecka D., *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 4. wydanie, Warszawa 2020.
- Gruszecka D., *Dział V. Dowody*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 5. wydanie, Warszawa 2021.
- Gruza E., Goc M., Moszczyński J., *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Warszawa 2020.
- Gruza E., *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym. Problematyka kryminalistyczna*, Kraków 2003.
- Gruza E., *Okazanie, Problematyka kryminalistyczna*, Toruń 1995.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1998 [w:] *Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 20 stycznia 2016 r.*, II AKa 338/15.
- Grzegorzczak T., *Procesowe aspekty badań poligraficznych w świetle znowelizowanych przepisów procedury karnej*, „Palestra” tom 48, nr 11-12 (551-552), Warszawa 2003.
- Gutekunst W., *Programowanie przesłuchania*, „Problemy Kryminalistyki” nr 52, Warszawa 1964, [w:] Z. Niezgoda, *Kryminalistyczne aspekty przesłuchania świadka*, „Prokuratura i Prawo” nr 2, Warszawa 1964.
- Hall E., *Ukryty wymiar*, Warszawa 2001.
- Hanausek T., *Kryminalistyka. Poradnik detektywa*, Katowice 1993.
- Hanausek T., *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kraków 2005.
- Hanausek T., Sławik K., *Wprowadzenie do kryminalistyki i kryminologii*, Bydgoszcz 1995.
- Hartley G., Karinch M., *Podręcznik manipulacji. Jak wpływać na innych? Jak na nich oddziaływać? Jak skłaniać, by postępowali tak, jak tego pragniemy?*, Warszawa 2018.

- Herbowski P., *Analizator głosu — nowe możliwości podczas kontroli osobowych źródeł informacji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” nr 7/12, Warszawa 2012.
- Herbowski P., *Badania poligraficzne jako metoda weryfikacji wersji śledczych*, Warszawa 2011.
- Hess J., *Interviewing & interrogation for law enforcement*, 2. wydanie, Nowy Jork 2010.
- Hobol M., *Zjawisko kłamstwa w perspektywie nauk neurokognitywnych i ewolucyjnych*, „Semina Scientiarum” nr 8, Kraków 2009.
- Hofman N., *Jak wykryć kłamstwo*, Kraków 2020.
- Holliday R., Brainerd C., Reyna V., Humphries J., *The Cognitive Interview: Research and Practice across the Lifespan*, [w:] R. Bull, T. Valentine, T. Williamson (red.), *Handbook of Psychology of Investigative Interviewing: Current Developments and Future Directions*, USA 2009.
- Hołyst B., *Kryminalistyka*, 13. wydanie, Warszawa 2018.
- Horoszowski P., *Kryminalistyka*, Warszawa 1958.
- Inbau F., Reid J., Buckley J., Jayne B., *Essentials of the Reid Technique, Criminal Interrogation and Confessions*, USA 2005.
- Jabłońska E., *Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. <Instrumentalne i nieinstrumentalne metody detekcji nieszczerości — aktualne kierunki badań i uwarunkowania prawne>*, Rzeszów 11-12 grudnia 2015 r., „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” nr 2 (17), Kraków 2015.
- Jagiello D., *Swoboda wypowiedzi podczas czynności przesłuchania (zagadnienia wybrane na tle udziału świadka)*, „Studia Prawnoustrojowe” nr 46, Olsztyn 2019.
- Jagiello D., *Taktyka kryminalistycznych czynności dowodowych*, Warszawa 2019.
- Janniro M., *Interview and Interrogation. Seeking the Truth, Department of Defence*, „Polygraph Institute”, Teksas 1991.
- Jerzyński C., *Konfrontacja jako czynność procesowa*, „Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” nr 1, Szczytno 2011.
- Jędrzejewska S., Kostrzevska A., *Świadek świadkowi nierówny — o przesłuchaniu wybranych kategorii świadków*, Olsztyn 2019.
- Kaczmarczyk B., Wawrzusiszyn A., *Wybrane aspekty badań nad bezpieczeństwem*, Ełk 2014.
- Kant I., *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Komorów 2001.
- Kasprzak J., *Metody badawcze stosowane w nauce procesu karnego i kryminalistyce*, [w:] J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.) *Wybrane problemy procesu karnego i kryminalistyki*, Olsztyn 2010.
- Kołąkowska W., Lach B., *Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia*, Szczytno 2002.

- Konieczny J., *Badania poligraficzne. Podręcznik dla zawodowców*, Warszawa 2009.
- Konieczny J., *Identyfikacja przez badanie śladów emocjonalnych*, [w:] J. Widacki (red.), *Kryminalistyka*, 2. wydanie, Warszawa 2002.
- Konieczny J., *Kryminalistyczny leksykon śledztwa*, Opole 2020.
- Kornak M., *Małoletni jako świadek w procesie karnym*, Warszawa 2009.
- Kosmaty P., Kudła J., *Taktyka i techniki prowadzenia rozmów i przesłuchań*, „Przegląd Policyjny” nr 2/134, Szczytno 2019.
- Kozlova V., *Psychology of manipulation*, Moskwa 2014.
- Kraut R., *Humans as lie detectors. Some second thoughts*, „Journal of Communication” nr 30, UK 1980.
- Kreutz M., *Metody współczesnej psychologii*, Warszawa 1962.
- Król K., *Efektywność badań poligraficznych w praktyce śledczej. Praca magisterska, przygotowywana w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie pod kierunkiem naukowym mł. insp. dra Sławomira Zubańskiego*, Szczytno 2019.
- Kudrelek J., Kwasiński R., *Pisma procesowe w postępowaniu przygotowawczym. Wzory pism*, Szczytno 2013.
- Kudrelek J., *Szczególne formy przesłuchania w postępowaniu karnym*, Szczytno 2010.
- Kulesza C., *Dział V. Dowody*, [w:] K. Dutka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 2. wydanie, Warszawa 2020.
- Kwasiński R., *Metody przesłuchań stosowane przez FBI. Rzecz o tryumfie nauki i rozumu*, Warszawa 2020.
- Kwasiński R., *Przesłuchanie podejrzanego w sprawach przestępstw o charakterze terrorystycznym. Pozytywny wymiar kooperacji negatywnej*, Warszawa 2019.
- Kwiatkowska-Darul V., *Przesłuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń 2007.
- Lass P., Sławek J., Sitek E., Szurowska E., Zimmermann A., *Obrazowanie diagnostyczne kłamstwa*, „Psychiatria Polska” nr 1, Kraków 2013.
- Leathers D., *Komunikacja niewerbalna: zasady i zastosowania*, Warszawa 2007.
- Lippard P., *Ask me no questions, I'll tell you no lies: Situational exigencies for interpersonal deception*, „Western Journal of Speech Communication” nr 52, Filadelfia 1988.
- Machiavelli M., *Księżę*, Wrocław 1980.
- Majchrowicz W., Hampelski R., *Szczególne formy przesłuchania, Część II — Formalnoprawne aspekty okazania w postępowaniu karnym*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny” nr 3, Piła 2010.

- Makaruk K., Włodarczyk J., *Praktyka przesłuchiwania dzieci w Polsce. Raport z Badania*, Warszawa 2020.
- Marten Z., *Psychologia zeznań*, Warszawa 2012.
- Matysiak T., *Stres przesłuchania. Strategie obronne podejrzanych*, Warszawa 1978.
- Milne R., Bull R., *Investigative Interviewing. Psychology and Practice*, USA 2009.
- Molcho S., *Język ciała dzieci*, 2. wydanie, Katowice 2018.
- Morris D., *Body watching*, Nowy Jork 1985.
- Myers D., *Exploring psychology*, 2. wydanie, Nowy Jork 1993.
- Nahari G., Vrij A., Fisher R., *Exploiting liars' verbal strategies by examining the verifiability of details*, „Legal and Criminological Psychology” nr 19, UK 2014.
- Nasher J., *Jak rozpoznać kłamcę*, Warszawa 2011.
- Navarro J., *A four-domain model of detecting deception*, „FBI Law Enforcement Bulletin” nr 6, USA 2003.
- Navarro J., Karlins M., *What every body is saying. An ex-FBI agent's guide to speed-reading people*, USA 2008.
- Navarro J., Poynter T., *Louder than words*, USA 2011.
- Navarro J., *The dictionary of body language. A field guide to human behaviour*, USA 2018.
- Newman M., Pennebaker J., Berry D., Richards J., *Lying words: predicting deception from linguistic styles*, „Personality and Social Psychology Bulletin” nr 29, USA 2003.
- Nienałtowski R., *Organizacja i zasady funkcjonowania przyjaznego pokoju przesłuchań dzieci*, Legionowo 2018.
- Okrasa A., *Psychologiczne metody wykrywania kłamstwa a przesłuchania policyjne cz. 1*, „Przegląd Policyjny” nr 4 (96), Szczytno 2009.
- Okrasa A., *Psychologiczne metody wykrywania kłamstwa a przesłuchania policyjne cz. 2*, „Przegląd Policyjny” nr 1 (97), Szczytno 2010.
- Otłowski K., *Podejrzany w postępowaniu karnym. Studium kryminalistyczne*, Warszawa 1979.
- Otłowski K., *Taktyka przesłuchania podejrzanego*, Warszawa 1972.
- Pachowicz Z., *Dział IV. Czynności procesowe*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 4. wydanie, Warszawa 2020.
- Padrini F., *Poznać i odgadnąć mowę ciała i twarzy*, Kielce 2018.
- Pasko-Porys W., *Przesłuchiwanie i wywiad. Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2007.
- Pawłowski J., Zdrodowski B., Kuliczkowski M., *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa*, Toruń 2020.
- Pease A., *Body language. How to read others thoughts by their gestures*, Londyn 1997.

- Picornell I., *Cues to deception in a textual narrative context. Lying in written witness statements*, Aston 2013.
- Pieńkowska E., Fornalik I., *Przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną*, „Dziecko Krzywdzone” nr 17/4, Warszawa 2018.
- Pietruszka J., *O perspektywach zastosowania analizatorów poziomu stresu w głosie*, „Problemy Kryminalistyki” nr 252/06, Warszawa 2006.
- Pikulski S., *Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Białystok 1997.
- Rebel G., *Mowa ciała. Natural basic*, Wrocław 2015.
- Rivard J., Fisher R., Robertson B., Mueller D., *Testing the Cognitive Interview with Professional Interviewers: Enhancing Recall of Specific Details of Recurring Events*, „Applied Cognitive Psychology” nr 28, USA 2014.
- Rosenberg E., *The Study of Spontaneous Facial Expressions in Psychology*, [w:] P. Ekman, E. Rosenberg, *What the Face Reveals. Basic and Applied Studies of Spontaneous Expression Using the Facial Action Coding System (FACS)*, 2. wydanie, Nowy Jork 2005.
- Rudnicka A., Rudnicki K., *Szczególne formy przesłuchania świadka*, Piła 2011.
- Schafer J., Navarro J., *Zaawansowane techniki przesłuchań. Sprawdzone strategie dla organów ścigania, wojska i personelu bezpieczeństwa*, Toruń 2017.
- Senese L., *Anatomy of Interrogation Themes. The Reid Technique of Interviewing and Interrogation*, Chicago 2005.
- Sobczak K., *Krytyczna analiza modelu postaw śmierci i umierania Elisabeth Kubler-Ross*, [w:] E. Starzyńska-Kościusko, A. Kucner (red.), *Człowiek, medycyna, wartości*, Olsztyn 2014.
- Staszek R., Wojtarowicz M., Kotkowska J., Zając P., *Praktyczne możliwości zastosowania kamery termowizyjnej*, „Studia Prawnicze, Rozprawy i Materiały” nr 2/13, Kraków 2013.
- Ściborek Z., Wiśniewski B., Kuc R., Dawidczyk A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Toruń 2022.
- Tomaszewski T., *Przesłuchanie biegłego w postępowaniu karnym*, Warszawa 1988;
- Tovmasyan L., *Linguistic features of lying*, Erywań 2020.
- Verschuere B., Bogaard G., Meijer E., *Discriminating deceptive from truthful statements using the verifiability approach. A meta-analysis*, „Applied Cognitive Psychology” nr 35, USA 2020.
- Vrij A., *Detecting lies and deceit. Pitfalls and Opportunities*, 2. wydanie, UK 2008.
- Vrij A., Mann S., Fisher R., Leal S., Milne R., Bull R., *Increasing cognitive load to facilitate lie detection: the benefit of recalling an event in reverse order*, „Law and Human Behavior” nr 32, USA 2008.

- Wesołowska A., *Dziecko w procesie sądowym — podejście interdyscyplinarne*, „Dziecko Krzywdzone” nr 15, Warszawa 2016.
- Wiasiuta O., Klepka R., Kopeć R., *Vademecum Bezpieczeństwa*, Kraków 2018.
- Widacki J., *Kierunki rozwoju instrumentalnej i nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa. Problemy kryminalistyczne, etyczne i prawne*, Kraków 2018.
- Widacki J., *Historia badań poligraficznych*, Kraków 2017.
- Widacki J., *Opinia z badań poligraficznych w procesie karnym*, „Palestra” nr 7-8, Warszawa 2017.
- Witkowski T., *Psychologia kłamstwa. Motywy — strategie — narzędzia*, 2. wydanie, Taszów 2006.
- Wojciechowski B., *Ocena wiarygodności zeznań świadków dorosłych przy zastosowaniu psychologicznych i prawniczych kryteriów treściowych. Praca doktorska, przygotowywana pod kierunkiem naukowym dra hab. J. Stanika — prof. Uniwersytetu Śląskiego*, Katowice 2012.
- Wołowicz-Ruszkowska A., *Wsparcie osób z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym (w tym z zespołem Downa) i/lub niepełnosprawnościami sprzężonymi oraz głębokim stopniem upośledzenia umysłowego II: Podręcznik dobrych praktyk*, Warszawa 2012.
- Zuckerman M., DePaulo B., Rosenthal R., *Verbal and nonverbal communication of deception*, [w:] L. Berkowitz (red.) *Advances in experimental social psychology*, Nowy Jork, 1981.
- Zyskowski W., *Nowoczesne metody przesłuchań*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” nr 4, Warszawa 2021.

Źródła prawa

- Konwencja o Prawach Dziecka*, Dz. U. z 1991 r. nr 120, poz. 526.
- Ustawa z 6 kwietnia 1990 r. o Policji*, Dz. U. 2020.360, także Dz. U. 2023.0.171.
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. z 2021 r. poz. 534 tekst jedn. ze zm., także Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm.
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny*, Dz. U. z 2021 r. poz. 1023, 2054.
- Ustawa z 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka*, Dz. U. z 2020 r. poz. 141.
- Ustawa z 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka*, Dz. U. z 2015 r. poz. 21.

Ustawa z 11 września 2015 r. o osobach starszych, Dz. U. z 2015 r. poz. 1705.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 czerwca 2003 r. w sprawie warunków technicznych przeprowadzenia okazania, Dz. U. z 2003 r., nr 104, poz. 981.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 11 stycznia 2017 r. w sprawie utrwalania obrazu lub dźwięku dla celów procesowych w postępowaniu karnym, Dz. U. z 2017 r. poz. 93.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 września 2020 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach podejrzanego w postępowaniu karnym, Dz. U. z 2020 r. poz. 1618.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 września 2020 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach świadka w postępowaniu karnym, Dz. U. z 2020 r. poz. 1620.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 28 września 2020 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c kodeksu postępowania karnego, Dz. U. z 2020 r. poz. 1691.

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie szkoleń zawodowych i doskonalenia zawodowego w Policji, Dz. U. z 2022 r. poz. 2826.

Decyzja nr 272 Komendanta Głównego Policji z 2 listopada 2017 r. zmieniająca decyzję w sprawie programu nauczania kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań, Dz. Urz. z 2017 r. poz. 70.

Decyzja nr 200 Komendanta Głównego Policji z 9 sierpnia 2021 r. zmieniająca decyzję w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze, Dz. Urz. z 2021 r. poz. 62.

Decyzja nr 376 Komendanta Głównego Policji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego, Dz. Urz. z 2022 r. poz. 238.

Decyzja nr 377 Komendanta Głównego Policji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podoficerskiego, Dz. Urz. z 2022 r. poz. 239.

Decyzja nr 378 Komendanta Głównego Policji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego aspiranckiego, Dz. Urz. z 2022 r. poz. 240.

Decyzja nr 379 Komendanta Głównego Policji z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego oficerskiego, Dz. Urz. z 2022 r. poz. 241.

Decyzja nr 45 Komendanta Głównego Policji z 24 lutego 2023 r. zmieniająca decyzję w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego Dz. Urz. 2023 r. poz. 15.

Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów, Dz. Urz. z 2017 r. poz. 59.

Źródła internetowe

Association of Certified Fraud Examiners, *Using Stress. Kinesic Interview Techniques Can Uncover the Truth*, „Fraud Magazine”, Texas 2001, dostęp w sieci Web:

<<https://www.fraud-magazine.com/article.aspx?id=4294968366&Site=ACFEWEB>>.

Błaszczak-Banasiak A., Majdzińska K., Zima-Parjaszewska M., *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości. Analiza i zalecenia*, dostęp w sieci Web:

<<https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Dostęp%20osób%20z%20niepełnosprawnościami%20do%20wymiaru%20sprawiedliwości.pdf>>.

Du S., Tao Y., Martinez A., *Compound facial expressions of emotion*, „Proceedings of the National Academy of Science”, USA 2014, dostęp w sieci Web:

<<https://www.pnas.org/doi/pdf/10.1073/pnas.1322355111>>.

Ekman P., *Deception Detection*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.paulekman.com/deception/deception-detection/>>.

Ekman P., *Micro Expressions*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.paulekman.com/resources/micro-expressions/>>.

Ekman P., *Nonverbal communication*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.paulekman.com/nonverbal-communication/>>.

Ekman P., *The History of the Facial Action Coding System (FACS). Developing a system for measuring movement of the human face*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.paulekman.com/blog/history-of-facs-facial-action-coding-system/>>.

Ekman P., *Universal Emotions*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/>>.

Ekman P., *What is anger?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-anger/>>.

Ekman P., *What is contempt?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-contempt/>>.

Ekman P., *What is disgust?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-disgust/>>.

Ekman P., *What is enjoyment?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-enjoyment/>>.

Ekman P., *What is fear?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-fear/>>.

Ekman P., *What is sadness?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-sadness/>>.

Ekman P., *What is surprise?*, dostęp w sieci Web: <<https://www.paulekman.com/universal-emotions/what-is-surprise/>>.

Gruza E., *I kto tu mówi prawdę — czyli kilka uwag o konfrontacji*, „Edukacja Prawnicza” nr 6/126, Warszawa 2011, dostęp w sieci Web: <<https://www.edukacjaprawnicza.pl/i-kto-tu-mowi-prawde-czyli-kilka-uwag-o-konfrontacji/>>.

Haddad D., Walter S., Retley R., Smith M., *Investigation and Evaluation of Voice Stress Analysis Technology*, USA 2002, dostęp w sieci Web: <<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/193832.pdf>>.

Hood M., Hoffman L., *Current State of Interview and Interrogation*, dostęp w sieci Web: <<https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/current-state-of-interview-and-interrogation>>.

Jabłońska K., Sobieraj A., *Metodyka dobierania próby badawczej w naukach społecznych*, dostęp w sieci Web:

<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cgvuVJ62NLgJ:https://sft.cnbop.pl/wp-content/uploads/2016/02/BiTP_Vol.32_Issue_42013pp.31-36.pdf+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl>.

Jakomin K., *What is Statement Analysis? How to*, dostęp w sieci Web:

<<https://sites.google.com/site/statementanalysisadvat/what-is-statement-analysis/how-to>>.

Komenda Główna Policji, *Elektroniczny Dziennik Komendy Głównej Policji*, dostęp w sieci Web: <<https://edziennik.policja.gov.pl/actbymonths>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2009 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10722>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2010 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10829>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników I i II edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10920>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników III i IV edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10921>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników V i VI edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10922>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników VII i VIII edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10923>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników IX_XI edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i techniki przesłuchań realizowanego w WSPol w 2011 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10924>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników II, III, IV, V i VI edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2015 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11076>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników I i II edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2016 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11167>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników I i II edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2017 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11256>>.

Komunikat zbiorczy z badania ankietowego uczestników wybranych edycji kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2018 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11327>>.

Komunikat z badania ankietowego uczestników I, II, III edycji kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2019 roku, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11360>>.

Komunikat z badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego z zakresu taktyki edycja FBI-2/20 realizowanego w WSPol w 2020 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=11408>>.

Komunikat z badania ankietowego uczestników wybranych edycji kursu specjalistycznego z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2022 roku, dostęp w sieci Web: <<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=16533>>.

Matys Ł., *Kto nie może być świadkiem w sprawach karnych?*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/dowody/94660,Kto-nie-moze-byc-swiadkiem-w-sprawach-karnych.html>>.

Mcleod S., *The Cognitive Interview*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.simplypsychology.org/cognitive-interview.html>>.

Nauka w Polsce, *Starsi ludzie słabo kłamią i kiepsko rozpoznają kłamstwa*, dostęp w sieci Web:

<<https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C382381%2Cstarsi-ludzie-slabo-klamia-i-kiepsko-rozpoznaja-klamstwa.html>>.

Perera A., *Why the Halo Effect Affects How We Perceive Others*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.simplypsychology.org/halo-effect.html>>.

Portal Otwartych Danych Komendy Głównej Policji (stan zatrudnienia na 1 marca 2022 r.), dostęp w sieci Web: <<https://dane.gov.pl/pl/dataset/540/resource/37993,1032022-policjanci-stand-zatrudnienia-wg-suzb-ukad-nr-1/table>>.

Portal Otwartych Danych Komendy Głównej Policji (stan zatrudnienia na 1 marca 2023 r.), dostęp w sieci Web: <<https://dane.gov.pl/pl/dataset/540/resource/46426,1032023-policjanci-stand-zatrudnienia-wg-suzb-ukad-nr-1/table>>.

Raport zbiorczy z badania ankietowego uczestników kursu specjalizacyjnego dla policjantów służby kryminalnej i śledczej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2007 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10508>>.

Raport zbiorczy badania ankietowego uczestników kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej z zakresu taktyki i technik przesłuchań realizowanego w WSPol w 2008 roku, dostęp w sieci Web:

<<https://dms.wspol.edu.pl/out/out.ViewDocument.php?documentid=10594>>.

Ruszczyk A., *Przesłuchanie metodą FBI*, dostęp w sieci Web:

<<https://gazetasledcza.pl/2019/09/policja-nadal-bazuje-na-tym-samym-programie/#.YaOP9S3URQI>>.

Wang D., *Do good-looking people really have easier lives than everyone else?*, dostęp w sieci Web:

<https://www.psychologytoday.com/us/blog/auto-pilot-manual-override/202109/do-good-looking-people-really-have-easier-lives-everyone-else?utm_source=FacebookPost&utm_medium=FBPost&utm_campaign=FBPost&fbclid=IwAR1qH3qINWsVNOKWZUnnOIUyMLz8aR2uMIPTYg1zchqeHyuETsisiPUfCUM>.

Wicklander-Zulawski & Associates, *Interview and Interrogation Training: What is the WZ Method?*, dostęp w sieci Web: <<https://losspreventionmedia.com/interview-and-interrogation-training-what-is-the-wz-method/>>.

Wicklander-Zulawski & Associates, *Post Interview Summary*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.w-z.com/wp-content/uploads/2015/07/6028B-Post-Interview-Summary.pdf>>.

Witkowski T., *Psycholog Tomasz Witkowski wyjaśnia, dlaczego kłamstwo jest potrzebne*, dostęp w sieci Web:

<<https://www.rp.pl/plus-minus/art10735311-psycholog-tomasz-witkowski-wyjasnia-dlaczego-klamstwo-jest-potrzebne>>.

Zyskowski W., *Zasady przesłuchania metodą FBI*, dostęp w sieci Web:

<<http://szkolenia.policja.waw.pl/wdz/informacje/psychologia/27370,Zasady-przesluchania-metoda-FBI.html>>.

Inne

Pismo L.dz. Gak-49/23/1605/22/AK z 5 stycznia 2023 r.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 17 stycznia 2017 r., V KK 257/16, LEX nr 2203534.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 21 stycznia 2016 r., II KK 372/15, LEX nr 1959482.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 14 stycznia 2014 r., II AKa 236/13.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 12 czerwca 2015 r., II AKa 142/15, LEX nr 1771501.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 28 października 2013 r., II AKa 331/13.

Wyrok Sądu Najwyższego z 16 marca 2010 r., III KK 302/09 LEX nr 583858.

Wyrok Sądu Najwyższego z 6 lipca 2022 r., III KK 443/21.

SPIS TABEL

Tabela 1. Liczba wysłanych i odesłanych ankiet — Akademia Policji w Szczytnie, Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Szkoła Policji w Pile, Szkoła Policji w Słupsku, Szkoła Policji w Katowicach	19
Tabela 2. Liczba wysłanych i odesłanych ankiet — Komendy Wojewódzkie Policji, Komenda Stołeczna Policji i Komendy Miejskie Policji.....	19
Tabela 3. Wielowymiarowość pojęcia przesłuchania	25
Tabela 4. Schemat przesłuchania	49
Tabela 5. Algorytm postępowania podczas przesłuchania	49
Tabela 6. Struktura rozszerzonego przesłuchania poznawczego	55
Tabela 7. Wywiad a przesłuchanie — różnice	62
Tabela 8. Przesłuchanie metodą Reida — „9 kroków”	63
Tabela 9. Przesłuchanie metodą Wicklander-Zulawski	66
Tabela 10. Przesłuchanie metodą Kinesic Interview and Interrogation.....	68
Tabela 11. Czynniki wpływające na ocenę wiarygodności — subiektywizm przesłuchującego	69
Tabela 12. Elementy wypowiedzi podlegające analizie — wskaźniki prawdopodobności.....	86
Tabela 13. Elementy wypowiedzi podlegające analizie — wskaźniki braku wiarygodności .	88
Tabela 14. Jednostki pojedynczego działania (AU) w Systemie Kodowania Czynności Twarzy (FACS).....	131
Tabela 15. Emocje złożone	137
Tabela 16. Ustalanie stałości zachowania rozmówcy — normy bazowej	143
Tabela 17. Zakres tematyczny kursu specjalistycznego z zakresu taktyk i technik przesłuchań	162
Tabela 18. Proponowane zmiany w organizacji kursu specjalistycznego z zakresu taktyk i technik przesłuchań zgłaszane przez uczestników kursu (lata 2007-2022)	166
Tabela 19. Płeć respondentów	174
Tabela 20. Staż służby	175
Tabela 21. Jednostka organizacyjna Policji, w której respondenci pełnią służbę.....	176
Tabela 22. Możliwość wykrycia kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania innej osoby.....	177

Tabela 23. Zwracanie uwagi na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób	178
Tabela 24. Ustalanie normy bazowej przesłuchiwanego, tj. analizowanie zachowania rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach	179
Tabela 25. Zachowania, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo (sfera werbalno-wokalna)	181
Tabela 26. Zachowania, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo (sfera niewerbalna)	183
Tabela 27. Zwracanie uwagi na przekaz werbalny lub na zachowanie podczas próby oszukania kogoś.....	185
Tabela 28. Wpływ przygotowania do przesłuchania na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy.....	186
Tabela 29. Przygotowanie do przesłuchania.....	187
Tabela 30. Poprawa skuteczności przesłuchań	190
Tabela 31. Skuteczność stosowania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchań	194
Tabela 32. Zestawienie odpowiedzi na pytania: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?” versus „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?”	195
Tabela 33. Wynik testu Chi ² Pearsona dla pytań: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?” versus „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?”	195
Tabela 34. Zestawienie odpowiedzi na pytania: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” versus „Czy ustala Pan(i) tzw. normę bazową przesłuchiwanego — tj. analizuje Pan(i) zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach?”	196
Tabela 35. Wynik testu Chi ² Pearsona dla pytań: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” versus „Czy ustala Pan(i) tzw. normę bazową przesłuchiwanego — tj. analizuje Pan(i) zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach?”	197
Tabela 36. Zestawienie odpowiedzi na pytania: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” versus „Czy Pana(i) zdaniem odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy?”	198

Tabela 37. Wynik testu Chi2 Pearsona dla pytań: „Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiowanych osób?” versus „Czy Pana(i) zdaniem odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy?”	198
Tabela 38. Zestawienie odpowiedzi na pytania: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?” versus „Co Pana(i) zdaniem mogłoby poprawić skuteczność przesłuchań?”	199
Tabela 39. Wynik testu Chi2 Pearsona dla pytań: „Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?” versus „Co Pana(i) zdaniem mogłoby poprawić skuteczność przesłuchań?”	200
Tabela 40. Proponowane zagadnienia tematu nr 6 pt. „detekcja kłamstwa i ocena wiarygodności”	228

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1. Płeć respondentów	175
Wykres 2. Staż służby	176
Wykres 3. Jednostka organizacyjna Policji, w której respondenci pełnią służbę	177
Wykres 4. Możliwość wykrycia kłamstwa na podstawie oceny wypowiedzi i zachowania innej osoby	178
Wykres 5. Zwracanie uwagi na niewerbalne zachowania przesłuchiwanym osobom	179
Wykres 6. Ustalanie normy bazowej przesłuchiwanego, tj. analizowanie zachowania rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach	180
Wykres 7. Zachowania, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo (sfera werbalno-wokalna)	182
Wykres 8. Zachowania, które w ocenie respondentów mogą wskazywać kłamstwo (sfera niewerbalna)	184
Wykres 9. Zwracanie uwagi na przekaz werbalny lub na zachowanie podczas próby oszukania kogoś	185
Wykres 10. Wpływ przygotowania do przesłuchania na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy	186
Wykres 11. Przygotowanie do przesłuchania	189
Wykres 12. Poprawa skuteczności przesłuchań	193
Wykres 13. Skuteczność stosowania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchań	194

SPIS RYCIN

Rycina 1. Rodzaje i sposoby okazania.....	38
Rycina 2. Oszustwa komunikacyjne	77
Rycina 3. Motywy kierujące zachowaniem kłamców	78
Rycina 4. Metody wykrywania kłamstwa.....	83
Rycina 5. Oznaki komfortu i dyskomfortu	100
Rycina 6. Siedem uniwersalnych emocji wg Paula Ekmana	125
Rycina 7. Jednostki kodujące (AU) emocji podstawowych i złożonych.....	134
Rycina 8. Emocje podstawowe i złożone.....	135
Rycina 9. Etapy dekodowania zachowań.....	143

ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1. Pismo L.dz. Gak049/23/1605/22/AK z 5 stycznia 2023 roku.....	261
Załącznik 2. Mięśnie twarzy i ich funkcje	262
Załącznik 3. Mięśnie twarzy i ich funkcje	263
Załącznik 4. Kwestionariusz ankiety.....	264
Załącznik 5. Kwestionariusz wywiadu.....	270
Załącznik 6. Wywiad ekspercki przeprowadzony z insp. w st. sp. dr. Rafałem Kwasińskim wraz z biografią	271
Załącznik 7. Wywiad ekspercki przeprowadzony z insp. w st. sp. Rafałem Pawłowskim wraz z biografią.....	290
Załącznik 8. Wywiad ekspercki przeprowadzony anonimowo	293
Załącznik 9. Wywiad ekspercki przeprowadzony z kom. Marcinem Buchholzem wraz z biografią.....	299
Załącznik 10. Wywiad ekspercki przeprowadzony z asp. Wojciechem Kuberskim wraz z biografią.....	302

Załącznik 1. Pismo L.dz. Gak049/23/1605/22/AK z 5 stycznia 2023 roku

KOMENDA GŁÓWNA POLICJI

GABINET
KOMENDANTA GŁÓWNEGO POLICJI

ul. Puławska 148/150; 02-624 Warszawa; tel. 22 60 127 34 fax 22 60 128 73
gabinetkgp@policja.gov.pl

L.dz. Gak - 49 /23/1605/22/AK

Warszawa, 5 stycznia 2023 r.

Szanowna Pani
Katarzyna Król

w odpowiedzi na złożony przez Panią wniosek o zgodę na realizację badania opinii na temat wpływu nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa na efektywność działań Policji informuję, że wyrażono zgodę na jego realizację w wytypowanych jednostkach, z wyjątkiem komend wojewódzkich w Poznaniu i Opolu.

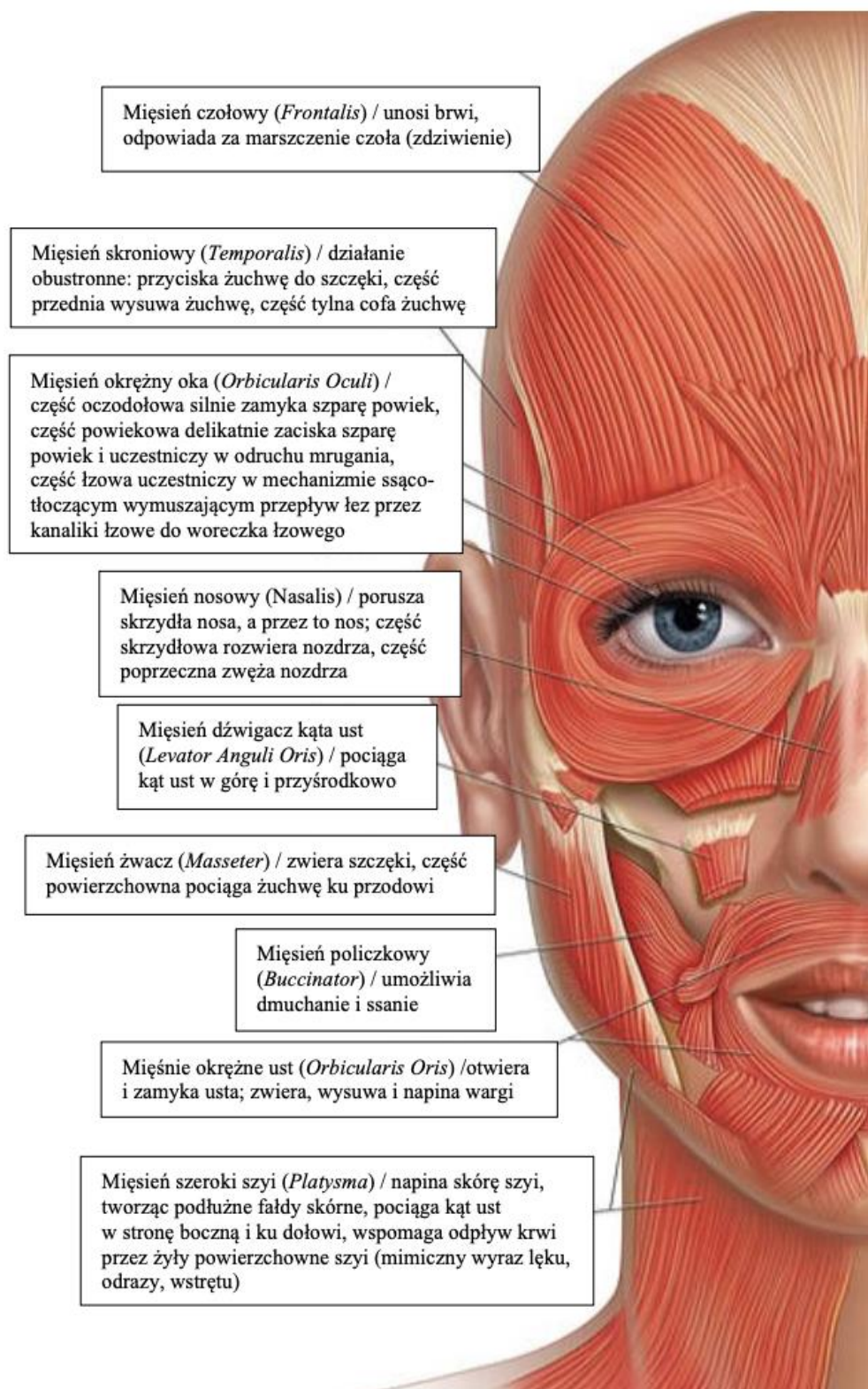
W załączeniu przesyłam uwagi zgłoszone przez biuro merytoryczne KGP oraz jednostki organizacyjne Policji, celem ewentualnego uwzględnienia.

ZASTĘPCA DYREKTORA
GABINETU KOMENDANTA GŁÓWNEGO POLICJI
insp. Krzysztof KOZIEL

Zał.: uwagi do badania.

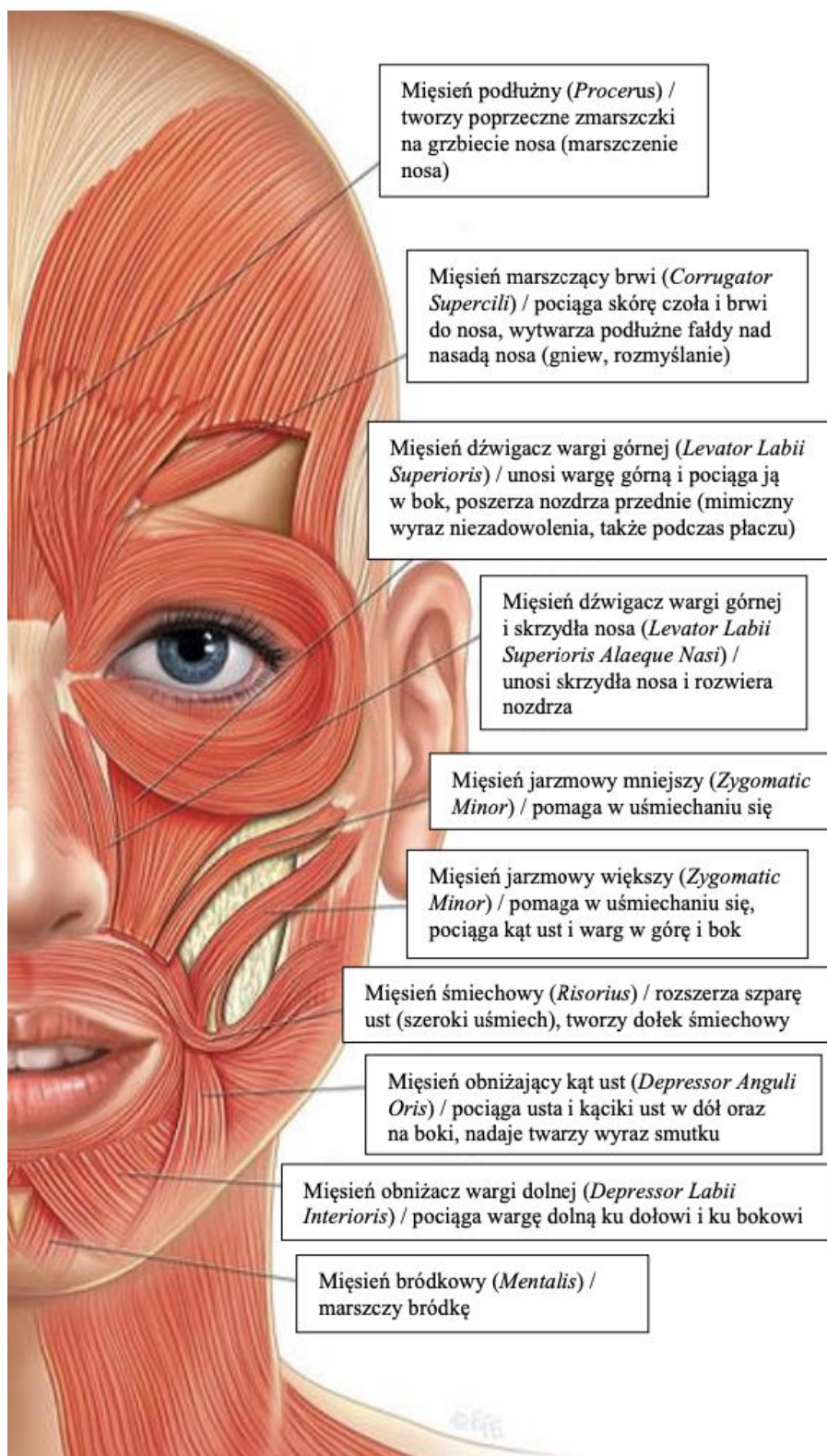
Wyk. w 1 egz.:
wysłano pocztą elektroniczną,
oryginał pozostaje u nadawcy.
Opr./Wyk.: A. Klys

Załącznik 2. Mięśnie twarzy i ich funkcje⁵³⁹

⁵³⁹ Opracowanie własne na podstawie: *Atlas anatomiczny człowieka polsko-angielsko-łaciński*, [w:] C. Fortin (red.), Bielsko-Biała 2021, s. 40; także *Atlas anatomii człowieka. Tablice anatomiczne z wykazem mięśni, stawów i nerwów*. Sobotta, [w:] F. Paulsen, J. Waschke (red.), 3. wydanie, Wrocław 2019, s. 1-5
Zdjęcie: <<https://pl.pinterest.com/pin/361625045086856380/>>, 20 października 2022 r.

Załącznik 3. Mięśnie twarzy i ich funkcje⁵⁴⁰

⁵⁴⁰ Opracowanie własne na podstawie: *Atlas anatomiczny człowieka polsko-angielsko-laciński*, [w:] C. Fortin (red.), Bielsko-Biała 2021, s. 40; także *Atlas anatomii człowieka. Tablice anatomiczne z wykazem mięśni, stawów i nerwów*. Sobotta, [w:] F. Paulsen, J. Waschke (red.), 3. wydanie, Wrocław 2019, s. 1-5
Zdjęcie: <<https://pl.pinterest.com/pin/361625045086856380/>>, 20 października 2022 r.

Załącznik 4. Kwestionariusz ankiety

Kwestionariusz ankiety skierowany do funkcjonariuszy wydziału dochodzeniowo-śledczego

Szanowni Państwo,

nazywam się Katarzyna Król. Prowadzę badania dotyczące skutecznego przesłuchiwania, a także wykorzystywania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa⁵⁴¹ podczas przedmiotowych czynności. Zwracam się z uprzejmą prośbą o udzielenie odpowiedzi na poniższe pytania. Zebrane informacje pozwolą na weryfikację postawionej hipotezy, która została sformułowana w koncepcji rozprawy doktorskiej pt. „Wpływ nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa na efektywność działań Policji”. Dysertacja przygotowana jest w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie.

Dziękuję za rzetelne wypełnienie ankiety.

CZEŚĆ METRYCZKOWA

Płeć:

- Mężczyzna
- Kobieta

Staż służby:

- do 5 lat
- powyżej 5 lat

⁵⁴¹ Autorka dzieli nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa na trzy sfery: niewerbalną, werbalną i wokalną.

Nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa dotyczą zachowań niewerbalnych — mowy ciała (postawy, gestykulacji, ekspresji mimicznych — makroekspresji i mikroekspresji), będącej „odpowiedzią” na bodziec, którym może być pytanie. Polegają także na analizie werbalnego i wokalnego przekazu rozmówcy. W przypadku tego rodzaju metod nie wykorzystuje się specjalistycznych aparatów badawczych, a wyłącznie to co jest widzialne i słyszalne przez człowieka — przypis KK.

Jednostka organizacyjna Policji, w której pełni Pan(i) służbę:

- KWP/ KSP
- KMP

CZĘŚĆ ZASADNICZA

1. Czy Pana(i) zdaniem możliwe jest wykrycie kłamstwa na podstawie analizy wypowiedzi i zachowania innej osoby?
 - Tak
 - Nie
 - Nie wiem

2. Czy zwraca Pan(i) uwagę na niewerbalne zachowania przesłuchiwanym osobom?
 - Tak
 - Nie
 - Nie wiem

3. Czy ustala Pan(i) tzw. normę bazową przesłuchiwanego — tj. analizuje Pan(i) zachowanie swojego rozmówcy w naturalnych dla niego sytuacjach?
 - Nigdy
 - Rzadko
 - Czasami
 - Często
 - Bardzo często
 - Zawsze

4. Które z niżej wymienionych zachowań Pana(i) zdaniem mogą wskazywać kłamstwo?

Sfera werbalno-wokalna:

- Długie pauzy po zadanych pytaniach
- Brak odpowiedzi na pytanie
- Odpowiedzenie pytaniem na pytanie
- Brak płynności w wypowiedzi

- Zaprzeczenia
- Pomyłki
- Nagła utrata płynności w wypowiedzi
- Unikanie precyzyjnych odpowiedzi
- Spójna wypowiedź
- Różna interpretacja zdarzeń w jednej wypowiedzi
- Brak zaangażowania uczuciowego w przekazywaną treść
- Zaangażowanie emocjonalne w treść wypowiedzi
- Wrażenie, że osoba nauczyła się danej historii na pamięć
- Występowanie weryfikowalnych szczegółów
- Występowanie nieistotnych szczegółów
- Trudniejsze przełykanie śliny, chrząkanie
- Jąkanie
- Ziewanie

Sfera niewerbalna:

- Nagłe zmniejszenie ruchów ciała, ograniczenie gestów
- Płytki oddech
- Dotykanie szyi
- Krzyżowanie nóg
- Zaczepianie nóg o krzesło
- Odchylenie się od przesłuchującego
- Pochylenie się w kierunku przesłuchującego
- Skrzyżowanie rąk
- Chowanie głowy w ramionach
- Spocone dłonie
- Pocenie się całego ciała
- Mrużenie oczu
- Zwężenie źrenic
- Rozszerzenie źrenic
- Opuszczenie wzroku
- Chowanie ust
- Wystawianie języka między zębami
- Asymetria

- Brak rozluźnienia
 - Nasilony kontakt wzrokowy
 - Unikanie dotykania czegokolwiek
 - Tworzenie „zasłony” — tj. zasłanianie się czymś
 - Czerwienienie się
5. Czy Pana(i) zdaniem ludzie próbując kogoś oszukać bardziej zwracają uwagę na przekaz werbalny (tj. treść słów, ton głosu, sposób wypowiedzi) niż na swoje zachowanie — mowę ciała?
- Tak
 - Nie
 - Nie wiem
6. Czy Pana(i) zdaniem odpowiednie przygotowanie do przesłuchania wpływa na skuteczniejsze pozyskanie informacji i tym samym dowiedzenie się prawdy?
- Tak
 - Nie
 - Nie wiem
7. W jaki sposób przygotowuje się Pan(i) do przesłuchania? (Proszę ocenić każdą czynność w skali od 0-5, gdzie 0 oznacza — nigdy, 1 — rzadko, 2 — czasami, 3 — często, 4 — bardzo często, 5 — zawsze).

Czynność	Ocena (0-5)
Przygotowuję niezbędną dokumentację.	
Analizuję zebrany materiał — dotyczący m.in. wieku, trybu życia, pracy, wykształcenia, zainteresowań przesłuchiwanego.	
Ustalę liczbę osób niezbędnych do przeprowadzenia przesłuchania.	
Zbieram informacje na temat cech i osobowości sprawcy.	
Określę profil osoby przesłuchiwanej (normę bazową).	

Ustaląm charakter przesłuchania.	
Zgłębiąm wiedzę z dziedzin, w których specjalizuje się przesłuchiwany bądź których dana sprawa dotyczy.	
Przygotowuję pytania w określonej kolejności, tak aby stanowiły logiczną całość.	
Przygotowuję plan przesłuchania.	
Dobieram odpowiednią metodę przesłuchania.	
Ustaląm sposób przyjazdu osoby na przesłuchanie.	
Przygotowuję dowody.	
Ustaląm miejsce i czas przesłuchania.	
Aranżuję miejsce przesłuchania — odpowiednio ustawiam meble i rekwizyty.	

8. Co Pana(i) zdaniem mogłoby poprawić skuteczność przesłuchań? (Proszę ocenić każdą czynność w skali od 1-5, gdzie 1 — zdecydowanie się nie zgadzam, 2 — raczej się nie zgadzam, 3 — nie mam zdania, 4 — raczej się zgadzam, 5 — zdecydowanie się zgadzam).

Czynność:	Ocena (1-5)
Systematyczne szkolenia z zakresu przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa.	
Częstsze nagrywanie przesłuchań i ich analizowanie.	
Mniejszy podział obowiązków.	
Mniejsze oczekiwania przełożonych w związku ze stażem pracy.	
Przygotowanie odpowiednich pomieszczeń do przesłuchania.	
Dostosowanie rozmowy do poziomu językowego rozmówcy.	
Posiadanie odpowiednich umiejętności (m.in. społecznych, interpersonalnych, prawnych).	
Każdorazowe prowadzenie przesłuchania w minimum 2 osoby i jednoczesny podział ról.	

Wiedza na temat normy bazowej przesłuchiwanego.	
Nieustanne podnoszenie kwalifikacji językowych.	
Stworzenie platformy, w której każdy miałby dostęp do wzorów pism procesowych, skutecznych metod przesłuchań, a także nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa.	
Każdorazowa analiza krytyczna przeprowadzonego przesłuchania celem wyprowadzenia wniosków i ich zaimplementowania.	

9. W jakim stopniu stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa jest Pana(i) zdaniem skuteczne podczas przesłuchań? (Proszę ocenić w skali od 1-5, gdzie 1 oznacza w minimalnym stopniu, 2 — w małym stopniu, 3 — w średnim stopniu, 4 — w dużym stopniu, natomiast 5 — w maksymalnym stopniu).

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

Załącznik 5. Kwestionariusz wywiadu

Kwestionariusz wywiadu skierowany do funkcjonariuszy przeprowadzających na co dzień przesłuchania i osób specjalizujących się w danej dziedzinie

Szanowny Panie,

nazywam się Katarzyna Król. Prowadzę badania dotyczące skutecznego przesłuchiwanie, a także wykorzystywania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa⁵⁴² podczas przedmiotowych czynności. Zwracam się z uprzejmą prośbą o udzielenie odpowiedzi na poniższe pytania. Zebrane informacje pozwolą na weryfikację postawionej hipotezy, która została sformułowana w koncepcji rozprawy doktorskiej pt. „Wpływ nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa na efektywność działań Policji”. Dysertacja przygotowywana jest w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie.

Dziękuję za odpowiedź na poniższe pytania.

1. Jakie znaczenie ma nieinstrumentalna detekcja kłamstwa podczas przesłuchania?
2. Czy w Pana przekonaniu stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania przyniosłoby spodziewany efekt?
3. Z jakimi trudnościami spotykają się osoby przeprowadzające przesłuchania?
4. Jakie są najczęściej popełniane błędy funkcjonariuszy w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i przesłuchań?
5. Jak powinien wyglądać proces kształcenia policjantów w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa?
6. Jakie zmiany należałoby wprowadzić, aby zwiększyć efektywność przesłuchania?

⁵⁴² Autorka dzieli nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa na trzy sfery: niewerbalną, werbalną i wokalną.

Nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa dotyczą zachowań niewerbalnych — mowy ciała (postawy, gestykulacji, ekspresji mimicznych — makroekspresji i mikroekspresji), będącej „odpowiedzią” na bodziec, którym może być pytanie. Polegają także na analizie werbalnego i wokalnego przekazu rozmówcy. W przypadku tego rodzaju metod nie wykorzystuje się specjalistycznych aparatów badawczych, a wyłącznie to co jest widzialne i słyszalne przez człowieka — przypis KK.

Załącznik 6. Wywiad ekspercki przeprowadzony z insp. w st. sp. dr. Rafałem Kwasińskim wraz z biografią

insp. w st. sp. dr. Rafał Kwasiński — nauczyciel akademicki prowadzący działalność naukowo-badawczą oraz zajęcia dydaktyczne m.in. na Wydziale Nauk Społecznych Państwowej Uczelni Zawodowej w Suwałkach czy w ramach Akademii Analizy Behawioralnej na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, absolwent prawa, oficer Policji w stanie spoczynku. Absolwent prestiżowej Akademii FBI w Quantico (USA), wieloletni wykładowca Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, ekspert w dziedzinie taktyki i technik prowadzenia rozmów i przesłuchań, operator wariografu, trener zajęć warsztatowych z zakresu komunikacji interpersonalnej, członek stowarzyszenia FBINAA (absolwentów Akademii FBI). Reprezentował polską Policję w różnych gremiach międzynarodowych, w tym m.in. w CEPOL-u (Europejskie Kolegium Policyjne) jako ekspert edukacyjny do spraw wspólnych programów nauczania oraz organizacji międzynarodowych przedsięwzięć szkoleniowych. Autor publikacji na temat bezpieczeństwa państwa, zagrożeń terrorystycznych oraz problematyki przesłuchań. Zainteresowania zawodowe koncentruje przede wszystkim wokół problematyki przestępczości zorganizowanej i terrorystycznej, kryminologii, kryminalistyki oraz psychologii kryminalistycznej szczególnie w zakresie metodyki prowadzenia przesłuchań oraz analizy behawioralnej.

1. Jakie znaczenie ma nieinstrumentalna detekcja kłamstwa podczas przesłuchania?

Udzielenie odpowiedzi na powyższe pytanie należy poprzedzić wyjaśnieniem kwestii fundamentalnej jaką jest rozumienie pojęcie kłamstwa. Aldert Vrij definiuje oszukiwanie jako: „skuteczną lub nieskuteczną świadomą próbę, bez wcześniejszego powiadomienia o swoim zamiarze, wytworzenia w innych przekonania, które autor komunikatu uważa za nieprawdziwe”. Z kolei, Ekman kłamanie zdefiniował jako „intencjonalne wprowadzenie w błąd drugiej osoby, bez uprzedzenia jej o zamiarze takiego zachowania”. Wskazuje on, przy tym, na dwie główne formy kłamania, tj. ukrywanie, czyli zatajenie prawdziwej informacji, i fałszowanie, czyli przekazanie fałszu jako prawdy. Wywiad ekspercki wskazuje na konkretny, procesowy kontekst kłamstwa, który musi być uwzględniony przy formułowaniu odpowiedzi na postawione w nim pytania. Kłamanie jest trudnym zdaniem, ponieważ trzeba pamiętać

o tym, co się naprawdę wydarzyło, i o tym co się fałszywie twierdzi. W oświadczeniach procesowych składanych przed organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości, gdy, w zasadzie, chodzi tylko o ustalenie rzeczywistego przebiegu wypadków, bardzo istotne jest to, czy osobowe źródło dowodowe wypowiedziało coś fałszywego celowo, czy w przekonaniu, że mówi prawdę. Problemem jest nie tyle stosunek wypowiedzi do obiektywnej rzeczywistości, ile jej stosunek do subiektywnego obrazu świata, czyli do przekonań mówiącego. Wyrażenie „wypowiedź prawdziwa” jest więc dwuznaczne. Można je rozumieć albo, jako przeciwieństwo wyrażenia „wypowiedź (obiektywnie) fałszywa”, albo, jako przeciwieństwo wyrażenia „wypowiedź niezgodna z przekonaniem nadawcy (nieszczera)”. Dlatego też należy dokonać wyraźnego rozróżnienia pomiędzy takimi terminami jak prawdziwy i fałszywy (w odniesieniu do obiektywnego stanu rzeczy) oraz szczery i nieszczery (w odniesieniu do wypowiedzi zgodnych lub niezgodnych z subiektywnym stanem wiedzy nadawcy). Istnieją, zatem nie dwa, lecz cztery rodzaje wypowiedzi: szczera i prawdziwa; szczera, lecz fałszywa; nieszczera, lecz prawdziwa oraz nieszczera i fałszywa. Kłamstwem jest wyłącznie wypowiedź nieszczera, czyli wyrażenie sądu, który wedle wiedzy nadawcy jest fałszywy. Ocenianie wiarygodności tego, co mówią ludzie, stanowi ważną część pracy służb policyjnych. Opieranie się na cechach zachowania werbalnego ma przynajmniej dwa ograniczenia. Po pierwsze, cechy werbalne można analizować tylko wtedy, gdy jest dostępna wystarczająca liczba wypowiedzianych słów. Po drugie, dokonywanie takich ocen wiarygodności jest możliwe tylko przy użyciu transkrypcji pisemnych. W takich okolicznościach jedynym dostępnym źródłem informacji pozwalających na ocenę wiarygodności jest zachowanie niewerbalne. Oczywiście, oceny wiarygodności dokonywane na podstawie zachowania niewerbalnego mają inny, mniej oficjalny status niż oceny wiarygodności opierające się na cechach werbalnych. Na przykład niewerbalne oceny wiarygodności nie mogą zostać użyte jako dowód w sądzie. Niemniej byłoby bardzo użyteczne, gdyby na podstawie zachowania niewerbalnego można było dokonywać dokładnych ocen wiarygodności. Niektóre kłamstwa trudniej wypowiedzieć niż inne. Oznacza to, że kłamcy zachowują się w inny sposób, gdy wypowiadają kłamstwo skomplikowane, a w inny, gdy wypowiadają kłamstwo proste; ich zachowanie zależne jest także od tego, czy stawka kłamstwa jest wysoka czy niska. Co najmniej kilkanaście czynników wpływa na zachowanie oszukujących, a mianowicie: złożoność kłamstwa (złożoność poznawcza), planowanie, wysokość stawki, motywacja kłamcy, emocje doświadczane podczas kłamania, podejrzliwość obserwatora i cechy (różnice) indywidualne. Analizy wypowiedzi i zachowań niewerbalnych aktualnie stosowane przez funkcjonariuszy organów ochrony prawnej są, z pewnością, wartościowym i pomocnym narzędziem, który może ukierunkowywać i uzupełniać proces

wykrywczy, tym samym pośrednio wpływając na rezultaty czynności dowodowych. Sama metodyka analizy wypowiedzi i zachowań niewerbalnych stanowi złożony kompleks czynności i działań, które leżą u podstaw takich dziedzin jak psychologia, psycholingwistyka, kryminalistyka czy kogniwytyka. Wymagają one od funkcjonariuszy i pracowników organów ochrony prawnej specjalistycznych kwalifikacji i kompetencji zawodowych oraz predyspozycji psychofizycznych czego wyrazistym przykładem może być umiejętność dostrzegania oraz interpretowania mikroekspresji. Przy tej okazji pojawia się kolejny problem wymagający odpowiedzialności, rozwagi i obiektywizmu. W miarę podnoszenia umiejętności społecznych o charakterze komunikacyjnym osób przesłuchujących (rozmawiających), rośnie liczba uzyskiwanych informacji (sygnałów). Nie dla wszystkich przyrost informacji oznacza przybliżanie się do uzyskiwania wszechstronnych i wyczerpujących oświadczeń (wypowiedzi). Równie ważne jak zapewnienie sobie jak najpełniejszego strumienia informacji jest umiejętne ich odbieranie, analizowanie, syntetyzowanie i przeprowadzanie procesu wnioskowania. Innymi słowy lepiej wiedzieć więcej niż mniej, pod warunkiem, że to bogactwo nie wprowadza chaosu poznawczego. Większość przesłuchujących (rozmawiających) skupia swoją uwagę na treści opowiadanej historii, a nie na sposobie jej opowiadania i niewerbalnych zachowaniach towarzyszących wypowiedzi. Zadanie nie należy do najprostszych, gdyż wymaga skupienia się na wielu aspektach komunikacyjnych jednocześnie (szczególnie w przypadku analizy bieżącej; zarejestrowanie przebiegu interakcji usprawnia ten proces m.in. zapewniając: więcej czasu na analizę, możliwość konsultacji czy uniknięcie zaangażowania emocjonalnego przesłuchującego). Gdy przesłuchujący, poprawią swoje umiejętności w zakresie rozpoznawania i interpretowania zachowań niewerbalnych (przede wszystkim, na podstawie rozwijania i pogłębiania kompetencji społecznych o charakterze komunikacyjnym m.in. takich jak, aktywne słuchanie, obserwowanie, logiczne myślenie, analizowanie, syntetyzowanie czy wnioskowanie) to ilość odbieranych przez nich informacji i sygnałów, w istotny sposób zwiększy zasób wiedzy o osobie przesłuchiwanej i o dochodzonej sprawie. Przykładem przyrostu liczby informacji na skutek zmiany podejścia w przesłuchaniu jest wywiad kognitywny, który znacząco przyczynia się do powiększenia zasobu wiedzy, co prawda, bez gwarancji uzyskiwania jedynie wartościowych z punktu widzenia dowodowego informacji i danych. Mogą one mieć również istotny walor wykrywczy, którego nie należy bagatelizować, gdyż może on oświetlić drogę do poszukiwania źródeł i środków dowodowych lub przyczynić się do właściwej interpretacji już posiadanego materiału dowodowego. Jak zostaną zweryfikowane i wykorzystane, uzyskane tym sposobem, informacje pozostaje zawsze w gestii sprawności, dociekliwości i kompetencji organów ścigania, w myśl porzekadła „od przybytku

głowa nie boli”. Rozwijając ten aspekt, należy zwrócić uwagę, na istniejące możliwości wykorzystywania w taktyce kryminalistycznej analizy wypowiedzi i zachowań niewerbalnych, także w kierunku takich działań wspomagających i/lub uzupełniających realizację funkcji zapobiegawczej i wykrywczej, jak czynności operacyjno-rozpoznawcze, w tym szczególnie, w zakresie, kontroli i nadzoru nad pracą z osobowymi źródłami informacji, profilowania kryminalnego, profilowania behawioralnego, budowania i weryfikowania hipotez kryminalistycznych (operacyjnych i śledczych) czy typowania sprawców przestępstw. Niewątpliwie, przedmiotowe analizy powinny być istotnym wsparciem procesu dowodowo-wykrywczego. Metodyka analizy wypowiedzi i zachowań niewerbalnych stanowi złożony kompleks czynności i działań obserwacyjno-pomiarowych, identyfikacyjnych czy komunikacyjnych o charakterze interdyscyplinarnym. Stale dokonujący się postęp naukowy oraz dynamiczny rozwój metod analizy wypowiedzi i analizy zachowań niewerbalnych (występujących także pod nazwą analiza behawioralna) jest szczególnie widoczny na gruncie takich dyscyplin naukowych jak psycholingwistyka, kogniwyistyka czy psychologia kryminalistyczna, a zakres ich weryfikacji praktycznej i wykorzystania przez takie służby śledcze jak FBI wymaga odnotowania i poddania pogłębionej refleksji naukowej. Rezultaty badania i interpretacji zachowań niewerbalnych (jako metoda wykrywcza, a nie mająca walor dowodowy) powinny być brane pod uwagę w procesie budowania i weryfikowania hipotez kryminalistycznych (np. dotyczące wersji: zdarzenia, osobowej) w ramach prowadzonych czynności sprawdzających, postępowań przygotowawczych oraz spraw operacyjnych. Narzędzia przedmiotowej analizy wykrywczej mogą być stosowane, z powodzeniem, niemal na każdym z etapów postępowania przygotowawczego umożliwiając budowanie pytań, weryfikację uzyskiwanych odpowiedzi (reakcji), usprawniając proces komunikacji z osobą przesłuchiwaną (nawiązanie kontaktu, budowanie relacji) oraz ukierunkowując pracę wykrywczą (np. przyjęcie nowych kierunków wykrywczych, poszukiwanie źródeł i środków dowodowych, weryfikację zgromadzonego materiału dowodowego, w tym ocenę wiarygodności złożonych oświadczeń dowodowych). Wnioski płynące z analizy zachowań niewerbalnych to także zwiększenie zdolności do kompleksowego weryfikowania i kierunkowania przebiegu i kierunku postępowania, przygotowywania, planowania, korygowania taktyki i przebiegu przesłuchania. Powodów, dla których osoba przesłuchiwana chce wprowadzić w błąd poprzez kłamstwo lub ukrywanie prawdy w trakcie przesłuchania jest wiele, m.in. dla ochrony własnej osoby lub osoby bliskiej, ze strachu lub w celu uniknięcia odpowiedzialności za popełnione czyny. Tak samo, można sklasyfikować różne typy kłamców, co wynika ze złożonych uwarunkowań społecznych

i psychologicznych. Wykrywcze metody analizy wypowiedzi i zachowań niewerbalnych wykorzystywane w obszarze taktyki kryminalistycznej czy szerzej w psychologii śledczej, są w części ukierunkowane na identyfikowanie symptomów nieuczciwości w trakcie kontaktu interpersonalnego, oraz nastawione na poprawę procesu komunikacji interpersonalnej w trakcie przesłuchania. Odpowiedzialni przedstawiciele tego kierunku w nauce tacy jak P. Ekman, A. Vrij czy D. Matsumoto nie tworzą atrakcyjnej poznawczo iluzji 100% skuteczności zalecanego postępowania ani nie dają gwarancji pewności wnioskowania w tej mierze. Metody te stanowią przykład wielopłaszczyznowego i wielopoziomowego postępowania służącego weryfikacji aktywności komunikacyjnej obiektu poznania. Kolejnym koniecznym warunkiem posługiwania się tym narzędziem, zgodnie z przeznaczeniem i przy istniejącej świadomości istniejących ograniczeń, jest powierzenie go osobie o odpowiednich predyspozycjach społecznych i kompetencjach etyczno-zawodowych (umiejętność obserwacji, aktywnego słuchania, krytycznego i logicznego myślenia, kierowanie się zasadami obiektywizmu, dokładności, komplementarności i wielu, wielu innych). W dobie dynamicznego rozwoju technologicznego, w tym rozwoju sztucznej inteligencji, uczenia maszynowego, przy zachowaniu naturalnej ostrożności, we wprowadzaniu zmian do dziedzin nauki rozpatrujących kwestie odpowiedzialności prawnej, należy bacznie przyglądać się (weryfikować) i stopniowo wdrażać (z należytą rozwagą) do procesu dochodzenia przestępstw rezultaty dorobku naukowego w zakresie nauk kognitywnych czy z zakresu psychologii śledczej. Jeszcze nie tak dawno ustalenia na temat przesłuchania poznawczego uznawano za nieodpowiedzialną fanaberię. Naturalnie proces ten musi uwzględniać kwestie wartości diagnostycznej i dowodowej proponowanych metod, jak również stawiać za punkt odniesienia zasadę praworządności i gwarancje procesowe uczestników postępowania karnego. Rozwój techniczny i naukowy wywołuje w sferze procesu karnego dwojaki skutek. Z jednej strony stosowanie nowoczesnych technik badawczych pozwala na wykorzystanie w procesie nowych typów dowodów — takich jak na przykład dowód elektroniczny, analiza DNA, badanie osmologiczne czy daktyloskopijne. Jednocześnie z dobrodziejstw techniki i nauki korzystają również sprawcy przestępstw. Z punktu widzenia realizacji celów procesu karnego, w tym zwłaszcza dyrektywy trafnej reakcji karnej, korzystne jest dążenie do tego, by skutecznie wykorzystywać nowe środki i techniki, niwelując równolegle ich wykorzystanie do celów przestępczych. Ze stosowaniem nowych środków i technik w procesie karnym wiąże się pewne ryzyko. Niebezpieczeństwo związane ze stosowaniem niesprawdzonych metod, będących dopiero w fazie eksperymentalnej, a także naruszenie podstawowych praw człowieka przez

zdobycze techniki i nauki⁵⁴³. Ustalenie czy zaistniał czyn zabroniony oraz wykrycie sprawcy czynu zabronionego są głównymi celami postępowania karnego prowadzonymi przez organy ścigania. Realizacja każdego z tych celów winna opierać się na zasadach przyjętych i obowiązujących w prawie karnym procesowym. Zarówno analiza wypowiedzi, jak i analiza zachowań niewerbalnych, rozpatrywanych w separacji od siebie, jak i łącznie jako metoda wykrywcza analizy behawioralnej, nie wchodzi w kolizję z gwarancyjną funkcją procesu karnego (nie naruszając praw uczestników procesu karnego) ani nie odnoszą się do reguł dotyczących czynności dowodowych. Innymi słowy rezultaty wniosków płynących z analizy zachowania niewerbalnego nie mają bezpośredniej wartości dowodowej i wymagają dodatkowego przekształcenia (weryfikacji) i wprowadzenia do procesu karnego (np. w drodze przeprowadzenia czynności dowodowej). Nie zwalniają one z obowiązku myślenia, wręcz przeciwnie, zmuszają do jeszcze pełniejszego zaangażowania poznawczego i poszukiwania odpowiedzi na wyłaniające się pytania. Nie można zarazem wykluczyć, że w bliżej nieokreślonej przyszłości, za sprawą postępu w nauce, zostanie wypracowana metodyka analizy wypowiedzi (na wzór znanej już kryterialnej analizy treści wypowiedzi CBCA) czy analizy zachowań niewerbalnych spełniająca kryteria wartości diagnostycznej i dowodowej. Póki co, nic nie stoi na przeszkodzie by widzieć i wiedzieć więcej na temat przesłuchiwanego i jego domniemanego zaangażowania w dochodzone przestępstwo (lub wiedzy na temat jego okoliczności).

2. Czy w Pana przekonaniu stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania przyniosłoby spodziewany efekt?

To zależy jaki efekt jest spodziewany. Odpowiedź na tak postawione pytanie zależy od ustalenia czy stosujący wybraną metodykę analizy zachowań niewerbalnych w kierunku detekcji kłamstwa, co najmniej, jest zaznajomiony z jej istotą (specyfiką), zna możliwości

⁵⁴³ W wyniku orzeczenia amerykańskiego Sądu Najwyższego powstał tzw. standard Dauberta zgodnie z którym metoda lub teoria naukowa, aby mogła być dowodem w sprawie, musi spełniać cztery kryteria: 1) sama w sobie musi być sprawdzalna i zostać już poddana kontroli (kryterium falsyfikacji); 2) być opisana i oceniona w literaturze fachowej (kryterium recenzji i publikacji); 3) mieć znany lub przewidywany poziom błędów uzyskiwanych przy jej stosowaniu oraz kontrolujące ją standardy naukowe (kryterium wartości diagnostycznej i standaryzacji); 4) uzyskać powszechną akceptację specjalistów w danej dziedzinie (kryterium akceptacji jako kryterium uzupełniające). W literaturze polskiej można znaleźć pogląd, zgodnie z którym metoda naukowa musi spełniać dwa warunki, aby mogła być wykorzystana na użytek procesu karnego. Po pierwsze, przekonanie o jej niezawodności ma prowadzić do subiektywnej pewności. Niezawodność powinna mieć dwie formy: intra- i intersubiektywną. Intrasubiektywna oznacza uzyskiwanie tych samych wyników ponawianych badań dotyczących tego samego materiału badawczego i w tych samych warunkach przez jednego badacza, z kolei, intersubiektywna — identyczność wyników ponawianych przez innych badaczy (o jednakowych kwalifikacjach) dotyczących tego samego materiału badawczego i w tych samych warunkach. Po drugie, metoda musi być trafna, czyli wykazywać się zdolnością ustalenia tego, co należy ustalić. Przep. RK.

i ograniczenia w jej wykorzystaniu i nie przecenia swoich umiejętności. Odpowiadając przewrotnie na to pytanie, można odpowiedzieć, że im mniej ktoś jest nastawiony (kwestia oczekiwań, pułapki: myślenia tunelowego, schematów poznawczych, heurystyk poznawczych) na detekcję kłamstwa, tym większe szanse na jego wykrycie (oczywiście, przy założeniu, posiadania odpowiednich kompetencji i kwalifikacji w tym względzie). Głównym problemem jest to, że nie istnieje typowe niewerbalne zachowanie związane z oszukiwaniem. Oznacza to, że nie wszyscy kłamcy zachowują się w taki sam sposób, w tej samej sytuacji, a zachowania ich będą się różnić w zależności od związanej z oszukiwaniem sytuacji. Jest jednak bardziej prawdopodobne, że podczas kłamania pojawią się pewne zachowania, a inne nie. Bardziej prawdopodobne jest, że kłamcy rzadziej będą ilustrować, rzadziej poruszać nogami i stopami oraz wykonywać drobne ruchy dłoni i palców, pojawią się również różnice w płynności mówienia, tempie mówienia i mikroekspresjach twarzowych emocji. Pojawienie się tych wskazówek jest bardziej prawdopodobne wtedy, gdy kłamca doświadcza emocji strachu, winy lub radości i gdy skłamanie wymaga dużego wysiłku mentalnego. Jest rzeczą niepożądaną, aby analiza czyjegoś zachowania niewerbalnego była wykorzystywana jako dowód w procesach sądowych. Systematyczna i drobiazgowo analiza zachowania może jednak być pomocna w celu określenia, w którym miejscu pojawia się „problem” (w metodyce zaproponowanej przez Davida Matsumoto, jak również przez Paula Ekmana, ów problem opatrywany jest mianem „gorącego punktu”, którego natura i przyczyny wymagają dalszego badania), a to z kolei może spowodować kontynuowanie dochodzenia (np. w kierunku poszukiwania dowodów weryfikujących zeznania (wyjaśnienia) przesłuchiwanego i zintensyfikowania lub przeprojektowania przesłuchań). Obserwatorzy często żywią niewłaściwe przeświadczenia dotyczące oszukiwania i nie najlepiej wychodzi im wykrywanie oszukiwania na podstawie niewerbalnego zachowania oszukujących. Niewerbalne wykrywanie kłamstw jest umiejętnością, której zapewne można się nauczyć. W tym celu należy poinstruować osoby zawodowo zajmujące się wykrywaniem kłamstw, aby pozbyły się nieprawidłowych, stereotypowych przeświadczeń dotyczących oznak oszukiwania (takich jak: odwracanie wzroku, wiercenie się itd. — niewiarygodne wskaźniki oszukiwania), ponieważ prowadzą one do niepożądanych skutków, jak np. błędy międzykulturowej komunikacji niewerbalnej. Na dalszym etapie obserwacji i analizy, projektuje się normę zachowania niewerbalnego (także kompleksową normę zachowania behawioralnego — werbalnego i niewerbalnego — tak jak w przypadku śledczej analizy behawioralnej autorstwa Davida Matsumoto i współpracowników; ta metoda wykrywczą, z powodzeniem, wykorzystywana jest przez FBI, i stanowi istotny element szkolenia agentów w Akademii FBI w Quantico), oraz identyfikuje

i interpretuje odchylenia od tak ustalonej normy (kłamstwo jest tylko jedną z hipotez, która podlega weryfikacji). Właściwa znajomość przedmiotu, kontrola i konsultacja z innymi osobami obserwatora (w celu uniknięcia efektu zaangażowania emocjonalnego przesłuchującego, utraty samokontroli i zredukowania efektu nadmiaru informacji) oraz realizm w określaniu oczekiwań (efektów) analizy zachowań niewerbalnych w kierunku detekcji kłamstwa, są w stanie poszerzyć zasób informacji, których źródłem jest osoba przesłuchiwana, poprawie powinna ulec także komunikacja interpersonalna. Przy założeniu, optymalnie zaplanowanej, kontrolowanej i realizowanej interakcji oraz ostrożności (obiektywizmu) w zakresie formułowania hipotez dotyczących zachowań osoby przesłuchiwanej istnieje możliwość wykstrahowania takich symptomów behawioralnych, których jednym z rezultatów może być detekcja kłamstwa⁵⁴⁴. Ostateczne stwierdzenie czy określony symptom, sygnał, zachowanie, wypowiedź jest kłamstwem (przykładem nieszczerzej wypowiedzi, ukrywania faktycznego stanu emocjonalnego lub zakresu swojej wiedzy) wymaga dalszych czynności wykrywczych, dowodowych. Przykładem takiego rezultatu analizy zachowania niewerbalnego może być zwrócenie uwagi na pewne luki, zawahania, pauzy, sprzeczności, pobudzenie emocjonalne dotyczące wskazanych takim zachowaniem elementów alibi, wybranego fragmentu relacji świadka, stanu emocjonalnego względem ofiary. Taka obserwacja może zaowocować sformułowaniem odpowiedniego pytania podczas tego samego przesłuchania, bądź na późniejszym etapie kiedy odbędą się kolejne przesłuchania, sprawdzeniem alibi w sugerowanym zachowaniem kierunku, weryfikacją relacji świadka lub podejrzanego w oparciu o inne źródła i środki dowodowe, zasięgnięciem opinii biegłych, opracowanie właściwej strategii prezentowania materiału dowodowego (strategia dowodowa), ponowne badanie miejsca zdarzenia lub wytypowanie miejsca dotychczas nie uwzględnianego w śledztwie. To tylko przykładowe wyliczenia możliwości jakie stwarza wdrożenie narzędzi analizy zachowań behawioralnych, w tym obecnie komentowanych zachowań niewerbalnych. Poza tym, zalecane wytwarzanie atmosfery otwartości i zaufania towarzyszące stosowaniu narzędzi analizy behawioralnej, poprawia płynność i jakość interakcji, a co za tym idzie, wzrasta szansa na uzyskiwanie większej ilości informacji, a wraz z nimi, także tych sygnałów i informacji, które mogą wskazywać na nieprawdziwość i nieszczerłość. Pamiętać należy, przy tym, że detekcja kłamstwa w przesłuchaniu nigdy nie jest i nie powinna być celem samym

⁵⁴⁴ Diagnozowanie różnicowe — termin znany medycynie. Istotą procesu diagnostyki różnicowej jest ocena prawdopodobieństwa, że dany objaw kliniczny (dana grupa objawów klinicznych) występuje w odnośnej chorobie. Stopniowo eliminuje się hipotezy najmniej prawdopodobne i w miarę potrzeby zleca nowe badania. Procedura ta trwa do momentu postawienia satysfakcjonującej (najbardziej prawdopodobnej) diagnozy. Analogicznie należy postępować w sytuacji detekcji kłamstwa.

w sobie. Takie nastawienie i priorytetyzacja przesłuchania prowadzi do wypaczenia istoty przesłuchania i wpadania we własne sidła poznawcze. Celem zasadniczym przesłuchania jest uzyskanie wszechstronnych i wyczerpujących zeznań lub wyjaśnień.

3. Z jakimi trudnościami spotykają się osoby przeprowadzające przesłuchania?

Jednym ze źródeł trudności w przesłuchaniach są sami przesłuchiwanym i możliwości właściwej oceny ich zachowań. Niewerbalne zachowanie przejawiane w trakcie oszukiwania zależy od cech jednostki, typu kłamstwa i okoliczności, w jakich kłamstwo jest mówione. Różnice między osobami prawdomównymi, a kłamcami są zazwyczaj bardzo małe. Ludzie słabo wykrywają kłamstwa, ponieważ nie chcą poznać prawdy. Nie istnieje coś takiego, jak typowe nieszczerze zachowanie — oznacza to, że nie istnieje takie zachowanie lub zestaw zachowań, które prezentowałiby wszyscy kłamcy. Nieszczerze zachowanie zależy od osobowości jednostki oraz od okoliczności, w jakich wypowiedziane jest kłamstwo. Różnice między kłamcami a osobami prawdomównymi są zazwyczaj bardzo drobne. Silna wiara w swoje umiejętności w zakresie wykrywania oszukiwania często skutkuje podejmowaniem szybkich decyzji na podstawie ograniczonych informacji. Obserwatorzy zdają się spodziewać zachowań nerwowych oraz zachowań sugerujących, że osoba intensywnie myśli, podczas gdy kłamcy często nie zachowują się w ten sposób. Uporczywe kłamanie staje się dla kłamcy coraz trudniejszym zadaniem, gdy obserwator obstaje przy zadawaniu pytań. Osobie wykrywającej kłamstwa korzyść przyniesie również możliwość obserwacji potencjalnych kłamców — dosłownie od stóp do głów. Na oceny obserwatorów często mają wpływ rozmaite systematyczne błędy i odchylenia. Zamiast aktywnie badać zachowanie innych, obserwatorzy mogą polegać na bezmyślnych regułach podejmowania decyzji, nazywanych często heurystykami poznawczymi. Kolejnym źródłem trudności są przesłuchujący i ich ograniczenia poznawcze oraz nastawienie. Brak lub nie wystarczająca znajomość problematyki przesłuchań (to nie tylko wiedza z zakresu prawa karnego procesowego, ale także taktyki kryminalistycznej, psychologii i wielu, wielu innych dziedzin), pobieżna znajomość sprawy dochodzonej, słabe przygotowanie do przesłuchania oraz brak realizmu w określaniu oczekiwań (efektów) przesłuchania. To tylko, po krótko, niektóre z elementów, których występowanie, nie uwzględnienie, lub bagatelizowanie może być przyczyną niskiego poziomu efektywności praktyki śledczej w zakresie przesłuchiwania. Trzecie źródło kłopotów to problemy natury instytucjonalno-organizacyjnej. Mogą one przejawiać się w niewłaściwej organizacji pracy śledczej, której efektem będzie pośpiech, systemowy brak czasu na planowanie i przygotowanie,

brak efektywnego systemu szkolenia zawodowego i doskonalenia zawodowego (ewentualnie oddzielenie realiów szkolenia od tzw. zapotrzebowania praktyki), częsta i nie kontrolowana fluktuacja kadr (przypadkowość w doborze kadr do pełnienia służby w pionie śledczym, brak lub niewłaściwy dobór funkcjonariuszy do tzw. przesłuchań trudnych ze względu na osobę przesłuchiwaną lub charakter dochodzonej sprawy np. przestępstwa gospodarcze lub o charakterze terrorystycznym), brak odpowiedniej liczby wystandaryzowanych pomieszczeń przygotowanych do przesłuchań (z odpowiednim wyposażeniem do utrwalania i obserwowania czynności), utrwalanie przebiegu przesłuchań w drodze koniecznego i niechcianego wyjątku (bezpowrotna utrata materiału informacyjnego, badawczego pod kątem m.in. analizy zachowań niewerbalnych, ale także jako materiał procesowy stanowiący dodatkowe zabezpieczenie przed pomówieniami o stosowanie niedozwolonych metod przesłuchań), brak metodycznych podstaw do wykorzystania pracy zespołowej w trakcie przesłuchania. Naturalnie to tylko przykładowe wyliczenie trudności, które sprawiają, że przesłuchania nie są tak efektywne, jak mogłyby być, gdyby uwzględnić wskazane zalecenia.

4. Jakie są najczęściej popełniane błędy funkcjonariuszy w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i przesłuchań?

W odpowiedzi na pytanie skoncentruje się na kwestii błędów dotyczących nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Uwagi dotyczące przesłuchań jako takich i powodów ich nieefektywności zostały w pełni scharakteryzowane w odpowiedzi do pytania trzeciego. Na początek, godzi się wskazać, że zasadnicze znaczenie dla osoby wykrywającej kłamstwa ma podejrzliwość i nieufanie temu, co ludzie mówią. Obserwatorzy powinni kontynuować zadawanie pytań na dany temat, kiedy tylko zaczynają podejrzewać, że ktoś kłamie. Początkowo winny to być pytania otwarte, potem, w miarę rozwoju przesłuchania, będą pojawiać się pytania szczegółowe. Ciągłe zadawanie pytań nie jest jednak łatwe. Badania wykazały, że w rezultacie dalszego przesłuchiwania kłamcy sprawiają uczciwe wrażenie. Gdy kłamcy, po zakwestionowaniu ich odpowiedzi, kontynuują kłamanie, obserwatorzy mają skłonność do dawania im wiary. Kłamcy będą więc sprawiać uczciwe wrażenie dopóty, dopóki będzie im się udawało unikać nerwowego zachowania. Osoby mające wykryć kłamstwo nie powinny ujawniać wobec kłamcy zbyt dużo swojej wiedzy. Ciągła obawa przed złapaniem może także wywołać u przesłuchiwanego nerwowość, co zwiększa prawdopodobieństwo, że podczas kłamania okażą oznaki behawioralne. Obserwatorowi łatwiej jest złapać kłamcę, gdy jest dobrze poinformowany na temat kłamstwa. Im więcej szczegółów obserwator już zna,

tym bardziej prawdopodobne jest, że zauważy, iż to, co mówi kłamca, jest nieprawdą. Pomocną techniką dla osób wykrywających kłamstwa jest proszenie kłamców, by powtórzyli to, co powiedzieli wcześniej. Im więcej będą mówili, tym większe prawdopodobieństwo, że techniki wykrywania, które zwracają uwagę na bogactwo wypowiedzi (takie jak CBCA-kryterialna analiza treści wypowiedzi), mogą stać się skuteczniejsze. Zatem brak pytań lub ich nadmiar (także sięganie po pytania nie przemyślane, pytania zdradzające wbrew taktyce przesłuchania stan wiedzy lub niewiedzy przesłuchującego) to błąd. Nie istnieje typowe zachowanie niewerbalne, które oznacza oszukiwanie, nie jest też tak, że wszyscy kłamcy mówią pewne rzeczy lub unikają mówienia pewnych rzeczy. Wydawanie sądów na temat oszukiwania na bazie stereotypowych przeświadczeń nic zatem nie daje. Zamiast tego obserwatorzy powinni oceniać każdy przypadek indywidualnie. Kierowanie się w ocenie zachowania stereotypami i własnymi nastawieniami to błąd, który zawęża i zaburza nasze pole widzenia. W ten sposób przesłuchujący, który jednocześnie założył sobie cel w postaci detekcji kłamstwa, rezygnuje z wielu informacji nie pasujących do jego hipotezy (przy jednoczesnym braku hipotez alternatywnych). Zasadnicze znaczenie ma uważne patrzenie na czyjeś zachowanie oraz uważne słuchanie tego, co ktoś mówi. Brak takiej uważności i koncentracji uwagi to kolejny błąd. Krótkotrwałe ekspresje emocjonalne, powstrzymywanie drobnych ruchów, sprzeczności werbalne — wszystko to może oznaczać oszukiwanie. Osoby wykrywające kłamstwa powinny więc spróbować wyjaśnić, dlaczego dana osoba okazała te konkretne oznaki, ale powinni też pamiętać, że oznaki te mogły się pojawić z powodów innych niż ten, że osoba kłamie. Przypatrywanie się ruchom ręki, palców, nogi i stóp może być bardzo pomocne w wykrywaniu kłamstw. Oznacza to, że obserwator musi dokładnie przyglądać się potencjalnym kłamcom i obserwować ich niemal dosłownie od stóp do głów. Podczas konwersacji jest to zachowanie bardzo osobliwe i wywołujące dziwne wrażenie. Mogłoby zatem okazać się dobrym pomysłem, gdyby w czasie przesłuchań przeprowadzanych przez policję przynajmniej jeden funkcjonariusz, znajdując się w innym pomieszczeniu, obserwował podejrzanego na monitorze. Wykrywanie subtelnych niewerbalnych oznak oszukiwania często jest prostsze, gdy osoba wykrywająca kłamstwa zna naturalne zachowanie potencjalnego kłamcy. Osoby wykrywające kłamstwa powinny zatem spróbować poznać naturalne zachowanie danej osoby, poszukiwać odstępstw od tego zachowania „bazowego” i usiłować te odstępstwa wytłumaczyć. To „podejście bazowego porównania” będzie skuteczne tylko wtedy, gdy potencjalne nieszczerze zachowanie osoby porówna się z jej zachowaniem naturalnym w podobnych okolicznościach. Skuteczność wykrywania oszukiwania poprawia się, jeśli osoba wykrywająca kłamstwa obeznana jest ze stylem komunikacji kłamcy, jak również

wtedy, gdy należy do tej samej grupy etnicznej. Obserwatorzy często nie biorą pod uwagę różnic indywidualnych. Brak znajomości stylu komunikacji rozmówcy i niebranie pod uwagę różnic indywidualnych to przykłady kolejnych błędów. Nerwowe zachowanie osób odczuwających niepokój w sytuacjach społecznych (np. przesłuchanie policyjne) nie jest oznaką kłamstwa, jest to, po prostu, sposób, w jaki zachowują się w tych sytuacjach — są to przykłady błędów percepcyjnych, opisywanych między innymi przez Paula Ekmana. Pierwszy z nich nazwał on „ryzykiem Brokawa”, drugi ze wspomnianych błędów pojawia się wówczas, gdy prawdopodobny podejrzany, który niepokoi się, że policjant mu nie uwierzy, zaczyna z powodu tej obawy zachowywać się równie nerwowo, jak kłamca, który obawia się, że zostanie przyłapany. Jest to tak zwany efekt Otella. Nieuwzględnianie tych okoliczności i ograniczeń percepcyjnych może stanowić istotne źródło błędów podczas procesu detekcji kłamstwa, jak również we właściwym przebiegu przesłuchania.

5. Jak powinien wyglądać proces kształcenia policjantów w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa?

Tytułem wprowadzenia warto zauważyć, że uzasadniona potrzeba wykorzystania rezultatów przesłuchań oraz umiejętności metod detekcji kłamstwa nie idzie w parze z faktycznym stanem rzeczy. Oto kilka ilustrujących to przeświadczenie argumentów. W procesach szkoleniowych, czy to funkcjonariuszy policji, czy odbywających się w ramach aplikacji prokuratorskiej, sędziowskiej, adwokackiej i radcowskiej, czynności przesłuchania poświęca się niewiele uwagi, skupiając się zresztą głównie na jej aspektach procesowych. Bardzo mało miejsca poświęca się kwestiom kryminalistycznym i psychologicznym, często wychodząc z prostego założenia, że nie jest to czynność trudna, a nauka następuje przez praktykę. Przesłuchanie to umiejętność, której trzeba się uczyć ustawicznie czerpiąc z pozytywnych wzorców, i to takich które mają swoje oparcie w rezultatach badań naukowych. W praktyce procesowej często przyjmuje się, że przesłuchanie to lista problemów, które trzeba wyjaśnić. Nic bardziej mylącego. Profesjonalne podejście do przesłuchań oznacza, że przesłuchujący bezwzględnie musi cechować się doskonałą znajomością przepisów prawa, rzetelną wiedzą na temat metod przesłuchiwania i umiejętnością doboru właściwej metody przesłuchania do cech przesłuchiwanego. Istotną umiejętnością jest łatwość nawiązywania kontaktu z przesłuchiwanym, trafne rozpoznawanie stanów i procesów psychicznych towarzyszących czynności, zwłaszcza motywacji wyjaśnień. Dla nawiązania dobrego kontaktu z przesłuchiwanym ważna jest umiejętność prowadzenia rozmowy i dopasowywania jej do cech

przesłuchiwanego, formułowania odpowiednich pytań, a także wzbudzania u podejrzanego określonych emocji. To wszystko wymaga umiejętności, kompetencji, doświadczenia, cierpliwości i czasu. Czynniki te nie rzadko oddziałują zniechęcająco i deprymująco na przesłuchujących. Powoduje to istotne ograniczenia w zakresie wprowadzenia na szerszą i powszechną skalę metod przesłuchań opartych na rzetelnej wiedzy naukowej. Poniżej scharakteryzuję kilka aspektów istotnych z punktu istotności potrzeb szkoleniowych dotyczących umiejętności planowania, przygotowywania oraz realizowania przesłuchań, jak również wykorzystywania w ramach lub na potrzeby procesu wykrywczego metod detekcji kłamstwa. Przedmiotowe szkolenie specjalistyczne powinno być dedykowane do policjantów z ustalonym doświadczeniem zawodowym, stanowiącym zarazem formalne kryterium skierowania na kurs. Szkolenie winno mieć charakter etapowy (ciekawą propozycją jest model brytyjski 5 etapowy, począwszy od tzw. szkolenia na poziomie podstawowym z zakresu przesłuchań, poprzez szkolenia sprofilowane pod kątem rodzaju przestępczości, jak również zarządzania i kierowania sprawami i zespołami ludzkimi wymagającymi odpowiednich kompetencji kierowniczych), uwzględniający indywidualną ścieżkę kariery zawodowej policjanta, profil jego służby (zakres obowiązków np. zwalczanie PG, PZ, przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu itp.), systematyczną ewaluację bieżącą wyników szkoleń dotyczących przesłuchań, jak również ewaluację odroczoną realizowaną w jednostkach policji (we współpracy z jednostkami szkoleniowymi). Szkolenia winny mieć charakter warsztatowy, interaktywny, progresywny. Do istotnych treści kształcenia takich szkoleń wieloetapowych (począwszy od tzw. szkolenia podstawowego, poprzez kursy sprofilowane, a skończywszy na szkoleniach dla średniej kadry zarządzającej) należałoby zaliczyć następujące zagadnienia:

Nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktu oraz budowanie i rozwijanie relacji z podejrzanym lub ze świadkiem, które, co do zasady, powinny uwzględniać indywidualne podejście. Wyrazem tego indywidualnego podejścia jest uwzględnienie przy projektowaniu kontaktu i relacji wielu specyficznych dla tego rodzaju podejrzanych i spraw zmiennych. Eksperci zaliczali do nich m.in. rodzaj organizacji przestępczej, rolę i pozycję jaką podejrzany odgrywa w organizacji, pobudki działania i motywacja, cechy osobowościowe i charakterologiczne (w ramach tzw. profilu psychologicznego), kontekst kulturowy i lingwistyczny.

Budowanie sprofilowanych tematów rozmów z podejrzanym lub świadkiem w zależności od posiadanej wiedzy pochodzącej z różnych źródeł (wywiadowcze, operacyjne, procesowe), w tym pochodzące z bezpośredniej komunikacji interpersonalnej.

Analiza behawioralna rozumiana jako wiedza i umiejętności na temat rozpoznawania i oceny zachowań werbalnych i niewerbalnych. Jednym z obszarów zainteresowań analizy behawioralnej może być nieinstrumentalna oraz instrumentalna detekcja kłamstwa.

Budowanie umiejętności planowania, przygotowywania, realizowania, doboru i oceny taktyki przesłuchania, doboru i profilowania przesłuchującego, który musi uwzględniać dopasowanie przesłuchującego do wybranych rodzajów osób przesłuchiowanych (kategorii dochodzonych spraw). Taktyka przesłuchania. Przyjęta wstępnie zindywidualizowana taktyka przesłuchania musi być elastyczna, wielowariantowa i podlegać koniecznym modyfikacjom, korektom w zależności od bieżącej oceny sytuacji i przetwarzanych w ustawicznym cyklu analitycznym zasobów informacyjnych. Takie informacje dotyczą w równym stopniu wszystkich obszarów działań przestępczych, w tym wiedzy o motywacji, osobowości, stylu komunikacyjnym podejrzanych, świadków, z uwzględnieniem rodzaju sprawy i charakterystyki działalności przestępczej. W sprawach o dużym ciężarze gatunkowym, dużym stopniu skomplikowania kryminalistycznego, wymaga to, zarówno opracowania przez specjalistów profilu psychologicznego podejrzanego oraz uwzględnienia w procesie rekrutacyjnym przesłuchującego planu konkretnego przesłuchania i śledztwa opartego na strategii realizacji wyznaczonych celów. Zasadą powinno być założenie, że nie każdy przesłuchujący nadaje się do przesłuchiwania wszystkich podejrzanych we wszystkich sprawach.

Praca zespołowa i współdziałanie w przesłuchaniu/przesłuchaniach. Co do zasady przesłuchanie podejrzanego w sprawach dotyczących terroryzmu lub przestępczości zorganizowanej wymaga pracy zespołowej z wyraźnym podziałem ról i kompetencji. Wiąże się to z aspektem koordynacji działań. Jedna lub dwie osoby przesłuchujące oraz inne osoby w ramach zespołu wspomagającego ich pracę (np. analitycy, konsultanci posiadający wiadomości specjalne, obsługa techniczna). Ilość osób mająca bezpośredni kontakt z podejrzanym powinna być ograniczona do jednej lub w pewnych sytuacji dwóch osób (decydują realia konkretnej sprawy, sytuacji). Pamiętać należy o tym, że w przypadku konieczności zmiany przesłuchującego z przyczyn obiektywnych (choroba, oddelegowanie, brak sukcesów w nawiązywaniu kontaktu z podejrzanym) na inną osobę, powinna to być osoba, która posiada odpowiednie kompetencje (tak jak pierwszy wyznaczony lider), i zna dogłębnie sprawę i podejrzanego (najlepiej by był to ktoś kto do tej pory obserwował przebieg komunikacji).

— Konieczność uwzględnienia w koncepcji przesłuchania-kontaktu z podejrzanym, kontekstu kulturowego, który pozwala na sprofilowanie i dostosowanie argumentów,

pytań, stylu komunikacji czy całej strategii przesłuchania do profilu podejrzanego. Eksperti zwracali uwagę wielokrotnie na znaczenie kontekstu kulturowego, zwłaszcza w odniesieniu do spraw dotyczących zagrożenia ze strony tzw. terroryzmu islamskiego lub przestępczości zorganizowanej o charakterze międzynarodowym, etnicznym. Brak wiedzy po stronie zespołu przesłuchującego może prowadzić do popełniania błędów przy budowaniu strategii-taktyki komunikacyjnej z podejrzanym. Uniemożliwia lub w znaczący sposób utrudnia nawiązywanie kontaktu i budowanie relacji, jak również utrudnia proces oceny informacji, w tym rozpoznawania oznak szczerości i nieszczerości (w ramach tzw. analizy wypowiedzi czy analizy behawioralnej).

- Konieczność uwzględnienia kontekstu lingwistycznego. Idealnym rozwiązaniem byłaby sytuacja posługiwania się językiem podejrzanego przez przesłuchującego. Nie zawsze jest to możliwe ze względów organizacyjnych dlatego należy przewidzieć odpowiednie kryteria doboru, weryfikacji i współpracy z tłumaczem. Tłumacz ze względów pragmatycznych i związanych z bezpieczeństwem musi być pozytywnie zweryfikowany. Praca przesłuchującego i tłumacza powinna być płynna i przebiegać bez zakłóceń. Oznacza to konieczność uwzględnienia aspektu pracy z tłumaczem w szkoleniach specjalistycznych.
- W sprawach dotyczących zagrożenia terrorystycznego lub przestępczości zorganizowanej należy przewidzieć udział innych osób — konsultantów posiadających wiadomości specjalne np. analityków, arabistów, lingwistów, psychologów, psychiatrów itp.

Aranżacja pomieszczeń do przesłuchania. Przygotowanie w zakresie aranżacji pomieszczenia bądź kompleksu zintegrowanych funkcjonalnie pomieszczeń (np. pokój przesłuchań, pomieszczenie kontrolno-obszewacyjne, pokój narad) do przesłuchania ułatwiający komunikację z podejrzanym i zapewniający możliwość prowadzenia bieżącej obserwacji przesłuchania i przesłuchiwanego w czasie rzeczywistym (względy bezpieczeństwa, analityczne, taktyczne) z sąsiedniego pomieszczenia kontrolno-obszewacyjnego z jednoczesnym utrwalaniem na nośnikach cyfrowych zapisu z czynności. Zarówno podgląd jak i rejestracja służyć mają celom procesowym, operacyjnym i analitycznym (np. wykorzystanie zarejestrowanego materiału do analizy wypowiedzi, analizy behawioralnej itd.). Oprogramowanie bazodanowe i dostęp do otwartych źródeł informacji

z poziomu pomieszczenia kontrolnego umożliwia bieżące weryfikowanie pojawiających się w trakcie przesłuchania zachowań, informacji, danych. Należy zapewnić techniczne środki łączności do komunikacji pomiędzy pokojem przesłuchań, a pomieszczeniem kontrolnym. To tylko niektóre z rozwiązań, które w tego rodzaju sprawach wskazują na wagę przedsięwzięcia oraz szerokie spektrum zaangażowania i możliwości wykrywczo-dowodowych zespołu przesłuchującego.

Powyższe propozycje są tylko przykładowym wyliczeniem istotnych treści nauczania i nie stanowią kompleksowego programu szkoleniowego, uwzględniającego poszczególne poziomy uzyskiwania i pogłębiania wiedzy oraz umiejętności.

6. Jakie zmiany należałoby wprowadzić, aby zwiększyć efektywność przesłuchania?

Wiedza i umiejętności z zakresu psychologii kryminalistycznej powinny mieć zastosowanie w praktyce przesłuchania podejrzanego i świadka. Na poparcie tej tezy przytoczę kilka argumentów sytuujących przesłuchanie w szerszym kontekście. Przesłuchanie jest jedną z wielu czynności procesowo-kryminalistycznych przewidzianych prawem procesowym. Jest także czynnością podstawową. Nie ma postępowania przygotowawczego i jurysdykcyjnego bez przesłuchań. Nie zamyka to jednak sfery poszukiwań i dociekań tylko do kontekstu prawnego, który stanowi zarazem konieczne ramy i pole aktywności organów ścigania. Nie należy zapominać, że przesłuchanie to także swoistego rodzaju zdarzenie o charakterze komunikacyjnym związanym ze sferą komunikacji interpersonalnej. Przesłuchanie jest czynnością, którą współtworzą obie strony — przesłuchujący i przesłuchiwany przy zachowaniu koniecznego kontekstu uwarunkowań kryminalistycznych i procesowych. W wielu metodach prowadzenia przesłuchań szczególną uwagę zwraca się właśnie na umiejętność obserwacji stanów emocjonalnych i wykorzystania ich w rozmowie. Przesłuchanie to rozmowa, wzajemna interakcja, oddziaływanie na siebie. Warunkiem skutecznego przesłuchiwania jest umiejętność słuchania i obserwowania, podtrzymywania rozmowy, nawiązania współpracy i porozumienia. Kolejnym istotnym elementem przesłuchania, ściśle związanym z psychologią kryminalistyczną, jest nauczanie się aktywnego słuchania, dzięki któremu nie tylko okazujemy, że rozmówca jest dla nas najważniejszy, ale mamy również okazję wychwycić informacje przydatne w postępowaniu, o których później podejrzanym może już nie wspomnieć. Wypowiedzi przesłuchiwanego to nie tylko istotny materiał dowodowy ale również badawczy, który wymaga weryfikacji np. przy zastosowaniu nowoczesnych metod śledczych takich jak analiza behawioralna czy analiza wypowiedzi. Stwarza to okazje do poszerzenia naszej wiedzy

o zdarzeniu oraz przesłuchiwanym. Przesłuchanie to proces komunikacji interpersonalnej, który musi być kontrolowany i sterowany przez prowadzącego czynność, ale nie w postaci agresywnej dominacji nad przesłuchiwanym. Wymaga to odpowiednich kompetencji z zakresu rozpoznawania emocji, zarządzania nimi czy samokontroli. Tych kilka wybranych przykładów oczywiście nie wyczerpuje w pełni całokształtu możliwości wykorzystania psychologii kryminalistycznej w obszarze przesłuchań. Pozwolę sobie scharakteryzować wybrane elementy analizy zachowań behawioralnych w celu wskazania na korzyści jakie mogą one przysporzyć w procesie wykrywczym. Jednym ze sposobów na próbę zwiększenia skuteczności wykrywania oszukiwania jest połączenie kilku metod. Możliwe są jedynie połączenia niewerbalnych behawioralnych technik wykrywania kłamstwa albo z badaniem poligraficznym, albo z werbalną metoda wykrywania kłamstw. Nie ma jednak żadnej gwarancji, że połączenia takie okażą się skuteczne. Wartość dodaną połączonej techniki wykrywania kłamstw nietrudno jest wyjaśnić. Niewerbalna metoda wykrywania kłamstw dotyczy innych aspektów kłamania i mówienia prawdy (tj. zachowań niewerbalnych) niż werbalna metoda wykrywania (tj. treści mowy), a zatem połączenie niewerbalnej i werbalnej techniki skutkuje bardziej szczegółową obserwacją kłamców i osób prawdomównych niż każda z tych składowych z osobna. Przykładem takiego podejścia może być autorska metoda śledczej analizy behawioralnej Davida Matsumoto i współpracowników, wykorzystywana m.in. przez FBI. Z kolei, analiza wypowiedzi jest procesem dwuetapowym. Na pierwszym jego etapie śledczy ustalają, co jest typowe dla szczerzej wypowiedzi, budując w ten sposób normę wypowiedzi. Następnie poszukują w poddawanych analizie materiale (wypowiedzi) wszelkich odchyłeń od ustalonej normy wypowiedzi. Szczerze wypowiedzi różnią się od tych sfabrykowanych, zarówno treścią, jak i warstwą jakościową. Pomimo że w trakcie rozmowy można poddawać analizie treść wypowiedzi (tzw. analiza bieżąca), mniej doświadczeni śledczy w dziedzinie, jaką jest analiza wypowiedzi, powinni rozpocząć od badania tekstów pisanych. W tym celu można przygotować transkrypt wypowiedzi na podstawie zarejestrowanego ustnego przekazu. Jeszcze lepszym rozwiązaniem jest poproszenie rozmówcy, by osobiście opisał, własnymi słowami, określone wydarzenie lub jego część, pozostającą w zainteresowaniu zespołu śledczego, np. począwszy od momentu przebudzenia aż do chwili udania się na spoczynek. Taka relacja dostarcza materiału na temat określonych wydarzeń, który nie jest „zanieczyszczony”, np. sugestiami zawartymi w pytaniach, podnosząc tym samym wiarygodność, zarówno samej analizy, jak i jej rezultatów. W pewnych sytuacjach, np. dotyczących nawiązanego i utrzymywanego kontaktu z autorem wypowiedzi, rezultaty analizy mogą być pomocne do zdemaskowania jego rzeczywistych intencji, w tym do ustalenia rzeczywistego przebiegu zdarzeń, który może

okazać się niezgodny z deklarowaną w treści narracji. W zależności od okoliczności następczego kontaktu interpersonalnego tym rezultatem może być przyznanie się przez autora, zapisanych czy opublikowanych słów, do przygotowywania lub podjęcia bezprawnych działań bądź też do wykluczenia takiej hipotezy. Możliwym rezultatem tak zastosowanej analizy jest również ujawnienie wiedzy na temat okoliczności zdarzenia i osób z nim związanych, potwierdzenia bądź zmiany pierwotnej wersji wypowiedzi osoby badanej przez samego zainteresowanego pod wpływem zaprezentowanych wniosków i konkluzji. Nie jest to katalog zamknięty możliwych do osiągnięcia wyników prawidłowo przeprowadzonej analizy wypowiedzi. Oczywiście, uzyskanie przysłowiowego „przyznania się do winy” nie jest celem samym w sobie. Dlatego też śledczy lub badający dane zagadnienie, o ile jest to tylko możliwe, powinni przeprowadzić analizę utrwalonej wypowiedzi (w formie transkryptu, oświadczenia pisemnego czy cyfrowego zapisu), zanim zaplanują i przeprowadzą rozmowę z wytypowaną osobą w formie wywiadu lub przesłuchania (bądź przed kolejnym kontaktem z podejrzanym). Naturalnie, w pewnych ściśle określonych sytuacjach tego rodzaju weryfikacji wypowiedzi, np. pochodzących z otwartych źródeł informacji, można dokonywać bez wiedzy i udziału jego autora, jak również, można poprzez połączenie określonych metod wykrywczych lub badawczych (np. badania pismoznawcze z wynikami analizy wypowiedzi czy analizy behawioralnej), wzmocnić komplementarność i wiarygodność produktu analitycznego. Fundamentalnym zagadnieniem w ocenianiu prawdomówności jest zdawanie sobie sprawy z tego, że gdy w zachowaniu zachodzi zmiana, czy będzie to niespójność/sprzeczność pomiędzy sygnałami behawioralnymi płynącymi z obserwowanej twarzy, ruchów jej ciała, czy też tonu głosu: ta zmiana i/lub sprzeczność nie pojawiły się przypadkowo. Gorący punkt nie jest wskazówką kłamstwa, jest raczej wskazówką, że wydarzyło się coś ważnego, istotnego. Gorący punkt może okazać się, z wielu przyczyn, wskazówką czegoś istotnego, gdzie kłamstwo jest tylko jedną z możliwych opcji (inne możliwości to myślenie o czymś zupełnie innym aniżeli przedmiot rozmowy czy mówienie prawdy). Ta konstatacja wskazuje na ogromne znaczenie uświadamiania sobie złożonej natury prawdy i kłamstwa i powinna skłaniać do zastosowania przy dokonywaniu oceny prawdomówności podejścia opartego na sprawdzaniu alternatywnych hipotez. Modyfikacja kierunku rozwoju systemu szkoleniowego w stronę sprofilowanych specjalistycznych szkoleń z zakresu prowadzenia rozmów i przesłuchań oraz optymalizacja wykorzystania posiadanych zasobów osobowych (dobór przesłuchujących spełniających określone kryteria związane ze specyfiką przesłuchań) i rzeczowych (m.in. w zakresie odpowiedniego wyposażenia pokoju przesłuchań bądź kompleksu pomieszczeń), powinna pozwolić na osiągnięcie maksymalnej efektywności oraz dostosowanie się do coraz to nowych

wyzwań i zagrożeń. Proces profesjonalizacji służb bezpieczeństwa, w zakresie umiejętności prowadzenia przesłuchań i rozmów ze świadkami, podejrzanymi czy osobami podejrzanymi o prowadzenie działalności przestępczej, w tym tej najgroźniejszej tj. terrorystycznej i zorganizowanej (jest to kolejne źródło poszerzania wiedzy na temat zjawiska i mechanizmów przestępczych służące m.in. jego rozpoznawaniu, zapobieganiu, zwalczaniu czy prognozowaniu) winien mieć charakter działania ustawicznego i systematycznego. Służyć temu powinien system szkolnictwa policyjnego (także w służbach specjalnych), którego integralną częścią mogłyby być specjalistyczne szkolenia uwzględniające nauczanie i wymianę doświadczeń w obszarze specjalistycznej (sprofilowanej) metodyki przesłuchania podejrzanych w sprawach różnych rodzajów przestępstw. Zarówno szkolenia, jak i wymiana doświadczeń winny uwzględniać specyfikę-swoistość zachowania podejrzanego, świadka i stosowanej wobec nich taktyki i technik. Działania wykrywcze i dowodowe powinny uwzględniać postęp technologiczny i dorobek współczesnej nauki. Rozwój m.in. takich nauk i dyscyplin naukowych kombinatoryka, teoria gier, teoria negocjacji, kryminalistyka, lingwistyka, kulturoznawstwo, psychologia behawioralna, nauki kognitywne, analiza informacji itp. powoduje, że poszerzają się możliwości poznawcze w obszarze bezpieczeństwa, w tym działań i narzędzi wywiadowczych i śledczych. Rezultaty osiągnięte na wielu płaszczyznach badawczych winny być twórczo adaptowane na grunt tak skomplikowanego zdarzenia komunikacyjnego jakim jest przesłuchanie świadka i/lub podejrzanego. Teoria i praktyka powinny spotykać się na płaszczyźnie realizacji wspólnego celu jakim jest zapewnienie bezpieczeństwa.

Załącznik 7. Wywiad ekspercki przeprowadzony z insp. w st. sp. Rafałem Pawłowskim wraz z biografią

insp. w st. sp. Rafał Pawłowski — służbę rozpoczął w 1990 roku w Komisariacie Policji Poznań-Piątkowo. W 1995 roku został przeniesiony do wydziału operacyjno-rozpoznawczego Komendy Rejonowej Policji Poznań-Stare Miasto. W 1999 roku objął funkcję Kierownika Sekcji IV d/w z Przystępczością Samochodową Wydziału Kryminalnego Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu. W 2003 roku został przeniesiony do Sekcji I d/w z Przystępczością Przeciwko Życiu i Zdrowiu Wydziału Kryminalnego Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu. W 2007 roku został delegowany na okres czterech miesięcy do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, gdzie uczestniczył w pracach Zespołu zajmującego się tworzeniem projektu ustawy o pracy operacyjnej. W 2008 roku rozpoczął służbę na stanowisku Zastępcy Naczelnika Wydziału Kryminalnego Komendy Wojewódzkiej Policji w Poznaniu, a w 2013 roku objął stanowisko Naczelnika Wydziału Wywiadu Kryminalnego. Od 2016 roku pełnił służbę na stanowisku Zastępcy Komendanta Miejskiego Policji w Poznaniu, a następnie w 2017 roku został powołany na stanowisko Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego Policji w Poznaniu. W 2020 roku przeszedł w stan spoczynku.

1. Jakie znaczenie ma nieinstrumentalna detekcja kłamstwa podczas przesłuchania?

Nieinstrumentalna detekcja kłamstwa jest ważna. Można ją wykorzystać nie tylko podczas przesłuchań, ale również rozmów. Aby była prawidłowo przeprowadzona konieczne jest odpowiednie przygotowanie. Istotne jest także doświadczenie. Jeżeli policjantowi zależy na rozwiązaniu sprawy to zdobędzie wystarczające informacje, aby odpowiednio przygotować się do przesłuchania, będzie dużo rozmawiał z przesłuchiwanym, a także go obserwował.

2. Czy w Pana przekonaniu stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania przyniosłoby spodziewany efekt?

Oczywiście, że tak. Obserwacja zachowania rozmówcy i jego przekazu werbalnego jest w naszej pracy bardzo ważna, nie tylko podczas prowadzenia przesłuchań, ale także rozmów podczas wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych.

3. Z jakimi trudnościami spotykają się osoby przeprowadzające przesłuchania?

Trudnościami, z jakimi spotykają się funkcjonariusze przeprowadzający przesłuchania są warunki w jednostkach, w których brakuje miejsca na spokojną rozmowę. Oczywiście są specjalne pokoje do przesłuchań, jednak przy tak dużej liczbie prowadzonych spraw nie ma możliwości, aby z nich w pełni korzystać.

Kolejną kwestią jest duża liczba młodych i niedoświadczonych policjantów, którzy z uwagi na stany kadrowe i liczbę prowadzonych postępowań nie mają możliwości, aby uczyć się od bardziej doświadczonych policjantów. Presja na szybkie zakończenie spraw, ale i statystykę, powoduje, że są one prowadzone pobieżnie.

4. Jakie są najczęściej popełniane błędy funkcjonariuszy w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i przesłuchań?

Błędem jest brak rzetelnego przygotowania do przesłuchania. Lekceważące podejście doprowadza do pogorszenia jakości wykonywanych zadań. Niektórzy myślą, że są przygotowani do przesłuchania, a tak naprawdę nie są. Nie zwracają uwagi na zachowania drugiej osoby, ponieważ myślą, że mają już wystarczający materiał dowodowy, są zbyt pewni siebie. Powinni zachować czujność do samego końca.

Kolejną kwestią jest brak znajomości prawa. Przykre jest to, że niektórzy nie znają nawet art. 60 k.k. (mały świadek koronny).

5. Jak powinien wyglądać proces kształcenia policjantów w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa?

Każda osoba, która rozpoczyna swoją ścieżkę zawodową w wydziale dochodzeniowo-śledczym powinna na samym początku przejść odpowiednie szkolenie specjalistyczne zanim sama rozpocznie prowadzenie postępowań. Szkolenie to powinno obejmować trzy główne zakresy: nauki prawne, elementy psychologii i metodykę przesłuchań/ rozmów. Co więcej, każdy funkcjonariusz rozpoczynający pracę w tym wydziale powinien mieć wsparcie kolegów i przydzielonego opiekuna, przynajmniej na pół roku do roku. Tego niestety aktualnie z różnych powodów brakuje.

6. Jakie zmiany należałoby wprowadzić, aby zwiększyć efektywność przesłuchania?

Policjanci powinni mieć większą swobodę i przestać prowadzić postępowania w sprawie o, kolokwialnie mówiąc, „marchewki”. Wymagałoby to odpowiedniej zmiany przepisów prawnych. Sprawy, w których nie ma absolutnie żadnych śladów, czy poszlak; sprawy, z których podczas składania zawiadomienia nic nie wynika, a wszystko wskazuje, że będą od razu umorzone, nie powinny być prowadzone w obecnej formie czyli dochodzenia. Czas przejść do rejestracji zdarzeń w takiej formie jak to funkcjonuje w prawie każdym państwie za naszą zachodnią granicą.

Sport i sprawność to bardzo ważne elementy w służbie policjanta, ale to raczej jego obowiązek być sprawnym. Funkcjonariusze powinni być bardziej skupieni na wykonywaniu swoich zadań i obowiązków — łapaniu bandytów, a nie kopaniu piłki w służbie. Czas zacząć promować sumienną służbę i osiągnięcie wyników, a później zainteresowania pozasłużbowe funkcjonariuszy.

Załącznik 8. Wywiad ekspercki przeprowadzony anonimowo

Wywiad anonimowy

1. Jakie znaczenie ma nieinstrumentalna detekcja kłamstwa podczas przesłuchania?

Ponieważ:

- wychwycenie dysonansu pomiędzy przekazem werbalnym a zachowaniami niewerbalnymi jest jedynie sygnałem mogącym wskazywać nieszczerłość;
- zachowania, które uważane są za sygnały wskazujące na niewiarygodność nie są rzetelnymi wskaźnikami oszustwa, głównie z powodu ich skutecznej kontroli przez osoby, które umieją kłamać;

to oceniając wiarygodność osoby przesłuchiwanej policjanci nie powinni ograniczać się do wychwytywania symptomów kłamstwa i utożsamianiu z kłamstwem pojedynczych, oderwanych od kontekstu i osoby zachowań. Należy przede wszystkim stosować kryteria przedmiotowe, czyli oceniać treści informacji przekazywanej przez osobę przesłuchiwaną, np. stopień jej szczegółowości, okoliczności jej uzyskania oraz ewentualne sprzeczności z wiedzą uzyskaną innymi metodami.

Dlatego w mojej ocenie nieinstrumentalna detekcja kłamstwa w przypadku samego przesłuchania siłą rzeczy musi mieć znaczenie drugorzędne. Jej wyniki powinny mieć jednak znaczenie przy analizowaniu całości materiałów postępowania przygotowawczego.

2. Czy w Pana przekonaniu stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania przyniosłoby spodziewany efekt?

Parafrazując, czy stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania pozwoliłoby wychwycić kłamstwo?

Podstawą metodą wykrywania kłamstwa osoby przesłuchiwanej jest analiza treści zeznania oraz wychwytywanie ewentualnych sprzeczności z zeznaniami innych osób oraz tej samej osoby (o ile była przesłuchiwana wcześniej) oraz z wiedzą uzyskaną innymi metodami. Wychwytywanie nieszczerości na podstawie sposobu składania zeznania (wyjaśnień) obarczone jest ryzykiem błędu, którego wielkość uzależniona jest od:

- nabytych umiejętności analizy komunikacji werbalnej i towarzyszących mówieniu komunikatów niewerbalnych,
- poziomu inteligencji emocjonalnej i społecznej przesłuchującego w zakresie komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

Co prawda umiejętności, które składają się na inteligencję emocjonalną a także umiejętności, które składają się na inteligencję społeczną można się nauczyć, ale to raczej proces długotrwały. Jedni policjanci już je posiadają, ponieważ nabyli je, np. jeszcze przed rozpoczęciem służby w Policji. Inni ich nie posiadają. Przy tym wydaje się nierealne, aby umiejętności te nabyli w trakcie kursu doskonalenia zawodowego dla policjantów wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze.

3. Z jakimi trudnościami spotykają się osoby przeprowadzające przesłuchania?

Duża liczba przydzielonych postępowań przygotowawczych, dyżury i odrywanie do innych zadań, np. prewencyjnych, które powodują niemożność odpowiedniej analizy sprawy i przygotowania się do przesłuchania. W efekcie przesłuchujący często bezwiednie sporządza protokół „pod dyktando” osoby przesłuchiwanej, nie analizując przekazywanych treści chociażby w obszarze spójności z wcześniejszym przesłuchaniem, przesłuchaniami innych osób, zgromadzonymi materiałami.

4. Jakie są najczęściej popełniane błędy funkcjonariuszy w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i przesłuchań?

Na przełomie lat dziewięćdziesiątych i dwutysięcznych do Policji wkradły się stereotypy oraz kryteria propagowane przez pseudonaukowe poradniki, oferujące czytelnikom uproszczone metody oceny zachowania drugiego człowieka i obietnicę łatwego sukcesu np. w sprzedaży używanych samochodów, biblii lub odkurzaczy. Zaciekawiony relacjami kolegów zakupiłem (i posiadam) książki:

- Philip Houston, Michael Floyd, Susan Carnicero, Don Tennat, *Anatomia kłamstwa. Agenci CIA pomogą ci wytropić fałsz, zdradę, nielojalność, oszczerstwo, plotki, SQN*, Kraków 2015, (bogato ilustrowane atlasy gestów, póz, wyrazów mimicznych i postaw zaopatrzone w komentarz psychologa);

- Allan Pease, *Mowa ciała. Jak odczytywać myśli innych ludzi z ich gestów*, „Jedność”, Kielce 2001 — reklamowana na okładce jako światowy bestseller. Książka pomyślana jako podręcznik dla sprzedawców, zarządzających sprzedażą i kierownictwa;
- Vadim Wołowik, *Język ciała. Pomoc dla pracowników organów ochrony, prawa i porządku*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1998 (podobnie jak w przypadku książki Allana Pease bogato ilustrowane atlasy gestów, póz, wyrazów mimicznych i postaw zaopatrzone w komentarz psychologa).

Lektura tego typu książek spowodowała u wielu policjantów bezrefleksyjne przekonanie o posiadaniu kompetencji psychologicznych. W efekcie wśród wielu policjantów upowszechniło się przekonanie, że symptomami kłamstwa są zachowania pozawerbalne odbiegające od normy, w szczególności nerwowe zachowanie świadków i podejrzanych, unikanie kontaktu wzrokowego czy zmiany fizjologiczne typowe dla wielu emocji, a więc uważanych w literaturze psychologicznej za najbardziej rozpowszechnione stereotypowe wskaźniki oszustwa, np. pocenie się, czerwienienie, unikanie kontaktu wzrokowego czy drżenie. Innymi słowy wielu policjantów oceniając szczerść rozmówcy opiera się na kryteriach pseudonaukowych i stereotypach.

5. Jak powinien wyglądać proces kształcenia policjantów w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa?

Po pierwsze: dobór do komórek dochodzeniowych. Biorąc pod uwagę zróżnicowany poziom inteligencji emocjonalnej i społecznej moim zdaniem należałoby zacząć od doboru policjantów do komórek, w których realizowane są czynności dochodzeniowo-śledcze. Kilkadziesiąt lat temu policjanci z pionu prewencji (ZOMO, a po 1990 r. z OPP) przechodzili z komórek prewencji w komisariatach i komendach. Pełniąc służbę w tych komórkach awansowali na dzielnicowych. Następnie jako dzielnicowi aplikowali do wydziałów kryminalnych, dw. z PG, dochodzeniowych albo byli dostrzegani przez innych policjantów: swoich przełożonych, przełożonych i pracowników wydziałów dochodzeniowych, kryminalnych albo dyżurnych). Wówczas przechodzili do nowych komórek. Dostrzegano w nich różne cechy, niekonieczne związane z umiejętnością wychwytywania kłamstwa. Na początku dostawali opiekunów. Zwykle byli to policjanci uważani za najlepszych. W 1986 r. w liczącym blisko 40-tu policjantów Wydziale Dochodzeniowym ówczesnego DUSW Łódź-Polesie (obecnie Komisariat IV Komendy Miejskiej Policji w Łodzi) było nas dwóch „młodych” (mój kolega, został później naczelnikiem WDŚ KWP w Łodzi). Miałem

jednego nauczyciela, ale wskazówek udzielało mi czterech policjantów. Obecny dobór to zapełnianie wakatów w komórkach dochodzeniowo śledczych albo przenoszenie do tych komórek policjantów (a w szczególności policjantek), którzy np. ze względu na potrzebę zapewnienia ciągłości służby, czy jej skuteczność (dwie kruche kobiety na interwencji, kobiety w ciąży i wychowujące małe dzieci) stanowią obciążenie dla prewencji.

Oczywiście problem doboru do komórek dochodzeniowo-śledczych wiąże się z doбором do Policji. O ile pamiętam w 2011 roku, kiedy z uwagi na wynik badania psychologicznego odrzucano — zdaniem kierownictwa Policji: zbyt wielu kandydatów — zmodyfikowano obowiązujące zarządzenie w sprawie badań psychologicznych. W trakcie badań psychologicznych oceniano m.in. tzw. dopasowanie w kilku (trzech?) obszarach. Po zmianie zarządzenia kandydat był oceniony pozytywnie, jeżeli uzyskał określona liczbę punktów ze wszystkich obszarów łącznie, pomimo, że w niektórych otrzymał zero (brak dopasowania). Ponadto wyniki badań mogły stanowić wskazówkę, w jakim pionie kandydat powinien pełnić służbę.

Kolejną kwestią jest rozważenie wprowadzenie certyfikacji stanowisk. Jako PPP wykorzystano nas do standaryzowania testów psychologicznych dla policjantów mających pełnić służbę w komórkach werbunków. Testy plus ukończenie niełatwego kursu dawały certyfikat umożliwiający pełnienie służby w WWK. Osoby które nie uzyskały certyfikatu nie mogły pełnić służby w komórkach wywiadu kryminalnego. Podobnie jest z analitykami, negocjatorami, policjantami pododdziałów kontrterrorystycznych Policji. Oczywiście wprowadzenie podobnych zmian obnażyłoby słabość Policji i jakość jej kadr. Może kiedyś politycy odważą się na takie zmiany.

Czy będzie jednak można zaostrzyć wymogi wobec kandydatów do Policji? Czy Policja oferuje atmosferę i wynagrodzenia zachęcające do podejmowania służby? Za błędy i niedoskonałości polskiej Policji odpowiedzialność ponoszą wszystkie kolejne rządy, które reformowały ją głównie przy pomocy kalkulatora⁵⁴⁵.

⁵⁴⁵ NSZP Policjantów, *Rzeczpospolita: Policja do naprawy*, dostęp w sieci Web: < <https://nszpz.pl/przegląd-prasy/rzeczpospolita-policja-naprawy/>>, 8 lutego 2023 r. (data publikacji tekstu: 13 czerwca 2017 r.).

6. Jakie zmiany należałoby wprowadzić, aby zwiększyć efektywność przesłuchania?

W zakresie doboru:

Należy „przenoszenie do” zastąpić doбором policjantów wykazujących cechy do służby w komórkach dochodzeniowo-śledczych. W tym celu należy wykorzystywać opinie psychologów z okresu badań poprzedzających przyjęcie do służby. Brać pod uwagę wykształcenie cywilne (Policja wydaje się bardzo bogatą instytucją, skoro oferuje za darmo studia podyplomowe z różnych, często: egzotycznych dziedzin, oferowanych przez uczelnie cywilne, zamiast uczyć policjantów prawa, kryminalistyki np.).

W zakresie doskonalenia zawodowego:

O ile psychologów Policijnej Psychologii Stosowanej w całej Policji jest niewiele, to ich liczba w szkołach Policji wydaje się być zupełnie niewystarczająca. Jako naczelnik Wydziału Wywiadu Kryminalnego KWP w Łodzi prowadziłem kilkudniowe, zamiejscowe kursy z zakresu werbowania i współpracy z osobowymi źródłami informacji. Większość czasu poświęcona była zajęciom praktycznym tzw. symulacjom (kiedyś określanym jako tzw. scenki). Bardzo istotne znaczenie w prowadzeniu zajęć odgrywały policjantki-psycholożki Policijnej Psychologii Stosowanej Wydziału Psychologów KWP w Łodzi. Poza niewątpliwą wiedzą wynikającą z ich wykształcenia cywilnego, po rozpoczęciu służby w Policji pełniły służbę na różnych stanowiskach, poznając jej specyfikę i uwarunkowania. Dzięki temu wiedzę z zakresu psychologii potrafiły zaimplementować do realiów i potrzeb Policji oraz policjantów, przekładając teorię psychologii na możliwości jej praktycznego wykorzystania w codziennej służbie policjantów dochodzeniowych i operacyjnych.

Począwszy od 2011 roku (z przerwą z woli J. Zielińskiego, którego zdaniem „milicja nie będzie uczyć Policji”) w WSPol w Szczytnie prowadziłem kursy werbowania i współpracy z osobowymi źródłami informacji. Zgodnie z programem kursu, w trwających przez 5 dni zajęciach bierze udział psycholog policyjny. Jednak psychologowie ci, nie mając doświadczenia ze służby w Policji, pomimo niekwestionowanej wiedzy z zakresu psychologii, nie mieli i nie mają kompetencji do prowadzenia tego typu zajęć, tj. wskazywania rozwiązań, przykładów w konkretnych sytuacjach występujących przy okazji werbowania i współpracy z OZI. Komunikowanie się z policjantami na temat zmian relacji z kandydatem na OZI np. na przykładzie „schodów zmian behawioralnych” wydaje się niezrozumiałe, a więc nieskuteczne. Podobnie omówienie stosowania socjotechnik wymaga doświadczenia ze służby w Policji oraz kreatywności, które umożliwią prezentowanie specyficznych

dla tej części pracy operacyjnej przykładów, zamiast posługiwania się ogólnie znanymi przykładami z podręczników psychologii czy socjologii.

Wydaje się, że umiejętność wykształcenia w policjantach komórek dochodzeniowo-śledczych technik wychwytywania nieszczerości wymaga udziału odpowiednio przygotowanych w tym obszarze psychologów oraz wielu godzin zajęć praktycznych (symulacji).

W latach dziewięćdziesiątych, podobnie jak przed transformacją ustrojową szkolenie podoficerskie w Szkole Policji w Pile trwało 8 miesięcy. Po jej ukończeniu absolwenci samodzielnie realizowali czynności dochodzeniowo-śledcze i operacyjno-rozpoznawcze.

Nie analizowałem wszystkich kursów prowadzonych obecnie w WSPol w Szczytnie, ale np. zgodnie z *decyzją nr 379 KGP z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego oficerskiego*⁵⁴⁶ 39 godzin zajęć (dziewięć dni szkoleniowych) przeznaczono na blok tematyczny pod nazwą: Elementy psychologii w zarządzaniu oraz wybrane aspekty komunikacji społecznej. Czy podobny czas należałoby poświęcić na zajęcia niezbędne w realizacji czynności przez kilkanaście tysięcy policjantów prowadzących czynności dochodzeniowo-śledcze?

⁵⁴⁶ *Decyzja nr 379 KGP z 21 grudnia 2022 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego oficerskiego*, (Dz. Urz. 2022.241.).

Załącznik 9. Wywiad ekspercki przeprowadzony z kom. Marcinem Buchholzem wraz z biografią

kom. Marcin Buchholz — służbę rozpoczął w 2005 roku w Zespole Prewencji Komisariatu Policji w Barczewie, w latach 2008-2011 pracował w Referacie Kryminalnym Komisariatu Policji w Barczewie. W latach 2011-2015 pełnił funkcję kierownika Posterunku Policji w Purdzie, w latach 2015-2017 był kierownikiem Referatu Kryminalnego Komisariatu Policji w Barczewie. W roku 2017 objął funkcję zastępcy Komendanta Komisariatu Policji w Barczewie. Od 2019 roku pracuje jako instruktor/ wykładowca w Zakładzie Studiów nad Przestępczością Instytutu Służby Kryminalnej Wydziału Bezpieczeństwa i Nauk Prawnych Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie. Jest współprowadzącym kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej i śledczej z zakresu taktyki i technik przesłuchań, a także kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej wykonujących czynności dochodzeniowo-śledcze.

1. Jakie znaczenie ma nieinstrumentalna detekcja kłamstwa podczas przesłuchania?

Kluczowe znaczenie ma to, co to jest kłamstwo. Moim zdaniem uważne obserwowanie osoby ma duże znaczenie w czasie przesłuchania. Warto zwracać uwagę na zachowania niewerbalne z jednoczesnym monitorowaniem tego co ona mówi (nie tylko na zadawane pytania).

2. Czy w Pana przekonaniu stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania przyniosłoby spodziewany efekt?

Trudne pytanie, nie można udzielić jednoznacznej odpowiedzi „tak” lub „nie”. Myślę, że zależy to od celu jaki sobie stawiamy. Samo stwierdzenie, że ktoś kłamie na podstawie zachowania niewerbalnego może być błędne. Skłaniałbym się to stwierdzenia, że trzeba do tego podejść przez pryzmat przesłuchiwanej osoby, jej właściwości, okoliczności przesłuchania, okoliczności zdarzenia.

3. Z jakimi trudnościami spotykają się osoby przeprowadzające przesłuchania?

Osoby przeprowadzające przesłuchania spotykają się z następującymi trudnościami:

- brakiem wiedzy na temat tych czynności procesowych (a także prowadzenia rozmów) i nie chodzi mi o znajomość przepisów kodeksu postępowania karnego czy wytycznych;
- presja czasu: ilość czasu przeznaczony na przesłuchanie, liczba zadań do wykonania (to może być związane z problematyką organizacji pracy przez samego policjanta, ale również nadmiar, liczba zadań służbowych).

4. Jakie są najczęściej popełniane błędy funkcjonariuszy w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i przesłuchań?

Najczęściej popełnianymi błędami są:

- zbyt wczesne wyciągnięcie wniosków o tym czy osoba kłamie,
- niepoświęcanie odpowiedniej ilości czasu na przesłuchanie,
- niezwracanie uwagi na okoliczności poprzedzające samą czynność procesową,
- nieskupianie się na osobie przesłuchiwanej lecz na protokole,
- nieobserwowanie osoby w czasie czynności,
- brak pomysłu na przesłuchanie,
- nieznajomość materiałów sprawy,
- brak cierpliwości.

5. Jak powinien wyglądać proces kształcenia policjantów w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa?

W programach szkoleń wprowadzenie zajęć w treści których będzie mowa o komunikacji werbalnej i niewerbalnej (emocjach) w kontekście prowadzenia przesłuchań. Zajęcia takie powinny skupiać się na elementach praktycznych. Wzbogacenie kursów o elementy skutecznej komunikacji, prowadzenia rozmów. Powinno to być standardem w przypadku kursów dochodzeniowo-śledczych oraz operacyjno-rozpoznawczych.

6. Jakie zmiany należałoby wprowadzić, aby zwiększyć efektywność przesłuchania?

Aby zwiększyć efektywność przesłuchania należałoby wprowadzić następujące zmiany:

- pokoje przeznaczone wyłącznie do przesłuchań;
- obowiązkowe nagrywanie przesłuchań (obraz, dźwięk) — zastąpienie tradycyjnego przesłuchania z wykorzystaniem protokołu nagrywaniem całej czynności od początku do końca;
- szkolenia z zakresu przesłuchań, zwiększyć liczbę tych istniejących;
- szkolenia ukierunkowane na elementy praktyczne.

Załącznik 10. Wywiad ekspercki przeprowadzony z asp. Wojciechem Kuberskim wraz z biografią

asp. Wojciech Kuberski — służbę rozpoczął w 2011 roku w Referacie Patrolowo-Interwencyjnym Wydziału Zabezpieczenia Miasta Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu. W 2013 roku został przeniesiony do Referatu dw. z Przystępczością Gospodarczą Wydziału Kryminalnego Komisariatu Policji Poznań-Stare Miasto. W 2016 roku został przeniesiony do Wydziału dw. z Przystępczością Gospodarczą Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu, gdzie zajmował stanowisko referenta, detektywa i specjalisty. W 2022 roku powierzono mu obowiązki eksperta referatu nadzoru nad postępowaniami przygotowawczymi Wydziału dw. z Przystępczością Gospodarczą Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu.

1. Jakie znaczenie ma nieinstrumentalna detekcja kłamstwa podczas przesłuchania?

Nieinstrumentalna detekcja kłamstwa, mimo iż jest pojęciem rzadko używanym przez funkcjonariuszy prowadzących przesłuchania, jest według mnie bardzo istotnym elementem, który może pomóc funkcjonariuszom prowadzącym przesłuchania i postępowania przygotowawcze wskazać na podejrzenie nieprawdomówności przesłuchiwanego, a tym samym podjąć dalsze czynności zmierzające do ustalenia rzeczywistego stanu faktycznego postępowania. Umiejętność prawidłowego rozpoznania oznak nieszczerości świadka oraz podejmowanych prób celowego wprowadzenia w błąd przesłuchującego odgrywa bardzo istotną rolę w realizacji ustalonej taktyki prowadzonego postępowania przygotowawczego. Umiejętność zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa pozwala prowadzącemu dochodzenie lub śledztwo oddzielić wiarygodny materiał dowodowy w postaci przesłuchań świadków od tego, którego wartość dowodowa jest mniejsza, między innymi ze względu na ujawnione w toku przesłuchania podejrzenie, iż zeznania te są, przynajmniej w części, nieprawdziwe. Powyższe, przy odpowiednim zaplanowaniu czynności śledztwa, może pomóc w podjęciu decyzji co do rozważenia pociągnięcia do odpowiedzialności karnej osoby zeznającej nieprawdę.

Przesłuchanie świadków jest jednym z najważniejszych źródeł dowodowych w procesie karnym. W prowadzonych postępowaniach przygotowawczych protokoły przesłuchań świadków i podejrzanych stanowią najczęściej i najpowszechniej wykorzystywany środek dowodowy. Definicja świadka nie została jednoznacznie określona w przepisach

kodeksu postępowania karnego, znajduje się jedynie zapis, iż „każda osoba wezwana w charakterze świadka ma obowiązek stawić się i złożyć zeznania zgodnie z art. 177 § 1 k.p.k.”⁵⁴⁷. Osoba wezwana w charakterze świadka przed rozpoczęciem przesłuchania pouczana jest między innymi o tym, iż jeżeli „(...) składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8> (art. 233 § 1 k.p.k.)” oraz „jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższemu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 (art. 233 § 1a k.p.k.)”⁵⁴⁸. Pouczenie o treści art. 183 § 1 k.p.k. które stanowi, iż świadek „(...) może uchylić się od odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi mogłoby narazić jego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe”⁵⁴⁹ w konfrontacji z przepisami art. 233 § 1a k.p.k.⁵⁵⁰, przy zastosowaniu podczas przesłuchań metod nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa daje możliwości późniejszego wyłączenia materiałów postępowania przygotowawczego w zakresie przestępstwa składania fałszywych zeznań, co z kolei będzie krokiem do pociągnięcia „kłamcy” do odpowiedzialności karnej.

Umiejętność stosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, niewymagającej użycia specjalistycznego sprzętu pozwalającego wykryć potencjalne kłamstwa, powinna być istotnym elementem szkolenia funkcjonariuszy prowadzących postępowania przygotowawcze, a jej podstawy powinny być ujęte w programie szkolenia podstawowego, tak aby sygnalizować istnienie takiego instrumentu już na samym początku procesu kształcenia funkcjonariuszy Policji. Z pewnością wiedza o istnieniu takich metod detekcji kłamstwa spowoduje chęć uzupełnienia swojej wiedzy w zakresie psychologii niewerbalnej i psychologii kłamstwa, co z pewnością przełoży się chociażby na jakość prowadzonych przesłuchań i uniknięcie przez przesłuchującego wprowadzenia w błąd przez niejasne lub nieprawdziwe zeznania przesłuchiwanego.

Wobec powyższego, uważam, że wiedza o istnieniu takiego instrumentu jak nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa i jego stosowanie, przy prawidłowym procesie

⁵⁴⁷ Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 177 § 1.

⁵⁴⁸ Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 233 § 1a.

⁵⁴⁹ Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 183 § 1.

⁵⁵⁰ Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 233 § 1a.

realizacji przesłuchania, może bardzo pozytywnie wpływać na efektywność wykonywanej czynności, a tym samym pozwoli zwiększyć efekty procesu wykrywczego.

2. Czy w Pana przekonaniu stosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchania przyniosłoby spodziewany efekt?

Na powyższe pytanie, odpowiedź może być udzielona w odniesieniu do wszystkich pozostałych pytań, jako podsumowanie rozważań nad zastosowaniem nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa podczas przesłuchań. W moim odczuciu zastosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa z całą pewnością zwiększyłoby efektywność przesłuchań i możliwość przełożenia wyników tej czynności na dalszy proces planowania czynności postępowania. Zastosowanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa nie pozwoli na jednoznaczne stwierdzenie składania przez świadka fałszywych zeznań — w tym zakresie pod uwagę trzeba wziąć inny charakter i osobowość każdego z nas (wymagana tu będzie chociażby umiejętność odróżnienia osoby denerwującej się samą czynnością, jak i osobą, której nerwy wynikają między innymi z obawy przed zadawanymi pytaniami i konsekwencjami zarówno popełnionych czynów, jak i składania fałszywych zeznań). Nawet obiektywne oceny przesłuchującego wobec zachowania świadka, nie mogą być podstawą wydania jakiegokolwiek wyroków — tym bardziej, że polskie prawo dopuszcza używanie nawet wariografu w ograniczonym zakresie — przede wszystkim nie można go stosować podczas przesłuchania (w przypadku świadków, ani podejrzanych), co wynika jasno z art. 171 § 5 pkt 2 k.p.k.⁵⁵¹. Tym samym, ciężko jest przypuszczać, iż zastosowanie nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa mogłoby wpływać na decyzje końcowe w prowadzonym postępowaniu (np. wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów czy w dalszej kolejności sporządzenie i skierowanie do sądu aktu oskarżenia).

Nie mniej jednak, pomimo tego, iż wyniki zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa nie mogą wpływać na decyzje końcowe, sam instrument powinien być jak najczęściej stosowany w toku prowadzonych przez funkcjonariuszy Policji przesłuchań. Analiza odpowiedzi na pozostałe pięć pytań pozwala na stwierdzenie, iż przy wyeliminowaniu trudności występujących podczas prowadzonych przesłuchań, a także błędów popełnianych przez funkcjonariuszy w toku tych czynności, możliwe byłoby zwiększenie efektywności przesłuchań, zaplanowanie dalszych czynności i ułożenie planu śledztwa w taki sposób, aby

⁵⁵¹ Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 171 § 5.

w pełni i wszechstronnie wyjaśnić wszelkie okoliczności postępowania i podjąć prawidłową decyzję merytoryczną kończącą postępowanie.

3. Z jakimi trudnościami spotykają się osoby przeprowadzające przesłuchania?

Trudności z jakimi spotykają się funkcjonariusze Policji prowadzący przesłuchania wynikają zarówno z przyczyn od nich niezależnych (miejsce przesłuchania, problemy materiałowe), jak i tych, które związane są z brakiem odpowiedniego przeszkolenia i doświadczenia w obszarze przesłuchań. Trudności, z którymi spotykają się funkcjonariusze prowadzący przesłuchania wynikają także ze specyfiki danej służby oraz jednostki organizacyjnej tzn. inne trudności pojawiają się w zakresie przesłuchań świadków na szczeblu postępowań przygotowawczych prowadzonych przez wydziały komend wojewódzkich i miejskich (jednostki te prowadzą w znacznej większości postępowania złożone, o dużo większym stopniu skomplikowania niż postępowania przygotowawcze prowadzone w mniejszych jednostkach), a inne trudności pojawiać się będą podczas przesłuchań w komisariatach i posterunkach Policji. Trudności te wiążą się także ze specyfiką danego wydziału. Inaczej wyglądają przesłuchania realizowane przez wydziały dochodzeniowo-śledcze prowadzące postępowania w zakresie przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, inaczej w zakresie przestępstw przeciwko mieniu. Odmiennie sytuacja wygląda w przypadku przestępstw gospodarczych, dotyczących zorganizowanych grup przestępczych trudniących się przestępczością ekonomiczną, a także przestępstw karno-skarbowych. Opisanie wszystkich trudności, jakie występują w zakresie przesłuchań świadków jest szerokim tematem, warto jednak zaznaczyć kilka — moich zdaniem najważniejszych — występujących w codziennej służbie policjantów.

Podjmując próbę zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa podczas przesłuchania świadka lub podejrzanego ważną rolę odgrywa miejsce, w którym czynność jest realizowana. Obecne realia, pomimo prowadzonej modernizacji i remontów jednostek Policji, w dalszym ciągu powodują konieczność przesłuchiwanie w pomieszczeniach niedostosowanych do takich czynności. Zastosowanie nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa wymaga umiejscowienia świadka w takim miejscu, aby czuł się on komfortowo i przynajmniej teoretycznie odczuwał, iż przesłuchanie jest rutynową czynnością „administracyjną”, jaka musi zostać wykonana. Dobór miejsca musi być także dostosowany w taki sposób, aby prowadzący przesłuchanie miał możliwość obserwowania całej sylwetki świadka/ podejrzanego. Gesty wykonywane przez świadka, mogące świadczyć o jego zdenerwowaniu przy odpowiedzi

na konkretne pytanie mogą być wykonywane w taki sposób, że prowadzący przesłuchanie niemający „podglądu” na całą sylwetkę przesłuchiwanego, ominie je — co w konsekwencji nie wzbudzi jego podejrzeń co do prawdziwości przesłuchiwanego. Pomieszczenie, w którym realizowane jest przesłuchanie powinno być wyposażone w taki sposób, aby uniknąć rozpraszania zarówno świadka jak i prowadzącego przesłuchanie. W znacznej większości jednostek Policji pokoje służbowe policjantów wykorzystane są przez co najmniej dwóch funkcjonariuszy. Kilkukrotne opuszczanie i powracanie osób nieuczestniczących w przesłuchaniu bez wątpienia rozprasza i utrudnia prowadzenie czynności, nie wspominając w tym przypadku o zastosowaniu nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa. Sytuacja lokalowa danej jednostki Policji związana z doбором pomieszczenia przeznaczonego na przesłuchanie jest od f-sza przesłuchującego niezależna (w przypadku, gdy w danej jednostce nie ma pomieszczenia przeznaczonego do przesłuchań). Niezależne są także problemy, choć aktualnie w coraz mniejszym stopniu, związane z gospodarką materiałową — jak choćby braki tonerów do drukarek, brak papieru itp. Konieczność odręcznego protokołowania, nawet w przypadku prostych przesłuchań, wymaga dużo większego skupienia i uwagi w zakresie technicznym (np. żartobliwie mówiąc — brak możliwości użycia klawisza *backspace*), co z kolei przekłada się na jakość merytoryczną przesłuchania. Niejednokrotnie zmęczenie długim przesłuchaniem protokołowanym odręcznie powoduje u funkcjonariusza skracanie wypowiedzi przesłuchiwanego do minimum, co z kolei na późniejszym etapie postępowania może przynosić negatywne skutki. Opisane powyżej trudności, wydawać by się mogło mało istotne przy omawianiu procesu przesłuchania, mają bardzo duże znaczenie przy założeniu stosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa, a tym samym dojścia do rzeczywistego przebiegu zdarzeń i wykrycia sprawcy przestępstwa.

Jak wspomniałem powyżej, trudności występujące przy przesłuchaniach świadków wiążą się także ze specyfiką prowadzonych postępowań. Inny ciężar gatunkowy mają postępowania prowadzone przez komisariaty Policji oraz posterunki Policji (w większości kradzieże, drobne oszustwa, przywłaszczenie mienia, pobicia, rozboje), a inny postępowania prowadzone przez komendy miejskie (w przypadku większych obszarów także komendy powiatowe) oraz wojewódzkie (zabójstwa, uprowadzenia, przestępczość narkotykowa, zorganizowana przestępczość ekonomiczna, karuzele VAT-owskie). W przypadku komisariatów i posterunków podstawową trudnością jest odpowiednie przygotowanie do przesłuchania. Z uwagi na bardzo dużą liczbę postępowań przygotowawczych prowadzonych przez każdego z funkcjonariuszy, odpowiednie przygotowanie do konkretnego przesłuchania wymagające poświęcenia czasu jest w większości pomijane czy nawet

nierozumiałe. Czynność wykonywana jest w większości w taki sposób, aby została ona tylko zrealizowana, „odhaczona” i nie było „bezczynności” w wykonywanych czynnościach w sprawie. W przypadku postępowań przygotowawczych prowadzonych przez komendy miejskie i wojewódzkie, postępowań tych w prowadzeniu jest znacznie mniej, jednakże ich stopień skomplikowania i złożoność jest na tyle duża, że przekłada się na podobną ilość pracy, jaka wykonywana jest przy większej liczbie postępowań w komisariacie. Tym samym, jedną z najistotniejszych trudności jest konieczność przeanalizowania kilkunastu tomów (czasami nawet kilkuset) akt postępowania w taki sposób, aby nie pominąć któregoś z wątków, jaki musi zostać poruszony w toku przesłuchania.

Odpowiednie przygotowanie do przesłuchania jest jedną z najważniejszych czynności, jaka powinna poprzedzać już same przesłuchanie świadka czy podejrzanego. Zapoznanie się z pełnym materiałem dowodowym, w tym w szczególności przesłuchaniami innych osób jest jedną z najistotniejszych czynności jaka musi zostać wykonana przez właściwym przesłuchaniem danej osoby. Wcześniejsze przygotowanie pytań, właściwa kolejność ich zadawania jest bardzo istotnym elementem przygotowania do przesłuchania. Początkowo zadane pytania, w teorii mało istotne dla sprawy, w konfrontacji z pytaniami zasadniczymi zadawanymi w późniejszym etapie przesłuchania wielokrotnie pozwala na wychwycenie potencjalnie nieprawdziwych informacji przekazywanych przez przesłuchiwanego. W połączeniu z zastosowaniem nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa podjęte w ten sposób czynności mogą pomóc przesłuchującemu wyznaczyć dalsze czynności w sprawie, które pomogą w pełnym ustaleniu stanu faktycznego postępowania.

Trudnością, jaka pojawia się w przypadku przesłuchań, jest brak doświadczenia i szkoleń w tym zakresie. Kurs podstawowy pozwala funkcjonariuszowi zapoznać się z podstawami prawnymi, budową protokołu oraz właściwymi pouczeniami, jakie przekazane muszą zostać osobie przesłuchiwanej, jednak nie przekazuje wiedzy odnośnie właściwej taktyki i sposobów przesłuchania świadków. Szkoły Policji organizują co prawda szkolenia specjalistyczne jak chociażby szkolenie z metod przesłuchiwana „FBI”, jednak liczba kierowanych na szkolenie osób jest zbyt mała w odniesieniu do rzeczywistej liczby funkcjonariuszy wykonujących zadania w zakresie przesłuchań. Dużym problemem jest także sytuacja kadrowa Policji. W jednostkach jest coraz mniej doświadczonych funkcjonariuszy, którzy swoją wiedzę mogliby przekazywać młodszym kolegom. Większość musi uczyć się na własnych błędach.

Kolejną z trudności, jakie napotyka się już w trakcie planowania przesłuchania, jest miejsce zamieszkania świadka. Rzadką sytuacją jest przebywanie świadków w miejscu

właściwości terytorialnej jednostki Policji, przez co pojawia się konieczność zastosowania instytucji pomocy prawnej. Czynność tę regulują przepisy *Zarządzenia nr 4 Komendanta Głównego Policji z 9 lutego 2017 roku w sprawie niektórych form organizacji i ewidencji czynności dochodzeniowo-śledczych Policji oraz przechowywania przez Policję dowodów rzeczowych uzyskanych w postępowaniu karnym*⁵⁵². Pomoc prawna jest bardzo ważną i pomocną czynnością, ułatwiającą i znacznie przyspieszającą przesłuchanie świadka mieszkającego w znacznej odległości od jednostki prowadzącej postępowanie przygotowawcze. Problemem i trudnością, jaka pojawia się przy zastosowaniu pomocy prawnej jest sytuacja wymagająca przesłuchania świadka mającego istotne znaczenie dla prowadzonego postępowania. Nawet pomimo sformułowania najbardziej szczegółowych pytań, czynność ta nie będzie w stanie oddać w rzeczywistości sytuacji, kiedy przesłuchanie realizowałby prowadzący dane postępowanie. Po pierwsze — czynność realizowana będzie przez funkcjonariusza, który całkowicie nie zna sprawy, opierać się będzie jedynie na przekazanych przez prowadzącego pytaniach. Po drugie — funkcjonariusz realizujący pomoc prawną nie będzie w stanie formułować pytań, jakie nasunęłoby się prowadzącemu postępowanie na podstawie wypowiedzi świadka (zeznań) na wcześniej zadane pytanie. Po trzecie — opierając się na doświadczeniu życiowym oraz służbowym, stwierdzić mogę, iż funkcjonariusz realizujący pomoc prawną nie będzie skupiał się na realizowaniu nieswojej czynności, zada wskazane pytania, zaprotokołuje treść zeznań, podpisze protokół i na tym zakończy swoje czynności. Nie wspominam tu już o zastosowaniu nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa. Nawet przy ewidentnych objawach kłamstwa przesłuchiwanego, prowadzący postępowanie nie będzie o tym miał świadomości. Powyższe dowodzi temu, iż czynności przesłuchań istotniejszych świadków powinny być realizowane bezpośrednio przez prowadzącego postępowanie przygotowawcze. Dla świadka co prawda wiązać się to będzie z koniecznością zaplanowania podróży, co przy większych odległościach będzie znacznym problemem, jednak przy założeniu wartości dowodowej prawidłowo zrealizowanego przesłuchania dla całokształtu prowadzonego postępowania, wartym jest zrealizowanie tej czynności przez prowadzącego postępowanie. Warto nadmienić, iż świadkowi wezwanemu na przesłuchanie, zgodnie z art. 618a k.p.k., „przysługuje zwrot kosztów podróży — z miejsca jego zamieszkania do miejsca wykonywania czynności postępowania na wezwanie sądu lub organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze — w wysokości rzeczywiście poniesionych racjonalnych

⁵⁵² *Zarządzenie nr 4 Komendanta Głównego Policji z 9 lutego 2017 roku w sprawie niektórych form organizacji i ewidencji czynności dochodzeniowo-śledczych Policji oraz przechowywania przez Policję dowodów rzeczowych uzyskanych w postępowaniu karnym*, Dz. U. z 2017 r. poz. 9.

i celowych kosztów przejazdu własnym samochodem lub innym odpowiednim środkiem transportu”⁵⁵³. Podejrzanemu takie prawo już nie przysługuje.

Jednym z problemów jakie pojawiają się w trakcie realizowania czynności przesłuchań jest „sztampowe” podchodzenie do protokołowania zeznań świadków. Sposób, w jaki protokołowane są zeznania świadków, nie jest wyrażony w żadnym przepisie i nie jest na sztywno uregulowany, przez co spotkać się można z różnymi sposobami protokołowania. Część funkcjonariuszy protokołuje tylko treść wypowiedzi świadka, nie protokołując zadawanych pytań; druga część łączy obie formy. Moim zdaniem nie można wprost powiedzieć, że któryś ze sposobów jest błędnym, gdyż technika protokołowania nieraz wynika z tematyki i charakterystyki sprawy, w ramach której realizowane jest przesłuchanie. Trudnością i zarazem błędem jest z kolei takie protokołowanie zeznań świadka, w których funkcjonariusz opisuje daną okoliczność swoimi słowami, a nie w taki sposób jak przedstawia to świadek. Przykład powyższego przedstawiony został w kolejnym pytaniu, omawiając błędy popełniane przez funkcjonariuszy podczas przesłuchań. Wobec powyższego, bardzo istotną kwestią jest protokołowanie zeznań świadka w sposób możliwie odzwierciedlający sposób wypowiedzi świadka i to co rzeczywiście przekazuje, a nie niepotrzebne „ubieranie” wypowiedzi świadka w mądre słowa.

W tym samym zakresie warto zwrócić także uwagę na to, iż żaden przepis nie zabrania przesłuchującemu zaprotokołować np. zachowania świadka w danym momencie. W czasie służby w wydziałach, w których realizowałem przesłuchania, kilkakrotnie spotkałem się z protokołami przesłuchań, które realizowane były przez doświadczonych prokuratorów, którzy podczas przesłuchań protokołowali istotne zachowania świadka, które w późniejszym czasie mogły by mieć znaczenie w toku prowadzonego postępowania przygotowawczego. W praktyce nie spotkałem się natomiast z takimi zapisami w protokołach realizowanych przez funkcjonariuszy Policji. Moim zdaniem wynikać to może z braku szkoleń, zwiększania swojej wiedzy chociażby poprzez rozmowy i zadawanie pytań prokuratorom, a także z obawy przed odmową podpisania protokołu przez świadka. Nieprawidłowym w mojej ocenie jest także sposób, w jaki dokonywane są poprawki w protokole np. po końcowym odczytaniu przez świadka protokołu i zeznań, nagle twierdzi, że było inaczej niż to opisał i prosi o wymazanie części wypowiedzi i zamianę na inną. Prawidłowym rozwiązaniem powyższego jest zaprotokołowanie dodatkowej wypowiedzi, nawet na samym końcu protokołu ze wskazaniem, iż świadek uzupełnia swoje wcześniejsze zeznania w zakresie danej

⁵⁵³ Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 618a.

okoliczności, którą chciałby zmienić lub uszczegółwić. Tym samym, sposobem na wyeliminowanie powyższego problemu i trudności byłoby powszechniejsze stosowanie możliwości rejestracji video przesłuchania, o czym szerzej wypowiedziałem się w jednym z pozostałych pytań.

4. Jakie są najczęściej popełniane błędy funkcjonariuszy w zakresie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa i przesłuchań?

„Od funkcjonariusza wykonującego czynność przesłuchania świadków i podejrzanych teoretycznie wymagać się powinno posiadania kilku cech, które łącznie pozwoliłyby uznać, iż jest on odpowiednią osobą do przeprowadzenia czynności przesłuchania. To, w jaki sposób przebiegać będzie przesłuchanie, jakie nastawienie będzie miała osoba przesłuchiwana do prowadzącego jak i samej czynności, zależy w dużej mierze od funkcjonariusza. Pierwszą, podstawową rzeczą, jaką cechować powinien się funkcjonariusz przesłuchujący, jest znajomość obowiązujących przepisów w zakresie dotyczącym przesłuchań świadków — posiadanych uprawnień oraz ciążących na nich obowiązków, a także zakazach dowodowych. Już przy tak podstawowych rzeczach pojawiają się pierwsze błędy, wynikające być może z braku aktualizowania przepisów w ramach samodoskonalenia i funkcjonowanie zgodnie ze starymi przepisami, nierzadko nieobowiązującymi od kilku lat. Pomijając już kwestię wiedzy w zakresie obowiązujących przepisów, dla potrzeb wywiadu przyjmując, iż kwestia ta dotyczy niewielkiej liczby funkcjonariuszy, w mojej ocenie najczęściej popełnianymi błędami podczas przesłuchań są:

- brak odpowiedniego przygotowania do przesłuchania oraz brak ustalonej taktyki przesłuchania — czynność zapoznania się z zebrany do momentu przesłuchania materiałem dowodowym (protokołami przesłuchań poprzednich świadków, protokołami oględzin miejsca zdarzenia, opiniami biegłych, analizami kryminalnymi itp.) jest jedną z najistotniejszych w zakresie odpowiedniego przygotowania do przesłuchania. Tematykę przesłuchania w większości wyznacza charakter zdarzenia (kradzież, zabójstwo, pobicie, wyłudzenia podatku VAT, pranie brudnych pieniędzy) i tym samym nie jest możliwe stworzenie jednego schematu prowadzenia przesłuchania. Do każdego z przesłuchań należy podejść indywidualnie, gdyż nawet w przypadku świadków potencjalnie posiadających znikomą wiedzę może się okazać, iż szczegół, o którym mają wiedzę może znacznie przybliżyć prowadzącego postępowanie do ustalenia rzeczywistego stanu faktycznego. Ustalenie kolejności zadawanych pytań

jest jednym z najważniejszych elementów przygotowania do przesłuchania. Ich umiejętne sformułowanie i zadawanie w odpowiedniej kolejności pozwolą początkowo wzbudzić w świadku poczucie, iż prowadzący być może nie wie o okolicznościach, o których świadek nie chciałby zeznawać — kwestie których świadek nie poruszy odpowiadając na pytania we wczesnej fazie przesłuchania, mogą zostać poruszone na sam koniec przesłuchania. Ten moment przesłuchania jest bardzo dobrą chwilą, w której zastosowana może zostać nieinstrumentalna detekcja kłamstwa, która pozwoli prowadzącemu przesłuchanie na weryfikację jego prawdomówności. Tak więc brak odpowiedniego przygotowania do przesłuchania jest bardzo częstym błędem zarówno w odniesieniu do samej czynności przesłuchania, jak i zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa;

- brak wiedzy związanej z charakterem prowadzonego postępowania — nierzadko zdarza się sytuacja, kiedy w danej komórce organizacyjnej Policji służbę pełnią osoby, które są delegowane na stanowiska, na których wymagane jest prowadzenie między innymi postępowań przygotowawczych, w tym też przesłuchań. W przypadku postępowań z zakresu życia i zdrowia oraz mienia wiedza w dużej części opierać się będzie na doświadczeniu życiowym, wiedza ta jest uzupełniana z każdym kolejnym postępowaniem. W przypadku postępowań gospodarczych wymagana jest wiedza z zakresu dużo szerszego — w ramach tych postępowań prowadzone są postępowania z artykułów karnych określonych chociażby z ustaw szczególnych. Wiedza funkcjonariusza przesłuchującego w zakresie przestępstw gospodarczych musi być na tyle rozległa, aby przesłuchiwany nie mógł poczuć „wyższości” nad przesłuchującym, tym samym musi rozumieć treści (nieradko w postępowaniach gospodarczych pojawiają się określenia i zwroty nieużywane w przypadku innych spraw) przekazywane przez świadka, a następnie połączyć uzyskane fakty i zadać logiczne pytanie pozwalające na uzyskanie satysfakcjonującej go i wyczerpującej odpowiedzi;
- zlecenie istotnych przesłuchań w ramach pomocy prawnej — możliwość przeprowadzenia czynności w ramach pomocy prawnej realizowana jest przez prowadzących postępowania przygotowawcze praktycznie w każdej sprawie i praktycznie jest to czynność zlecana przez każdego funkcjonariusza systematycznie. Wielokrotnie postępowanie przygotowawcze wymaga przesłuchania kilkunastu osób (w sprawach gospodarczych nawet kilkuset i więcej). Wzywanie wszystkich świadków z całej Polski wiązałoby się z problemami doręczeń wezwań (świadkowie,

pomimo posiadania meldunku bardzo często mieszkają pod innymi adresami), co w konsekwencji wydłużałoby postępowanie. Zlecenie pomocy prawnej właściwej miejscowo jednostce pozwala na weryfikację posiadanego adresu chociażby poprzez osobistą wizytę funkcjonariusza jednostki realizującej pomoc prawną. Możliwość zastosowania pomocy prawnej jest bardzo dobrym rozwiązaniem, jednak pierwszy błąd, jaki jest popełniany przez funkcjonariuszy jest zlecenie pomocy prawnej w celu przesłuchania danej osoby na „okoliczności zdarzenia”. Powyższe „okoliczności zdarzenia” są znane dla prowadzącego postępowanie, natomiast funkcjonariusz realizujący pomoc prawną nie ma najmniejszej wiedzy o tym postępowaniu, co spowoduje bardzo lakoniczne przesłuchanie, niemające zazwyczaj żadnej wartości dowodowej. Wskazanie konkretnych pytań, jakie mają zostać zadane świadkowi (oraz ich konieczne zaprotokołowanie) pozwoli na uzyskanie pełnego obrazu posiadanej wiedzy przez przesłuchiwanego. Kolejnym błędem, już *stricte* związanym z możliwością zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa jest zlecenie przesłuchania istotnych dla postępowania świadków w drodze pomocy prawnej. Nawet najlepiej i najszczegółowiej sformułowane pytania do świadka, przesłuchiwanego w drodze pomocy prawnej, nie pozwolą na uzyskanie pełnego obrazu posiadanej wiedzy. Niejednokrotnie odpowiedź na konkretne pytanie spowoduje zadanie kolejnych pytań, nieujętych w pomocy prawnej, których sformułowanie możliwe jest tylko przez prowadzącego postępowanie. W przypadku realizowania istotnego przesłuchania w drodze pomocy prawnej prowadzący przesłuchanie nie ma możliwości zastosowania nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa, gdyż sama treść zeznań nie przedstawi „pełnego” obrazu czynności przesłuchania;

- nieodpowiedni dobór pomieszczenia, w którym realizowane jest przesłuchanie —
w powyższym zakresie okoliczności te zostały już częściowo opisane przeze mnie w odpowiedzi na pytanie numer 3. Jak wspomniano, podejmując próbę zastosowania nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa podczas przesłuchania świadka lub podejrzanego ważną rolę odgrywa miejsce, w którym czynność jest realizowana. Obecne realia, pomimo prowadzonej modernizacji i remontów jednostek Policji, w dalszym ciągu powodują konieczność przesłuchiwania w pokojach niedostosowanych do takich czynności. Zastosowanie nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa wymaga umiejscowienia świadka w takim miejscu, aby czuł się on komfortowo i przynajmniej teoretycznie odczuwał, iż przesłuchanie jest rutynową czynnością „administracyjną”, jaka musi zostać wykonana. Dobór miejsca musi być także dostosowany w taki sposób,

aby prowadzący przesłuchanie miał możliwość obserwowania całej sylwetki świadka/podejrzanego. Gesty wykonywane przez świadka, mogące świadczyć o jego zdenerwowaniu przy odpowiedzi na konkretne pytanie mogą być wykonywane w taki sposób, że prowadzący przesłuchanie nie mający „podglądu” na całą sylwetkę przesłuchiwanego, ominie je, co w konsekwencji nie wzbudzi jego podejrzeń co do prawdziwości przesłuchiwanego. Pomieszczenie, w którym realizowane jest przesłuchanie powinien być wyposażony w taki sposób, aby uniknąć rozpraszania zarówno świadka jak i prowadzącego przesłuchanie. W dużej większości jednostek Policji pokoje służbowe policjantów wykorzystane są przez co najmniej dwóch funkcjonariuszy. Kilkukrotne opuszczanie i powracanie osób nieuczestniczących w przesłuchaniu bez wątplenia rozprasza i utrudnia prowadzenie czynności, nie wspominając w tym przypadku o zastosowaniu nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa. Sytuacja lokalowa danej jednostki Policji związana z doбором pomieszczenia przeznaczonego na przesłuchanie jest od funkcjonariusza przesłuchującego niezależna (w przypadku, gdy w danej jednostce nie ma pomieszczenia przeznaczonego do przesłuchań);

- niewłaściwa redakcja zeznań świadka — treść protokołu przesłuchania świadka nie zawsze w 100% odzwierciedla całą swobodną wypowiedź świadka. Nie wynika to z niemożliwości zapisania wypowiedzi świadka, ale z faktu, iż nie wszystko co przekazuje świadek jest związane z prowadzonym postępowaniem i zasadnym jest pominięcie tych faktów. Błędem, który często pojawia się w prowadzonych przesłuchaniach jest niewłaściwa redakcja zeznań przesłuchiwanego. O fakcie tym wielokrotnie słyszałem od prokuratorów, a także sędziów przeprowadzających postępowania sądowe na podstawie aktu oskarżenia sporządzonego przez prokuratora. Przykładem na powyższe stwierdzenie jest protokół przesłuchania świadka — osoby bez wykształcenia, posługującego się nieskładną polszczyzną, któremu bardzo ciężko było sformułować poprawne i logiczne zdanie. Zeznania świadka, pomimo przekazania do protokołu żądanych informacji i odpowiedzi, zredagowane były przez prowadzącego przesłuchanie w formie można powiedzieć eleganckiej, w której występowały stwierdzenia i słowa, których przesłuchiwany nie byłby w stanie przekazać. W przypadku zakończenia postępowania umorzeniem, nikt prawdopodobnie nie weryfikowałby samej osoby przesłuchiwanego, jak i treści jego zeznań. Natomiast ten sam świadek wezwany przez Sąd przedstawia zupełnie odmienny obraz, niż ten przedstawiony w protokole przesłuchania i przedstawiający tę osobę w zupełnie

inny sposób. Powyższe okoliczności mogą być potwierdzeniem tego, iż treść zeznań przesłuchiwanego musi odzwierciedlać treść przekazywanych przez niego informacji, bez względu na to, iż czasami brzmią nielogicznie i niespójnie. Konfrontacja takiej osoby z oskarżycielami i obrońcami na sali sądowej spowoduje pojawienie się wątpliwości co do wartości dowodowej. W toku wykonywanych obowiązków służbowych spotkałem się też niejednokrotnie z sytuacją protokołowania (dodam, że przez prokuratora) samego zachowania świadka — w treści protokołu opisany był sposób nerwowego zachowania świadka. Powyższy opis pozwolił w późniejszym czasie na wizualizację zeznań w odniesieniu do zachowania tej osoby przy zadaniu konkretnego pytania lub poruszania istotnego wątku przesłuchania. Powyższe może potwierdzić, iż metody nieinstrumentalnej detekcji kłamstwa są wykorzystywane w toku prowadzonych postępowań, a co ważniejsze — przynoszą efekty chociażby dla prowadzących postępowanie przygotowawcze w zakresie możliwości ukształtowania dalszych czynności w ten sposób, aby potwierdzić lub zanegować zeznania przesłuchiwanego;

- brak stanowczości podczas czynności przesłuchania świadka z udziałem pełnomocników, obrońców podejrzanych — przepisy regulujące udział w czynności przesłuchania świadka czy pokrzywdzonego pełnomocników, obrońców umożliwiają taką sytuację. Nie można jednak zapomnieć, iż to funkcjonariusz realizujący przesłuchanie jest prowadzącym tę czynność i to on zarządza tym procesem. Nierzadko spotkać się można z próbą wywarcia na świadku sytuacji stresującej przez osoby uczestniczące w czynności, co jednocześnie spowoduje mylny odbiór zachowania świadka przez prowadzącego, co w konsekwencji doprowadzi do zafałszowanego obrazu przy zastosowaniu nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa. Powyższe powinno skłonić prowadzącego przesłuchanie do jasnego określenia, jeszcze przed rozpoczęciem czynności, kolejności ewentualnego zadawania pytań przez uczestników, wskazania, iż w trakcie przesłuchania nie należy świadkowi ani prowadzącemu przerywać, ani zachowywać się w sposób utrudniający;
- zbyt małe wykorzystywanie możliwości rejestracji czynności przesłuchań — okoliczności związane ze zbyt małym wykorzystaniem możliwości rejestracji czynności przesłuchań opisałem w odpowiedzi na pytanie 6, gdzie wskazałem, iż obowiązujące aktualnie regulacje prawne pozwalają na rejestrację czynności przesłuchania, co wskazane zostało w treści art. 147 k.p.k. *<Przebieg czynności protokołowanych może być utrwalony za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk, o czym należy*

*przed uruchomieniem urządzenia uprzedzić osoby uczestniczące w czynności*⁵⁵⁴ > — co istotne, nie ma obowiązku uzyskania wcześniejszej zgody przesłuchiwanego. Czynność rejestracji przesłuchania jest fakultatywna (z wyłączeniem okoliczności wskazanych w treści art. 147 § 2 i 2a⁵⁵⁵) i to prowadzący postępowanie decyduje o jej zastosowaniu. W obecnych realiach, zastosowanie rejestracji przesłuchania jest bardzo rzadko wykorzystywane w toku prowadzonych postępowań przygotowawczych. Przy przesłuchaniach mało istotnych dla postępowania zastosowanie rejestracji mija się z celem, natomiast w ważniejszych sprawach możliwość późniejszego odtworzenia pełnej wypowiedzi świadka pozwoli dużo lepiej ocenić jego wiarygodność, niż odczytanie treści zeznań z protokołu. Jak już wspomniano, protokolant nigdy nie będzie w stanie w 100% oddać całej treści wypowiedzi przesłuchiwanego, chociażby z uwagi na to, iż osoby te bardzo często odbiegają od tematu przesłuchania (co moim zdaniem też jest bardzo istotnym elementem, podczas którego można z powodzeniem zastosować nieinstrumentalną detekcję kłamstwa — notoryczne odbieganie przesłuchiwanego od tematu przesłuchania, zadawanych pytań w odniesieniu do jego zachowania może w znaczący sposób pomóc przesłuchującemu nabrać wątpliwości co do jego prawdomówności). Z kolei w odpowiedzi na pytanie 4 wskazałem, iż nieprawidłowym w mojej ocenie jest także sposób, w jaki dokonywane są poprawki w protokole np. po końcowym odczytaniu przez świadka protokołu i zeznań, nagle twierdzi, że było inaczej niż to opisał i prosi o wymazanie części wypowiedzi i zamianę na inną. Prawidłowym rozwiązaniem powyższego jest zaprotokołowanie dodatkowej wypowiedzi, nawet na samym końcu protokołu ze wskazaniem, iż świadek uzupełnia swoje wcześniejsze zeznania w zakresie danej okoliczności, którą chciałby zmienić lub uszczegółowić. Tym samym, sposobem na wyeliminowanie powyższego problemu i trudności byłoby powszechniejsze stosowanie możliwości rejestracji video przesłuchania, o czym szerzej wypowiedziałem się w jednym z pozostałych pytań. Powyższe jasno wskazuje, iż powszechniejsze stosowanie rejestracji czynności przesłuchania z całą pewnością zwiększyłoby efektywność czynności przesłuchań”.

⁵⁵⁴ Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 147.

⁵⁵⁵ Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 147 § 2 i 2a.

5. Jak powinien wyglądać proces kształcenia policjantów w zakresie przesłuchań i nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa?

„Proces kształcenia policjantów w zakresie przesłuchań, a także nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa powinien zaczynać się już w pierwszej fazie szkolenia, podczas kursu podstawowego. Oprócz podstaw prawnych związanych z czynnością przesłuchania, w programie szkolenia powinny znaleźć się także spotkania i prelekcje z praktykami w zakresie tych czynności, tj. z funkcjonariuszami komend miejskich i wojewódzki, a także z prokuratorami. Takie spotkania z pewnością w dużo ciekawszy sposób przedstawią czynność przesłuchania oraz problemy, trudności i wymagania jakie się z nią wiążą. Pojawienie się w programie szkolenia podstawowych elementów nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa pozwoli zasignalizować funkcjonariuszowi istnienie takiego rozwiązania i z pewnością tym, których późniejsza ścieżka kariery zawodowej skieruje się w stronę wydziałów dochodzeniowo-śledczych pozwoli to na samodoskonalenie i zwiększanie wiedzy w powyższym zakresie”.

„Nie mniej jednak, proces kształcenia funkcjonariuszy nie powinien się kończyć w momencie ukończenia kursu podstawowego. Uzupełnianie zdobytej wiedzy i jej poszerzanie powinno być logiczną kolejnością służby w Policji, w tym w szczególności w zakresie prowadzenia postępowań przygotowawczych. Tym samym, jak wskazano w odpowiedzi na pytanie 6, zasadnym byłoby wprowadzenie i systematyczne realizowanie szkoleń z zakresu psychologii kłamstwa; zachowań niewerbalnych; metod przesłuchiwanie (FBI). Proces kształcenia funkcjonariuszy realizujących zadania związane z przesłuchiowaniem świadków jest bardzo istotnym elementem zwiększającym zarówno wiedzę funkcjonariuszy jak i efektywność realizowanych czynności”.

6. Jakie zmiany należałoby wprowadzić, aby zwiększyć efektywność przesłuchania?

„Zmiany, jakie należałoby wprowadzić, aby zwiększyć efektywność przesłuchań, moim zdaniem opierają się na kilku płaszczyznach. W moim utopijnym wyobrażeniu, należałoby proces ten rozpocząć od zastosowania regulacji prawnych powodujących pozostawanie doświadczonych funkcjonariuszy w służbie, powodujących odbiór służby w „dochodzeniówce” jako pracę ciekawą, umożliwiającą rozwój zawodowy i osobisty. W chwili obecnej odbiór ten jest zupełnie inny, wielokrotnie traktowany jako kara. Jeszcze kilka lat temu funkcjonariuszowi ogniw patrolowo-interwencyjnych w przypadku braku wymaganych „GU”

(gorących uczynków) „grożono” przeniesieniem do „dochodzeniówki”. Służba ta traktowana była jako ciągła i nudna praca za biurkiem. Rozpoczynanie służby przez osobę negatywnie nastawioną do tego ogniwa służby kryminalnej, nie wróży jej świetlanej przyszłości. Rzeczywistość jest odmienna, ale zauważyć to może dopiero osoba, mogąca porównać oba rodzaje służb korzystając z doświadczenia i pracy w tych miejscach. Wracając do tematu, zmianami, które mogłyby wspomóc zwiększenie efektywności przesłuchań (oprócz powyższego) są:

- prowadzenie szkoleń z zakresu psychologii kłamstwa; zachowań niewerbalnych; metod przesłuchiwania (FBI) — proces kształcenia funkcjonariuszy realizujących zadania związane z przesłuchiwaniami świadków jest bardzo istotnym elementem zwiększającym zarówno wiedzę funkcjonariuszy jak i efektywność realizowanych czynności. Zdobywanie wiedzy w zakresie psychologii kłamstwa, werbalnych i niewerbalnych metod wykrywania kłamstwa pozwoli policjantom poznać zarys tematyki, zdobyć wiedzę umożliwiającą zastosowanie tych technik podczas przesłuchań i rozszerzać swoją wiedzę i umiejętności w ramach samodoskonalenia. W Szkołach Policji realizowane są kursy specjalistyczne z zakresu metod przesłuchań „FBI”, jednak liczba funkcjonariuszy, jaka bierze udział w tych szkoleniach jest zbyt mała w odniesieniu do rzeczywistej liczby funkcjonariuszy realizujących zadania związane z przesłuchiwaniami osób;
- zwiększenie specyfikacji w komórkach organizacyjnych i szkolenia osób wykazujących chęć i predyspozycje pracy w danym dziale — w każdej komórce organizacyjnej, pomimo tego, iż prowadzone są postępowania przygotowawcze np. z zakresu życia i zdrowia, musi rozdzielać rodzaj postępowań przygotowawczych. Prowadzone są postępowania dotyczące rozbojów, pobić, znęcania się psychicznego i fizycznego, niealimentacji itp. W prowadzonych postępowaniach gospodarczych wyróżnić można sprawy dotyczące prania brudnych pieniędzy, oszustw, przestępczości karno-skarbowej oraz szereg spraw z zakresu ustaw szczególnych. Zwiększenie wewnętrznej specyfikacji pozwoliłoby moim zdaniem na zwiększenie efektywności przesłuchań w prowadzonych postępowaniach, a tym samym wpływałoby na cały proces wykrywczy;
- utworzenie specjalnych pomieszczeń przeznaczonych do przesłuchań — jak wspominałem wcześniej, istotną rolę w czynności przesłuchania jest właściwe dobranie pomieszczenia przeznaczonego do tej czynności. Istnienie takich pomieszczeń spowodowałoby minimalizację trudności opisanych powyżej związanych z obecną sytuacją „lokalową” funkcjonariuszy. Możliwość swobodnego, nieprzerwanego,

niezakłóconego przeprowadzenia czynności z całą pewnością spowoduje zwiększenie efektywności tej czynności;

- zwiększenie wykorzystania możliwości nagrywania przesłuchań video — obowiązujące aktualnie regulacje prawne pozwalają na rejestrację czynności przesłuchania, co wskazane zostało w treści art. 147 k.p.k.⁵⁵⁶. W obecnych realiach, zastosowanie rejestracji przesłuchania jest bardzo rzadko wykorzystywane w toku prowadzonych postępowań przygotowawczych. Przy przesłuchaniach mało istotnych dla postępowania zastosowanie rejestracji mija się z celem, natomiast w ważniejszych sprawach możliwość późniejszego odtworzenia pełnej wypowiedzi świadka pozwoli dużo lepiej ocenić jego wiarygodność, niż odczytanie treści zeznań z protokołu. Jak już wspomniano, protokolant nigdy nie będzie w stanie w 100% oddać całej treści wypowiedzi przesłuchiwanego, chociażby z uwagi na to, iż osoby te bardzo często odbiegają od tematu przesłuchania (co moim zdaniem też jest bardzo istotnym elementem, podczas którego można z powodzeniem zastosować nieinstrumentalną detekcję kłamstwa — notoryczne odbieganie przesłuchiwanego od tematu przesłuchania, zadawanych pytań w odniesieniu do jego zachowania może w znaczący sposób pomóc przesłuchującemu nabrać wątpliwości co do jego prawdomówności)”.

⁵⁵⁶Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 tekst jedn. ze zm., art. 147.